

ISSN 2522-1205 (Print)
ISSN 2522-1213 (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 59

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2020

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол. : Куцик П. О., Семак Б. Б. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2020. – Вип. 59. – 150 с. – (Економічні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 59

Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки.

Згідно з наказом МОН України № 1643 (Додаток 4) від 28.12.2019 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 7.06.2016 р. Серія КВ № 22161-12061 ПР. Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету. Протокол засідання Ради № 10 від 17 червня 2020 року.

Редакційна колегія:

Куцик Петро Олексійович, к.е.н., проф. (головний редактор);
Семак Богдан Богданович, д.е.н., проф. (заступник головного редактора);
Переполюк Олена Олександрівна, к.е.н., доц. (відповідальний секретар);
Анопій Віктор Володимирович, д.е.н., проф.;
Ааронсон Е. Вільям, Ph.D, As.Pr. (США);
Васильців Тарас Григорович, д.е.н., проф.;
Виноградова Олена Володимирівна, д.е.н., проф.;
Воронко Роман Михайлович, д.е.н., доц.;
Господаровіч Анджей, Dr.hab., As.Pr. (Республіка Польща);
Дайновський Юрій Анатолійович, д.е.н., проф.;
Копилюк Оксана Іванівна, д.е.н., проф.;
Лебедева Світлана Миколаївна, д.е.н., проф. (Республіка Білорусь);
Лупак Руслан Любомирович, д.е.н., доц.;
Мізіук Богдан Михайлович, д.е.н., проф.;
Міценко Наталія Григорівна, д.е.н., проф.;
Міщук Ігор Пилипович, д.е.н., проф.;
Полякова Юлія Володимирівна, д.е.н., доц.;
Редченко Костянтин Іванович, д.е.н., проф.;
Сафонов Юрій Миколайович, д.е.н., проф.;
Трут Ольга Олексіївна, д.е.н., доц.;
Флейчук Марія Ігорівна, д.е.н., проф.;
Черкасова Світлана Василівна, д.е.н., проф.;
Шавга Лариса Афанасіївна, д.е.н., проф. (Республіка Молдова);
Шевчук Віктор Олексійович, д.е.н., проф.;
Шимановська-Діанич Людмила Михайлівна, д.е.н., проф.

Відповідальний за випуск – д.е.н., проф. Семак Б. Б.

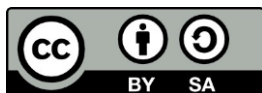
Видання індексується у наукометричних базах:

Ulrich's Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, World Cat

DOI: 10.36477/2522-1205

DOI: 10.36477/2522-1205-2020-59

Електронна версія : <http://www.lute.lviv.ua/education/nauk-vydan/visnyk-ekon/>

© Львівський торговельно-економічний університет,
2020

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Турянський Ю. І. ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ.....	5
Підлипна Р. П. ЗАГОСТРЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ.....	12
Гліненко Л. К., Дайновський Ю. А., Семак Б. Б. РОЛЬ МАРКЕТИНГУ І РЕКЛАМИ У ВПРОВАДЖЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ.....	20
Балук Н. Р., Басій Н. Ф. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА РІВНЯ КОМУНІКАЦІЙ НА РИНКУ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ.....	27
Боднар І. Р. ЗАХОДИ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	37
Зайченко В. В. ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ В РЕАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	42
Сидорчук О. Г. ПРОЯВИ СОЦІАЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ	49
Сокурєнко С. В. ПРОГНОЗИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	57
Псьота В. О. ЕФЕКТИВНІ ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ.....	65
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	
Шевчик Б. М. НОРМАТИВНИЙ ІДЕАЛ НООЕКОНОМІКИ ІДЕАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ.....	74
ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ: ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
Ощипок І. М. СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ D-ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	83
Маркіна І. А., Вороніна В. Л. МЕНЕДЖМЕНТ ТОВАРНИХ ЗАПАСІВ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	90
Natorina A.O. ESSENCES OF ONLINE BUSINESS MANAGEMENT: IT ASPECT	98
Гурман О. М., Комарницький І. М. КОРПОРАТИВНІ КУЛЬТУРИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ ТА МЕНТАЛЬНІ ДОМІНАНТИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ: СТРУКТУРНО-ЦІННІСНИЙ АНАЛІЗ	105

Леськова С. В.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ
В ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ РОЗДРІБНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ.....116

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І КОНТРОЛЬ

Воронко Н. Р., Брусью Т. В., Воронко Р. М.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ТА
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ
ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....124

Калайтан Т. В., Герасименко Т. О.

АВС-АНАЛІЗ В УПРАВЛІННІ ПРОДУКТОВИМИ ЗАПАСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ
РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ132

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Медвідь Л. Г., Семак Б. Б.,

НАУКОВА РОБОТА У ФОРМУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ЗДОБУ-
ВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ139

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

УДК: 330.101.541:336.221

Турянський Ю. І.,

yurtur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4892-0653,

д.е.н., доц., професор кафедри економіки, Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України, м. Львів

ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ

Анотація. Низька ефективність податкового регулювання в Україні обумовлюється інституціональними деформаціями у всіх сферах суспільного життя. Поглибленого дослідження вимагають питання вибору пріоритетності цілей податкових трансформацій та обґрунтування інструментів реформування податкового регулювання макроекономічних процесів. Структурні кризи економіки актуалізують нові завдання щодо вибору ефективних форм фіскального механізму макроекономічної стабілізації. Для вивчення особливостей українського податкового регулювання були використані системні та інституційні методи. Для оцінки окремих параметрів макроекономічного розвитку використовували метод відносних величин, а для аналізу динаміки статистичних даних застосовували метод тренд-аналізу. В Україні спостерігається стан макроекономічної нестабільності, спричинений насамперед значним податковим тиском, зростаючим дефіцитом платіжного балансу, несприятливим середовищем для розвитку підприємництва, низьким рівнем конкурентоспроможності економіки. Виявлені прогалини слід компенсувати розробкою механізмів стимулювання економіки, використовуючи досвід інших країн щодо забезпечення прозорості податкового законодавства і його гармонізації з європейськими практиками оподаткування. Необхідно досягти повноцінного функціонування товарних ринків, усунення монополістичних зловживань, рівності прав покупців і постачальників, забезпечення еластичності пропозиції на ринку. Важливо забезпечити державну підтримку українського експорту, щоб досягти постійного профіциту торгівлі України та накопичення валютних резервів. Макроекономічна стабілізація вимагає формування збалансованої грошової системи, усунення адміністративного тиску на ліквідність банків, усунення прогалин та досягнення рівноваги між фінансовими ринками. Подальші дослідження повинні бути зосереджені на розробці фіскальних інструментів для боротьби з переміщенням капіталу в офшорні зони, стимулюванні створення робочих місць, збільшенні інвестиційної привабливості, збільшенні споживання та зміцненні фінансової системи України.

Ключові слова: макроекономіка, податкова політика, стабілізація, інноваційність, підприємництво.

Turyansky Yu. I.,

yurtur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4892-0653,

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economics, Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Lviv

TAX REGULATION AS A MECHANISM OF MACROECONOMIC STABILIZATION

Abstract. The low efficiency of tax regulation in Ukraine is due to institutional distortions in all spheres of public life. The issues of choosing the priority goals of tax transformations and substantiation of the tools of reforming the tax regulation of macroeconomic processes require in-depth research. Structural crises of the economy actualize new tasks on the choice of effective forms of fiscal mechanism of macroeconomic stabilization. Systemic and institutional methods were used to study the peculiarities of Ukrainian tax regulation. To assess individual parameters of macroeconomic development, the method of relative values was used, and the method of trend analysis was used to study the dynamics of statistical data. Ukraine is experiencing a state of macroeconomic instability, caused primarily by significant tax pressures, growing balance of payments deficits, unfavorable environment for business development, low level of economic competitiveness. The identified gaps should be compensated by development of mechanisms to stimulate the economy, using the experience of other countries to ensure the transparency of tax legislation and its harmonization with European tax practices. It is necessary to achieve the full functioning of commodity markets, the elimination of monopolistic misuses, equality of rights of buyers and suppliers, ensuring the elasticity of market supply. It is important

to provide state support for Ukrainian exports in order to reach a permanent trade surplus of Ukraine and the accumulation of currency reserves. Macroeconomic stabilization requires the formation of a balanced monetary system, the elimination of administrative pressure on bank liquidity, the elimination of gaps and the achievement of equilibrium between financial markets. Further research should focus on developing fiscal instruments to combat the movement of capital to offshore areas, stimulating job creation, increasing investment attractiveness, increasing consumption and strengthening Ukraine's financial system.

Key words: macroeconomics, tax policy, stabilization, innovation, entrepreneurship.

JEL Classification: E61, E62, E63, F41

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-01>

Постановка проблеми. Низька ефективність податкового регулювання в Україні обумовлюється значними інституціональними деформаціями як у фінансовій системі, так і в інших сферах суспільного життя. Фінансова нестабільність набула глобальних масштабів, призвівши до зниження рівня соціально-економічного розвитку, купівельної спроможності більшості населення, істотного скорочення внутрішнього попиту. Структурні кризи економіки актуалізують нові завдання щодо вибору ефективних форм фіскального механізму макроекономічної стабілізації. Податкова політика, впливаючи на основні макроекономічні показники України, покликана слугувати джерелом розвитку економіки [1], проте на практиці лише поглиблює внутрішні дисбаланси. Якісні зміни податкової системи визначають оновлений зміст державної податкової політики та основних засад соціально-економічної політики загалом. Поглибленого дослідження вимагають питання вибору пріоритетності цілей податкових трансформацій та обґрунтування інструментів реформування податкового регулювання макроекономічних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти податкового регулювання макроекономічних процесів досліджувались у багатьох наукових працях українських фахівців, однак більшість наукових праць мають фрагментарний характер. Так, О. Мельничук, М. Самборська [5] досліджували вплив податкового навантаження на розвиток фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. В. Слюсаренко, К. Філіп [10] описали загальний вплив оподаткування на тінізацію економіки, запропонувавши шляхи подолання цієї проблеми. П. Проноза оцінював ефективність податкового адміністрування в Україні, запропонувавши інструменти його довгострокового вдосконалення [8]. Водночас автор здебільшого зосереджується на превентивних заходах, уникаючи пропозицій щодо реформування моделі оподаткування. С. Каламбет, В. Ткаченко [3] виявляли роль податків у вирівнюванні фінансових результатів діяльності підприємств. Нагальність реформування податкової політики відзначає М. Слатвінська, яка запропонувала здійснити структурну модифікацію за видами податків [9]. Аналізуючи досвід податкового реформування інших країн, В. Мельник, Т. Кошук [4] вивчали різні аспекти функціонування податкових систем країн Європейського співтовариства.

Обґрунтування нагальних напрямків реформування податкової системи України як засобу стабілізації економіки та наведення практичних рекомендацій щодо удосконалення податкових інструментів з урахуванням міжнародного досвіду запропоновані Ю. Турянським, І. Свидрук, О. Сидорчук, Н. Міщенко та О. Клепанчук [13].

Оцінюючи вклад закордонних дослідників в обраній нами темі, слід виокремити роботу E. Pzetzki [12], в якій продемонстровано стратегічний зв'язок податкового реформування і рівноваги економічної системи, описано позитивні ефекти на виробництво, споживання, рівень зайнятості та умови торгівлі у межах економічної моделі з ендегенним входом та ендегенною торгівлею. Довгострокові макроекономічні та розподільні наслідки податкового реформування описали P. Benczúr, G. Kátaу, Á. Kiss [11]. Однак праці науковців щодо удосконалення оподаткування не надають системного розуміння шляхів подолання недоліків податкової політики України.

Постановка завдання. Основним завданням статті є обґрунтування нагальних напрямків реформування податкової системи України як механізму макроекономічної стабілізації.

Методологія дослідження. Для дослідження особливостей українського податкового регулювання використовували системний та інституціональний методи. Для оцінювання окремих параметрів макроекономічного розвитку використовували метод відносних величин, для дослідження динаміки статистичних даних – метод трендового аналізу.

Вклад основного матеріалу дослідження. Макроекономічна стабільність держави досягається складною комбінацією заходів, які визначають сутнісні особливості соціально-політичних і економічних процесів у конкретний момент розвитку економічної системи. Макроекономічна стабільність означає, по-перше, економічне зростання, яке забезпечується на основі використання моделі інноваційного розвитку; по-друге, соціалізацію економіки, підвищення ефективності ринку праці та якості життя; по-третє, досягнення рівноваги у зовнішньоекономічних зв'язках, що, відповідно, відображається у стабільному курсі національної валюти та активному сальдо платіжного балансу.

На сьогоднішній день в Україні спостерігається стан макроекономічної нестабільності, спричинений

насамперед значним податковим тиском, зростаючим дефіцитом платіжного балансу та зовнішньої торгівлі, наявністю несприятливого середовища для розвитку підприємництва, низьким рівнем конкурентоспроможності та інноваційності економіки.

Податкове навантаження впливає насамперед на діяльність суб'єктів господарювання, інвестиційну політику та економічне зростання (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники соціально-економічного розвитку України

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 / 2014, %
ВВП у фактичних цінах, млрд грн	1586,9	1988,5	2383,2	2982,9	3558,7	4080,2	257,1
Доходи зведеного бюджету, млрд грн	456,1	652	782,7	1016,8	1184,3	1289,8	282,8
з них податкові надходження, млрд грн	280,2	409,4	503,9	627,2	759,9	969,6	346,0
Індекс промислової продукції, %	89,9	87,7	104	101,1	103	99,5	110,7
Індекси інфляції, %	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1	83,3
Обсяг інвестицій, млрд грн	249,9	219,4	273,1	359,2	448,5	578,7	231,6
Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	410	2961	3130	2202	2355	1711	417,3
Обсяг експорту, млрд дол. США	65,4	46,6	44,9	52,3	59,2	65,3	99,8
Обсяг імпорту, млрд дол. США	60,8	42,6	44,5	55	62,9	67,3	110,7
Рівень безробіття, %	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6	88,7

Джерело: за даними [2; 6]

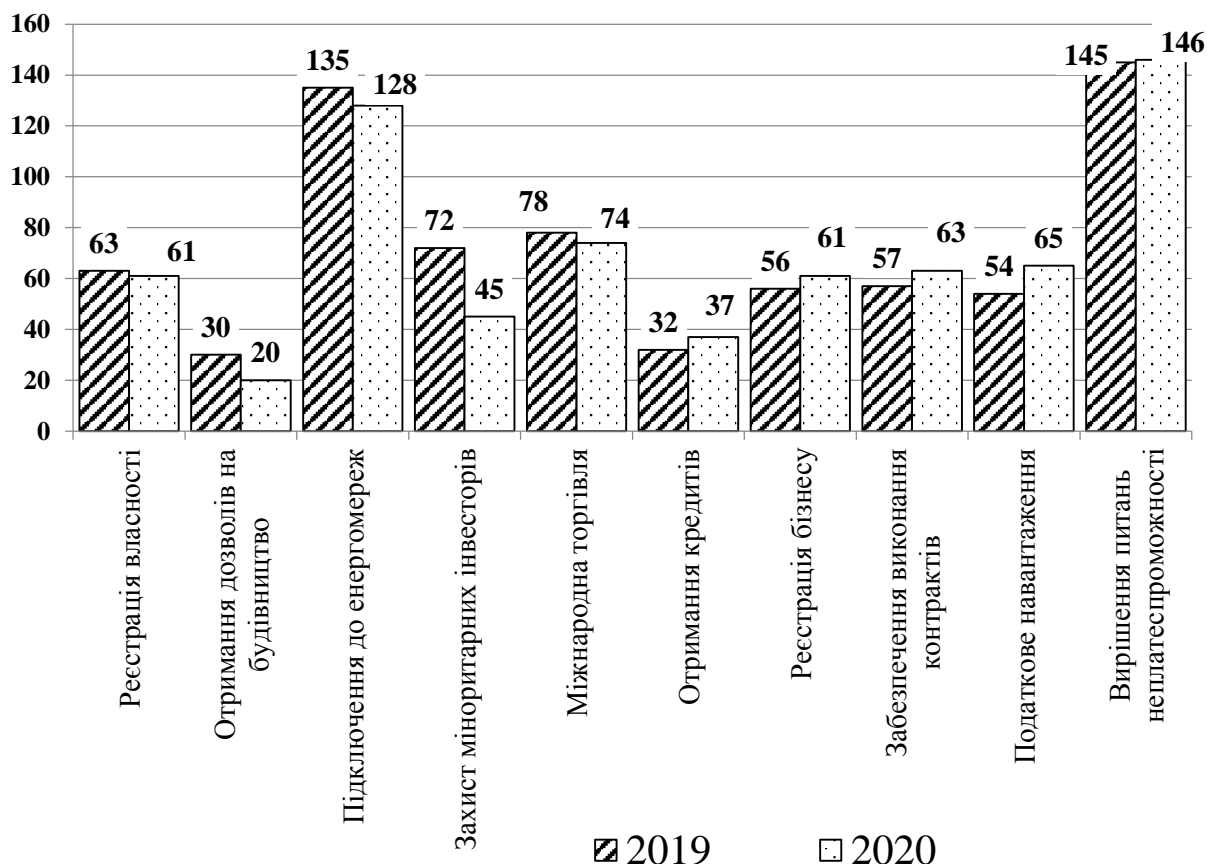

Рис. 1. Рейтинг України щодо умов ведення бізнесу в 2019-2020 рр.

Джерело: Побудовано за даними [14].

Важливим фактором макроекономічної стабілізації є стимулювання інвестиційної активності шляхом фіскального регулювання. Разом з тим, за даними Doing Business-2020 [13], у 2020 р. Україна посідала лише 64 місце серед 190 країн світу, демонструючи погіршення умов оподаткування на 11 пунктів у порівнянні з 2019 р. (рис. 1). Оскільки інструментів фіскального регулювання інвестиційної активності в Україні не розроблено, цю прогалину варто компенсувати шляхом імплементації кращих напрацювань інших країн. Зокрема, німецька податкова система передбачає застосування стимулів для підтримки інноваційної діяльності, в Японії таким чином стимулюється впровадження високотехнологічних проєктів, оподаткування за зниженими ставками малих і середніх корпорацій передбачено в США.

Ще більшу лояльність до інвестиційних проєктів демонструє податкова політика Австрії, де існує практика формування підприємствами резервного інвестиційного фонду (10% від прибутку), які впродовж чотирьох років мають бути витрачені на інноваційні проєкти [4]. Запровадження подібних інструментів пільгового оподаткування для українського бізнесу матиме значний позитивний соціально-економічний ефект та сприятиме інноваційній перебудові всієї економічної системи.

Позитивною податковою новацією є збільшення у 2020 р. лімітів річного доходу для різних груп фізичних осіб – підприємців, які працюють за спрощеною системою оподаткування. Так, підприємцям першої групи ліміт збільшено з 0,3 до 1 млн грн, другої групи – з 1,5 до 5 млн грн, третьої групи – з 5 до 7 млн грн. [7]. Водночас така ініціатива пов'язана насамперед із збільшенням розмірів оподаткування для третьої групи та зростанням офіційно регламентованого мінімального рівня оплати праці.

Отже, сучасна податкова політика не виступає як ефективний засіб регулювання макроекономічних процесів та соціалізації економіки і потребує реформування. Необхідність реформування податкової політики країни пов'язана з тим, що порушуються принципи і механізми її функціонування. Внутрішні ризики розвитку економіки України, головним чином, пов'язані з:

- військовими діями на Донбасі, які призводять до зростання витраток бюджету на фінансування силових відомств і відновлення зруйнованої інфраструктури;
- зростанням боргового навантаження на бюджет;
- недоліками монетарної, бюджетної та податкової політики як інструментів стимулювання стабілізації та розвитку.

Для забезпечення **макроекономічної стабільності в Україні** необхідно досягнути повноцінного функціонування товарних ринків, що включає конкуренцію між постачальниками, усунення монополістичних зловживань, рівність прав покупців і постачальників, забезпечення еластичності ринкової пропозиції товарів й вартісної еквівалентності товарно-грошового обміну. Важливо забезпечити ринкові

відносини у міжнародній торгівлі, державне заохочення й підтримку українського експорту з метою виходу на постійний профіцит торговельного балансу України і накопичення міжнародних валютних запасів. Економічна та енергетична безпека держави вимагає диверсифікації зовнішніх джерел енергетичного забезпечення країни та розвитку альтернативних джерел енергії. Отже, макроекономічна стабілізація потребує формування збалансованої грошово-кредитної системи, за якої неможливим буде штучне адміністративне збільшення або зменшення банківської ліквідності і надання НБУ адресних кредитів окремим банкам, мають бути усунені розриви і досягнуто рівновагу між грошовими ринками, знижено ризикованість кредитних і депозитних операцій. Запровадження інноваційної моделі української економіки передбачає фінансування фундаментальних досліджень та стимулювання розвитку пропульсивних галузей економіки, а отже, потребує переходу до бездефіцитного бюджетного фінансування, оптимізації державних закупівель, зменшення частки витраток на централізовані закупівлі та обмеження урядових міжнародних запозичень виключно потребами імпорту високих технологій та обслуговування зовнішнього боргу. Такі цільові установки не використовуються олігархічною владою, що маніпулює державними фінансами, користується корупційними пріоритетами, застосовує методи неефективного господарювання. За таких умов Україна лише віддаляється від економічної стабільності.

Податкове регулювання за цих умов ми розглядаємо в якості механізму застосування інвестиційного інструментарію, за допомогою якого держава створює умови для мобілізації необхідного обсягу фінансових ресурсів, їх ефективного використання, раціонального перетікання фінансових ресурсів між секторами економіки та регіонами (рис. 2). Ефективність фіскального регулювання досягається, коли існують ефективні формальні інститути (закріплені правила поведінки та механізми їх реалізації), які функціонують на засадах кооперації з неформальними інститутами.

Якщо в суспільстві наявне протистояння формальних і неформальних інститутів, то виникають інституціональні деформації (неефективні неформальні інститути), до яких належать тіньова економіка, корупція, бюрократія тощо, у результаті чого знижується ефективність державного регулювання економіки. У найбільш загальному визначенні політика макроекономічної стабільності – це частина загальної економічної політики держави або створених нею спеціальних інститутів влади, які здійснюють підготовку системотворчих регуляторів для досягнення тих чи інших стратегічних цілей. Регулювання макроекономічної стабільності як діяльності суб'єктів економіки передбачає забезпечення інтенсифікації процесів обміну-перерозподілу різних видів ресурсів і сировини, досягнення високої ефективності й конкурентоспроможності національної економіки на основі запровадження фінансового моніторингу й прогнозування макроекономічних показників.

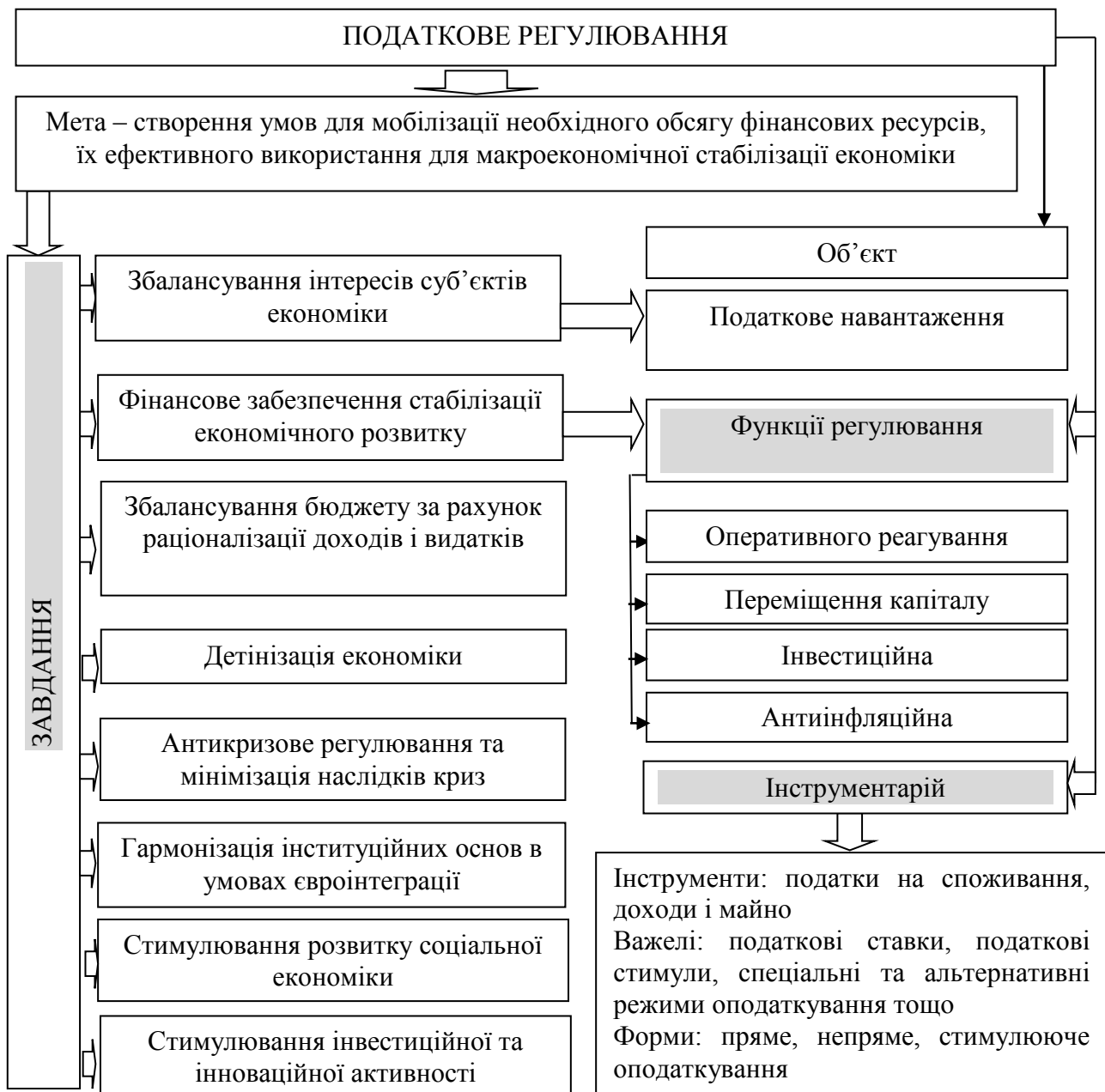

Рис. 2. Податкове регулювання як механізм макроекономічної стабілізації

Джерело: власна розробка

До категорії завдань, що впливають із системної природи регульованих відносин, належить і мета – досягти синергетичного ефекту податкового регулювання як інструменту макроекономічної стабілізації. Такими завданнями слід вважати: визначення національних економічних інтересів у контексті глобалізації світової економіки і безпосередньо світових ринків товарів, послуг, інвестицій, інноваційних послуг, інформації тощо; визначення сфер інвестування та параметрів іноземних інвестицій, бажаних для інноваційного розвитку економіки України; визначення параметрів моделі економічного розвитку України та необхідних форм концентрації національного капіталу; встановлення пріоритетів державного регулювання економічних відносин у межах визначених

національних економічних інтересів з метою прогнозованості та прозорості стосунків держави з бізнесом.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Чинна податкова система України не містить інструментів фіскального регулювання макроекономічної стабілізації. Виявлені прогалини слід компенсувати розробкою механізмів стимулювання економіки, використовуючи досвід інших країн щодо забезпечення прозорості податкового законодавства і його гармонізації з європейськими практиками оподаткування. Вирішуючи протиріччя між інтересами платників податків та інтересами держави, слід запровадити систему компенсаторних податкових пільг. Запровадження дієвого податкового механізму дозволить

знизити ризики мінімізації податкових зобов'язань, сприятиме скорішому виведенню бізнесу з тіньових схем та забезпечить можливості інноваційного розвитку української економіки.

Подальші дослідження варто сконцентрувати на питаннях розробки фіскальних інструментів боротьби з переміщенням капіталів в офшорні зони, стимулювання створення нових робочих місць, зростання інвестиційної привабливості, збільшення рівня споживання та зміцнення фінансової системи України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України. Податковий кодекс України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.

2. Державна служба статистики України. Макроекономічні показники. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

3. Каламбет С. В. Податки як інструмент вирівнювання фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання / Каламбет С. В., Ткаченко В. Є. // Гроші, фінанси і кредит. – 2016. – Вип. 5. – С. 350-356.

4. Мельник В. Сучасна податкова політика у країнах ЄС-15 / Мельник В., Кошук Т. // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 73-85.

5. Мельничук О. В. Податкове навантаження та його вплив на розвиток суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб / Мельничук О. В., Самборська М. М. // International Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: Conference Proceedings. Part II. January 27, 2017. Kielce, Poland: Baltija Publishing. – С.136-138.

6. Міністерство фінансів України. Макрофінансові показники. URL: <https://minfin.com.ua/ua/>.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України № 466-IX від 06.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-IX>.

8. Проноза П. В. Динаміка податкового боргу і напрями удосконалення податкового адміністрування в Україні / Проноза П. В. // Економіка та держава. – 2018. – № 5. – С. 4-9.

9. Слатвінська М. О. Податкове стимулювання інвестиційної діяльності / Слатвінська М. О. // Економіка. Фінанси. Право. – 2016. – № 3(1). – С. 4-7.

10. Слюсаренко В. Є. Вплив рівня оподаткування на розвиток економіки або її тінізацію / Слюсаренко В. Є., Філіп К. О. // Вісник ЖДТУ. – 2014. – № 3 (9). – С. 92-100.

11. Benczúr P., Kátay G., Kiss Á. Assessing the economic and social impact of tax and benefit reforms: A general-equilibrium microsimulation approach applied to Hungary. *Economic Modelling*, Elsevier. – 2018. – Vol. 75. – P. 441-457.

12. Ilzetzi E. Tax reform and the political economy of the tax base. *Journal of Public Economics*. – 2018. – Vol. 164. – P. 197-210.

13. Turyanskyi Y., Svydruk I., Sydoruk O., Mitsenko N., Klepanchuk O. Management priorities of tax reform in Ukraine: implementation of international experience. *Independent Journal of Management & Production (Special Edition ISE, S&P)*. – Vol 11, No8 (2020). – P. 640-660. URL: <https://doi.org/10.14807/ijmp.v11i8.1224>.

14. World Bank Group. *Doing Business-2020. Ukraine: Reforming to Create Jobs, 2020*. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf>.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada Ukrainy (2010), Podatkoviy kodeks Ukrainy, available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=2755-17>.

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020), Makroekonomichni pokaznyky, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

3. Kalambet, S. V. and Tkachenko, V. Ye. (2016), Podatky yak instrument vyrivniuvannia finansovykh rezultativ diialnosti subiektiv hospodariuvannia, Hroshi, finansy i kredyt, vol. 5, pp. 350-356.

4. Melnyk, V. and Koshchuk, T. (2012), Suchasna podatkova polityka u krainakh YeS-15, *Ekonomika Ukrainy*, 5, 73-85.

5. Melnychuk, O. V. and Samborska, M. M. (2017), Podatkove navantazhennia ta yoho vplyv na rozvytok subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti – fizychnykh osib. *International Scientific Conference Innovative Economy (Poland, Kielce, January 27, 2017)*, Kielce: Baltija Publishing, pp.136-138.

6. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2020), Makrofinansovi pokaznyky, available at: <https://minfin.com.ua/ua/>.

7. Verkhovna Rada Ukrainy (2020), Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia administruvannia podatkiv, usunennia tekhnichnykh ta lohichnykh neuzgodzhenostei u podatkovomu zakonodavstvi: *Zakon Ukrainy № 466-IX*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-IX>.

8. Pronoza, P. V. (2018), Dynamika podatkovoho borhu i napriamy vdoskonalennia podatkovoho administruvannia v Ukraini, *Ekonomika ta derzhava*, 5, 4-9.

9. Slatvinska, M. O. (2016), Podatkove stymuliuвання investytsiinoi diialnosti, *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 3(1), 4-7.

10. Sliusarenko, V. Ye. and Filip, K. O. (2014), Vplyv rivnia opodatkuvannia na rozvytok ekonomiky або yii tinizatsiiu, *Visnyk ZhDTU*, no. 3 (9), pp. 92-100.

11. Benczúr, P., Kátay, G. and Kiss, A. (2018), Assessing the economic and social impact of tax and benefit reforms: A general-equilibrium microsimula-

tion approach applied to Hungary. *Economic Modelling*, Elsevier, 75, 441-457.

12. Ilzetzki, E. (2018), Tax reform and the political economy of the tax base. *Journal of Public Economics*, 164, 197-210.

13. Turyanskyy Y., Svydruk I., Sydorчук O., Mitsenko N. and Klepanchuk O. Management priorities of tax reform in Ukraine: implementation of international experience. *Independent Journal of Manage-*

ment & Production (Special Edition ISE, S&P), vol 11, No8 (2020), p. 640-660.

14. World Bank Group (2020), *Doing Business-2020. Ukraine: Reforming to Create Jobs*, 2020.

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2020 року

УДК: 364.3:330.59 (477)

Підлипна Р. П.,

radmila2008@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-6886-5834,

д.е.н., доц., професор кафедри обліку та оподаткування, Ужгородський торговельно-економічний інститут Київського національного економічного університету, м. Ужгород

ЗАГОСТРЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

***Анотація.** Ключовими проблемами, що суттєво обмежують зростання конкурентоспроможності системи соціального захисту в Україні, є прогалини в державному регулюванні та недосконалої інфраструктури соціальної сфери, що визначає об'єктивну потребу в посиленні соціальних функцій держави. Статтю присвячено дослідженню впливу карантинних обмежень, викликаних пандемією Covid-19, на розвиток кризи соціального розвитку в Україні та виявленню можливих шляхів її подолання. Зазначено, що в період кризи спричинені карантинними обмеженнями негативного впливу зазнали такі елементи соціального розвитку, як система медичного обслуговування населення, надання освітніх послуг, громадський транспорт, рекреаційні установи. Вирішення завдань державної політики соціального захисту запропоновано визначати не лише економічними ресурсами, які може направляти держава на їх здійснення, але і розглядати як найважливіший чинник економічного зростання у посткризовий період відновлення соціально-економічного зростання, оскільки саме завдяки цілеспрямованій соціальній політиці з'являються умови для зростання і реалізації інноваційного потенціалу трудових ресурсів суспільства. Було встановлено, що перерозподіл видатків Державного бюджету України дозволив направити додаткові кошти на соціальний захист в умовах пандемії, а саме придбання медичних послуг, додаткові виплати працівникам, безпосередньо зайнятим у ліквідації Covid-19, або забезпечити засоби до існування, надання фінансової допомоги людям похилого віку та безробітним, субсидування Пенсійного фонду України. Були визначені категорії громадян, які залишились поза увагою програм соціального захисту: наймані працівники через приховане безробіття, приватні підприємці, мігранти, самозайняті особи, молодь, яка вперше вийшла на ринок праці. Пропонується на державному рівні врегулювати гнучкі формати зайнятості, забезпечити їм повноцінні трудові та соціальні гарантії. Визначено основні соціальні проблеми дистанційного навчання та відповідні ризики соціальної нерівності для розвитку людського капіталу. Подальші дослідження доцільно присвятити дослідженню соціальних аспектів впливу карантинних обмежень на пенсійне забезпечення та доступ до медичних послуг, що дозволить виявити можливі інституційні інструменти удосконалення соціальної політики.*

Ключові слова: соціальна політика, соціальні гарантії, видатки бюджету, якість життя, безробіття, дистанційне навчання.

Pidlypna R. P.,

radmila2008@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-6886-5834,

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of Department of Accounting and Taxation, Uzhgorod Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics, Uzhhorod

EXACERBATION OF SOCIAL PROBLEMS IN UKRAINE IN THE LIGHT OF QUARANTINE RESTRICTIONS

***Abstract.** The key problems that significantly limit the growth of the competitiveness of the social protection system in Ukraine are gaps in state regulation and imperfections and infrastructure of the social sphere, which determines the objective need to strengthen the social functions of the state. The article is devoted to the study of the impact of quarantine restrictions caused by the Covid-19 pandemic on the development of the social crisis in Ukraine and to identify possible ways to overcome it. It is noted that during the crisis, caused by quarantine restrictions, such elements of social development as the system of medical care, provision of educational services, public transport as well as recreational facilities were negatively affected. It is proposed to determine the solution of the tasks of the state social protection policy not only by economic resources that the state can direct on their implementation, but also to consider it as the most important factor of economic growth in the post-crisis period of socio-economic growth because due to purposeful social policy the conditions for growth and implementation of the innovative potential of society's labor resources appear. It was found that the redistribution of expenditures of the State Budget of Ukraine allowed to direct additional funds for social protection in conditions of pandemic, namely the purchase of medical services, additional payments to employees directly employed in overcoming the Covid-19 threat or provide livelihoods, providing financial assistance to the elderly and unemployed, subsidizing the Pension Fund of Ukraine. Categories of citizens who were left*

out of the attention of social protection programs were identified: employees due to hidden unemployment, private entrepreneurs, migrants, self-employed persons, young people who first entered the labor market. It is proposed to regulate flexible formats of employment at the state level, to provide them with full-fledged labor and social guarantees. The main social problems of distance learning and the corresponding risks of social inequality for the development of human capital are identified. Further research should be focused on the study of social aspects of the quarantine restrictions impact on pensions and access to health services, which will identify possible institutional tools for improving social policy.

Keywords: social policy, social guarantees, budget expenditures, quality of life, unemployment, distance learning.

JEL Classification: H31, H51, H53, I38, J28

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-02>

Постановка проблеми. Ключовими проблемами, які значною мірою обмежують зростання конкурентоспроможності системи соціального захисту населення в Україні, є прогалини в державному регулюванні та недосконалість та інфраструктури соціальної сфери, що зумовлює об'єктивну потребу посилення соціальних функцій держави. Пандемія Covid-19 спричинила до розвитку кризи соціального розвитку у всьому світі. У деяких аспектах соціального забезпечення умови сьогодні еквівалентні рівням депривації, які востаннє спостерігалися в середині 1980-х років, адже негативного впливу зазнали всі складові елементи соціального розвитку: доходи (через безпрецедентне скорочення економічної діяльності), здоров'я (щоденна значна кількість загиблих і потенційні захворюваність та смертність від дотичних причин) та освіта. Організацією Об'єднаних Націй ще у 1961 році розроблено рекомендації щодо компонентів та індикаторів рівня життя, зокрема здоров'я, харчування, освіти, зайнятості та умов праці, соціального забезпечення та свободи особистості [16]. Міжнародна організація праці наголошує, що соціальна політика кожної держави має спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу [7]. Водночас кризові явища, спричинені стрімким погіршенням соціального становища більшої частини населення України в результаті запровадження карантинних обмежень, істотно вплинули на пріоритетність цілей і технологій соціальної політики держави. Вона включає не тільки умови і рівень розвитку соціальної сфери, але і соціальний захист людини. З одного боку, вирішення багатьох завдань державної політики соціального захисту визначається економічними ресурсами, які може направляти держава на їх здійснення, з іншого, – державну політику соціального захисту можна розглядати як найважливіший чинник економічного зростання, оскільки саме завдяки цілеспрямованій соціальній політиці з'являються умови для зростання і реалізації інноваційного потенціалу трудових ресурсів суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціального забезпечення присвячено значну кількість наукових публікацій. Серед найбільш релевантних варто відмітити роботу І. Гнидюка, О. Гайдея, присвячену аналізу розвитку

бюджетного фінансування соціальних програм в Україні, визначення його проблем і розроблення шляхів подальшого розвитку [4]. В. Роледерс та Г. Кукель досліджували проблеми і перспективи подальшого реформування та удосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні [12]. Авторами на основі аналізу видатків на соціальний захист виявлено сучасні проблеми фінансування та окреслено шляхи їх подолання. Також слід відмітити важливість дослідження О. Насібової, яка акцентувала увагу на потенційних джерелах створення фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту [11]. Дуже актуальну інформацію надає С. Яригіна, яка вивчала права сімей із дітьми на соціальний захист в якості складової соціальних прав людини [14]. Дослідження С. Кудлаєнко присвячено механізмам реалізації соціальної політики держави, базованої на концепції всебічного розвитку особистості, центральними елементами якої автор визначає державні соціальні гарантії та державне соціальне забезпечення [6]. Джерелом для подальших наукових розробок стала і стаття І. Свидрук, яка описує проблему експектаційної невідповідності працівників, яка є актуальною в карантинних умовах сьогодення, та пропонує використання низки інструментів соціально-психологічної саморегуляції. Інтерес викликає публікація К. Гнатенка, який переконливо доводить, що єдність і диференціація є ключовими принципами соціального забезпечення, які органічно доповнюють одне одного та покладені в основу загального принципу соціальної справедливості, відображаючи наявність єдиних концептуальних засад розвитку права соціального забезпечення, необхідність його сталості, стабільності та універсальності, а також необхідність врахування різних соціальних ризиків і особливостей, потреб та інтересів осіб, які потребують адекватного соціального захисту [3].

Формулювання цілей статті. Основним завданням статті є дослідження впливу карантинних обмежень, викликаних пандемією Covid-19, на розвиток кризи соціального розвитку в Україні та виявлення можливих шляхів її подолання.

Виклад основного матеріалу. В Україні державне регулювання соціальної сфери покликане забезпечити гідний рівень життя населення [2]. Проголошені в останні роки реформи системи соціального забезпечення значною мірою були

орієнтовані на неоліберальну модель, що включає скорочення частки видатків на соціальну сферу і перехід на адресні допомоги. Однак в умовах нестійкого соціально-економічного розвитку, притаманного Україні, скорочення соціальних сервісів може зумовлювати зростання соціальної залежності громадян від кризових ситуацій та появу нових соціальних викликів: поширення бідності серед працюючих, зростання рівня безробіття, економічну незахищеність вразливих категорій населення, нерівність у доступі до медичних та освітніх сервісів, ерозію людського капіталу. Проблеми вітчизняної політики соціального захисту під час карантинних обмежень, викликаних пандемією Covid-19, значно актуалізувались. Особливих проблем зазнали системи медичного обслуговування населення, надання освітніх послуг, громадський транспорт, рекреаційні установи. Від цього значно погіршилася якість життя практично усіх категорій громадян, насамперед літніх людей і громадян з низьким

рівнем доходів. Фінансування соціальних програм для покращення становлення населення було визначено пріоритетним завданням державних інституцій. Проаналізуємо значення показників видатків державного бюджету в Україні у 2015-2019 рр. та перших п'яти місяців 2020 р. (табл. 1).

Як бачимо, впродовж 2015-2019 рр. частка видатків бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення коливалася в межах 17-20%, натомість в умовах пандемії виділення коштів сягнуло 31,4%. Розглядаючи частку всіх витрат соціального спрямування (включаючи видатки на охорону навколишнього середовища, житлово-комунальне господарство, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіту і власне соціальний захист та соціальне забезпечення), можна побачити аналогічну тенденцію, тобто коливання у 2015-2017 рр. в межах 25-31%, тоді як у січні-травні 2020 р. цей показник сягнув 42,3%.

Таблиця 1

Видатки державного бюджету України у 2015-2019 рр. та за січень-травень 2020 р. (млн грн)

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2019 /2015, %	2020 (січень-травень)
Усього	576911,4	684743,4	839243,7	985842	1072891,5	186,0	438375,7
Загальнодержавні функції	103116,7	117925,6	142446,9	162949,9	168206,5	163,1	68993,4
у т.ч. обслуговування держборгу	84505,4	95794,2	110456,1	115431,2	119247,6	141,1	53796,3
Оборона	52005,2	59348,9	74346,2	97024	106627,7	205,0	38506,5
Громадський порядок, безпека	54643,4	71671,1	87845	116875,6	140151,2	256,5	53912,3
Економічна діяльність	37135,4	31412,3	47000,1	63600,7	72365,1	194,9	26431,5
Охорона навколишнього середовища	4053	4771,6	4739,9	5241,2	6316,2	155,8	1415
Житлово-комунальне господарство	21,5	12,5	16,9	296,9	108	502,3	8,5
Охорона здоров'я	11450,4	12456,3	16729,1	22617,9	38561,6	336,8	23956,2
Духовний та фізичний розвиток	6619,2	4958,9	7898,1	10107,1	9967	150,6	2687,5
Освіта	30185,7	34825,4	41140,2	44323,4	51657,6	171,1	19388
Соціальний захист та соціальне забезпечення	103700,9	151965,5	144478,3	163865,6	218628,6	210,8	137844,8
у т.ч. соціальний захист пенсіонерів	94811,6	142586,2	133458,6	150091	182270,1	192,2	87762,6
Міжбюджетні трансферти	173980	195395,3	272602,9	298939,7	260302	149,6	65231,9
Частка витрат на соціальний захист у сукупних витратах бюджету	17,98	22,19	17,22	16,62	20,38	113,4	31,44
Частка всіх витрат соціального спрямування у сукупних витратах бюджету	27,05	30,52	25,62	25,00	30,31	112,1	42,27

Джерело: розраховано за даними [9]

Основні зміни в програмах соціального захисту, спричинені поширенням Covid-19 (млн грн)

Програма	Передбачалося бюджетом до пандемії	Передбачено оновленим бюджетом	Зміни	
			абс.	%
Підвищення кваліфікації працівників системи соціального захисту	0,7	0	-0,7	-100,0
Житлові субсидії у грошовій формі	47570	39329,5	-8240	-17,3
Реалізація пілотного проекту “Розвиток соціальних послуг”	100	10,0	-90	-90,0
Компенсація частини витрат на реалізацію державних програм соцзахисту населення	150	10,0	-140	-93,3
Фінансове забезпечення виплат пенсій та покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України	172576	202280,4	+29704	+17,2
Заходи з соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю	1532,6	1195,6	-337	-22,0

Джерело: розраховано за даними [8]

Концептуальна ідеологія державної політики соціального захисту населення полягає в посиленні державності як головного принципу соціального захисту населення в Україні і може бути реалізована через створення та підтримку конкурентного середовища в системі соціального захисту населення, зниження корупційної складової та частки тіньового сектора в наданні соціальних послуг та гарантій, дебіюрократизацію управління системою, відмову від державних регуляторів та обмежувачів, що не впливають з об’єктивних потреб державного регулювання соціального страхування. Так, згідно з показником людського розвитку Програми розвитку ООН у 2018-2019 рр. Україна посідала 88 місце зі 189 досліджуваних країн за показником людського розвитку [15]. У Декларації соціального прогресу та розвитку зауважено, що міжнародний мир і безпека, з одного боку, та соціальний прогрес і економічний розвиток, – з іншого, - знаходяться у тісному взаємозв’язку [14].

Розуміння важливості соціальної сфери продемонструвала Верховна Рада України, ухваливши в квітні 2020 р. зміни до Державного бюджету [1] і створивши Фонд боротьби з Covid-19 у розмірі 64,7 млрд грн (табл. 2), кошти якого спрямовуються передусім на соціальний захист громадян:

– закупівлю медичних послуг за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення;

– доплати до заробітної плати працівникам, безпосередньо зайнятим на роботах з ліквідації Covid-19, та працівникам, які забезпечують життєдіяльність населення та ліквідацію спалахів епідемії;

– надання грошової допомоги громадянам, зокрема особам похилого віку, у зв’язку з негативними наслідками поширення на території України Covid-19;

– надання трансферту Пенсійному фонду України;

– надання фінансової допомоги Фонду соціального страхування України і Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Всього видатки Міністерства соціальної політики було скорочено на 9,8 млрд грн (8,3%), а видатки Пенсійного фонду – збільшено на 29,7 млрд грн (17,2%). Такі зміни фактично припиняють державну підтримку багатьох соціальних ініціатив, що негативно вплине на розвиток соціальної сфери. Для більш повного розуміння ситуації з державним фінансуванням соціальної сфери варто розглянути структуру видатків бюджету у першій половині 2020 р.

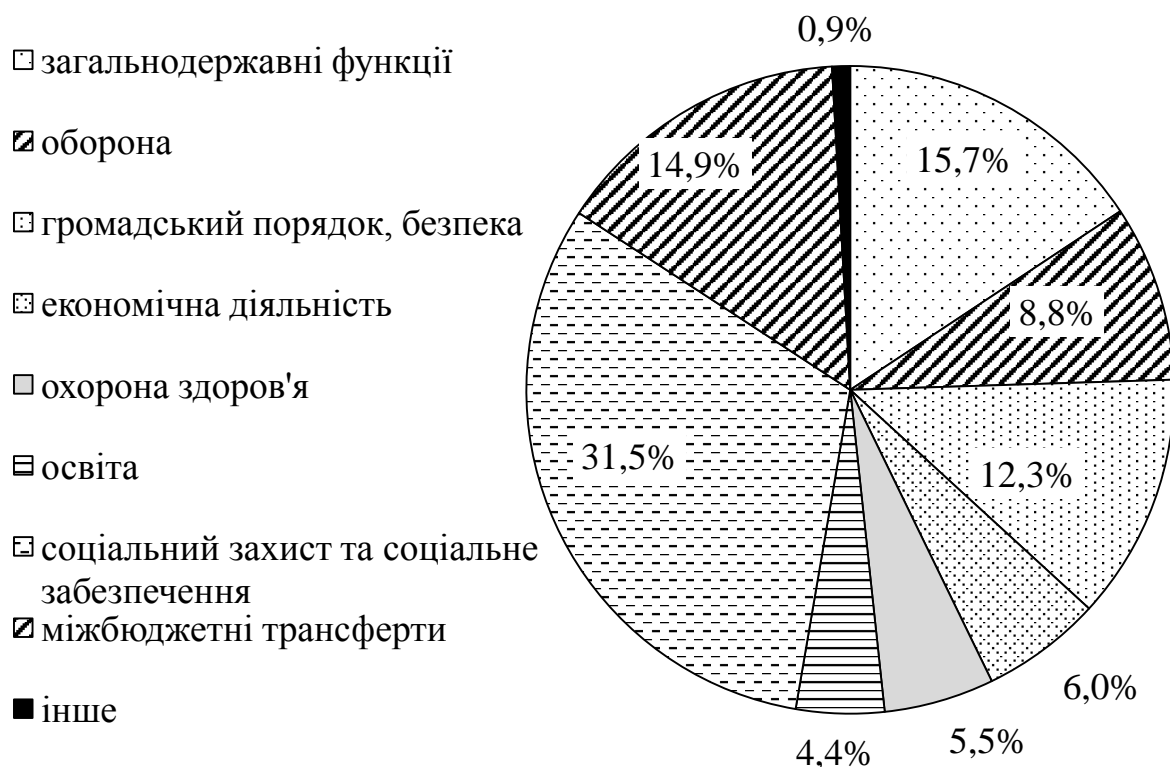

Рис. 1. Структура видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією у першій половині 2020 р.

Джерело: розраховано за даними [9]

Таблиця 3

Рівень безробіття в Україні у 2015-2019 рр. та у I кварталі 2020 р. (тис. осіб)

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2019 / 2015, %	I кв. 2020
Всього населення	42760,5	42584,5	42386,4	42153,2	41902,4	98,0	41830,6
Економічно активне населення	17396	17303,6	17193,2	17296,2	17381,8	99,9	17329,9
Зайняте населення	15742	15626,1	15495,9	15718,6	15894,9	101,0	15781,3
Безробітне населення	1654	1677,5	1697,3	1577,6	1486,9	89,9	1548,6
Рівень безробіття, %	9,5	9,7	9,9	9,1	9,6	101,1	8,9
Зареєстрованих безробітних	461,1	407,2	352,5	341,7	338,2	73,3	349,4

Джерело: розраховано за даними [5]

Слід, однак, зазначити, що погіршення соціального становища багатьох громадян залишилося поза увагою програм соціального захисту. У зв'язку з введенням карантинних обмежень значного погіршення зазнали соціальні права найманих працівників у більшості сфер економіки, найбільше – у сферах транспортного обслуговування, туризмі, надання послуг гостинності та у сфері ресторанного господарства. Для покращення ситуації Урядом було розроблено рекомендації для роботодавців щодо дотримання норм чинного трудового законодавства відносно працівників, які працюють віддалено або перебувають у неоплачуваній відпустці.

Зазначимо, що можливість дистанційної роботи дозволила багатьом підприємствам уникнути скорочення виробництва (і кадрів), однак у багатьох випадках спричинила погіршення ментального благополуччя працівників. Окрім того, фактично необмежений термін перебування у відпустці без збереження заробітної плати на період карантину можна вважати прихованим безробіттям (табл. 3), під час якого формально працевлаштовані, але тимчасово не працюючі громадяни не отримують допомогу, передбачену у випадку безробіття.

Попри звільнення підприємців та самозайнятих громадян від сплати Єдиного соціального внеску

під час карантинних обмежень, для цієї категорії населення також не було передбачено заходів матеріальної підтримки в умовах відсутності доходів через тимчасову неможливість здійснювати підприємницьку діяльність. Рівень безробіття значно зріс також завдяки поверненню понад 100 тис. трудових мігрантів, які не мають роботи всередині країни [8]. Отож, кількість безробітних в Україні під час карантинних обмежень збільшилася фактично на 500-700 тисяч людей.

Відновлення економічного зростання після пандемічної кризи потребуватиме соціального діалогу між урядом, роботодавцями та працівниками для забезпечення гідних умов праці та комплексної соціальної допомоги тих, хто втратив роботу внаслідок кризи. Необхідно розробити заходи підтримки для найбільш вразливих груп: літніх людей, мігрантів, молоді, яка вперше виходить на ринок праці, та самозайнятих громадян. Також доцільно на державному рівні врегулювати гнучкі формати зайнятості, забезпечити для них повноцінні трудові і соціальні гарантії.

Оцінюючи виклики перед соціальною сферою в Україні, спричинені пандемічними обмеженнями, слід зупинитися на соціальних проблемах в освіті. Карантин для українських учнів та студентів було оголошено ще в березні 2020 р., згодом навчальні заклади запровадили дистанційне навчання і дотепер залишається не до кінця зрозумілим, чи почнеться новий учбовий рік у звичному режимі. Звичайно, дистанційне навчання до певної міри забезпечує неперервність освітнього процесу, надаючи школярам і студентам можливість ознайомлення з навчальним матеріалом. Однак, зважаючи на значну соціальну нерівність у доступі різних верств населення до швидкісного якісного Інтернету та інших сучасних технологій, зростає ризик поглиблення нерівностей в доступі до освіти. Значний соціальний негативний відклик у соцмережах свідчить про неспроможність більшості українських навчальних закладів організувати онлайн-заняття з відеозв'язком. У невеликих містах і сільській місцевості дистанційне навчання здебільшого обмежувалося самостійним опануванням навчальних матеріалів і виконанням отриманих від вчителів завдань. За даними Міністерства цифрової інформації, у 2019 році рівень покриття Інтернетом в Україні сягав 70% [10]. Нерівномірний доступ до швидкісного покриття, різна готовність батьків допомагати дітям з організацією дистанційного навчання, брак сучасної техніки, а також різний рівень комп'ютерної грамотності не сприяли якісному опануванню знаннями багатьох українських дітей. Також не було враховано специфіку учнів з особливими освітніми потребами та дітей з соціально малозахищених сімей. Що стосується навчальних закладів вищої освіти, то лише в окремих з них дистанційне навчання було організовано на сучасних інтернет-платформах з повноцінними лекціями і семінарами в режимі онлайн, натомість частина закладів обмежилася надсиланням завдань студентам, що фактично можна розцінювати як перехід до самоосвіти.

За таких умов скорочення видатків на фінансування української школи, згортання реформ у сфері освіти можуть призвести до погіршення якості освіти, а у довгостроковій перспективі – до зниження якості людських ресурсів. Отож, виникає нагальна потреба в інституційному зменненні цифрової нерівності, обладнанні сільських шкіл сучасною технікою та швидкісним Інтернетом.

Раціоналізація соціальних видатків у структурі бюджету може стати каталізатором економічного зростання, оскільки вони є вкладеннями у людський капітал. Тому, на нашу думку, необхідно:

- збільшити масштаби фінансування заходів охорони здоров'я;
- здійснити запровадження страхової медицини;
- удосконалити систему менеджменту в медичних закладах;
- інтенсифікувати процес переходу здійснення діяльності на засадах комерційного розрахунку;
- відповідно до світових стандартів розробити державні стандарти мінімальних норм надання безоплатної медичної допомоги;
- здійснити розширення обсягів фінансування сфери освіти шляхом:
- фінансового забезпечення фундаментальних досліджень;
- розроблення та запровадження механізму надання освітніх кредитів;
- оптимізувати бюджетні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення для фінансування соціальних гарантії на рівні світових стандартів.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Концептуальна ідеологія державної політики соціального захисту населення в Україні полягає в посиленні державності як головного принципу соціального захисту населення. В умовах нестійкого соціально-економічного розвитку скорочення соціальних програм призвело до поширення бідності, зростання безробіття, економічної незахищеності населення, нерівності у доступі до освітніх послуг. Попри значну переорієнтацію Державного бюджету в соціальному напрямку, поза увагою програм соціального захисту залишилося погіршення соціального становища багатьох громадян, зокрема найманих працівників у більшості сфер економіки, які зіткнулися з проблемою вимушеного перебування у відпустці без збереження заробітної плати, яке за суттю можна вважати прихованим безробіттям. Соціальні проблеми в освіті загострилися під час карантину для учнів та студентів, спричинивши ризик поглиблення нерівностей у доступі до освіти. При цьому передбачене скорочення видатків на освіту може призвести до погіршення її якості, а у довгостроковій перспективі – до зниження якості людських ресурсів. Раціоналізація соціальних видатків за умови їх спрямування у розвиток людського капіталу може стати каталізатором економічного відновлення у посткризовий період.

У подальших дослідженнях доцільно дослідити соціальні аспекти впливу пандемії на пенсійне забезпечення та доступ до медичних послуг, що дозволить виявити можливі інституційні інструменти удосконалення соціальної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України. Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік”: Закон України № 553-IX від 29.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-IX#Text>.

2. Верховна Рада України. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України № 2017-III від 05.10.2000. Редакція від 10.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.

3. Гнатенко К. В. Єдність і диференціація – основа соціального забезпечення / Гнатенко К. В. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2019. – № 38. – С. 115-118.

4. Гнидюк І. В. Бюджетне фінансування соціального забезпечення в Україні / Гнидюк І. В., Гайдей О. В. // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2018. – № 4 (89). – С. 67-72.

5. Державна служба статистики України. Макроекономічні показники. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

6. Кудлаєнко С. В. Структурні елементи механізмів реалізації соціальної політики / Кудлаєнко С. В. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2019. – № 1. – С. 169-173.

7. Міжнародна організація праці. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики. Дата набрання чинності для України: 10.12.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text.

8. Міністерство соціальної політики України. Щомісячний звіт про просування робіт (Звітний період: квітень 2020 року). URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18707.html>.

9. Міністерство фінансів України. Видатки держбюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2020/>.

10. Міністерство цифрової інформації України. Кабмін підтримав постанову про створення Міжгалузевої ради з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/uryad-pidtrymav-stvorennya-mizhhaluzevoyi-rady-z-pytan-tsyfrovoho-rozvytku-tsyfrovikh-transformatsiy-i-tsyfrovizatsiyi>.

11. Насібова О. В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення / Насібова О. В. // Економіка та держава. – 2019. – № 8. – С. 35-40.

12. Роледерс В. В. Проблеми фінансування сфери соціального захисту населення в Україні та шляхи їх подолання / Роледерс В. В., Кукель Г. С. // Інвестиції: практика та досвід. – 2019. – № 10. – С. 49-54.

13. Свидрук І. І. Управління конфліктами та соціальними експектаціями в діяльності організацій / Свидрук І. І. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2019. – Вип. 29 (9). – С. 98-107. URL: <https://nv.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/2079>.

14. Яригіна Є. П. Право сімей із дітьми на соціальний захист як складова соціальних прав людини і громадянина: вітчизняний і європейський контекст / Яригіна Є. П. // Проблеми законності. – 2019. – № 145. – С. 118-128.

15. Human Development Report 2019. United Nations Development Programme. URL: <http://hdr.undp.org/en/data/explorer>.

16. United Nations. International Definition and Measurement of Levels of Living: An Interim Guide. - New York: United Nations, 1961. - 23 p.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro Derzhavnyj biudzhety Ukrainy na 2020 rik”: Zakon Ukrainy № 553-IX vid 29.05.2020, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-IX#Text>.

2. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro derzhavni sotsial'ni standarty ta derzhavni sotsial'ni harantii: Zakon Ukrainy № 2017-III vid 05.10.2000. Redaktsiia vid 10.06.2018, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.

3. Hnatenko, K. V. (2019), Yednist' i dyferentsiatsiia – osnova sotsial'noho zabezpechennia, *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, № 38, s. 115-118.

4. Hnydiuk, I. V. and Hajdej, O. V. (2018), Biudzhetyne finansuvannia sotsial'noho zabezpechennia v Ukraini, *Naukovyj visnyk Poltav'skoho universytetu ekonomiky i torhivli*, № 4 (89), s. 67-72.

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Makroekonomichni pokaznyky, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

6. Kudlaienko, S. V. (2019), Strukturni elementy mekhanizmv realizatsii sotsial'noi polityky, *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, № 1, s. 169-173.

7. Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi. Konventsiia pro osnovni tsili ta normy sotsial'noi polityky. Data nabrannia chynnosti dlia Ukrainy: 10.12.2016, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text.

8. Ministerstvo sotsial'noi polityky Ukrainy. Schomisiachnyj zvit pro prosuvannia robit (Zvitnyj period: kviten' 2020 roku), available at: <https://www.msp.gov.ua/news/18707.html>.

9. Ministerstvo finansiv Ukrainy. Vydatky derzhbiudzhety Ukrainy, available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2020/>.

10. Ministerstvo tsyfrovoyi informatsii Ukrainy. Kabmin pidtrymav postanovu pro stvorennia Mizhhaluzevoyi rady z pytan' tsyfrovoho rozvytku, tsyfrovikh transformatsij i tsyfrovizatsii, available at: <https://thedigital.gov.ua/news/uryad-pidtrymav->

stvorennya-mizhhaluzevoyi-rady-z-pytan-tsyfrovoho-rozvytku-tsyfrovykh-transformatsiy-i-tsyfrovizatsiyi.

11. Nasibova, O. V. (2019), Teoretychni aspekty finansovoho zabezpechennia sotsial'noho zakhystu naselennia, *Ekonomika ta derzhava*, № 8, s. 35-40.

12. Roleders, V. V. and Kukel', H. S. (2019), Problemy finansuvannia sfery sotsial'noho zakhystu naselennia v Ukraini ta shliakhy ikh podolannia, *Investytsii: praktyka ta dosvid*, № 10, s. 49-54.

13. Svydruk, I. I. (2019), Upravlinnia konfliktamy ta sotsial'nymy ekspektatsiiamy v diial'nosti orhanizatsij, *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vyp. 29 (9), s. 98-107, available at: <https://nv.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/2079>.

14. Yaryhina, Ye. P. (2019), Pravo simej iz dit'my na sotsial'nyj zakhyst iak skladova sotsial'nykh prav liudyny i hromadianyna: vitchyznianyj i ievropejs'kyj kontekst, *Problemy zakonnosti*, № 145, s. 118-128.

15. Human Development Report 2019. United Nations Development Programme, available at: <http://hdr.undp.org/en/data/explorer>.

16. United Nations. International Definition and Measurement of Levels of Living: An Interim Guide (1961), United Nations, New York, 23 p.

Стаття надійшла до редакції 13 березня 2020 року

УДК 504:316.422:339.138:659

Гліненко Л. К.

lkg2002@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3105-4568,

Researcher ID: K-3740-2017,

к.т.н., доц., доцент кафедри ЕЗІКТ, Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів

Дайновський Ю. А.,

yddd@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-8421-2104,

Researcher ID: F-3903-2019,

д.е.н., проф., завідувач кафедри маркетингу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Семак Б. Б.,

bbsetak@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2198-3790,

Researcher ID: E-7511-2019,

д.е.н., проф., проректор з наукової роботи, професор кафедри маркетингу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

РОЛЬ МАРКЕТИНГУ І РЕКЛАМИ У ВПРОВАДЖЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

Анотація. У статті досліджуються актуальні проблеми впровадження екологічних інновацій і можливості сприяння цьому процесові засобами маркетингу і реклами. Метою статті є систематизація особливостей екологічних інновацій, а також маркетингових і рекламних підходів, що допомагають у процесі їх впровадження на ринок. Підтверджено актуальність зростання ролі екологічного маркетингу у зв'язку з тим, що він є невід'ємною складовою сучасних маркетингових концепцій, зокрема концепцій соціально-етичного, соціально-відповідального, холістичного маркетингу. Розглянуто існуючі класифікації екологічних інновацій. Проаналізовано позиції країн Європи у світовому рейтингу за Індексом екологічної ефективності і місце України у цьому рейтингу. Показано вплив впровадження інновацій у сфері екології на окремі параметри діяльності підприємств. Підкреслено, що сучасні методи оцінки економічної ефективності переважно не включають параметри коефективності, зокрема кількість природних ресурсів, що використовуються для одержання одиниці певного товару чи послуги, запропоновано враховувати усі ресурси, що витрачаються протягом усього екологічного циклу виробництва, споживання та утилізації інноваційних продуктів. Розглянуто тенденцію спекулятивного декларування впровадження екологічних інновацій без реального покращення екологічної ситуації з метою посилення впливу на споживачів засобами маркетингу і реклами. Показано, що ефективним сучасним способом посилення маркетингового і рекламного впливу на споживачів став екологічний брендинг. Проаналізовано низку специфічних маркетингових і рекламних прийомів, що використовуються компаніями для просування екологічних товарів. Зазначено, що для підвищення ефективності заходів державної еколого-інноваційної політики і спрямування стимулюючих засобів саме до тих підприємств, які здійснюють реальні екоінноваційні ініціативи, необхідно розробити детальну наукову класифікацію екологічних інновацій. Підкреслено, що подальші дослідження доцільно було б спрямувати на нарощування, оцінювання результативності і впровадження у практику комплексу ефективних прийомів екологічного маркетингу і реклами.

Ключові слова: екологічні інновації, маркетинг, реклама, екологічний брендинг, маркетингові і рекламні прийоми.

Hlinenko L.K.,

lkg2002@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3105-4568,

Researcher ID: K-3740-2017,

Ph. D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Electronics and Information Technology, National University “Lviv Polytechnic”, Lviv

Daynovskyy Y. A.,

yddd@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-8421-2104,

Researcher ID: F-3903-2019,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Marketing, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Semak B. B.,

bbsemak@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2198-3790,

ResearcherID: E-7511-2019,

Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research, Professor of the Department of Marketing, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ROLE OF MARKETING AND ADVERTISING IN INTRODUCTION OF ECOLOGICAL INNOVATIONS

Abstract. *The article investigates the actual problems of implementing the ecological innovations and the possibilities of promoting this process by means of marketing and advertising. The aim of the article is to systematize the specific features of environmental innovations, as well as marketing and advertising approaches contributing to their implementation in the market. The article confirms the relevance of the increasing role of ecological marketing due to the fact that it is an inherent part of modern marketing concepts, in particular, the concepts of social-ethical, socially responsible, holistic marketing. The existing classifications of ecological innovations are considered. The European countries positions in the world ranking on environmental performance index and the place of Ukraine in this ranking are analyzed. Influence of innovations introduction in the sphere of ecology on some parameters of enterprises activity is shown. It is emphasized that modern methods of economic efficiency assessment usually do not consider eco-efficiency parameters, such as the amount of natural resources used to obtain a unit of a given product or service. It is proposed to consider all the resources spent throughout the ecological cycle of production, consumption and disposal of innovative products. The tendency of speculative declaring of implementing the ecological innovations without real improvement of ecological situation with the purpose of increasing influence on consumers by means of marketing and advertising is considered. It is shown that ecological branding has become an efficient up-to-date tool for enhancing marketing and advertising impact on consumers. A number of specific marketing and advertising techniques used by companies to promote ecological products are analyzed. It is pointed out that in order to increase the efficiency of the state ecological innovation policy efforts and to direct the stimulating means to the very enterprises that implement real ecological innovation initiatives, it is necessary to develop a detailed scientific classification of ecological innovations. It is emphasized that it would be expedient to focus further research on increasing and assessing the effectiveness as well as the implementation in practice of a set of efficient techniques of ecological marketing and advertising.*

Key words: ecological innovations, marketing, advertising, ecological branding, marketing and advertising techniques.

JEL Classification: M31, M37, O31, Q56

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-03>

Постановка проблеми. У сучасному світі збалансованість соціально-економічного розвитку суспільства може бути досягнута тільки на основі гармонійного розвитку продуктивних сил, задоволення потреб фізичних і юридичних осіб з одночасним збереженням і відновленням природного середовища. Розуміння цього зв'язку знаходиться в основі сучасних маркетингових концепцій, зокрема концепцій соціально-етичного, соціально-відповідального, холистичного маркетингу і, безумовно, їхньої невід'ємної частини – екологічного маркетингу. Задоволення сьогоденних потреб не повинно загрожувати можливостям задоволення потреб майбутніх поколінь – це основний вихідний посил і головне цільове спрямування екологічного маркетингу.

Екологічний маркетинг, який отримав суттєве поширення на ринку споживчих товарів, зокрема у сфері продуктових екологічних інновацій, ще, на жаль, відіграє досить незначну роль у сфері еко-інновацій на ринку товарів виробничого призначення, технологій та ринку інших товарів та послуг не кінцевого споживання. Отже, застосування елементів сучасного маркетингу та реклами є вельми

актуальним у процесі розробки і впровадження екологічних інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сутності екологічних інновацій, особливостям їх впровадження на ринок присвячено велику кількість праць вітчизняних і закордонних вчених [1, 2, 5, 6, 11, 12, 14], вони висвітлені у наукових статтях [2, 5, 11], монографіях [1], навчальній літературі [6, 12], окремі з цих авторів акцентують свою увагу також і на маркетингових і рекламних аспектах впровадження екологічних інновацій [4, 9, 11, 14].

Екологічні інновації дають можливість ефективніше використовувати природні ресурси, підвищувати стійкість екологічних систем до навантаження, знижувати негативний вплив діяльності людини на навколишнє середовище, сприяють розвитку ринку екологічних товарів і послуг [1, 5, 14].

Серед екологічних інновацій виділяють [2]:

1) природоресурсні інновації, спрямовані на зменшення споживання ресурсів або на заміну одних видів ресурсів іншими, споживання яких є кращим з точки зору екології (більш поширені види

сировини, менш ресурсоємні матеріали, відновлювальні джерела сировини та енергії);

2) природоохоронні інновації, що передбачають зменшення викидів шкідливих речовин, утилізацію та переробку сміття, відновлення родючості ґрунтів, спрямовані на компенсаційні, відновлювані роботи для повернення довкілля до початкового стану, а також на можливість фіксації фактів екологічних правопорушень;

3) некомерційні інновації, що безпосередньо спрямовані на досягнення екологічного ефекту, та інновації, що досягають екологічно позитивного ефекту під час здійснення виробничої або комерційної діяльності, зменшують техногенне навантаження на довкілля;

4) інновації, які мінімізують негативні наслідки глобальних змін природного середовища (глобальне потепління, зменшення озонного шару, транскордонне забруднення водоймищ, річок, повітря).

Екоінновації можуть бути: продуктовими (створення екологічних товарів, виробів, послуг), технічними (обладнання, технології), організаційно-економічними (форми і методи організації діяльності), соціальними (форми і методи впливу на суспільство) [1, 6].

Постановка завдання. Метою статті є систематизація особливостей екологічних інновацій, а також маркетингових і рекламних підходів, що допомагають у процесі їх впровадження на ринок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для характеристики екологічної ситуації в Україні і стану діяльності щодо її покращення скористаємося даними спільного проекту Єльського і Колумбійського університетів (США), які у співпраці зі Світовим економічним форумом проводять науково-дослідницьку роботу з визначення якості навколишнього середовища (Індексу екологічної ефективності (ЕРІ)) в розрізі країн світу. Проведення таких вимірювань створює основу для аналізу екологічної ситуації і проведення ефективної екологічної політики. ЕРІ 2018 року охоплює 180 країн світу, він розраховувався за 24 показниками, які відображають стан навколишнього середовища і життєздатність екосистеми. Це дає можливість оцінити ефективність екологічної політики окремих країн, тенденції погіршення або покращання екологічної ситуації, рівень відставання від країн-лідерів у цій сфері, дає можливість розуміти зміст і результативність найкращих практик і розробляти рекомендації для екологічної діяльності.

За індексом ЕРІ зі 180 країн Україна займає 109 місце [13]. Цей результат серед усіх країн світу ще можна було б вважати мінімально задовільним, проте, якщо зробити порівняння лише європейських країн, то тут екологічна ситуація в Україні виглядає вкрай погано: з 43 країн Європи Україна посідає 41 місце у рейтингу (табл. 1). Рейтингування європейських країн за ЕРІ доцільно навести повністю, оскільки з нього випливає низка важливих висновків.

Як видно з табл. 1, перші 16 позицій у світовому рейтингу посідають виключно провідні країни Європи, з перших 50 світових лідерів за індексом

ЕРІ країни Європи займають 33 позиції і тільки п'ять європейських країн, серед яких і Україна, не потрапили до першої половини (перших 90 країн) цього рейтингу. У п'яти країн Європи значення Індексу екологічної ефективності перевищує 80 пунктів, 21 країна пододала межу 70 пунктів, у 37 з 43 країн величина цього індексу більше 60, а в Україні значення індексу становить лише 52,87. Отож, торуючи шлях України до Європи, потрібно розуміти, що його успішність залежить не тільки від економічних показників розвитку, досягнення політичної і соціальної стабільності, подолання внутрішніх конфліктів, але і від вирішення екологічних проблем, яких ще достатньо у нашій країні і з якими вже впералися провідні європейські країни.

У нашій країні стимулювання підприємств до впровадження інноваційних екологічних технологій, охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, застосування екоінновацій у товарах, що виробляються, відбувається шляхом надання пільг при оподаткуванні у разі реалізації зазначених напрямів (зокрема, при переведенні виробництва на маловідходні, ресурсо- та енергозберігаючі технології, впровадженні очисного обладнання, устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також при встановленні приладів контролю за джерелами викидів шкідливих речовин та станом навколишнього середовища), надання позичок (у т.ч. довгострокових) на пільгових умовах, звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього середовища, передачі частини коштів цих фондів для реалізації заходів зі зменшення шкідливого впливу на природне середовище і впровадження екологічнобезпечних виробництв.

Рекламний і маркетинговий вплив на всіх учасників екоінноваційних процесів повинен ґрунтуватися на їх об'єктивних інтересах, тільки через врахування яких комунікаційний процес може бути результативним [8]. Можна виділити три групи таких учасників: держава і суспільство загалом (Д), виробники (В) і кінцеві споживачі (С) екологічних інновацій. Головними інтересами держави і суспільства є: загальне піднесення національної економіки (Д1); підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції (Д2), забезпечення здоров'я нації (Д3), підвищення екологічної безпеки (Д4). Пріоритетами для виробників є: підвищення прибутків (В1), зниження собівартості, у т.ч. зменшення витрат, пов'язаних з різноманітними екологічними платежами і штрафами (В2), покращення іміджу підприємства як соціально-відповідального (В3), розширення ринків збуту (В4), створення безпечних умов виробництва і покращення здоров'я працівників (В5). Найважливішими інтересами споживачів екологічних інновацій є: задоволення товаром потреб споживача, надійність експлуатації, зручність користування (С1), низька купівельна ціна товару економія ресурсів під час споживання, експлуатації та утилізації товару (С2), забезпечення здоров'я, безпека споживання і/або експлуатації (С3); мінімальна шкода довкіллю від експлуатації та утилізації товару (С4).

**Рейтинги країн Європи у світовому рейтингу
за Індексом екологічної ефективності**

№ з/п	Країна	Ранг за ЕПІ серед країн світу	Індекс екологічної ефективності (ЕПІ)	Індекс стану навколишнього середовища	Індекс життєздатності екосистеми
1	Швейцарія	1	87,42	93,57	83,32
2	Франція	2	83,95	95,71	76,11
3	Данія	3	81,6	98,2	70,53
4	Мальта	4	80,9	93,8	72,3
5	Швеція	5	80,51	94,41	71,24
6	Велика Британія	6	79,89	96,03	69,13
7	Люксембург	7	79,12	95,07	68,48
8	Австрія	8	78,97	86,38	74,03
9	Ірландія	9	78,77	95,92	67,34
10	Фінляндія	10	78,64	99,35	64,83
11	Ісландія	11	78,57	98,41	65,34
12	Іспанія	12	78,39	94,21	67,85
13	Німеччина	13	78,37	88,68	71,5
14	Норвегія	14	77,49	97,86	63,91
15	Бельгія	15	77,38	89,37	69,39
16	Італія	16	76,96	85,88	71,02
17	Нідерланди	18	75,46	92,26	64,25
18	Греція	22	73,6	91,03	61,98
19	Кіпр	24	72,6	87,96	62,37
20	Португалія	26	71,91	90,47	59,53
21	Словаччина	28	70,6	63,87	75,08
22	Латвія	29	69,33	72,57	67,18
23	Болгарія	30	67,85	69,6	66,68
24	Чехія	33	67,68	68,69	67,01
25	Словенія	34	67,57	72,34	64,4
26	Латвія	37	66,12	72,8	61,66
27	Албанія	40	65,46	65,67	65,32
28	Хорватія	41	65,45	67,04	64,39
29	Угорщина	43	65,01	57,67	69,9
30	Білорусь	44	64,98	69,55	61,94
31	Румунія	45	64,78	58,67	68,85
32	Естонія	48	64,31	73,24	58,35
33	Польща	50	64,11	58,71	67,72
34	Росія	52	63,79	75,48	55,99
35	Азербайджан	59	62,33	48,55	71,52
36	Чорногорія	65	61,33	72,61	53,81
37	Македонія	68	61,06	67,43	56,82
38	Сербія	84	57,49	61,18	55,03
39	Грузія	94	55,69	57,1	54,75
40	Туреччина	108	52,96	71,56	40,57
41	Україна	109	52,87	64,44	45,16
42	Молдова	112	51,97	60,29	46,42
43	Боснія і Герцеговина	158	41,84	63,87	27,15

Джерело: упорядковано на основі [13]

Можна зауважити, що попри наявність певних конфліктів інтересів (В1-С2, В2-Д4, В2-С3) ключові інтереси учасників збігаються (Д1-В1, Д2-В3, Д3-В5-С3, Д4-В3-С4, В4-С1). Отже, під час вибору каналів рекламування і змісту рекламних інформаційних повідомлень потрібно враховувати цю спільність і в окремих випадках розбіжність інтересів суб'єктів екоінноваційних процесів.

На жаль, непоодинокі дослідження думок споживачів свідчать, що попри розуміння необхідності розвитку ринку продуктивних екологічних інновацій і декларування готовності відповідного сприяння реальних дій у цьому напрямі від споживачів можна очікувати далеко не завжди. Це особливо характерно для українських споживачів, значна частина з яких мають низьку платоспроможність. Так, за даними одного з проведених досліджень, 58,0 % населення не погоджується платити за екологічну продукцію більш високу ціну, 27,6 % погоджується платити додатково 5 % від звичайної ціни, 11,3 % – від 6 до 10 % від звичайної ціни, 2,5 % – від 11 до 15 %, 0,6 % – значно більше звичайної ціни [8], тобто реальну готовність споживачів економічно підтримувати виробництво екологічної продукції слід оцінювати як низьку.

У [5] проаналізовано вплив інновацій у різних сферах на окремі параметри діяльності підприємств, при цьому з семи відібраних параметрів відзначено вплив екологічних інновацій тільки на один з них – забезпечення конкурентних переваг. На наш погляд, цей вплив є набагато ширшим, адже інновації у сфері екології, впливаючи на формування позитивної суспільної думки про підприємство, одночасно підвищують його імідж, відповідно, призводять до зростання конкурентоспроможності підприємства і його продукції (табл. 2). Як і більшість інших впроваджених інновацій, екологічні інновації переважно сприяють підвищенню якості продукції (послуг). Під питанням залишається тільки вплив екологічних інновацій на собівартість, прибуток і рентабельність діяльності підприємства, адже вони можуть як покращувати ці економічні показники, так і погіршувати їх, оскільки

реалізація стратегії соціально-відповідального, екологічного маркетингу іноді вимагає поступитися частиною прибутків задля покращення ситуації в суспільстві, навколишньому середовищі, забезпечення здоров'я і добробуту споживачів. Врешті-решт така позиція підприємств оцінюється суспільством позитивно і призводить до зміцнення їхніх позицій на ринку.

Попри повсюдне розуміння безсумнівної суспільної важливості вирішення екологічних проблем низькою є суто економічна мотивованість керівництва підприємств і місцевих органів влади у впровадженні проектів екологічно чистого виробництва, мінімізації відходів і шкідливого впливу на екосистему. Сучасні методи оцінки економічної ефективності враховують економічні параметри діяльності, але не беруть до уваги параметри екоефективності [11]. Ці параметри мали б враховувати кількість природних ресурсів, що використовуються для одержання одиниці певного товару чи послуги. Більше того, на нашу думку, доцільно було б враховувати ресурси, що витрачаються протягом усього екологічного циклу виробництва, споживання та утилізації, адже два останні етапи також можуть бути пов'язаними зі значним споживанням або псуванням природних ресурсів.

Головними напрямками сучасного розвитку екоінноваційного підприємництва є впровадження очисних споруд, потужностей з переробки відходів, екологічно чистих, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, технологій із замкненим циклом виробництва, з безвідходним виробництвом, розвиток виробництва біопалива, електричних транспортних засобів, реалізація заходів, спрямованих на збереження земельних ресурсів, екоекспертиза та екоаудит.

Слід зазначити, що у сучасній практиці бізнесу є досить багато прикладів, коли декларування впровадження екологічних інновацій використовується перш за все з метою посилення маркетингового впливу на споживачів, які загалом позитивно сприймають будь-які зусилля виробників в напрямку екологізації.

Таблиця 2

Ефекти від впровадження інновацій у різних сферах суспільно-економічної діяльності

Ефекти інновацій	Інновації у сфері економіки	Інновації у соціальної сфері	Інновації у сфері екології
Зниження собівартості продукції	+		+/-
Приріст чистого прибутку і рентабельності	+		+/-
Зростання рівня конкурентоспроможності організації/підприємства	+		+
Підвищення якості продукції/послуг	+		+
Конкурентна перевага	+	+	+
Позитивна суспільна думка		+	+
Імідж підприємства		+	+

Джерело: доповнено і удосконалено авторами на основі [5]

Так, коли торгова марка “Моршинська” наголошує у своїй рекламі, що тепер “ще менше пластику” або ресторан вегетаріанської кухні оголошує про зменшені витрати енергії і впровадження безвідходної технології приготування їжі, виникають великі запитання стосовно того, чи є відповідні дії реальними екологічними інноваціями, адже залишається невідомим, наскільки саме менше тепер використовується пластику чи енергії (можливо, усього на 0,1%), чи стосується безвідходна технологія усього процесу функціонування ресторану, чи тільки власне процесу приготування їжі, який дуже просто зробити безвідходним, згодувавши тваринам рештки або удобрюючи ними ґрунт. У таких випадках можна говорити про псевдоекоінновації, які згадуються у рекламних повідомленнях виключно як маркетинговий хід.

Ефективним сучасним способом посилення маркетингового і рекламного впливу на споживачів став екологічний брендинг. Екологічним брендингом вважається створення і впровадження на ринок екологічно спрямованих брендів, які наголошують на екологічних якостях товарів і підкреслюють націленість їх виробника на виготовлення “зелених” товарів. Серед останніх українських брендів – екологічних продуктових інновацій, зроблених виключно з натуральних природних матеріалів, можна відзначити в’язані сумки “Avoska”, одяг та аксесуари “Зерно”, жіночий одяг з натуральних матеріалів “Нер”, глиняний посуд “Тут і тепер”, товари в стилі “нуль відходів” – “Ozero”, кавові окуляри “Ochis Coffee” (виготовлення окулярів з кави та льону), сумки з водовідштовхувального паперу “Ecobag”, натуральний текстиль з конопляного волокна “DevoHome” [4, 9].

Якщо кілька десятків років тому акценти на екологічність товарів при їхньому просуванні на ринок були оригінальною новинкою (наприклад, компанія Samsung однією з перших наголосила про відсутність шкідливого для людини випромінювання від комп’ютерних моніторів та мікрохвильових печей), то зараз необхідність екологічних властивостей передбачається “за замовчуванням”, їхня відсутність сприймалась би як кричущий факт ігнорування інтересів суспільства. Навіть McDonalds у рекламі фастфуду, що вважається антиподом здорового харчування, усе частіше звертається до інформації про натуральність своїх продуктів, урізноманітнює свій асортимент йогуртами та салатами з овочів.

Для просування екологічних товарів сучасні компанії використовують цілу низку специфічних маркетингових і рекламних прийомів, зокрема:

- створюючи певні “екологічні легенди” (легенда про “яблуко розбрату” з написом “Найпрекрасніший” для реклами яблучного соку, легенда про те, що дерево горобини відганяє злі чари для реклами горобинової настоянки);

- повідомляючи про екологічну чистоту місцевості походження продуктів (Карпати, Альпи, вічна мерзлота, підземні та океанські глибини, французьке місто-курорт Віши дало назву відомому бренду лікувальної косметики, з найефективнішими

- косметичними засобами асоціюється Мертве море, з найкращою парфумерною продукцією – французький Прованс, у виноробстві популярним регіоном є Австралія, у виробництві меблів – Скандинавія) і, навпаки, максимально замовчуючи неекологічні місця виробництва товарів (наприклад, близькість до атомних електростанцій);

- акцентуючи увагу на виробничих ноу-хау (екологічно чисті технології, відмова від використання штучних барвників, консервантів, харчових стабілізаторів);

- позиціонуючи виробника як продуцента виключно органічних товарів (вітчизняні бренди “Пан Еко”, “Органік Оригінал”, “Сквирський комбінаг”, “Галекс-агро”, “Либідь-К”, “Золотий Пармен”);

- персоналізуючи виробника (прізвище, фотографії конкретної родини, яка на приватній фермі виготовляє певний продукт і відповідає за його натуральність і якість);

- вживаючи у назвах товарів додатки Eco, Bio, Natur та ін. За даними компанії “Вімм-Білл-Данн”, префікс Bio забезпечує на 15% більші продажі порівняно зі звичайними продуктами [10];

- створюючи неочікувані екологічні властивості товарів (кондиціонери, що збагачують повітря вітаміном С, комп’ютерні монітори із системою іонізації повітря);

- застосовуючи спеціальні місця продажу відповідних товарів (ресторани, що спеціалізуються на їжі з органічних продуктів, Smoothie-бари, де завжди пропонують тільки свіжовичавлений сік з м’якоттю, секції з позначкою “Екологічна продукція” у магазинах, мережа супермаркетів “ЕКОмаркет”, магазинів “Натур Бутік”).

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Стимулювання розвитку екологічної, природоохоронної діяльності та екологічних інновацій як джерела цього розвитку в нашій країні є поки що недостатнім. Як результат, на жаль, за Індексом екологічної ефективності Україна посідає досить скромні місця у світовому та європейському рейтингах. На шляху до Європейського співтовариства з-поміж інших важливих проблем Україна повинна вирішувати також і проблеми екологічні, ефективним шляхом у цьому плані є впровадження екологічних інновацій.

Для того, щоб заходи державної екологічної інноваційної політики і підтримки відповідних проєктів і впроваджень були ефективними, а стимулювання – спрямованим саме до тих підприємств, які здійснюють реальні екоінноваційні ініціативи, необхідно розробити детальну наукову класифікацію екологічних інновацій.

Подальших досліджень потребує вдосконалення методик оцінювання економічної ефективності інновацій шляхом застосування в них параметрів екологічної ефективності з врахуванням усіх природних ресурсів, що витрачаються на усіх стадіях екологічного циклу інновацій, включаючи споживання та утилізацію інноваційних продуктів.

Екологічно спрямовані маркетинг і реклама в сучасних реаліях ще недостатньо сприяють розвитку і

впровадженню екологічних інновацій. Для виправлення цієї ситуації необхідно ширше застосовувати екологічний брендинг, сприяти розвитку українських екологічних брендів.

Перспективними є дослідження, присвячені нарошуванню, оцінюванню результативності і впровадженню у практику комплексу ефективних прийомів екологічного маркетингу і реклами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач Л. М. Інноваційне забезпечення екологічного розвитку: сучасні реалії та перспективи : монографія / Л. М. Горбач. – К. : Кондор, 2016. – 360 с.

2. Задихайло Д. Д. Екологічні інновації як форма міжгалузевої конвергенції господарського та екологічного права / Д. Д. Задихайло // Економічна теорія та право. – 2016. – № 4 (27). – С. 145–155.

3. Еколого-енергоефективні інноваційні технології як фактор розвитку соціально-екологічної відповідальності бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kdu.edu.ua/Documents/KSNR_economica_2019/w16.pdf

4. Іпатов А. ТОП-10: українські еко-бренди, які піклуються про довкілля [Електронний ресурс] / А. Іпатов. – 09.06.2019. – Режим доступу : <https://shotam.info/top-10-ukrains-ki-eko-brendy-i-aki-pikluut-sia-pro-dovkillia/>

5. Кирич Н. Удосконалення інноваційних важелів впливу на забезпечення ефективності діяльності виробничого підприємства (еколого-економічні аспекти) / Н. Кирич, Т. Лібусь, С. Співак // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2018. – Вип. 1 (18). – С. 52-60.

6. Кожушко Л. Ф. Екологічний менеджмент : підручник / Л. Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 432 с.

7. Механізм формування ринку екологічних інновацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.childflora.org.ua/?page_id=75

8. Мотиваційний механізм розвитку екологічно орієнтованої інноваційної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://childflora.org.ua/?page_id=76

9. Нестеренко Д. Три незвичні українські еко-бренди [Електронний ресурс] / Д. Нестеренко. – Режим доступу : <https://devohome.com.ua/prensa-onas/tri-nezvichni-ukrajinski-ekobrendi-v-zhurnali-sito-sered-jakih-tm-devohome>

10. Сайт приватного акціонерного товариства “Вім-Біль-Данн Україна” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wimm-bill-dann.com.ua/>

11. Ульянченко О. В. Екологічні інновації як складова функціонування економічного механізму соціально-етичного маркетингу / О. В. Ульянченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Серія “Економіка та менеджмент”. – 2009. – № 8 (37). – С. 84–89.

12. Юрченко Л. І. Екологія : навчальний посібник / Л. І. Юрченко. – К. : ЦУЛ, 2019. – 304 с.

13. 2018 EPI Results [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-topline>

14. Araszkiwicz K. Innowacje ekologiczne a konkurencyjność gospodarki regionu : praca doktorska / K. Araszkiwicz. – Poznań : Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, 2012. – 243 s.

REFERENCES

1. Horbach, L. M. (2016), *Innovatsijne zabezpechennia ekolohichnoho rozvytku: suchasni realii ta perspektyvy* : monohrafiia, Kondor, Kyiv, 360 s.

2. Zadykhajlo, D. D. (2016), *Ekolohichni innovatsii iak forma mizhhaluzevoi konverhentsii hospodars'koho ta ekolohichnoho prava*, *Ekonomichna teoriia ta pravo*, № 4 (27), s. 145–155.

3. *Ekoloho-enerhoefektyvni innovatsijni tekhnolohii iak faktor rozvytku sotsial'no-ekolohichnoi vidpovidal'nosti biznesu* (2019), available at: http://www.kdu.edu.ua/Documents/KSNR_economica_2019/w16.pdf.

4. Ipatov, A. (2019), *TOP-10: ukrains'ki ekobrendy, iaki pikluut'sia pro dovkillia*, available at: <https://shotam.info/top-10-ukrains-ki-eko-brendy-i-aki-pikluut-sia-pro-dovkillia/>.

5. Kyrych, N., Libus', T. and Spivak, S. (2018), *Udoskonalennia innovatsijnykh vazheliiv vplyvu na zabezpechennia efektyvnosti diial'nosti vyrobnychoho pidpriemstva (ekoloho-ekonomichni aspekty)*, *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*, vyp. 1 (18), s. 52-60.

6. Kozhushko, L. F. and Skrypchuk, P. M. (2007), *Ekolohichnyj menedzhment : pidruchnyk*, VTs “Akademiia”, Kyiv, 432 s.

7. *Mekhanizm formuvannia rynku ekolohichnykh innovatsij* (2020), available at: http://www.childflora.org.ua/?page_id=75.

8. *Motyvatsijnyj mekhanizm rozvytku ekolohichno orientovanoi innovatsijnoi diial'nosti* (2020), available at: http://childflora.org.ua/?page_id=76.

9. Nesterenko, D. (2018), *Try nezvychni ukrains'ki ekobrendy*, available at: <https://devohome.com.ua/prensa-onas/tri-nezvichni-ukrajinski-ekobrendi-v-zhurnali-sito-sered-jakih-tm-devohome>.

10. *Sajt pryvatnoho aktsionernoho tovarystva “Vimm-Bill'-Dann Ukraina”* (2020), available at: <http://www.wimm-bill-dann.com.ua/>.

11. Ul'ianchenko, O. V. (2009), *Ekolohichni innovatsii iak skladova funktsionuvannia ekonomichnoho mekhanizmu sotsial'no-etychnoho marketynhu*, *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*, Seriiia “Ekonomika ta menedzhment”, № 8 (37), s. 84–89.

12. Yurchenko, L. I. (2019), *Ekolohiia : navchal'nyj posibnyk*, TsUL, Kyiv, 304 s.

13. *2018 EPI Results* (2020), available at: <https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-topline>.

14. Arashkevych, K. (2012), *Innovatsije ekolohichne a konkurentisijnoshch hospodarki rehionu : pratsa doktorska*, *Universytet Ekonomichny v Poznaniu, Poznan'*, 243 s.

Стаття надійшла до редакції 12 березня 2020 року

УДК 316:376:339.1

*Балук Н. Р.,
notika2002@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7014-3152,
Researcher ID: E-9876-2019,*

к.е.н., доц., доцент кафедри маркетингу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Басій Н. Ф.,

*basij@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7003-6007, Researcher ID: F-9024-2019, к.е.н., доц., доцент
кафедри маркетингу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА РІВНЯ КОМУНІКАЦІЙ НА РИНКУ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

***Анотація.** В статті проаналізовано статистичні показники чисельності осіб з особливими освітніми потребами в Україні та в розрізі окремих областей. Значна кількість дітей з ООП обумовлює необхідність запровадження та розвитку системи інклюзивної освіти на противагу їх сегрегації у спеціалізованих школах-інтернатах. За допомогою контент-аналізу офіційних сайтів виявлено недостатнє наповнення інтернет-ресурсів основних державних органів управління освітою та окремих громадських організацій. На основі аналізу результатів анкетного опитування вчителів загальноосвітніх закладів м. Львова та Львівської області виявлено низький рівень об'єктивної оцінки інклюзії та поверхову поінформованість про деталі й специфіку інклюзивного навчання. Досліджено, що загалом у шкільному середовищі м. Львова та Львівської області сформоване достатньо сприятливе середовище для імплементації інклюзії. Окреслено основні комунікаційні зв'язки між учасниками процесу інклюзії та не виявлено достатнього рівня комунікацій у жодному напрямі. Відсутні комунікаційні зв'язки між державними органами, громадськістю, батьками нормотипових дітей. Між дітьми з ООП та їхніми батьками та іншими дітьми інклюзивних класів та батьками існує мінімальний рівень комунікацій. Сформульовано переваги запровадження інклюзивного навчання для всіх учасників процесу інклюзії та суспільства загалом, що дозволить всім членам суспільства безперешкодно отримувати всі необхідні суспільні послуги та гарантії, а також взаємно приносити посильну користь. Окреслено основні бар'єри комунікацій у середовищі інклюзії на різних рівнях: особистому рівні вчителів, рівні безпосереднього шкільного оточення дітей з ООП, загальношкільному та загальноосвітньому рівнях, а також на суспільному рівні. Більшість комунікативних перешкод зумовлені недостатністю інформації про особливості та переваги запровадження інклюзивного навчання. На основі аналізу сутності та природи перешкод сформульовано заходи щодо їх усунення.*

Ключові слова: комунікації, бар'єри комунікації, рівень обізнаності, інклюзивне навчання, інклюзія, діти-на з особливими освітніми потребами, переваги інклюзії.

*Baluk N. R.,
notika2002@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7014-3152,
Researcher ID: E-9876-2019,*

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Basij N. F.,

basij@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7003-6007, Researcher ID: F-9024-2019, Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

RESEARCH ON THE STATE AND LEVEL OF COMMUNICATIONS IN THE INCLUSIVE EDUCATION MARKET

Abstract. *The article analyzes the statistical indicators of the number of people with special educational needs in Ukraine and in terms of individual regions. A significant number of children with special educational needs necessitate the introduction and development of an inclusive education system as opposed to their segregation in specialized boarding schools. With the help of content analysis of official sites, insufficient content of Internet resources of the main state education authorities and some public organizations was revealed. Based on the analysis of the results of the questionnaire survey of teachers of secondary schools in Lviv and Lviv region, a low level of objective assessment of inclusion and superficial awareness of the details and specifics of inclusive education was revealed. It is investigated*

that in general the school environment of Lviv and Lviv region has formed a sufficiently favorable environment for the implementation of inclusion. The main communication links between the participants in the inclusion process are outlined and a sufficient level of communication in any direction is not identified. There are no communication links between government bodies, the public, and parents of normolipemic children. There is a minimum level of communication between children with special educational needs, their parents and other children and their parents in inclusive classes. The advantages of the introduction of inclusive education for all participants of inclusion process and society in general are formulated, which will allow all members of society to freely receive all necessary public services and guarantees, as well as bring mutual benefits. The main barriers to communication in the environment of inclusion at different levels are outlined: the personal level of teachers, the level of the immediate school environment of children with special educational needs, the whole-school and general education levels, as well as at the public level. Most communication barriers are due to a lack of information about the features and benefits of inclusive education introduction. Based on the analysis of essence and nature of obstacles, measures to eliminate them are formulated.

Key words: communications, communication barriers, level of awareness, inclusive education, inclusion, child with special educational needs, benefits of inclusion.

JEL classification: I21, I28, I29, I31, J24

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-04>

Постановка проблеми. Українське суспільство перебуває на етапі реформування усіх сфер життєдіяльності – економічної, політичної, соціальної, культурної, освітньої, медичної тощо. Одним із стратегічних напрямів сучасної української освіти визначено важливість соціалізації та інклюзії для осіб з особливими освітніми потребами (ООП).

Одним із основоположних документів ефективного запровадження інклюзії в світі стала Саламанська декларація “Про принципи, політику і практичну діяльність в сфері навчання осіб з особливими потребами”, прийнята на засіданні ЮНЕСКО в 1994 р., згідно з якою всі діти мають право навчатися у звичайній школі незалежно від їхнього фізичного та інтелектуального розвитку, соціального статусу, захворювання, емоційного стану, знання мов, раси, країни походження, статі тощо [1]. В багатьох країнах перехід від сегрегації до інтеграції й інклюзії в освіті відбувався за різними сценаріями та алгоритмами, що засвідчило не лише про непростий та тривалий механізм впровадження інклюзії, але й про неможливість створення універсальної моделі навчання. Проте досвід більшості країн, які запровадили інклюзію, свідчить про успішність використання такої форми навчання - в суспільстві повною мірою виконується захист прав людини, адже дозволяє кожній дитині реалізувати свої права і можливості, кожній особі з особливими потребами бути повноправним членом соціуму.

У 2009 р. Україна ратифікувала Конвенцію про права осіб з інвалідністю та взяла на себе низку зобов'язань, у тому числі щодо забезпечення їх права на освіту. З вересня 2017 р. в Україні, згідно з прийнятими змінами до Закону України “Про освіту”, особи з ООП отримали можливості доступу до освітніх послуг в усіх навчальних закладах незалежно від “встановлення інвалідності” [2]. Саме у цей час в українських школах почали працювати інклюзивні класи, в кожному з яких можуть навчатися не більше трьох осіб з ООП, розроблятися навчальні індивідуальні плани, проводитися уроки, стикатися з першими успіхами та труднощами.

Парадокс менталітету української нації – у двозначному ставленні до багатьох питань, важливих для функціонування соціуму. За результатами дослідження, проведеного ЮНІСЕФ у 2015 р., 96 % українців згодні з твердженням, що діти з інвалідністю повинні мати такі ж права й можливості, як і нормотипові діти, проте лише 13% респондентів готові сприймати дітей з особливими потребами як друзів і рівноправних громадян [3].

Очевидно, що українське суспільство неповною мірою готове до запровадження інклюзивного навчання через існуючі психологічні (стереотипи сприйняття, насаджена в радянські часи практика “неіснування” осіб з інвалідністю, нерівноправність верств населення тощо) та матеріально-технічні бар'єри (відсутність пандусів у більшості житлових будинків, закладів харчування, публічних установ, відсутність спеціально облаштованих туалетних кімнат, відсутність світлових та звукових сигналів, надписів з використанням шрифту Брайля тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявний механізм запровадження інклюзії в українських реаліях характеризується наявністю багатьох перешкод в комунікаційному процесі між її основними учасниками. Як свідчить аналіз ЗМІ, існує цілий ряд невирішених питань і серед педагогів та фахівців, і серед батьків дітей з ООП, і серед батьків нормотипових дітей, і в соціумі загалом [4; 5; 6; 7; 8]. Це стосується і відсутності довіри між учасниками, і відсутності досвіду, і відсутності ефективних комунікацій, в тому числі з боку державних органів влади. В офіційних джерелах зазначається, що впровадження інклюзивного навчання в українських реаліях стримується необхідністю вирішення завдань, пов'язаних із нормативно-правовим, організаційно-фінансовим, кадровим, науково- та навчально-методичним забезпеченням навчання та виховання з ООП [9; 10].

Відтак для визначення рівня наявних комунікацій при запровадженні інклюзивного навчання в Україні необхідно з'ясувати, які саме фактори мають найбільший вплив на цей процес, які

можливі шляхи вирішення нейтралізації негативно-го впливу в комунікаціях між всіма учасниками в інклюзивному середовищі.

Постановка завдання. Основною метою нашого дослідження є визначити рівень комунікацій на ринку інклюзивного навчання у загальноосвітніх школах України на прикладі м. Львова і Львівської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. У будь-якому суспільстві серед усіх верств населення є особи з інвалідністю. В Україні за останні роки частка таких осіб зросла з 3% до 6% в загальній чисельності населення [11]. В розрізі областей України аналіз цього показника станом на 2017 р. засвідчив, що найбільша частка осіб з інвалідністю у Львівській області – 7,7%, значно менша частка у Дніпропетровській та Харківській областях – відповідно 6,7 і 6,4 %, а найнижчий показник – у Луганській, Херсонській і Чернівецькій областях (по 2 %). Частка дітей з інвалідністю до 18 р. у загальній чисельності дитячого населення 0-17 р. в Україні станом на 2017 р. найвища у Дніпропетровській, Львівській та Харківській областях, найнижча – у Луганській, Сумській, Кіровоградській, Херсонській і Чернівецькій областях.

Інвалідність – складне соціальне явище, щодо якого у держави та її громадян має бути усталене ставлення та підтримка. Значна кількість дітей з інвалідністю в Україні потребує створення певних умов, за яких вони зможуть нарівні з іншими членами суспільства отримувати рівні можливості для реалізації своїх прав. Однією з таких можливостей є інклюзивна освіта.

Інклюзивне навчання не є вибором окремої школи чи групи шкіл, це вектор життя країни. Метою інклюзивної освіти є виховати повноправних членів суспільства шляхом залучення всіх учасників навчального процесу до загальношкільної діяльності. При цьому, коли мова йде про дитину з ООП, слід зважати, що її повносправність може бути умовною, але не повинна бути константою, має залежати від обставин, у яких перебуває дитина, від її можливостей та бажання стати учасником тієї чи іншої події [17]. Для максимального використання можливостей інклюзії необхідна повна поінформованість всіх зацікавлених осіб та організацій [18].

Досвід застосування інклюзивного навчання для дітей з ООП у світовій практиці засвідчив переваги такого підходу і став основою для його запровадження в Україні. У вітчизняній системі освіти інклюзивний підхід до навчання перебуває на етапі становлення.

За даними Міністерства освіти і науки України, кількість дітей, охоплених інклюзивним навчанням, за останні роки має тенденцію до зростання (табл. 1). У 2016-2017 н.р. найбільшу кількість дітей з ООП залучили до інклюзії у м. Києві,

Волинській і Полтавській областях, найменшу – в Миколаївській і Харківській областях. При цьому в школах Миколаївської області, єдиної в Україні, за останній навчальний рік чисельність дітей, охоплених інклюзією, зменшилась у порівнянні з попереднім навчальним роком на 18 %.

Аналіз офіційних даних свідчить, що рівень охоплення дітей з ООП інклюзією в Україні загалом зростає, проте характеризується недостатнім рівнем. У 2016-2017 н.р. до інклюзивного навчання було залучено 2,7% усіх дітей з інвалідністю до 18 р. У промислово розвинених країнах цей показник наближається до 95%.

До основних учасників інклюзивного процесу належать: діти з ООП та їхні батьки, педагоги, адміністрація школи, профільні фахівці, нормотипові діти та їхні батьки, державні органи влади, громадські організації, широка громадськість.

Діти з ООП на сьогодні в українських реаліях мають можливість навчатися за такими формами: в спеціальних школах та освітніх навчально-реабілітаційних центрах, в спеціальних класах загальноосвітніх шкіл, в звичайних класах загальноосвітніх шкіл, в інклюзивних класах загальноосвітніх шкіл та за індивідуальною формою навчання. Найбільш прийнятне з точки зору дитиноцентристської педагогічної парадигми – інклюзивне навчання дітей з ООП.

Не всі учасники інклюзивного процесу розуміють власне сутність інклюзії та механізм її запровадження. Це обумовлюється відсутністю повної інформації з боку державних органів влади як ключового комунікатора в інклюзивному процесі.

Аналіз вибраних ключових українських інтернет-ресурсів засвідчив, що більшість з них містять дані про нормативно-правові акти (закони, постанови КМУ, накази МОН), методичні матеріали щодо інклюзії, інформацію новинного характеру (про конкретні події чи проведені заходи). Інформація на вибраних ключових українських інтернет-ресурсах орієнтована лише на батьків дітей з ООП і педагогів. При цьому представлені матеріали загального характеру, без конкретної спрямованості на вирішення проблем. Для решти учасників інклюзивного процесу (зокрема, для нормотипових дітей та їхніх батьків, широкої громадськості) інформація про інклюзію представлена в офіційних каналах комунікації, які зазвичай малоефективні саме для цих цільових аудиторій. Не менш важливою цільовою аудиторією і водночас найпотужнішим комунікатором в інклюзії є громадські організації. На сайтах окремих організацій наявна найбільш повна і вичерпна інформація про інклюзивну освіту.

Динаміка показників запровадження інклюзії в Україні у 2014-2017 н.р.

Назва області України	Кількість дітей, осіб			Темп зростання з року в рік, %	
	2014-2015 н.р.	2015-2016 н.р.	2016-2017 н.р.	2015-2016/ 2014-2015 н.р.	2016-2017/ 2015-2016 н.р.
Вінницька	31	42	113	135,5	269,0
Волинська	145	156	268	107,6	171,8
Дніпропетровська	152	168	237	110,5	141,1
Донецька	0	81	108	0,0	133,3
Житомирська	83	158	260	190,4	164,6
Закарпатська	74	108	151	145,9	139,8
Запорізька	57	66	147	115,8	222,7
Івано-Франківська	5	13	54	260,0	415,4
Київська	232	287	443	123,7	154,4
Кіровоградська	58	99	188	170,7	189,9
Луганська	9	12	35	133,3	291,7
Львівська	97	62	149	63,9	240,3
Миколаївська	33	39	32	118,2	82,1
Одеська	92	99	118	107,6	119,2
Полтавська	176	200	266	113,6	133,0
Рівненська	86	109	197	126,7	180,7
Сумська	37	42	72	113,5	171,4
Тернопільська	44	31	68	70,5	219,4
Харківська	24	24	33	100,0	137,5
Херсонська	116	110	154	94,8	140,0
Хмельницька	212	209	227	98,6	108,6
Черкаська	56	54	135	96,4	250,0
Чернівецька	8	130	169	1625,0	130,0
Чернігівська	56	76	112	135,7	147,4
м. Київ	282	345	444	122,3	128,7
Усього	2165	2720	4180	125,6	153,7

Розраховано на основі джерела 19

Одним із основних учасників процесу інклюзії з боку школи виступає вчитель інклюзивного класу. Саме від його фаховості та вміння організувати навчальний процес залежить результативність інклюзивного навчання. Ця результативність полягає не лише в отриманні знань, навичок, вмінь, компетентностей, але й залученні кожної дитини в інклюзивному класі в усі аспекти шкільної освіти в урахуванням її можливостей і бажань. Проте не все залежить лише від учителя. Адаже педагогічні ВНЗ не готують вчителів для роботи в інклюзивних класах. Часто педагоги не володіють необхідною мотивацією, а якщо вона є, то кваліфікація може бути недостатньою, відсутня інформація про основні ресурси інклюзивного навчання (де їх отримати, як використовувати тощо).

Вітчизняні фахівці перебувають на етапі професійної трансформації – намагаються здобувати нові знання, змінювати особисті та педагогічні установки, здобувають новий досвід та результати.

Переваги інклюзивного навчання очевидні: інтеграція та адаптація дітей з ООП поряд з вихованням толерантності у дітей без ООП. Очевидно, що для практичного втілення цієї ініціативи існують труднощі матеріальні та ресурсні. Проте постає головне питання: чи готові, власне, педагоги до

створення інклюзивних класів? Чи поінформовані вони про інклюзивну освіту та чи зможуть правильно організувати освітній процес і якісно навчати дітей?

Для забезпечення відповідного позитивного ставлення до якогось явища необхідний відповідний рівень його усвідомлення та розуміння. Як показали результати опитування, 94,1% вчителів Львівської області та 95,0% вчителів м. Львова зазначили: вони знають, що таке інклюзивна освіта. Проте коректне визначення інклюзивної освіти обрали лише 74,7% вчителів по області та 72,4% по Львову. Показник дещо нижчий, проте достатньо високий. Розбіжність між показниками свідчить про недостатність комунікацій, що спрямовуються на одного з важливих учасників процесу інклюзії – педагогів.

Показово, що інформацію про інклюзивну освіту педагоги отримують переважно з мережі Інтернет: зокрема, різними інтернет-ресурсами користуються 53,1% респондентів, веб-сторінками відділів освіти – 21,0%. Дещо менша частка вчителів отримують інформацію про інклюзію за ЗМІ (телебачення, радіо, газети, журнали) – 40,7%. Достатньо вагомою є частка вчителів, які отримали відповідну інформацію на курсах підвищення

кваліфікації (29,2%) та спеціальних тренінгах чи семінарах (10,7%), на педрадах або метод-об'єднаннях (13,6%).

Попри високі показники поінформованості педагогів з поняттям інклюзії, аналіз відповідей на інші запитання засвідчив недостатню ефективність комунікацій стосовно даного питання. Лише 7,8% опитаних вчителів Львівської області та 11,3% вчителів Львова вказали правильну відповідь про умови навчання дитини з ООП в інклюзивному класі – за ініціативи батьків. Більшість вчителів вважають такою умовою висновок педагога та практичного психолога після спостереження за дитиною протягом місяця (83,6% по області та 78,9% по Львову).

Про те, де варто шукати навчальні програми для дітей з ООП, зовсім не знають 10,4% вчителів Львова і 6,5% опитаних по області. Достатньо значна частка вчителів володіють хоча б якоюсь коректною інформацією (87,8% -Львівська область та 93,6% - Львів), але жоден опитаний не вказав усі можливі ресурси, де можна знайти програму навчання для дітей з ООП – сайт МОН України; навчально-методичний центр освіти; звернувшись за психолого-медико-педагогічною консультацією.

Про недостатність поінформованості вчителів свідчить також те, що, хоча обізнаність про те, за якою програмою повинні навчатися діти з ООП, задекларували понад 70% опитаних (72,2% - Львівська область, 70,3% - Львів), однак правильно конкретизувати свою відповідь змогли лише 33,2% вчителів Львівської області та 42,6% вчителів Львова.

Важливою, на нашу думку, також є поінформованість педагогів про те, хто саме повинен укладати індивідуальну програму для дітей з ООП. Усіх учасників цього процесу зазначили по Львову 20,0% опитаних, а по Львівській області ще менше – 8,2% опитаних. Скільки дітей може навчатися в інклюзивному класі (до 20 учнів загалом) знають 15,8 та 28,9% педагогів Львівської області та м. Львова відповідно. Коректною інформацією про оцінювання дітей з ООП володіють лише відповідно 22,2% та 25,0% опитаних.

Важливою, з нашого погляду, є наявність у вчителів певного досвіду роботи в інклюзивних класах або з дітьми з ООП. Більшість вчителів зазначили, що мають такий досвід спілкування (80,4% опитаних), а 46,3% навчали дітей з ООП індивідуально, 19,6% – в інклюзивному класі, 3,3% на засадах волонтерства, 0,9% – в звичайному класі.

Значна частка респондентів (68,6% – Львівська область, 67,2% – Львів) виражають готовність працювати з дітьми з ООП (зокрема, в інклюзивному класі). Проте вони зазначають, що бракує підготовки: курсів, тренінгів, семінарів, які б дали можливість підвищити кваліфікацію саме в сфері інклюзії, і, як наслідок, – недостатність спеціальних знань та навичок.

Результати дослідження ще раз підтверджують необхідність запровадження більш ефективних засобів комунікацій з вчителями – однією з основних цільових аудиторій та одними з основних учасників процесу інклюзії.

Такі комунікації повинні перш за все виражатись у методичній та консультативній допомозі вчителям для роботи в інклюзивному класі. Власне таку методичну допомогу отримували 52,2% вчителів Львівської області та 64,3% вчителів Львова. Консультативна допомога надавалась 76,2% та 86,7% вчителів відповідно. Джерелами як методичної, так і консультативної допомоги здебільшого виступали навчально-методичні центри освіти та досвідчені колеги зі школи (табл. 2).

Отримані результати опитування засвідчили недостатність консультативної допомоги вчителям інклюзивних класів з боку навчально-методичних центрів освіти. Проте саме ці установи повинні бути основним джерелом необхідної інформації та консультацій у сфері інклюзії.

Однією з цілей запровадження інклюзії є формування толерантного ставлення до дітей з ООП з боку шкільного оточення, забезпечення комфортних умов отримання освітніх послуг, попередження та недопущення упередженого ставлення чи агресії стосовно таких учнів з боку інших дітей чи дорослих.

Таблиця 2

Агенти надання методичної та консультативної допомоги вчителям щодо організації інклюзивного процесу

Агенти	Частка вчителів, що отримували методичну допомогу, %		Частка вчителів, що отримували консультативну допомогу, %	
	Львівська область	Львів	Львівська область	Львів
Навчально-методичні центри освіти	52,2	60,0	21,9	46,2
Психолого-медико-педагогічні консультації	47,8	60,0	34,4	46,2
Досвідчені колеги з їхньої школи	52,2	60,0	75,0	69,2
Досвідчені колеги з інших шкіл	30,4	40,0	21,9	30,8

Основними засобами комунікацій, що можуть застосовуватися щодо цієї цільової аудиторії (шкільне оточення дитини з ООП) можуть бути тематичні уроки, ознайомчі лекції, розмови та бесіди з учнями інклюзивних класів та їхніми батьками. Необхідність таких заходів відзначили 82,8% вчителів Львівської області та 87,5% вчителів Львова. Педагоги мотивують це користю для звичайних учнів інклюзивних класів, які в результаті навчаються спілкуватися з дітьми з ООП, будуть належно сприймати їх, навчатися милосердя та толерантного ставлення до всіх людей, незалежно від їхніх особливостей.

90,6% вчителів Львівської області та 73,3% вчителів Львова проводили спеціальні заходи з учнями інклюзивного класу про однокласників з ООП і загалом про людей з інвалідністю. Якщо ж такі заходи не проводилися, то вчителі здебільшого пояснюють це відсутністю потреби (оскільки є розуміння з боку дітей) або тим, що батьки чи класний керівник вже проводили подібні бесіди. Певна частка вчителів (достатньо незначна) вважає проведення подібних заходів недоцільним через дві основні причини: зайве виокремлення дітей з ООП може бути шкідливим; інклюзія є складною темою для сприйняття учнями.

Щодо формату таких бесід, то це здебільшого розмови під час виховних годин (40,0% - Львів, 29,6% - Львівська область), ознайомча лекція в позаурочний час (відповідно 30,0% та 25,9%).

Індивідуальні бесіди та ознайомчі лекції під час уроків менш популярні (рис. 1).

За оцінками респондентів, загальне ставлення до дітей з ООП є позитивним:

- однокласники у переважній більшості схильні всіляко їм допомагати (97,6% - Львівська область, 93,3% - Львів);

- лише 2,4% вчителів у Львівській області та 6,7% по Львову спостерігали відсутність взаємодії та ігнорування учнів з ООП іншими учнями інклюзивного класу;

- 78,0% батьків інших дітей школярів Львівської області та 85,7% Львова позитивно реагували щодо інформації про навчання їхньої дитини в інклюзивному класі;

- жоден респондент не зазначив прикладів ворожого чи агресивного ставлення до дітей з ООП.

Основними проблемами, як свідчать результати опитування, є недостатня поширеність та результативність комунікативної і просвітницької діяльності саме з батьками дітей інклюзивних класів. Це вимагає проведення роз'яснювальних бесід, а також проведення регіональних та загальнонаціональної широкомасштабної кампанії зі зв'язків з громадськістю щодо пропаганди інклюзії. Така кампанія повинна включати комплекс заходів соціальної реклами, пропаганди толерантного ставлення до людей з особливими потребами, проведення публічних заходів.

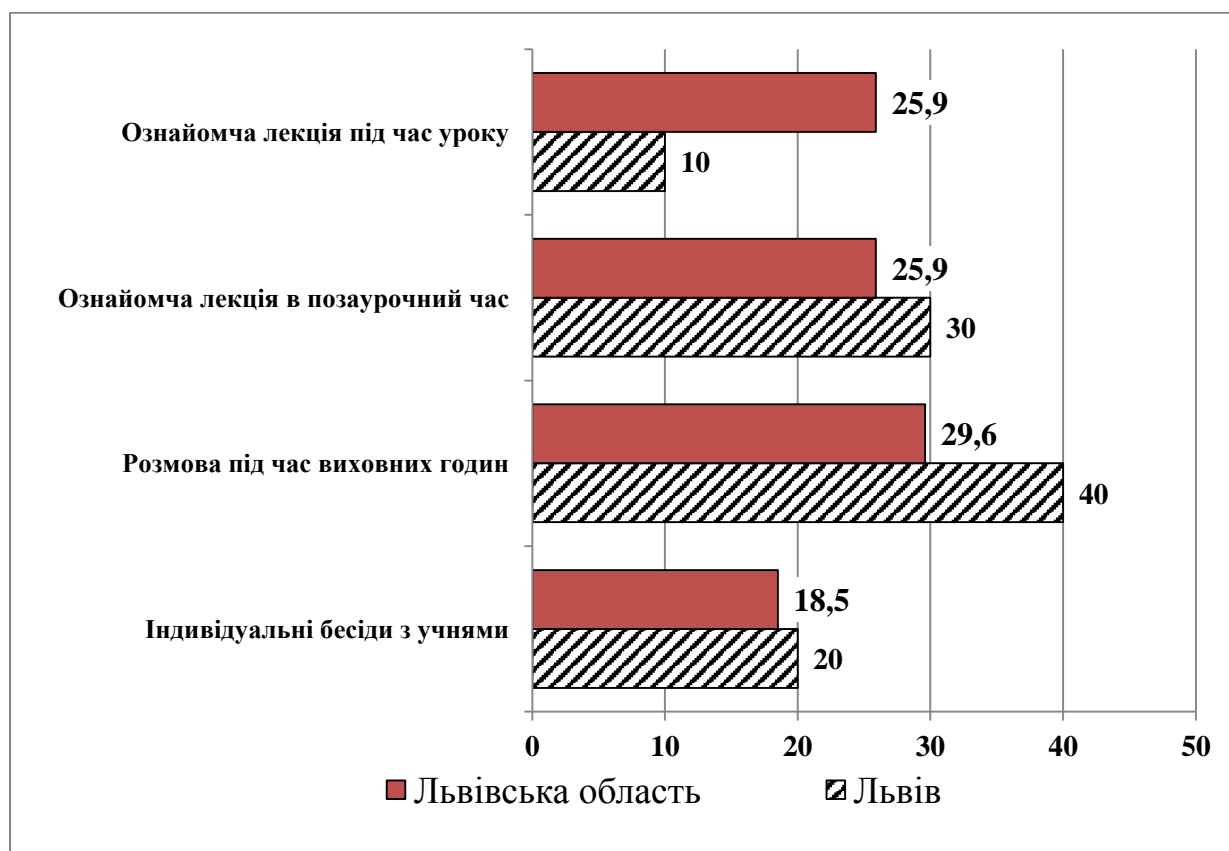

Рис. 1. Формат проведення бесід з учнями інклюзивних класів, %

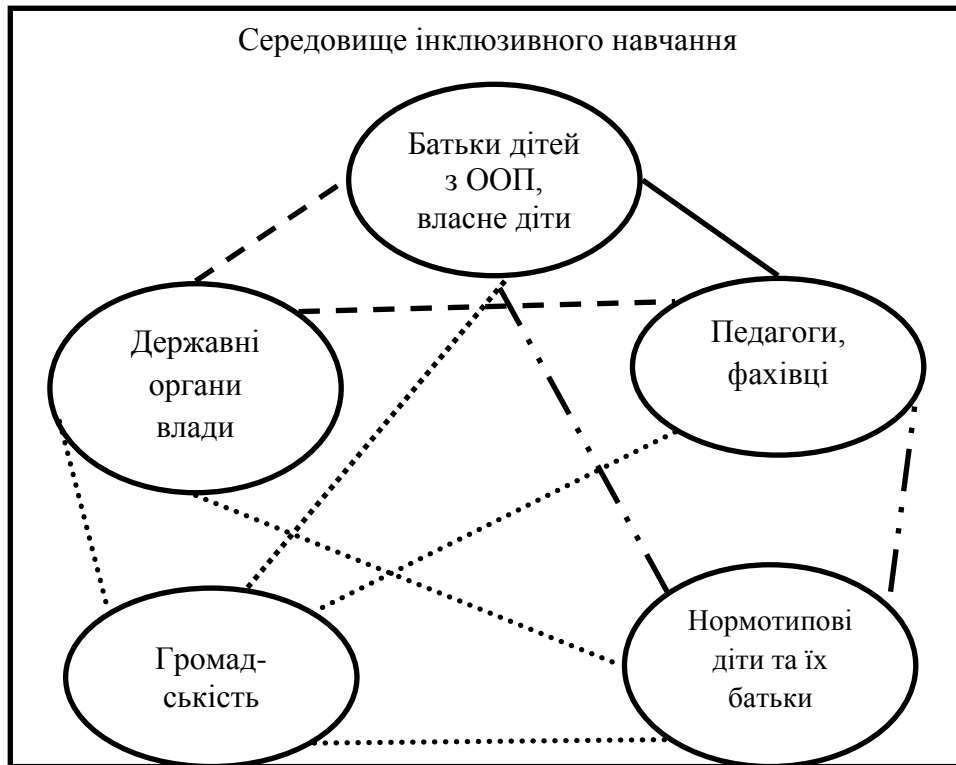

Рис. 2. Основні комунікаційні зв'язки між учасниками в середовищі інклюзивного навчання

Умовні позначення:

- - частковий рівень комунікації
- - формальний рівень комунікації
- . - . - мінімальний рівень комунікації
- - відсутня комунікація

Ефективність інклюзивного процесу повною мірою залежить від наявності та якості комунікацій між основними учасниками. На сьогодні батьки дітей з ООП є найбільш зацікавленою стороною в комунікації, проте яка водночас володіє і найбільшою недовірою до державних органів влади та інших учасників інклюзивного процесу. Оцінюючи комунікації в сфері інклюзії, можна констатувати відсутність достатнього їх рівня між всіма учасниками (рис. 2). Частково комунікація налагоджена між батьками дітей з ООП і педагогами та профільними фахівцями. При цьому слід зазначити, що значна частка педагогів не сприймають батьків як співпартнерів і власне фахівців у розробці індивідуальної програми навчання своєї дитини.

Державні органи влади підтримують комунікації на формальному рівні лише з двома цільовими аудиторіями – педагогами, фахівцями та батьками дітей з ООП. З іншими учасниками комунікації відсутні. Проте забезпечення комплексного підходу до ефективності впровадження інклюзії неможливе без достатнього інформування і залучення до цього процесу з боку держави батьків нормотипових дітей, власне їхніх дітей та широкої громадськості.

Мінімальний рівень комунікації в середовищі інклюзивного навчання характерний між педагогами, фахівцями і батьками нормотипових дітей, а також широкою громадськістю. Такий стан речей не

сприяє ефективності інклюзії, оскільки власне педагогічний склад шкіл повинен виступати транслятором ставлення до дітей з ООП і їх залучення до шкільної освіти. Тут вкотре важливо наголосити на необхідності підвищення професійної компетентності усіх фахівців, залучених до процесу інклюзивного навчання.

Аналіз комунікаційних зв'язків між всіма учасниками інклюзивного процесу виявив відсутність достатнього рівня комунікацій. Варто відзначити важливість роботи громадських організацій у процесі запровадження інклюзії. Вони є ініціаторами більшості змін та нововведень у середовищі інклюзії.

Процес комунікації між основними учасниками в середовищі інклюзивного навчання, як і будь-якої іншої комунікації, пов'язаний із наявністю перешкод. Ці перешкоди можуть мати різну природу походження, різний вплив (від спотворення інформації аж до повного блокування процесу комунікації) та різні прояви і наслідки.

Основні комунікативні перешкоди у сфері інклюзивного навчання, на нашу думку, пов'язані з особистими бар'єрами педагогів, фахівців, внутрішньошкільними бар'єрами, перешкодами безпосереднього шкільного оточення (нормотипові діти та їхні батьки), загальноосвітніми і суспільними бар'єрами (табл. 3).

Основні бар'єри комунікацій у сфері інклюзії та засоби їх усунення

Бар'єри	Мета комунікації	Заходи та засоби комунікацій для подолання наявних і латентних бар'єрів
<p>Особисті бар'єри вчителів</p> <ul style="list-style-type: none"> - вважають, що їй так все достатньо добре; - думають, що не мають, або дійсно не мають достатніх знань і навичок; - побоюються, що їхня некомпетентність стане очевидною для адміністрації школи або колег; - побоюються, що робота потребуватиме надто багато часу чи інших ресурсів; - не впевнені, що буде потрібна підтримка та ресурсне забезпечення з боку адміністрації та державних органів 	<ul style="list-style-type: none"> - Професійна трансформація та переосмислення вчителями власних педагогічних компетентностей; - подолання особистих бар'єрів за допомогою підвищення власного професійного рівня; - усвідомлення того, що бути вчителем означає самому вчитися протягом усього життя. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення широкомасштабної підтримки (фінансової, ресурсної, методичної, консультативної тощо) ідеї інклюзивного навчання з боку державних органів усіх рівнів. 2. Проведення загальнодержавної, регіональних та місцевих кампаній із залученням усіх засобів масової інформації для пропаганди інклюзивного навчання. 3. Здійснення масових роз'яснювальних та PR-заходів з участю людей з особливими потребами з метою формування лояльного ставлення з боку широкої громадськості та кожного громадянина. 4. Наповнення необхідною інформацією наявних ресурсів, постійний моніторинг її повноти, актуальності та оновлення. 5. Забезпечення вільного доступу до інформації про принципи та переваги інклюзії для усіх учасників інклюзивного процесу, їхнього оточення та представників широкої громадськості. 6. Проведення семінарів, круглих столів, тренінгів для вчителів інклюзивних класів, батьків дітей з ООП та батьків нормотипових учнів інклюзивних класів. 7. Запровадження ефективної системи стимулювання адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів, вчителів та профільних фахівців.
<p>Внутрішньошкільні бар'єри</p> <ul style="list-style-type: none"> - порівняно автономне середовище школи не сприяє співпраці вчителів, командному плануванню, спільному вирішенню проблем; - неприйняття, вороже ставлення до нових ідей, які надходять "зверху"; - усталеність форми функціонування школи та організації шкільних занять; - непристосованість більшості приміщень загальноосвітніх навчальних закладів для навчання дітей з ООП (відсутність пандусів, спеціально обладнаних туалетних кімнат, шкільного приладдя, підручників та методичного забезпечення тощо). 	<ul style="list-style-type: none"> - Стимулювання обміну досвідом між вчителями; - збільшення мотивації для впровадження інклюзії; - подолання інертності в шкільному середовищі; - усунення фізичних перешкод та формування доступності навчальних закладів для всіх дітей за допомогою вдосконалення матеріально-технічного забезпечення. 	
<p>Бар'єри безпосереднього шкільного оточення (нормотипові діти та їхні батьки)</p> <ul style="list-style-type: none"> - несприйняття інклюзії загалом; - вимога ізолювати дітей з ООП; - страх перед дітьми з ООП; - ігнорування дітей з ООП; - нетолерантне, агресивне ставлення до дітей з ООП. 	<ul style="list-style-type: none"> - Формування розуміння унікальності кожної особистості незалежно від її особливостей; - створення комфортного та сприятливого шкільного середовища для дітей з ООП та нормотипових дітей; - забезпечення взаємного сприйняття, поваги та позитивного ставлення один до одного усіма учнями інклюзивного класу. 	
<p>Загальноосвітні бар'єри</p> <ul style="list-style-type: none"> - недостатнє фінансування освіти та інклюзивної освіти зокрема; - низький рівень забезпечення спеціальної та педагогічної освіти загалом; - недостатнє підвищення кваліфікації вчителів; - обмеженість матеріальних та кадрових ресурсів у сфері освіти. 	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення з боку державних органів достатнього фінансового, матеріального та кадрового забезпечення сфери освіти загалом, окремих освітніх ініціатив, в т.ч. інклюзії; - створення умов для ефективної підготовки педагогічного персоналу для потреб інклюзивного процесу; - забезпечення регіональними органами управління освітою належного рівня підвищення кваліфікації вчителів 	
<p>Суспільні бар'єри</p> <ul style="list-style-type: none"> - відсутність інформації про переваги інклюзії для усіх учасників процесу; - недостатність або непереконливість інформації; - необхідні для ефективного впровадження інклюзії зміни виявилися надто масштабними, а тому їх важко досягнути за короткий час; - відсутність уявлень у широкої громадськості про реальний ефект від запровадження інклюзії 	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення усіх учасників процесу вичерпною та доступною інформацією про принципи та переваги інклюзії; - формування поінформованості про інклюзивне навчання та позитивного ставлення до людей з особливими потребами; - залучення дітей з ООП до активного суспільного життя та участі у всіх його аспектах 	

Одним із найголовніших завдань запровадження інклюзії в українському соціумі вважаємо підвищення рівня комунікацій та поінформованості суспільства загалом та окремих дотичних цільових аудиторій – перш за все батьків дітей з ООП, представників адміністрації шкіл та педагогів інклюзивних класів, школярів інклюзивних класів, їхніх батьків, а також профільних фахівців (психологів, дефектологів, логопедів, корекційних педагогів тощо). Результатом такої діяльності повинен стати високий рівень лояльності усіх членів суспільства до осіб з інвалідністю та формування інклюзивного середовища.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. На основі аналізу статистичних даних щодо кількості осіб з особливими потребами встановлено об'єктивну необхідність запровадження інклюзивної освіти в українському суспільстві. Можна констатувати, що загалом у шкільному середовищі м. Львова та Львівської області сформоване достатньо сприятливе середовище для імплементації інклюзії. В результаті структурного аналізу середовища інклюзивного навчання окреслено основні комунікаційні зв'язки між учасниками процесу інклюзії. Достатнього рівня комунікацій не виявлено у жодному напрямі. Практично повністю відсутні комунікаційні зв'язки між державними органами, громадськістю, батьками нормотипових дітей. Між дітьми з ООП та їхніми батьками й іншими дітьми інклюзивних класів та батьками існує мінімальний рівень комунікацій. Такий самий рівень виявлено між вчителями та батьками нормотипових дітей. Окреслено основні бар'єри комунікацій у середовищі інклюзії на різних рівнях: особистому рівні вчителів, рівні безпосереднього шкільного оточення дітей з ООП, загальношкільному та загальноосвітньому рівнях, а також на суспільному рівні. Більшість комунікативних перешкод зумовлені недостатністю інформації про особливості та переваги запровадження інклюзивного навчання.

Пріоритетним напрямом розвитку інклюзивної освіти в Україні є адаптація наявних ресурсів до потреб усіх дітей з ООП. Це і визначатиме перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. UNESCO: The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education: World Conference on Special Needs Education: Access and Quality, Salamanca, Spain, 7-10 June 1994. Paris: UNESCO, 1994. 50 p.
2. Верховна Рада ухвалила закон "Про внесення змін до закону України "Про освіту" щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг" // Укрінформ. – 23.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2233310-rada-uhvalila-zakon-pro-inkluzivnu-osvitu.html>.
3. В Україні низький рівень толерантності щодо дітей-інвалідів – ЮНІСЕФ // Укрінформ. – 20.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1917623-v-ukrajini-nizkiy-riven-tolerantnosti-schodo-ditey-invalidiv-yunif.html>.

4. Драчковська О. Півасистента, або Інклюзія по-українськи / О. Драчковська // Міжнародний громадсько-політичний тижневик Дзеркало тижня. – 8.12.2017. – Вип. №46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIUM/pivasistenta-abo-inkluziya-po-ukrayinski-262824_.html.

5. Швадчак Н. Як працює в Україні інклюзивна освіта / Н. Швадчак // LB.ua. – 29.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2016/02/29/328959_yak_pratsyuie_ukraini_inkluzivna_osvita.html.

6. Беловольченко Г. Про доступність простору й інклюзивну освіту: інтерв'ю з експерткою з соціальних питань / Г. Беловольченко // Дивись.info. – 23.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dyvys.info/2017/05/23/prodostupnist-prostoru-j-inkluzyvnu-osvitu-interv-yu-z-ekspertkoju-z-sotsialnyh-pytan>.

7. Дудар О. Інклюзивна освіта: чи готові загальноосвітні школи прийняти особливих дітей / О. Дудар // Дивись.info. – 9.03.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dyvys.info/2017/03/09/inkluzivna-osvita-chy-gotovi-zagalnoosvitni-shkoly-pryjnyaty-osoblyvyh-ditej>.

8. Особливий підхід: навіщо потрібна інклюзія батькам здорових дітей? // Національна асамблея людей з інвалідністю України. Всеукраїнське громадське об'єднання. – 10.08.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naiu.org.ua/osoblyvyj-pidhid-navishho-potribna-inkluziya-batkam-zdorovyh-ditej>.

9. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В. Г. Кременя]. - К. : Педагогічна думка, 2016. - 448 с. - Бібліогр.: с. 21. - (До 25-річчя незалежності України).

10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки // Профспілка працівників освіти і науки України. – 01.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrajini.html>.

11. В Україні кількість людей з інвалідністю зросла до 2,6 млн і становить 6% населення // День day.kyiv.ua. – 27.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/news/281117-v-ukrajini-kilkist-lyudey-z-invalidnistyu-zrosla-do-26-mln-i-stanovyat-6-naselennya>.

12. Кількість людей-інвалідів // Доступ до правди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dostup.pravda.com.ua/request/kilkist_liudiei_invalidiv.

13. Інклюзивне навчання. Статистичні дані // Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>.

14. Населення // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

15. Соціальний захист населення України. Статистичний збірник // Державна служба статистики України. - Київ, 2017. – 122 с.

16. Освіта в Україні (дошкільна, загальна середня, позашкільна). Інформаційно-статистичні матеріали за результатами діяльності у 2016/2017 н. р. // Інститут освітньої аналітики. – Київ, 2017. – 80 с.

17. Pirrie Anne Head George Martians in the Playground: Researching Special Educational Needs Oxford Review of Education / Anne Pirrie. – Vol. 33, No. 1 (Feb., 2007). – Pp. 19-31.

18. Allen K. Eileen, Cowdery Glynnis E. The Exceptional Child. USA: CENGAGE Learning, 2012. - 736 p.

19. Дітям з особливими потребами. Інклюзивне навчання. Статистичні дані. // Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>.

REFERENCES

1. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education: World Conference on Special Needs Education (1994), UNESCO : Access and Quality, Salamanca, Spain, 7-10 June 1994, UNESCO, Paris, 50 p.

2. Verkhovna Rada ukhvalyla zakon "Pro vnesennia zmin do zakonu Ukrainy "Pro osvitu" schodo osoblyvostej dostupu osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy do osvitnikh posluh" (2017), available at : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2233310-rada-uhvalila-zakon-pro-inkluzivnu-osvitu.html>.

3. V Ukraini nyz'kyj riven' tolerantnosti schodo ditej-invalidiv (2015), YuNISEF, available at : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1917623-v-ukrajini-nizkiy-riven-tolerantnosti-schodo-ditej-invalidiv-yunisef.html>.

4. Drachkovska O. (2017), Pivasystema, abo Inkluziia po-ukrains'ky, Mizhnarodnyj hromads'kopolitychnyj tyzhnevnyk, Dzerkalo tyzhnia, available at : https://dt.ua/SOCIUM/pivasistema-abo-inkluziia-po-ukrayinski-262824_.html.

5. Shvadchak N. (2016), Yak pratsiuie v Ukraini inkluzyvna osvita, LB.ua. – 29.02.2016, available at: https://lb.ua/society/2016/02/29/328959_yak_pratsiuie_ukraini_inkluzivna_osvita.html.

6. Belovol'chenko H. (2017), Pro dostupnist' prostoru j inkluzyvnu osvitu: interv'iu z ekspertkoiu z sotsial'nykh pytan', available at : <https://dyvys.info/2017/05/23/pro-dostupnist-prostoru-j-inkluzyvnu-osvitu-interv-yu-z-ekspertkoyu-z-sotsialnyh-pytan>.

7. Dudar O. (2017), Inkluzyvna osvita: chy hotovi zahal'noosvitni shkoly pryjniaty osoblyvykh ditej, Dyvys.info, available at : <https://dyvys.info/2017/03/09/inkluzyvna-osvita-chy-hotovi-zagalnoosvitni-shkoly-pryjnyaty-osoblyvykh-ditej>.

8. Osoblyvyj pidkhid: navischo potrebna inkluziia bat'kam zdorovykh ditej? (2018), Natsional'na asambleia liudej z invalidnistiu Ukrainy. Vseukrains'ke hromads'ke ob'iednannia, available at : <http://nau.org.ua/osoblyvyj-pidhid-navishho-potribna-inkluziia-bat'kam-zdorovykh-ditej>.

9. Natsional'na dopovid' pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini (2016), Pedahohichna dumka, Kyiv, 448 p.

10. Natsional'na stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roky (2013), available at : <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osvity-v-ukrayini.html>.

11. V Ukraini kil'kist' liudej z invalidnistiu zroslo do 2,6 mln i stanovyv' 6% naseleennia (2017), Den' day.kyiv.ua, available at: <https://day.kyiv.ua/uk/news/281117-v-ukrayini-kilkist-lyudej-z-invalidnistiu-zroslo-do-26-mln-i-stanovyv-6-naseleennia>.

12. Kil'kist' liudej invalidiv, Dostup do pravdy, available at: https://dostup.prawda.com.ua/request/kilkist_liudiei_invalidiv.

13. Inkluzyvne navchannia (2018), Statystychni dani, Ministerstvo osvity i nauky, available at : <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>.

14. Naseleennia, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

15. Sotsial'nyj zakhyst naseleennia Ukrainy (2017), Statystychnyj zbirnyk, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, 2017, 122 s.

16. Osvita v Ukraini (doshkil'na, zahal'na serednia, pozashkil'na) (2017), Informatsijno-statystychni materialy za rezul'tatamy diial'nosti u 2016/2017 n. r., Instytut osvity i nauky, Kyiv, 2017, 80 s.

17. Pirrie Anne (Feb., 2007), Head George Martians in the Playground: Researching Special Educational Needs Oxford Review of Education, vol. 33, No. 1, pp. 19-31.

18. Allen K. Eileen, Cowdery Glynnis E. (2012), The Exceptional Child. USA, CENGAGE Learning, 736 p.

19. Ditiim z osoblyvymy potrebamy. Inkluzyvne navchannia, Statystychni dani, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, available at : <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>.

Стаття надійшла до редакції 07 лютого 2020 року

УДК 007:65.012.8

Боднар І. Р.,
iryna.bod@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6884-2058,
к.е.н., доц., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ЗАХОДИ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

***Анотація.** Визначено роль держави у формуванні інформаційного суспільства та забезпеченні інформаційної безпеки. Інформаційна безпека розглянута з позиції однієї з суттєвих складових частин національної безпеки країни, гарантування якої здійснюється завдяки послідовній реалізації ефективної національної інформаційної стратегії і в значній мірі сприяє досягненню успіху при вирішенні завдань у всіх сферах суспільства. Визначені інформаційні загрози національній безпеці з точки зору впливу на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості. Розглянуто ключові поняття та основи державної інформаційної політики в сфері інформаційної безпеки. Аналізується діяльність держави в інформаційній сфері. Визначені основні напрями діяльності держави в сфері інформаційної безпеки. Запропоновані концептуальні підходи гарантування інформаційної безпеки. З огляду на те, що проблема забезпечення безперервності функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки держави є ключовою, пріоритетним є створення/відновлення основних напрямів захисту системи національної безпеки в інформаційній сфері. Пошук рішень має бути продиктований балансом собівартості подібної системи захисту та її ефективності. З метою практичної реалізації зазначеної стратегії слід створити інтегрований у вертикаль виконавчої влади спеціальний орган, який здійснював би її практичну реалізацію і на який, окрім функції впровадження, були покладені обов'язки запуску власне самого процесу розбудови інтегральної системи забезпечення інформаційної безпеки держави, контролю за її виконанням та формулювання нових стратегій з урахуванням кардинальних змін у геостратегічних позиціях України.*

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційні загрози, державна інформаційна політика, інформаційне суспільство, національна безпека.

Bodnar I. R.,
ORCID ID: 0000-0002-6884-2058,
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of the International Economic Relations, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

MEASURES OF STATE IN THE SPHERE OF INFORMATION SECURITY

***Abstract.** The role of the state in the formation of the information society and information security is determined. Information security is considered from the standpoint of one of the essential components of national security, which is guaranteed through the consistent implementation of an effective national information strategy and greatly contributes to success in solving problems in all spheres of society. Information threats to national security in terms of impact on the information infrastructure of the country, information resources, society, consciousness, the subconscious of the individual are identified. The key concepts and essentials of the state information policy in the field of information security are considered. The activity of the state in the information sphere is analyzed. The main directions of the state activity in the field of information security are determined. Conceptual approaches to guaranteeing information security are proposed. Given that the problem of ensuring the continuity of the functioning of the information security system of the state is of key importance, the priority is to create/update the main areas of the national security system protection in the information sphere. The search for solutions should be accentuated by the balance of the cost of such a protection system and its effectiveness. In order to implement this strategy in practice, a special state body integrated into the vertical of executive power should be created, which would carry out its practical implementation and which, in addition to the implementation function, should be tasked with launching the process of building an integrated system of state information security, control over its implementation and formulation of new strategies taking into account radical changes in the geostrategic positions of Ukraine.*

Key words: information security, information threats, state information policy, information society, national security.

JEL Classification: D78, L96

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-05>

Постановка проблеми. Інформаційна безпека у сучасному постіндустріальному світі, в якому основним товаром є інформація, яка впливає на прийняття державою тактичних та стратегічних рішень, є основою національної безпеки. Інформаційна безпека є однією з суттєвих складових частин національної безпеки країни. Її забезпечення завдяки послідовній реалізації грамотно сформульованої національної інформаційної стратегії в значній мірі сприяє досягненню успіху при вирішенні завдань у політичній, військово-політичній, військовій, соціальній, економічній та інших сферах державної діяльності. Ризики, загрози й виклики детермінують масштаби людської діяльності. Відповідно, за основу методології їхнього розуміння й обліку повинно бути покладене чітке усвідомлення якісного і кількісного аспектів ризиків, які виникають у кожному конкретному різновиді людської діяльності. Так, проведення вдалої інформаційної політики може суттєво вплинути на рішення внутрішньополітичних, зовнішньополітичних та військових конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційна сфера та її державний захист виступають основою наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Вивченням ролі держави у формуванні інформаційного суспільства та забезпеченні інформаційної безпеки займаються такі вчені, як І. В. Арістова [1], О. Довгань [2], Г. Г. Почепцов [3], Саати Т. Л. [4] та ін.

В процесі стратегічного планування у США використовують два терміни: “загроза” (threat) і “виклик” (challenge). Вони позначають можливості якої-небудь країни, групи осіб або певного явища загрожувати (“загроза”) або протидіяти (“виклик”) досягненню цілей національної безпеки.

І. Арістова визначає зв’язаність інформаційних виявів глобалізації з проблемами інформаційної безпеки [1]. Д. Сулацький розглядає інформаційну безпеку в контексті визначення стратегічних цілей і засад національної політики розвитку інформаційного суспільства в Україні. Автори формулюють визначення інформаційної безпеки [1].

О. Довгань аналізує необхідність визначення співвідношення національної та інформаційної безпеки, а також визначення системи інформаційної безпеки [2].

Т. Ткачук звертає увагу на те, що необхідними є визначення, які торкаються окремих аспектів інформаційної безпеки, зокрема інформаційної безпеки телекомунікаційних мереж або кібербезпеки [2].

У ст. 17 Конституції України зазначено: “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу”. Інформаційна безпека – це стан захищеності суспільства, держави, особистості, стан захищеності інформаційних ресурсів, які забезпечують прогресивний розвиток життєво важливих сфер для суспільства.

Постановка завдання. Мета статті полягає у необхідності теоретичного обґрунтування

діяльності органів державної влади, які здійснюють управління інформаційною сферою, реалізують інформаційну політику з метою захисту національного інформаційного простору та гарантування інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна інформаційна загроза національній безпеці – це загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості, з метою нав’язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямку. Власне, це є загрозою суверенітету України в життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності, що реалізовується на інформаційному рівні. Стратегічне інформаційне протистояння є самостійним і принципово новим видом протистояння, здатним вирішувати конфлікт без застосування збройних сил у традиційному розумінні. Для вивчення закономірностей інформаційного протистояння та аналізу його кількісних характеристик необхідно формалізувати рівні інформаційної озброєності держави і механізм еволюції в залежності від ресурсного потенціалу конкретної держави та впливу зовнішнього оточення [3].

В даному випадку ми будемо брати за основу інформаційний стан України. Як базову розглянемо модель вирішення інформаційного конфлікту двох країн, яка складена на основі моделі Річардсона-Каспарова [4]. В основу моделі покладені наступні гіпотези:

- у процесі інформаційного конфлікту кожна з двох держав прагне забезпечувати зростання ефективності своєї інформаційної зброї пропорційно рівню інформаційної потужності;

- економічний потенціал кожної з країн надає/обмежує вплив на темп зростання інформаційних потужностей;

- державні установи ініціюють збільшення рівня інформаційних потужностей, керуючись своїми прагненнями.

Введемо позначення $N_1(t)$, $N_2(t)$ рівнів інформаційної озброєності кожної з сторін конфлікту, де t - час. Тоді перераховані вище умови дії моделі можуть бути формалізовані у вигляді системи двох звичайних диференціальних рівнянь:

$$\begin{aligned} \dot{N}_1 &= M_1(L_1 - N_1)[1 - \exp(-p_1(k_1N_2 - a_1N_1 + g_1))] \\ \dot{N}_2 &= M_2(L_2 - N_2)[1 - \exp(-p_2(k_2N_1 - a_2N_2 + g_2))], \end{aligned} \quad (1)$$

де $M_1, M_2, L_1, L_2, p_1, p_2, a_1, a_2, k_1, k_2$ є позитивними коефіцієнтами, що не залежать від часу.

Параметри моделі (1) за аналогією з термінологією Т. Саати [8, с. 23] визначені наступним чином:

k_1, k_2 - коефіцієнти реакції або захисту від інформаційного впливу суперника;

a_1, a_2 - індикатори відносних витрат на генерацію інформаційної зброї;

g_1, g_2 - коефіцієнти претензії (агресивності), якщо вони позитивні, або коефіцієнти доброї волі, якщо вони негативні;

M_1, M_2 - вартість наявного інформаційного забезпечення;

L_1, L_2 - граничні значення рівнів інформаційних потужностей, що залежать від обсягів ресурсів кожної із сторін;

p_1, p_2 - коефіцієнти ступеня важливості інформаційних витрат.

Модель (1) допускає існування чотирьох особливих розв'язків, що визначають координати положень рівноваги:

$$\begin{aligned} \text{а) } N_1^p &= N_1^*, N_2^p = N_2^* \\ \text{б) } N_1^p &= N_1^*, N_2^p = L_2 \\ \text{в) } N_1^p &= L_1, N_2^p = N_2^* \\ \text{г) } N_1^p &= N_2^*, N_2^p = L_2 \end{aligned} \quad (2)$$

де N_1^*, N_2^* - рішення системи лінійних алгебраїчних рівнянь.

Нехай функції $u_1 = r_1^0(x_1 - x_2)$ і $u_2 = r_2^0(x_2 - x_1)$ характеризують політику кожної країни в сфері інформаційного протистояння, де змінні $x_1 = N_1 - N_1^*, x_2 = N_2 - N_2^*$ мають значення відхилень від рівноважних рівнів інформаційної потужності. Тут r_1^0, r_2^0 - стаціонарні параметри управління. З врахуванням вигляду функції u_1, u_2 система (1) набуває вигляду:

$$\begin{aligned} \dot{x}_1 &= M_1(\delta_1 - x_1)[1 - \exp(p_1(a_1x_1 - k_1x_2))] + r_1^0(x_1 - x_2) \\ \dot{x}_2 &= M_2(\delta_2 - x_2)[1 - \exp(p_2(a_2x_2 - k_2x_1))] + r_2^0(x_2 - x_1) \end{aligned} \quad (3)$$

Узагальнюючи викладене, варто зазначити, що кожна держава має виробити комплекс заходів для свого сталого інформаційного розвитку в умовах жорсткої конкуренції з урахуванням чинників інформаційної безпеки. Для цього необхідні:

- розуміння інформаційного протистояння як феномену, що має певну логіку розвитку;
- створення математичних моделей та на їх базі - сценарії ведення інформаційної війни;
- вироблення кількісних і якісних показників інформаційних загроз з метою вдосконалення механізмів прийняття рішень у системах державного і військового управління;
- розроблення програмного продукту на базі національного науково-виробничого потенціалу для забезпечення максимального захисту від зовнішніх впливів на комп'ютерні комунікації;
- аналіз стану і технічний аудит всіх засобів інформаційної війни з урахуванням їх відповідності сучасним вимогам;
- консолідація діяльності органів державної влади, політичних партій та ЗМІ у сфері політичного інформування суспільства для нейтралізації негативного психологічного впливу на соціум.

В Україні інформація поділяється на два різновиди – таємну та конфіденційну. Відповідно до Закону України “Про інформацію” до таємної інформації відносять такі відомості, розголошення яких завдає шкоди особі, суспільству і державі, та яка включає до свого складу державну або іншу, визначену законом, таємницю. Перелік видів

таємної інформації визначається державою і закріплюється законодавчо. Державна таємниця включає в себе відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визначені у встановленому законом порядку державною таємницею і підлягають охороні державою [5].

З метою нейтралізації загроз інформаційно-психологічного впливу на масову та індивідуальну свідомість, що можуть завдати збитків суспільному та індустріальному здоров'ю, а також зловживання свободою масової інформації доцільним і невідкладним є опрацювання єдиної державної політики у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки та відповідної нормативно-правової бази, спрямованих на вирішення наступних завдань:

- координацію діяльності органів державної влади і суспільно-громадських об'єднань, розмежування повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування у відповідній сфері;
- встановлення розумних балансів “стримувань та противаг” між потребою у вільному обміні інформацією і припустимими обмеженнями щодо її поширення;
- збереження єдиного інформаційного і духовного простору України, традиційних підвалин суспільної моральності;
- розвиток правосвідомості та психологічної культури громадян у сфері психологічно-інформаційної безпеки;
- навчання населення методам самозахисту від негативних інформаційних впливів, основам безпечної поведінки в сучасному інформаційному середовищі;
- розвиток і підтримку вітчизняного виробництва засобів захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів;
- організацію міжнародного співробітництва щодо забезпечення інформаційної безпеки;
- створення вітчизняної системи ліцензування, сертифікації, експертизи і контролю в сфері інформаційної безпеки;
- розробку і прийняття стандартів у сфері інформаційної безпеки;
- експертизу з метою виявлення негативних інформаційно-психологічних впливів та обов'язкового ліцензування діяльності і забезпечення інформаційної безпеки і сертифікацію відповідних засобів і методів.

Нижче пропонується структурна схема поетапного становлення та функціонування системи інформаційної безпеки Української держави (рис. 1).

Рис. 1. Структурна схема поетапного становлення та функціонування системи інформаційної безпеки України

Складено автором

Аналізуючи рис. 1, бачимо, що забезпечення безперервності та оперативної трансформації системи залежить від її спроможності реагувати на нові виклики й ризики.

Виконання основних стадій нагляд за системою забезпечення інформаційної безпеки держави [6] базується на таких аспектах, як:

- безпосереднє впровадження механізмів забезпечення необхідного рівня безпеки;
- моніторинг системи та її реакції на інциденти (події) і впровадження політичної безпеки з використанням ефективних інструментів відстеження різноманітних “вторгнень”;
- тестування системи безпеки через постійне вдосконалення аудиту;
- вдосконалення системи.

Забезпечення безперервності функціонування системи інформаційної безпеки держави є одним із основних завдань державної політики у сфері як національної безпеки загалом, так і забезпечення інформаційної безпеки держави зокрема. Національну безпеку України в інформаційній сфері слід розглядати як інтегральну цілісність чотирьох складових – персональної, публічної (суспільної, комерційної (корпоративної) й державної безпеки.

Тому в процесі визначення характеру ризиків слід брати до уваги наступні елементи:

- стисле концептуальне пояснення зацікавленим суб'єктам політичної безпеки її принципів, стандартів та правил, погоджених із чинним законодавством й принципами забезпечення безперервності системи інформаційної безпеки особистості, суспільства, комерційних (корпоративних) структур та держави;
- визначення об'єктів та цілей;
- визначення прийнятних з погляду забезпечення інтересів усіх суб'єктів структур встановлення контролю над об'єктами безпеки, а також оцінки ризиків та управління ризиками;
- визначення статусно-функціональних ролей, очікувань та міри відповідальності задіяних суб'єктів включно зі звітністю про події, які несуть потенційні загрози [7].

В Україні назріла об'єктивна потреба у такому державно-правовому регулюванні науково-технологічної та інформаційної діяльності, що відповідала б реаліям сучасного світу та рівню розвитку інформаційних технологій, нормам міжнародного права, але водночас ефективно захищала б власні українські національні інтереси. Найскладнішими тут є такі завдання:

- гармонійне забезпечення інформаційної безпеки держави, особи і суспільства з одночасним виокремленням нагальних пріоритетів;

- керування не лише власними інтересами, але й національними інтересами інших країн;

- врахування реалій сучасного світового інформаційного простору, який рухається до неподільності та формування глобального інформаційного суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Критично важливою є необхідність практичної реалізації наведеної вище схеми створення ефективної системи інформаційної безпеки держави. З цією метою доцільне опрацювання “Доктрини національної інформаційної безпеки України” з чітким визначенням зон (сфер) відповідальності органів виконавчої влади щодо забезпечення кожного з етапів функціонування інформаційної безпеки держави згідно з наведеною схемою. Предметом постійної уваги в межах визначеного доктриною часового проміжку має стати перегляд списку “Загроз національній безпеці України в інформаційній сфері” як щодо нових загроз, так і усунення наявних із визначенням ступеня можливих наслідків та рівнів інтенсивності.

З огляду на те, що проблема забезпечення безперервності функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки держави є ключовою, пріоритетним є також створення/відновлення основних напрямів захисту системи національної безпеки в інформаційній сфері. Пошук рішень має бути продиктований балансом собівартості подібної системи захисту та її ефективності. З метою практичної реалізації зазначеної стратегії слід створити інтегрований у вертикаль виконавчої влади спеціальний орган, який здійснював би її практичну реалізацію і на який, окрім функції впровадження, були покладені обов’язки запуску власне самого процесу розбудови інтегральної системи забезпечення інформаційної безпеки держави, контролю за її виконанням та формулювання нових стратегій з урахуванням кардинальних змін у геостратегічній ситуації України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістова І. В. Інформаційна безпека людини як споживача телекомунікаційних послуг : монографія / І. В. Арістова, Д. В. Сулацький. – К. : Ред. журн. “Право України”. – X. : Право, 2013. – 184 с.

2. Довгань О. Д. Система інформаційної безпеки України: онтологічні виміри. Інформація і право / О. Д. Довгань, Т. Ю. Ткачук. – 2018. – № 1 (24). – С. 89-103.

3. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посібник / Г. Г. Почепцов. – К. : Знання, 2006. – 663 с.

4. Саати Т. Л. Математические модели конфликтных ситуаций / Саати Т. Л. - М. : Сов. радио, 1977. – 304 с.

5. Закон України. Про інформацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>.

6. Веб-сторінка інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.

7. Державна інформаційна політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mereg.org.ua/law/projects/derzh-polityka>.

REFERENCES

1. Aristova, I. V. and Sulatskyi, D. V. (2013), *Informatsiina bezpeka liudyny yak spozhyvacha telekomunikatsiinykh posluh: monohrafiia*, K.: Red. zhurn. “Pravo Ukrainy”; X.: Pravo, 184 s.

2. Dovhan, O. D. and Tkachuk, T. Yu. (2018), *Systema informatsiinoi bezpeky Ukrainy: ontolohichni vymiry*. *Informatsiia i pravo*, № 1 (24), s. 89-103.

3. Pocheptsov, H. H. (2006), *Informatsiina polityka.: navch. posibnyk*, Znannia, K., 663 s.

4. Saaty, T. L. (1977), *Matematycheskye modely konfliktnykh sytuatsyi*, Sov. Radyo, M., 304 s.

5. *Zakon Ukrainy. Pro informatsiiu*, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>

6. *Web-storinka instytutu stratehichnykh doslidzhen*, available at: <http://www.niss.gov.ua>.

7. *Derzhavna informatsiina polityka*, available at: <http://mereg.org.ua/law/projects/derzh-polityka>.

Стаття надійшла до редакції 17 січня 2020 року

УДК 330.341.1

Зайченко В. В.,

zaychenko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3648-2258,

Researcher ID: I-3836-2017,

к.н.держ.упр., доц., декан факультету економіки та менеджменту, Центральноукраїнський національний технічний університет. м. Кропивницький

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ В РЕАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Мета статті полягає в обґрунтуванні дієвих сучасних інструментів реалізації державної політики, спрямованої на стимулювання розвитку процесів інтелектуалізації та цифровізації в реальному секторі економіки України як тенденції, орієнтованих на зміцнення технологічної конкурентоспроможності національної економіки. Ідентифіковано чинники, що мають вплив на розвиток інтелектуалізації та цифровізації економіки України. Охарактеризовано сучасні умови, за яких формується державна політика розвитку інформаційної економіки в Україні. Представлені результати рейтингування окремих країн світу за міжнародними індексами, що враховують оцінку індикаторів цифрової економіки та суспільства знань та результати кореляційного аналізу міжнародних індексів для 20 країн світу. Визначено стратегічні пріоритети державної політики забезпечення розвитку процесів інтелектуалізації та цифровізації в реальному секторі економіки України. Обґрунтовано особливості та визначено пріоритетні сфери інтелектуалізації та цифровізації базових видів економічної діяльності в Україні. Акцентовано на загрозах на шляху цифрової трансформації і технологічної перебудови України, які передусім стосуються неготовності суспільства до повноцінного використання цифрових технологій, низької технологічної готовності бізнесу, незахищеності даних і недостатнього забезпечення кібербезпеки держави, незрілості ринку інтелектуальної власності та ненадійності захисту інтелектуальних продуктів. На основі проведених досліджень доведено, що стратегічні пріоритети України на шляху її становлення як технологічно спроможної держави лежать у трьох площинах: 1) формування цифрового суспільства, що базується на знаннях і нових технологіях; 2) створення цифрової держави на засадах електронного урядування та електронної інклюзивної демократії; 3) запровадження цифрового бізнесу в межах єдиного цифрового ринку.

Ключові слова: технологічна конкурентоспроможність економіки, інтелектуальна власність, інтелектуалізація економіки, цифровізація, державне регулювання.

Zaychenko V. V.,

zaychenko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3648-2258,

Researcher ID: I-3836-2017, Ph.D., Associate Professor, Dean of the Economics and Management Faculty, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi

STATE POLICY INSTRUMENTS FOR THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUALIZATION AND DIGITIZATION PROCESSES IN THE REAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY

Abstract. The purpose of the article is to substantiate effective modern instruments for implementing state policy aimed at stimulating the development of intellectualization and digitalization processes in the real sector of Ukraine's economy as trends focused on strengthening the technological competitiveness of the national economy. Factors influencing the development of intellectualization and digitalization of Ukraine's economy have been identified. The modern conditions under which the state policy of informational economy development in Ukraine is formed are characterized. The results of ranking individual countries of the world according to international indices, which take into account the assessment of indicators of the digital economy and knowledge society and the results of correlation analysis of international indices for 20 countries are presented. The strategic priorities of the state policy of ensuring the development of the intellectualization and digitalization processes in the real sector of the Ukraine's economy are determined. Peculiarities and priority spheres of intellectualization and digitalization of the basic types of economic activity in Ukraine are substantiated. Emphasis is placed on threats to the digital transformation and technological restructuring of Ukraine, which primarily relate to unpreparedness of society to make full use of digital technologies, low technological readiness of business, data insecurity and insufficient cybersecurity of the state, immaturity of the intellectual property market and unreliable protection of intellectual products. Based on the conducted research, it is proved that the strategic priorities of Ukraine towards its formation as a technologically capable state lie in three planes: 1) the formation of

a digital society based on knowledge and new technologies; 2) creation of a digital state on the basis of e-government and e-inclusive democracy; 3) introduction of digital business within the single digital market.

Key words: technological competitiveness of economy, intellectual property, intellectualization of economy, digitalization, state regulation.

JEL Classification: O38, L50, M29

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-06>

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світового господарства, в епоху інтенсивної цифровізації, креативізації і технологізації усіх сфер діяльності, структура економіки України залишається нерациональною через домінування сировинних, низькотехнологічних секторів з обмеженим науково-інноваційним потенціалом і недостатньою технологічною готовністю. Структурна перебудова національної економіки є об'єктивною вимогою часу, адже через економічну слабкість наша держава не здатна забезпечити посилення конкурентних позицій у світовому економічному співтоваристві, підвищувати та запроваджувати високі соціальні стандарти і стабільність.

В умовах обмеженості ресурсів держава повинна концентрувати свої зусилля на пріоритетних видах господарської діяльності і “точках зростання” нової економіки, котра базується на знаннях, інформації, гнучких формах праці та новій системі цінностей. Це означає необхідність пошуку, в першу чергу тих секторів економіки, в яких Україна має географічні та ресурсні (в т. ч. людські) переваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні умови та засади державної політики формування технологічної конкурентоспроможності економіки достатньо глибоко вивчені у працях Т. Васильціва [2; 10], В. Геєця [3], Л. Піддубної [4], Л. Федулової [6], З. Юринця [8] та ін. Разом із тим, сучасні тенденції та умови, нові виклики, ризики та загрози формують специфічне середовище інноваційно-технологічної діяльності, а також засади конкуренції, які потребують постійного врахування, особливо в частині стимулювання розвитку процесів інтелектуалізації та цифровізації в реальному секторі економіки України як тенденцій, орієнтованих на зміцнення технологічної конкурентоспроможності національної економіки.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування дієвих сучасних інструментів реалізації державної політики, спрямованої на стимулювання розвитку процесів інтелектуалізації та цифровізації в реальному секторі економіки України як тенденцій, орієнтованих на зміцнення технологічної конкурентоспроможності національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинники, пов'язані з інтелектуалізацією і цифровізацією економічної діяльності, впливають на загальний технологічний розвиток країни шляхом розширення можливостей для створення інновацій, трансферу знань і нових технологій, втілення ідей smart-спеціалізації. Однак оцінка таких ефектів є проблематичною в силу недостатності і

фрагментарності національної статистичної бази щодо розвитку ІКТ-індустрії в Україні (представленої лише окремими показниками цифрової інфраструктури, торгівлі та обсягів споживання ІКТ-продукції) і, відповідно, відсутності наукових досліджень з питань впливу цифрової економіки на зміну головних макропоказників чи складових конкурентоспроможності країни (наприклад, інноваційно-технологічної компоненти). У зв'язку з цим для проведення аналізу розвитку цифрової економіки в Україні на основі ключових показників ефективності доцільно використовувати комплексні рейтингові оцінки.

Результати міжнародних досліджень позицій України у світових рейтингах, що стосуються впровадження цифрових технологій та розвитку інтелектуально-інноваційного потенціалу країни, дуже контраверсійні. За індексом технологічної готовності 2018 р. (WEF Technological Readiness Index) Україна займала 77 місце серед 140 обстежених країн, за рівнем мережевої готовності у 2016 р. (WEF Networked Readiness Index) – 64 місце із 139 країн, у рейтингу цифрової конкурентоспроможності 2018 р. (IMD World Digital Competitiveness Ranking) – лише 58 позицію з 63 країн, за індексом розвитку електронного урядування 2018 р. (UN e-Government Development Index) – 82 місце серед 193 країн, за рівнем інноваційного розвитку у 2018 р. (INSEAD Global Innovation Index) – 43 місце із 126 країн, а в рейтингу конкурентоспроможності талантів (Global Talent Competitiveness Index) – 61 позицію серед 119 досліджених країн (табл. 1).

За результатами представлених рейтингових оцінок з'ясовано “найвужчі місця” вітчизняної технологічної складової, зокрема – трансфер знань і технологій через пряме іноземне інвестування, освоєння цифрових інновацій на рівні підприємств та організацій, розвиток цифрових компетентностей громадян, доступність найновіших технологічних досягнень. У свою чергу, в частині науково-інноваційного потенціалу найбільші проблеми нашої країни стосуються незначних обсягів державного замовлення на створення передових технологій, слабкої співпраці науково-освітніх установ і бізнесу у сфері досліджень та розробок, низького рівня фінансування науково-дослідної діяльності з боку підприємств. Зміни за останні роки не виявляють суттєвого поступу вітчизняного інноваційно-технологічного базису на тлі загальносвітових тенденцій, що актуалізує подальший пошук проблемних аспектів та визначення комплексу дій з підвищення конкурентних позицій України.

Рейтинги окремих країн світу за міжнародними індексами, що враховують оцінку індикаторів цифрової економіки та суспільства знань, 2018 р.

РЕГІОНИ	Рейтинги Країни	ЦИФРОВІЗАЦІЯ								ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ					
		Технологічна спроможність (освоєння ІКТ)		Цифрова конкурентоспроможність		Розвиток ІКТ		Розвиток електронного урядування		Конкурентоспроможність талантів		Глобальний інноваційний індекс		Захист прав власності	
		ран _г	індекс (x ₁)	ран _г	індекс (x ₂)	ран _г	індекс (x ₃)	ран _г	індекс (x ₄)	ран _г	індекс (x ₅)	ран _г	індекс (x ₆)	ран _г	індекс (x ₇)
Північна Європа	Данія	8	82,3	4	96,8	4	8,71	1	0,92	7	73,8	8	58,4	12	8,16
	Норвегія	10	81,6	6	95,7	8	8,47	14	0,86	4	74,7	19	52,6	4	8,45
	Естонія	14	77,4	25	80,9	17	8,14	16	0,85	22	61,9	24	50,5	24	7,18
Центральна Європа	Німеччина	31	69,3	18	85,4	12	8,39	12	0,88	19	67,8	9	58,0	16	7,91
	Австрія	46	64,7	15	86,8	21	8,02	20	0,83	18	68,6	21	51,3	15	8,01
	Польща	68	54,4	36	68,6	49	6,89	33	0,79	39	50,1	39	41,7	47	6,09
	Чеська Республіка	42	65,7	33	71,5	43	7,16	54	0,71	25	60,0	27	48,7	27	6,98
Західна Європа	Велика Британія	28	71,1	10	93,2	5	8,65	4	0,90	8	73,1	4	60,1	13	8,14
	Нідерланди	19	75,1	9	93,9	7	8,49	13	0,88	9	72,6	2	63,3	8	8,33
	Швейцарія	15	77,0	5	95,9	3	8,74	15	0,85	1	79,9	1	68,4	3	8,74
Східна Європа	Грузія	45	64,8	65	43,2	74	5,79	60	0,69	72	38,9	59	35,0	74	5,15
	Україна	77	51,0	58	51,3	79	5,62	82	0,62	61	41,5	43	38,5	110	4,28
	Російська Федерація	25	72,1	40	65,2	45	7,07	32	0,80	53	44,2	46	37,9	84	4,89
Азія	Республіка Корея	1	91,3	14	88,0	2	8,85	3	0,90	30	55,8	12	56,6	35	6,45
	Японія	3	87,4	22	82,2	10	8,43	10	0,88	20	62,6	13	55,0	11	8,23
	Китай	26	71,5	30	74,8	80	5,60	65	0,68	43	48,0	17	53,1	52	5,91
	Індія	117	28,0	48	57,1	134	3,03	96	0,57	81	36,8	57	35,2	59	5,64
Північна Америка	США	27	71,2	1	100,0	16	8,18	11	0,88	3	75,3	6	59,8	14	8,12
	Канада	34	68,6	8	95,2	29	7,77	23	0,83	15	69,6	18	53,0	10	8,30
Австралія	Австралія	22	73,5	13	90,2	14	8,24	2	0,91	11	71,6	20	52,0	7	8,33

Джерело: зібрано за даними міжнародних рейтингів: технологічної готовності (WEF Technological Readiness Index), цифрової конкурентоспроможності (IMD World Digital Competitiveness Ranking), розвитку ІКТ (ICT Development Index (ITU), розвитку електронного урядування (UN e-Government Development Index), конкурентоспроможності талантів (Global Talent Competitiveness Index), інноваційного розвитку (INSEAD Global Innovation Index) та захисту прав власності (PRA International Property Rights Index)

Взаємопов'язаність глобальних процесів інтелектуалізації і цифровізації, а також їх зв'язок з інноваційно-технологічною конкурентоспроможністю країн підтверджують результати кореляційного аналізу, проведеного на базі вибраних країн світу з різним рівнем розвитку (табл. 2). Щільність зв'язку визначено методом побудови кореляційної матриці (кореляційні порівняння кожної пари індексів). У таблиці наведені коефіцієнти парної кореляції Пірсона $r(x_n, x_m)$ для семи індексів ($n, m = 1, \dots, 7$).

Аналіз кореляційної матриці доводить наявність дуже тісного зв'язку між глобальними

індексами: розвитку ІКТ та розвитку електронного урядування ($r = 0,948$), цифрової конкурентоспроможності та конкурентоспроможності талантів ($r = 0,935$), цифрової конкурентоспроможності та захисту прав власності ($r = 0,901$), конкурентоспроможності талантів та захисту прав власності ($r = 0,952$). Не менш тісний зв'язок помітно між індексом технологічної готовності та індексами розвитку ІКТ і розвитку електронного урядування відповідно. Таким чином, глобальна конкурентоспроможність країн визначається інтелектуальними, інформаційно-комунікаційними та інноваційно-технологічними індикаторами, котрі, у

свою чергу, тісно корелюють між собою і формують сучасне цифрове суспільство. Однак участь країн у цих процесах є різною, наслідком чого стає технологічна перебудова, модернізація або ж інертність економіки.

Особливо актуальними в умовах початкового формування вітчизняної цифрової економіки зі слабким ринком інтелектуальної власності та нечітким технологічним вектором виступають стратегічні інструменти державного регулювання, а також включення до загальнодержавних і галузевих стратегій розвитку України завдань, пов'язаних з інтелектуалізацією і цифровізацією базових видів економічної діяльності та побудовою інформаційного суспільства в цілому. Стратегічною платформи, на якій базується відповідна державна політика, є глобальні Цілі сталого розвитку до 2030 р. (ООН), Стратегія “Європа-2020”, а також “Цифровий порядок денний для Європи”, яка містить найважливіші напрями такої діяльності: цифрове суспільство (кібербезпека, конфіденційність даних, інтернет-довіра); дослідження та інновації (цифрова інфраструктура, нові технології, компоненти і системи); доступ та комунікації (широкозмуговий доступ в Європі, телекомунікації, відкритий Інтернет тощо); цифрова економіка (FinTech-старт-апи Європи, хмарні технології та інтернет-консалтинг).

Враховуючи загальносвітовий та європейський досвід стратегічного планування і програмування

державної політики цифровізації, Україною розпочато власний шлях трансформації економіки. Перші цілісні кроки у цьому напрямі були здійснені у 2013 р., коли уряд схвалив Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні, заклавши основи формування постіндустріальної економіки, що базується на інформації та знаннях. Більш конкретно ці ідеї представлені у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр., де акцент робиться на цифровій модернізації промисловості, створенні високотехнологічних виробництв, розвитку інноваційних форм підприємництва, а також застосуванні сучасних ІКТ у соціальній сфері для вирішення найгостріших проблем суспільства. Важливим досягненням вважається ініціатива щодо розвитку електронного урядування в Україні, закріплена у відповідній концепції з 2017 р., оскільки завдяки ній імплементуються принципи інклюзивності, демократичності та гнучкості системи державного управління. Декларується активне сприяння взаємодії влади, громадян і бізнесу за допомогою ІКТ. Соціальна інклюзія при цьому полягає у всесторонньому долученні громадськості до процесу прийняття та реалізації державних управлінських рішень, у розвитку нових інструментів електронної демократії, в модернізації публічних послуг та інших важливих ініціативах.

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу міжнародних індексів для 20 країн світу (матриця попарної кореляції за Пірсоном)

$r(x_n, x_m)$	$r(x_m, x_1)$	$r(x_m, x_2)$	$r(x_m, x_3)$	$r(x_m, x_4)$	$r(x_m, x_5)$	$r(x_m, x_6)$	$r(x_m, x_7)$	<i>Якісна міра сили зв'язку за шкалою Чеддока при $r(x_n, x_m)$: 0,10-0,29 – слабкий зв'язок; 0,30-0,49 – помірний зв'язок; 0,50-0,69 – помітний зв'язок; 0,70-0,89 – тісний зв'язок; 0,90-0,99 – дуже тісний зв'язок</i>
$r(x_1, x_n)$	$r(x_1, x_1)$ 1,000	$r(x_1, x_2)$ 0,617	$r(x_1, x_3)$ 0,842	$r(x_1, x_4)$ 0,788	$r(x_1, x_5)$ 0,575	$r(x_1, x_6)$ 0,648	$r(x_1, x_7)$ 0,514	
$r(x_2, x_n)$	$r(x_2, x_1)$ 0,617	$r(x_2, x_2)$ 1,000	$r(x_2, x_3)$ 0,806	$r(x_2, x_4)$ 0,833	$r(x_2, x_5)$ 0,935	$r(x_2, x_6)$ 0,890	$r(x_2, x_7)$ 0,901	
$r(x_3, x_n)$	$r(x_3, x_1)$ 0,842	$r(x_3, x_2)$ 0,806	$r(x_3, x_3)$ 1,000	$r(x_3, x_4)$ 0,948	$r(x_3, x_5)$ 0,838	$r(x_3, x_6)$ 0,780	$r(x_3, x_7)$ 0,749	
$r(x_4, x_n)$	$r(x_4, x_1)$ 0,788	$r(x_4, x_2)$ 0,833	$r(x_4, x_3)$ 0,948	$r(x_4, x_4)$ 1,000	$r(x_4, x_5)$ 0,811	$r(x_4, x_6)$ 0,743	$r(x_4, x_7)$ 0,765	
$r(x_5, x_n)$	$r(x_5, x_1)$ 0,575	$r(x_5, x_2)$ 0,935	$r(x_5, x_3)$ 0,838	$r(x_5, x_4)$ 0,811	$r(x_5, x_5)$ 1,000	$r(x_5, x_6)$ 0,877	$r(x_5, x_7)$ 0,952	
$r(x_6, x_n)$	$r(x_6, x_1)$ 0,648	$r(x_6, x_2)$ 0,890	$r(x_6, x_3)$ 0,780	$r(x_6, x_4)$ 0,743	$r(x_6, x_5)$ 0,877	$r(x_6, x_6)$ 1,000	$r(x_6, x_7)$ 0,833	
$r(x_7, x_n)$	$r(x_7, x_1)$ 0,514	$r(x_7, x_2)$ 0,901	$r(x_7, x_3)$ 0,749	$r(x_7, x_4)$ 0,765	$r(x_7, x_5)$ 0,952	$r(x_7, x_6)$ 0,833	$r(x_7, x_7)$ 1,000	

Примітка: x_1 – індекс технологічної готовності;
 x_2 – глобальний індекс цифрової конкурентоспроможності;
 x_3 – індекс розвитку ІКТ;
 x_4 – індекс розвитку електронного урядування;
 x_5 – глобальний індекс конкурентоспроможності талантів;
 x_6 – глобальний інноваційний індекс;
 x_7 – міжнародний індекс захисту прав власності

Окрім профільних стратегій та концепцій, елементи політики інноваційно-цифрової перебудови національної економіки відображені у загальних стратегічних документах щодо сталого розвитку України, національної безпеки, комунікації у сфері європейської інтеграції, розвитку високих наукоємних технологій, науково-технологічного та інноваційного розвитку, реформування системи правової охорони інтелектуальної власності і системи технічного регулювання для забезпечення якості продукції та технологічної спроможності виробників. Завдання щодо формування сучасного інформаційного суспільства та економіки знань найчастіше відображені у загальних напрямках розвитку, рідше – у конкретних цілях чи результатах реалізації зазначених стратегій та концепцій. Підкреслюється також необхідність ресурсної (фінансової, кадрової, технічної, організаційної) підтримки таких ініціатив, особливо в частині стимулювання розвитку передових науково-дослідницьких проєктів, інноваційних форм бізнесу (спін-оффів та старт-апів), кластерних і мережових об'єднань, належного інформаційного забезпечення різних сфер діяльності.

Попри вагоме представлення та обґрунтування ідей цифрової економіки у ключових національних стратегіях, їх галузева складова, як і тактичний інструментарій реалізації цих ідей, напрацьовані недостатньо. На регіональному рівні зазначені питання також практично не розглядаються, що зумовлює потребу у формуванні стратегії або плану дій щодо цифрової трансформації регіонів України для подолання міжрегіональної “цифрової” нерівності у доступності ІКТ, у готовності реального сектора економіки, соціальної інфраструктури та суспільства в цілому до нових технологій та інноваційних рішень. Більше того, стратегічне планування і прогнозування соціально-економічного розвитку країни обов'язково має включати інструменти смарт-спеціалізації, особливо в територіальному зрізі. Практична цінність такого підходу полягає у виявленні та реалізації регіональної і національної специфіки економічного зростання, що базується на унікальних конкурентних перевагах і, відповідно, “розумних” стратегіях. Результатами застосування смарт-підходу повинні бути модернізація промисловості та її перехід на новий технологічний уклад, активізація інноваційно-технологічного потенціалу країни та її регіонів, розвиток нових драйверів економіки, позитивні зрушення на ринку праці у бік флексик'юризациї, що ґрунтується на нових концепціях праці, нестандартних формах зайнятості, сучасних компетентностях і соціально-трудовій захищеності.

На сьогодні головними стратегічними цілями розвитку України як технологічно спроможної держави обрано: формування цифрового суспільства, що базується на знаннях і нових технологіях, створення цифрової держави на засадах електронного урядування та електронної інклюзивної демократії, а також запровадження цифрового бізнесу в межах єдиного цифрового ринку.

Тріада цифрового суспільства, держави і бізнесу є загальносвітовим вектором прогресивних трансформаційних політик. При цьому формуються окремі специфічні підходи до втілення ідей цифровізації. Так, у ЄС вперше було розроблено й апробовано смарт-підхід до перебудови європейських економік, оптимізації їх структури, вирівнювання регіональних диспропорцій і зміцнення згуртованості Європи загалом. Водночас в Україні механізми застосування концепції смарт-спеціалізації поки що стратегічно не представлені. Не розвинута також інституційна мережа забезпечення діяльності новоствореного Міністерства цифрової трансформації України, не налагоджена міжвідомча співпраця профільного органу з іншими інститутами державної влади для узгодження дій у сфері цифрової перебудови економіки та суспільства. Урядом декларується лише загальний вектор трансформацій, передбачається зростання позицій України в міжнародних рейтингах, що оцінюють розвиток ІКТ та інновацій (стратегічна ціль на 2020 р. – 30 місце в рейтингу мережевої готовності, 40 місце за рівнем інноваційного розвитку і 50 позиція у рейтингу розвитку ІКТ). Такі амбітні цілі не підкріплені конкретними програмами їх реалізації, тому подальший розвиток у цьому напрямі залишається невизначеним, а самі стратегії – малоефективними.

У контексті галузевої “цифрової модернізації” і переведення базових секторів економіки України на новий технологічний лад важливою перспективою є удосконалення програмно-стратегічної бази відповідної державної політики, доповнення її інноваційними напрямами, “розумними” підходами і завданнями. Цифровізація, що супроводжується інтенсивним використанням нових знань і технологій, є об'єктивною умовою розвитку таких ключових сфер господарювання та суспільного життя, як:

1) промисловість (згідно з форсайтом економіки і стратегічними орієнтирами України передовими галузями-драйверами економічного зростання у різній часовій перспективі визнано високотехнологічне машинобудування, авіакосмічну інженерію, металургію, хімічну промисловість, радіоелектроніку, точне приладобудування, “зелену” ресурсощадну енергетику в руслі ідей декарбонізації економіки та інші сектори промисловості, що передбачають впровадження передових ІКТ);

2) транспорт (серед стратегічних пріоритетів розвитку цієї сфери – технології інтелектуальної транспортної системи та безпеки дорожнього руху, автоматичні (безпілотні) транспортні пристрої, логістичні термінали, цифрові транспортні коридори, “хмарні” технології зберігання, обробки і віртуалізації даних);

3) оборонно-промисловий комплекс (ескалація військового конфлікту на Сході України породжує великий попит на базову і критично важливу оборонно-промисловою продукцію, вироблену із використанням цифрових технологій та інновацій, тому державна підтримка передових дослідницьких про-

ектів у цьому напрямі виконує загальнонаціональну безпекову функцію);

4) фінансовий сектор (перспектива включення вітчизняного фінансового ринку у спільний, передусім європейський, цифровий простір (digital single market) передбачає необхідність розвитку нових цифрових технологій та послуг, комп'ютерного проектування, аналізу big data, blockchain, автоматизації, роботизації і використання штучного інтелекту; серед пріоритетів також – пошук можливостей випуску центральним банком цифрової валюти “е-гривня” і посилення кібербезпеки у фінансовому секторі у зв'язку зі зростанням “цифрових” махінацій та правопорушень);

5) агропромисловий комплекс (основними драйверами процесів цифровізації в аграрному бізнесі є так звані “розумні” системи (системи точного землеробства, дистанційного зондування землі, GPS-моніторингу транспортних засобів та управління агровиробництвом), інноваційні технології вирощування і переробки енергетичних культур (міскантус, верба, ріпак, сорго тощо), нові галузеві ніші – зміщення акцентів із традиційного сільського господарства у бік агропереробної промисловості);

6) екологія (врахування екологічності і відповідальності у виробництві товарів чи споживанні ресурсів стає загальним трендом і важливою соціальною нормою, що вимагає екологічної модернізації промислових підприємств (шляхом використання безпечних і ресурсощадних технологій), активного поширення екологічних знань та цифрових новацій (електронне урядування, автоматизовані інформаційні системи, бази даних та ін.), підвищення екологічної свідомості суспільства через освітньо-виховну роботу);

7) торгівля (для поживлення національної економіки, її детінізації і деофшоризації передбачається подальший розвиток електронної торгівлі (е-комерція), посилення мобільного сегмента такої торгівлі та використання передових цифрових технологій для розширення способів оплати товарів та послуг, долучення до транскордонної електронної торгівлі, онлайн-кредитування, смарт-логістики, покращення цифрових компетентностей споживачів);

8) ІКТ-індустрія (цей сектор економіки є головним джерелом нових технологій та основним “майданчиком” для їх імплементації, котрий динамічно розвивається і базується на перспективних цифрових рішеннях, таких як дистанційний контроль, промисловий контроль, бізнес-додатки, кабельні технології, “хмарні” технології, супутникові технології);

9) соціально-гуманітарна сфера (у перелік пріоритетів систем освіти, охорони здоров'я, науки, соціального захисту і послуг входять: інформатизація освіти, впровадження сучасних ІКТ у навчальний процес, розвиток електронного навчання, поширення STEM-освіти, орієнтація на формування “м'яких” навиків і цифрових компетентностей, імплементація електронної

системи охорони здоров'я (e-health) та її підкріплення відповідними стандартами, ресурсами й організаційно-технічними процесами (комп'ютеризація і мережевізація), підтримка інноваційних дослідницьких проектів, стимулювання комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності, формування національної системи цифрової науково-технічної інформації, створення віртуальних та інших нестандартних робочих місць, розвиток нетипових форм зайнятості, а також запровадження нових соціальних послуг);

10) державний сектор (ефективність та інклюзивність державного управління залежить від таких цифрових новацій, як електронне урядування, електронна демократія, публічне адміністрування на базі ІКТ, нові сервіси).

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Досягнення цифрової трансформації базових секторів економіки, створення нових галузей-драйверів економічного зростання, загальна інтелектуалізація і цифровізація суспільства визначені основними пріоритетами структурної перебудови економіки України у найближчій часовій перспективі. Такі трансформації мають вплив на формування технологічної конкурентоспроможності країни, оскільки застосування сучасних ІКТ сприяє екологізації виробництва, збільшенню його ресурсощадності і, відповідно, формуванню стійких переваг у конкурентній боротьбі. Перехід на новий тип виробництва призводить до зростання частки високотехнологічного експорту, що зміцнює економічні позиції країни на світовому ринку.

Стратегічні пріоритети України на шляху її становлення як технологічно спроможної держави лежать у трьох площинах: 1) формування цифрового суспільства, що базується на знаннях і нових технологіях; 2) створення цифрової держави на засадах електронного урядування та електронної інклюзивної демократії; 3) запровадження цифрового бізнесу в межах єдиного цифрового ринку. Такі амбітні цілі задекларовані у загальнодержавних стратегічних документах, однак не підкріплені конкретними програмами їх реалізації. Водночас галузева “цифрова модернізація” в Україні відображена у ключових стратегіях і концепціях розвитку базових секторів економіки та сфер суспільного життя (промисловості, енергетики, транспорту, сільського господарства, оборонно-промислового комплексу, торгівлі, фінансового сектору, ІКТ-індустрії, соціально-гуманітарної сфери тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : монографія / Антонюк Л. Л. – К. : Вектор, 2004. – 273 с.
2. Васильців Т. Г. Фінансово-економічні інструменти стимулювання розвитку ІТ-сфери України / Васильців Т. Г., Шехлович А. М., Васильців В. В. // Економічний дискурс. – 2017. – № 4. – С. 128-136.

3. Геєць В. Інститути у розширенні технологічної модернізації економіки України / Геєць В. // Журнал європейської економіки. – 2016. Т. 15 (3). – С. 255-265.

4. Піддубна Л. І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління : монографія / Піддубна Л. І. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2007. – 368 с.

5. Тараненко І. В. Алгоритм дослідження та оцінки інноваційної конкурентоспроможності країн / Тараненко І. В. // Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. – 2011. – Вип. 33, Ч. 1. – С. 196-201.

6. Федулова Л. І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України / Федулова Л. І. // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 1. – С. 87-100.

7. Швиданенко О. А. Глобальна парадигма конкурентоспроможності: імперативи становлення та розвитку : дис... д-ра екон. наук / Швиданенко О. А. – Київ, 2007. – 523 с.

8. Юринець З. В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України : дис. ... д-ра екон. наук / Юринець З. В. – Львів, 2016. – 519 с.

9. Vasylytsiv T., Lupak R., Osadchuck Yu. Assessment of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine // Економічний часопис-XXI. – 2017. – № 167 (9-10). – С. 13-17.

10. Орлик І. О. Механізми та засоби активізації інноваційного розвитку підприємств роздрібно торгівлі / Орлик І. О., Васильців Т. Г., Рудик С. А. // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 1. – С. 102-109.

REFERENCES

1. Antoniuk, L. L. (2004), Mizhnarodna konkurentospromozhnist' krain: teoriia ta mekhanizm realizatsii : monohrafiia, Vektor, K., 273 s.

2. Vasylytsiv, T. H. Shekhlovych, A. M. and Vasylytsiv, V. V. (2017), Finansovo-ekonomichni instrumenty stymuliuvannya rozvytku IT-sfery Ukrainy, *Ekonomichnyj dyskurs*, № 4, s. 128-136.

3. Heiets' V. (2016), Instytuty u rozshyrenni tekhnolohichnoi modernizatsii ekonomiky Ukrainy, *Zhurnal ievropejs'koi ekonomiky*, T. 15 (3), s. 255-265.

4. Piddubna, L. I. (2007), Konkurentospromozhnist' ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizm rehuliuвання та upravlinnia : monohrafiia, VD “ІN-ZhEK”, X., 368 s.

5. Taranenko, I. V. (2011), Alhorytm doslidzhenia ta otsinky innovatsijnoi konkurentospromozhnosti krain, *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Ekonomika*, vyp. 33, ch. 1, s. 196-201.

6. Fedulova, L. I. (2012), Kontseptual'na model' innovatsijnoi stratehii Ukrainy, *Ekonomika i prohnozuvannia*, № 1, s. 87-100.

7. Shvydanenko, O. A. (2007), Hlobal'na paradyhma konkurentospromozhnosti: imperatyvy stanovlenia ta rozvytku : dys... d-ra ekon. nauk, Kyiv, 523 s.

8. Yurynets', Z. V. (2016), Innovatsijni stratehii v systemi pidvyschennia konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy : dys. ... d-ra ekon. nauk, L'viv, 519 s.

9. Vasylytsiv T., Lupak R. and Osadchuck Yu. (2017), Assessment of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine, *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, № 167 (9-10), s. 13-17.

10. Orlyk, I. O. Vasylytsiv, T. H. and Rudyk, S. A. (2016), Mekhanizmy ta zasoby aktyvizatsii innovatsijnoho rozvytku pidpriemstv rozdrubnoi torhivli, *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky.*, № 1, s. 102-109.

Стаття надійшла до редакції 24 березня 2020 року

УДК: 364.3:330.59 + 331.56

*Сидорчук О. Г.,
sydorko91@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7078-1557,
Researcher ID: C-4723-2016*

д.е.н., доц., доцент Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Львів

ПРОЯВИ СОЦІАЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ

***Анотація.** Статтю присвячено виявленню цільових орієнтирів інституційного забезпечення соціальної безпеки громадян і суспільства в цілому за умови непереборної дії соціальних криз. За результатами опитування громадської думки виявлено основні пріоритети громадян щодо соціальної безпеки, що включають сприятливі та безпечні умови життя, гідний рівень якості життя, впевненість у майбутньому, захищеність прав і свобод громадян. Натомість поза кризою громадяни надавали менше значення проблемам зайнятості, доступності та якості медичних послуг, забезпечення здорового способу життя. Визначені особливості зайнятості свідчать про незбалансованість, що проявляється у підвищеному попиту на працівників низького рівня кваліфікації, що підриває мотивацію до професійного зростання та розвитку, супроводжуючись значними втратами людського і трудового капіталу та соціальною апатією. Водночас дослідження показало, що незадовільна заробітна плата, зайнятість, безробіття, дисбаланс на ринку праці спричиняють загрози соціальному забезпеченню, такі як низька зайнятість у певних вікових групах, особливо молоді, включаючи освіту та професійне навчання. Загрози, що виникли, та рівень безробіття, у тому числі довгострокового, формують умови для несприятливого соціального середовища та стають джерелом соціальної напруги в суспільстві. Виявлено, що пандемічний спалах на початку 2020 р. змістив пріоритети у суспільному сприйнятті соціальних небезпек, спричинивши значне падіння економіки, обсягів торгівлі, цінові коливання, зростання рівня безробіття та зменшення доходів більшої частки населення, що негативно позначилося на рівні життя громадян. Показано, що в умовах глобальних соціальних криз та форс-мажорних обставин пріоритетом державного піклування стають найменш захищені верстви населення, тобто одночасно виявляються різні варіації впливу соціального забезпечення держави. У подальших дослідженнях доцільно виявити можливі інструменти реалізації соціальної політики для своєчасного та ефективного запобігання небезпечним соціальним проявам*

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна політика, рівень якості життя, інституційний вплив, зайнятість, безробіття, людський капітал.

*Sydorchuk O. H.,
sydorko91@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-7078-1557, Researcher ID: C-4723-2016,
Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Lviv*

MANIFESTATIONS OF SOCIAL DANGER IN THE CONDITIONS OF GLOBAL SOCIAL CRISES

***Abstract.** The article is devoted to identifying the targets of institutional support for social security of citizens and society as a whole under the conditions of insurmountable social crises. According to public opinion polls, the main priorities of citizens in terms of social security are determined, including favorable and safe living conditions, decent standard of living, confidence in the future, protection of rights and freedoms of citizens. Instead, outside the crisis, citizens attached less importance to the problems of employment, accessibility and quality of medical services, ensuring a healthy lifestyle. Certain features of employment indicate an imbalance, which is manifested in increased demand for low-skilled workers, which undermines the motivation for professional growth and development, accompanied by significant losses of human and labor capital and social apathy. At the same time, the study proved that unsatisfactory wages, employment, unemployment, imbalances in the labor market cause social security threats, such as low employment in certain age groups, especially young people, including education and professional training. Certain features of employment indicate an imbalance, which is manifested in increased demand for low-skilled workers, which undermines the motivation for professional growth and development, accompanied by significant losses of human and labor capital and social apathy. The threats that have arisen and the level of unemployment, including long-term, create conditions for an unfavorable social environment and become a source of social tension in society. It was found that the pandemic outbreak in early 2020 shifted priorities in the public perception of social dangers, causing a significant decline in the economy, trade, price fluctuations, rising unemployment and declining incomes of the majority of the*

population, which negatively affected living standards. It is shown that in the conditions of global social crises and force majeure the priority of state care becomes the least protected segments of the population and different variations of influence of social security of the state are simultaneously detected. In further research, it is advisable to identify possible tools for implementing social policy for timely and effective prevention of dangerous social manifestations.

Keywords: social security, social policy, quality of life, institutional impact, employment, unemployment, human capital.

JEL Classification: H31, H41, H51, I38, J64

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-07>

Постановка проблеми. Ключовою особливістю розвитку сучасного суспільства є соціалізація всіх сфер людського життя та підпорядкування їх соціальним цілям. У Декларації соціального прогресу і розвитку ООН наголошується, що міжнародний мир та безпека, з одного боку, та соціальний прогрес і економічний розвиток – з іншого, – перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємно впливають одне на одного. Відтак соціальна безпека виступає ключовою передумовою не лише соціального, але й економічного прогресу країни. Разом з тим, у правовому полі України немає офіційного визначення категорії “соціальна безпека”. В умовах мінливого внутрішнього і зовнішнього середовища забезпечення ефективного функціонування і розвитку особистості та суспільства потребує державної політики, спрямованої на збереження і розвиток людського потенціалу, ефективне функціонування системи життєзабезпечення населення, узгодження інтересів і потреб усіх суб’єктів соціального захисту. Чутливість людини до небезпек лише зростає з ускладненням її соціальної організації та підвищенням якості життя. Продукування ризиків відбувається в усіх суспільних сферах: економічній, політичній, соціальній. Вони зумовлені дією багатьох природних, інформаційно-комунікативних, соціальних і технологічних процесів, на розгортання яких впливає цілий ряд непрогнозованих, випадкових об’єктивних та суб’єктивних чинників. Забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства і держави є центральним концептом, навколо якого має бути структурована діяльність усіх гілок влади, адже саме гарантування соціальної безпеки є необхідною передумовою позитивного сприйняття суспільством діяльності владних інституцій та успішної реалізації проголошених в Україні реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головною метою соціальної безпеки більшість вітчизняних дослідників вважають розробку та реалізацію системи соціальних гарантій, однак підходи до інструментів її інституційного забезпечення серед науковців значно різняться. Так, Р. Підлипна, трактуючи соціальну безпеку як стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства, пропонує виокремлювати статичний та наслідковий підходи [13] до визначення загроз соціальній безпеці, О. Новікова [11] обґрунтовує підходи та пріоритетні напрями соціальної політики, спрямовані на подолання соціальних наслідків системної кризи та формування соціальних перспектив розвитку людини,

суспільства, країни. Н. Коленда [8] безпосередньо пов’язує з соціальною безпекою категорію якості життя, а Т. Васильців та Р. Лупак [1] пропонують в якості стратегічних пріоритетів конвергенції соціальної безпеки розглядати соціальні інтереси. Харазішвілі Ю. М. та Грішнова О. А. виділяють чотири групи функціональних складників соціальної безпеки: безпека трудового потенціалу, безпека соціальної сфери, безпека ринку праці та зайнятості населення, безпека міграційної безпеки [14]. І. Нечаєва пропонує шляхи реформування системи соціально-економічного страхування для зміцнення соціально-економічної безпеки в умовах перманентної кризи [10]. Попри доволі широке висвітлення соціальних проблем і шляхів їх інституційного подолання, практично відсутні відомості щодо державного реагування на виникнення масштабних соціальних криз непереборної дії.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є виявлення цільових орієнтирів та основних шляхів інституційного регулювання рівня соціальної безпеки в умовах настання глобальних соціальних криз.

Вклад основного матеріалу дослідження. З макроекономічної точки зору соціальна безпека являє собою систему управління соціальними ризиками для компенсації шкоди, зменшення або запобігання їх впливу на державу, суспільство та громадян. Як соціально-економічна категорія, соціальна безпека охоплює відносини щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення визначених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків. Інтегроване поняття соціальної безпеки включає стан і можливості захищеності соціальних інтересів людини, суспільства, держави від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз і ґрунтується на гарантіях правового та інституціонального захисту інтересів суб’єктів соціальних відносин, що забезпечуються за рахунок попередження соціальних ризиків та пом’якшення їх наслідків.

У світовій практиці соціальна безпека має переважно прикладне, інструментальне значення, пов’язане зі створенням та функціонуванням державних систем соціальної підтримки людей із суспільно неадекватним низьким рівнем доходів [6]. Чітко окреслений “безпековий” контент можна спостерігати лише у значенні захисту (social safety) та у парадигмі безпеки (social security) як економічної безпеки суспільства в контексті випадків, коли люди стикаються з певними соціальними ризиками.

Соціальні ризики розглядаються як у широкому, так і у вузькому розумінні [7]. Соціальні ризики у вузькому розумінні – це ризики, які виникають через об'єктивні причини та проявляються як масові загрози, наприклад голод, масові епідемії, війна, бойові конфлікти, тероризм тощо. Соціальними ризиками, які формують загрози соціальної небезпеки, є такі: втрата здоров'я, працездатності; втрата роботи; втрата доходів та матеріального забезпечення; недоступність до базових соціальних послуг; вичерпаність ресурсів відтворення населення, робочої сили тощо; незахищеність у старості, соціальне виключення та ін. У широкому – це можливість прояву таких явищ і процесів, що погіршують соціальне становище суспільства чи людини через втрату життя та здоров'я, роботи, засобів існування, достатності доходів, прояви бідності чи депривацій, соціальну ізоляцію тощо [15]. Більш узагальнено під соціальними ризиками розуміють небезпеки та загрози, які обмежують економічну самостійність людини, можливості розвитку особистості та держави, зменшують соціальне благополуччя, супроводжуються негативними змінами та погіршенням соціального стану суспільства чи окремої людини [11].

Формування загроз соціальної безпеки виокремлює лише ті, які дійсно прямо або опосередковано значною мірою впливають на рівень соціальної безпеки та можливості її дестабілізації. Загрози соціальної безпеки створюються такими видами ризиків, які пов'язані з втратою життя та здоров'я, роботи, особливо на довготривалій період, працездатності та засобів для існування, економічної та соціальною незахищеністю, соціальною ізоляцією, бідністю населення та соціальним виключенням. Соціальні ризики, які впливають на стан і рівень соціальної безпеки, вимірюються кількісно [3]. Для цього необхідно розглядати ступінь прояву ризику за трьома напрямками вимірювання:

- як вірогідність прояву конкретного виду соціального ризику;
- як втрати або наслідки, яких зазнаватиме суспільство чи людина за умови реалізації та прояву соціального ризику;
- як рівень економічної незахищеності від прояву соціальних ризиків.

У 2016 р. Україна ратифікувала Конвенцію Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 [2], що визначає традиційні ризики втрати або зменшення доходу внаслідок об'єктивних обставин (хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва, професійного захворювання, утримання дітей, вагітності та пололів, інвалідності, втрати годувальника). Ці соціальні

ризики враховуються при наданні соціальних виплат через систему соціального страхування, у фінансуванні якої беруть участь застраховані особи.

За результатами проведеного нами у листопаді 2019 р. опитування громадської думки (проводилося методом телефонного опитування абонентів фіксованого телефонного зв'язку, об'єм вибірки склав 2515 респондентів у 110 населених пунктах Львівської, Житомирської, Полтавської та Харківської областей України, статистична похибка вибірки (ймовірність 0,95, дизайн-ефект 1,5) не перевищувала 3,2% для показників, наближених до 50%, і не менша 0,7% для показників, наближених до 1% і 99%), основними соціальними проблемами, які найбільше турбують українців, є: військовий конфлікт на сході України (54,4%); низький рівень зарплат і пенсій (54,1%); підвищення тарифів на комунальні послуги (48,1%); підвищення цін на основні товари, інфляція (34,9%); безробіття, відсутність роботи (26,8%); хабарництво та корупція у владі (25,5%); а також неможливість здобути якісне медичне обслуговування (19%). Це саме ті показники, які визначають стан соціальної безпеки і суспільства, і держави, а також обумовлюють стан соціальної безпеки людини. За переконаннями респондентів, соціальна безпека проявляється перш за все у сприятливих та безпечних умовах життя (63,8%), гідному рівні та якості життя (56,2%), соціально-психологічній стійкості й упевненості у своєму майбутньому (39%), захищеності прав і свобод громадян (33,3%).

Показовим виявився той факт, що зайнятість, доступність до якісних медичних та освітніх послуг, забезпечення здорового способу життя не виступають першочерговими у прояві соціальної безпеки людини. Тим не менше 74,2% респондентів констатували, що їм складно знайти роботу за своєю кваліфікацією та з достатнім заробітком (рис. 1), а 20,8% протягом останніх трьох років були не задоволені своєю роботою в цілому. Кожен сьомий (14,6%) з опитаних планував найближчим часом поїхати за кордон на тимчасові заробітки.

Визначені особливості зайнятості мають у цілому для країни досить негативні наслідки. З одного боку, вони свідчать про незбалансованість ринків освітніх послуг та ринку праці – зберігається підвищений попит на працівників більш низького рівня кваліфікації, а з іншого, – незатребуваність підриває мотивацію, особливо молоді, до професійного зростання та розвитку, що супроводжується значними втратами як людського, так і трудового потенціалу, капіталу, соціальною апатією та формує міграційні настрої.

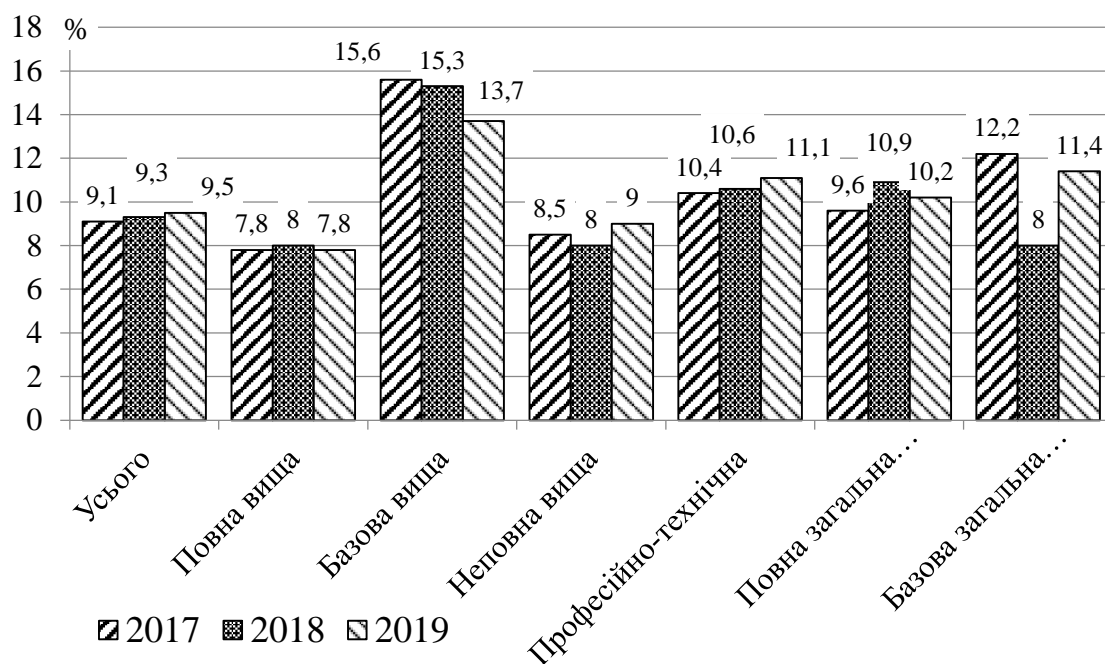

Рис. 1. Рівень безробіття серед економічно активного населення відповідного рівня освіти у 2017-2019 роках

Джерело: Розраховано за даними [4]

Таблиця 1

Динаміка макроекономічних показників розвитку України у 2015-2019 роках

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2019 / 2015, %
ВВП у фактичних цінах, млрд грн	1988,5	2383,2	2982,9	3558,7	4080,2	205,2
Індекси інфляції, %	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1	72,6
Індекси промислової продукції, %	87,7	104	101,1	103	99,5	113,5
Обсяг інвестицій, млрд грн	219,4	273,1	359,2	448,5	578,7	263,8
Обсяг експорту, млрд дол. США	46,6	44,9	52,3	59,2	65,3	140,1
Рівень безробіття, %	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6	90,5

Джерело: Розраховано за даними [5; 9]

Водночас на початку 2020 р. суспільство зіткнулося з новим соціальним викликом, спричиненим пандемічною загрозою, що призвело до значної переорієнтації акцентів соціальної безпеки через стрімку втрату робочих місць і зниження регулярних доходів більшості домогосподарств. Спалах пандемії Covid-19, спричинивши значне падіння світової економіки, обсягів торгівлі та цінові коливання, негативно позначився на стані соціальної безпеки українських громадян. Попри те, що криза в реальному секторі негативно позначилася на обсягах виробництва, капітальних інвестиціях і показниках зайнятості населення, що погіршило фінансовий стан значної частини підприємств і домогосподарств, слід зазначити, що доволі високі макропоказники (табл. 1) дозволили значно пом'якшити негативний вплив пандемії на соціальне функціонування держави.

Незадовільний рівень оплати праці, зайнятість, безробіття, незбалансованість на ринку праці

обумовлюють створення загроз соціальної безпеки, таких як низький рівень зайнятості за окремими віковими групами, особливо молоді, у тому числі відповідно до освіти та професійно-кваліфікаційного рівня. Спричиняє виникнення загроз і рівень безробіття, у тому числі тривалого, який визначає умови для несприятливого соціального середовища та стає джерелом соціального напруження в суспільстві.

У 2019 р. сукупні доходи населення склали 3699,3 млрд грн (в середньому 67528 грн на одну особу), витрати становили 3815,5 млрд грн. В структурі доходів переважали заробітна плата (47,4%), соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти (31,7%), натомість на прибуток та змішаний дохід припадало 18,3%, а на одержані доходи від власності – лише 2,6% всіх доходів. В структурі витрат 92,1% припадало на споживчі витрати (табл. 2).

Доходи та витрати населення у I-IV кварталах 2019 року (млн грн)

	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	Рік
Доходи, всього	814768	907970	963237	1013371	3699346
Заробітна плата	401945	440702	449031	461659	1753337
Прибуток та змішаний дохід	121813	143321	217903	195238	678275
Доходи від власності (одержані)	15668	15816	24383	38614	94481
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, у т.ч.	275342	308131	271920	317860	1173253
соціальні допомоги	130259	146140	139588	143321	559308
інші поточні трансферти	35678	43094	40747	42445	161964
соціальні трансферти в натурі	109405	118897	91585	132094	451981
Витрати та заощадження, всього	814768	907970	963237	1013371	3699346
Придбання товарів та послуг	770930	828636	854527	952109	3406202
Доходи від власності (сплачені)	9140	9784	10420	9929	39273
Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти, у т.ч.	81406	91450	96238	100942	370036
поточні податки на доходи, майно тощо	64329	73288	76870	81280	295767
внески на соціальне страхування	916	884	992	1050	3842
інші поточні трансферти	16161	17278	18376	18612	70427
Нагромадження нефінансових активів	-10159	-11666	9069	-8392	-21148
Приріст фінансових активів, з них	-36549	-10234	-7017	-41217	-95017
приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах	-9675	28621	1660	46846	67452
заощадження в іноземній валюті	6901	12653	16611	17001	53166
позики, одержані за виключенням погашених (-)	7534	2850	6117	7834	24335
Наявний дохід	614817	687839	764994	770406	2838056
Заощадження (приріст)	-46708	-21900	2052	-49609	-116165
Наявний дохід на одну особу, грн	14598	16345	18190	18331	67528

Джерело: Розраховано за даними [5]

Незначне зниження темпів зростання реального наявного доходу українських домогосподарств через сповільнення приросту заробітної плати спостерігалося ще у 2019 р. Несправедлива оплата праці також може сприяти створенню загроз соціальної безпеки за умови, якщо її рівень унеможливає забезпечення працюючого та його сім'ї засобами існування [17]. Основні чинники формування соціальних загроз у системі оплати праці пов'язані в першу чергу з низьким рівнем оплати праці, що обумовлює розповсюдження бідності серед працюючого населення. Незадіяність молоді у трудовій сфері або низька оплата праці супроводжується поширенням утриманських настроїв, деформацією ціннісних орієнтацій у суспільстві [16] та підриває мотивацію до економічної активності. Отож, значну загрозу ми вбачаємо в тому, що, починаючи з квітня 2020 р., намітилися такі загрозливі тенденції, як втрата доходів і роботи значною частиною громадян та скорочення регулярних доходів у понад третини українських родин (рис. 2).

Соціально-економічні загрози, які формуються та проявляються у трудовій сфері, пов'язані не тільки з низьким рівнем оплати праці як основного джерела доходів. Дуже важливою складовою є формування соціальних ризиків, пов'язаних із

довготривалим безробіттям, яке супроводжується скороченням шансів на працевлаштування, професійною декваліфікацією та знеціненням людського капіталу, послабленням мотивації, ерозією трудової етики, погіршенням фізичного та морального здоров'я індивідів протягом періоду безробіття. Основними наслідками довготривалого безробіття на макrorівні можуть бути процеси, пов'язані зі зростанням бідності, маргіналізації населення, вони супроводжуються посиленням соціальної напруженості, підвищенням імовірності політичних та соціальних потрясінь. Для людини, особистості та її сім'ї це в першу чергу розрив соціальних зв'язків, зростання ймовірностей формування та реалізації девіантної поведінки тощо. Тому особливе занепокоєння викликає факт, що до кінця травня 2020 р. кількість зареєстрованих безробітних зросла в півтора рази порівняно з докарантинним періодом і становила на 1 червня 2020 р. 511388 осіб (у попередньому році – 300875 осіб). Водночас станом на 1 червня 2020 р. у державній службі зайнятості було зареєстровано 58591 вакансію (у попередньому році – 96160 вакансій). Таким чином, на одне вакантне місце на момент послаблення карантинних обмежень претендувало 9 осіб [4].

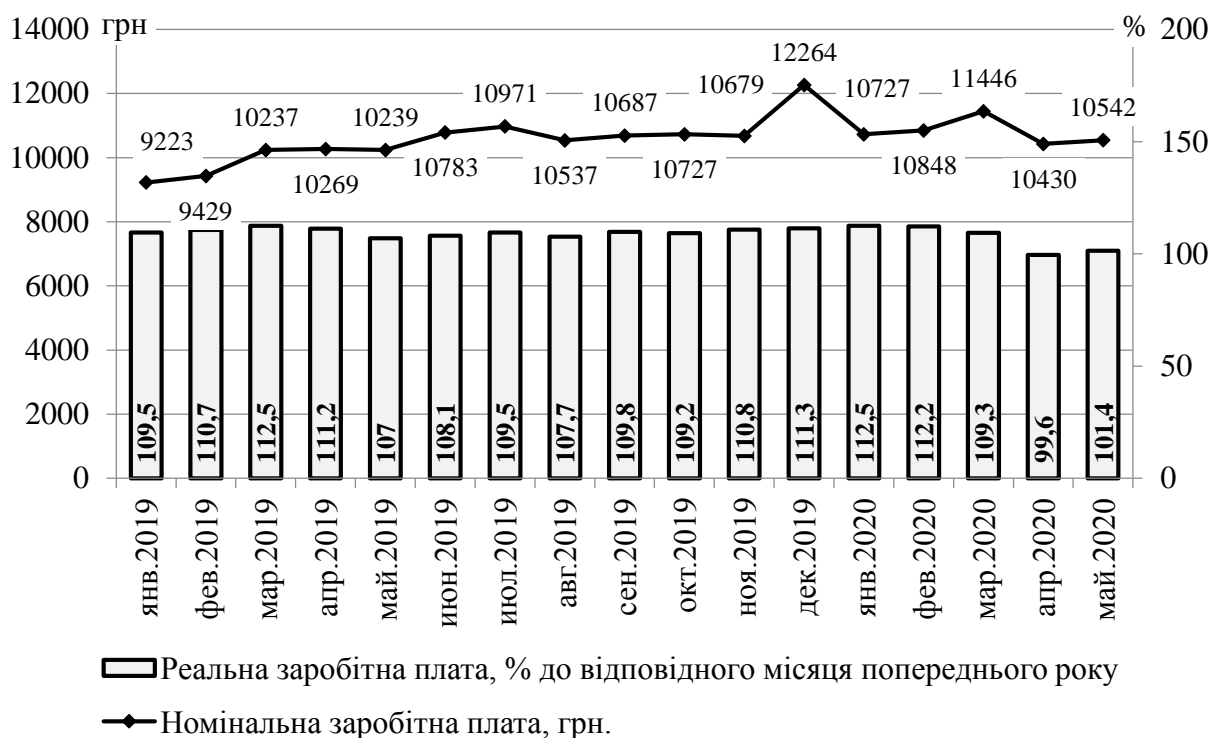

Рис. 2. Динаміка середньої заробітної плати в Україні у 2019-2020 роках

Джерело: Розраховано за даними [5]

Відповідно, на державному рівні було прийнято рішення про збільшення обсягів соціальної допомоги соціально незахищеним верствам населення, зокрема здійснено доплати до пенсій. Водночас скорочення виробництва призвело до зменшення доходної частини бюджету і ресурсів Пенсійного фонду України [12], що значно обмежило інституційні можливості надання соціальної допомоги населенню. Отож, урядом було ініційовано проекти підтримки середнього та малого бізнесу для збереження робочих місць. Слід зазначити, що ринок праці виявився чутливим до інституційних впливів і гнучко відреагував як на введення карантинних обмежень у безрезні-квітні (що проявилось зниженням сукупного попиту на робочу силу), так і на їх послаблення у травні-червні 2020 р. (що проявилось відновленням пропозиції робочої сили).

Інституційну реакцію на новітні соціальні загрози і ризики можна охарактеризувати як своєрідний стрес-тест у режимі реального часу, адже карантинні обмеження призвели не лише до скорочення доходів багатьох підприємств, але і до суттєвого зниження економічної активності і платоспроможності населення, погіршення його соціальних очікувань і зростання невизначеності. На жаль, зазначені урядові програми не виявили суттєвого впливу на доходи громадян, зокрема і через зниження інтенсивності трудової міграції та падіння рівня заробітної плати. Стимує відновлення робочих місць та зростання заробітних плат і ситуація з очікуванням другої хвилі пандемії. Також варто наголосити на скороченні доходів фізичних осіб-підприємців, які у 2019 р.

формували близько чверті сукупного доходу громадян [9]. Отож, можна стверджувати, що різке скорочення споживання, зниження доходів, заощаджень і витрат населення, зниження товарної пропозиції у сферах торгівлі та послуг свідчать про значне погіршення добробуту українців.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Результати проведеного нами дослідження свідчать, що варіанти взаємодії чинників зовнішнього та внутрішнього характеру щодо інституційного впливу на соціальну безпеку людини можуть бути різними, що зумовлює різні сценарії інституційного регулювання рівня соціальної безпеки. За першим сценарієм держава може цілковито опікуватися соціальною безпекою людини, ставити у стратегіях розвитку відповідні цілі й досягати їх. За другим сценарієм держава через об'єктивні причини не може забезпечити повну соціальну безпеку громадян внаслідок нестабільної ситуації в Україні. Отож, можна стверджувати, що в умовах настання глобальних соціальних криз або інших загроз непереборної сили реалізація соціальної безпеки людини здійснюється вибірково, пріоритетом державного піклування стають найменш захищені верстви населення, тобто одночасно мають прояв різні варіації впливу соціальної безпеки держави на людину. Соціальна безпека людини має стати головним пріоритетом соціальної політики держави, цільовим орієнтиром діяльності громадянського суспільства в Україні.

У подальших дослідженнях доцільно проаналізувати ризики і небезпеки соціального характеру,

спричинені впливом непереборних зовнішніх загроз, виявити можливі шляхи їх подолання та інструменти реалізації соціальної політики для своєчасного та ефективного запобігання небезпечним проявам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильців Т. Г. Стратегічні пріоритети конвергенції соціальної безпеки України та ЄС / Васильців Т. Г., Лупак Р. Л. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2018. – № 5. – С. 14-19.

2. Верховна Рада України. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102: Закон України від 16.03.2016 № 1024-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-19#Text>.

3. Вінічук М. В. Місце соціального аудиту в системі соціальної безпеки / Вінічук М. В., Марушко Н. С. // Соціально-правові студії. – 2018. – Вип. 1. – С. 148-157.

4. Державна служба зайнятості України. Ситуація на ринку праці. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>.

5. Державна служба статистики України. Макроекономічні показники. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

6. Іляш О. І. Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС / Іляш О. І., Васильцев Т. Г., Лупак Р. Д. // Бізнес Інформ. – 2018. – № 23 (491). – С. 8-14.

7. Кальницька М. А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження / Кальницька М. А. // Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – 2017. – Вип. 17. – С. 566-571.

8. Коленда Н. В. Сутність механізму забезпечення соціальної безпеки населення / Коленда Н. В. // Економічні науки. Сер.: Економіка та менеджмент. – 2012. – Вип. 9(1.1). – С. 140-149.

9. Міністерство фінансів України. Макрофінансові показники. URL: <https://minfin.com.ua/ua/>.

10. Нечаєва І. А. Реформа системи соціального страхування як засіб зміцнення соціально-економічної безпеки України в умовах перманентної кризи / Нечаєва І. А. // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2020. – № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1634>.

11. Новікова О. Ф. Інноваційні підходи до формування соціальної політики в умовах зростання зовнішніх та внутрішніх викликів / Новікова О. Ф. // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 2. – С. 80-88.

12. Пенсійний фонд України. Видатки та доходи бюджету Фонду. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/>.

13. Підлипна Р. П. Основні загрози та система соціальної безпеки в Україні / Підлипна Р. П. // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2015. – Вип. 47. – С. 20-23.

14. Харазішвілі Ю. М. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози / Харазішвілі Ю. М., Грішнова О. А. // Еко-

номіка України. – 2018. – № 11-12. – С. 157-171.

15. Чечель А. О. Соціальна безпека в Україні: індикатори оцінки на регіональному рівні / Чечель А. О., Харланова Д. А. // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. – 2019. – № 30 (69). – С. 94-100.

16. Cutuli G., Grotti R. Heterogeneity in unemployment dynamics: (un)observed drivers of the longitudinal accumulation of risks. *Research in Social Stratification and Mobility*. – 2020. – Art. 100494.

17. Liotti G., Canale R. R. Poverty and Labour Market Institutions in Europe. *Panoeconomicus*. – 2020. – Vol. 67 (3). – P. 277-290.

REFERENCES

1. Vasylytsiv, T. H. and Lupak, R. L. (2018), *Stratehichni priorytety konverhentsii sotsial'noi bezpeky Ukrainy ta YeS, Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, № 5, s. 14-19.

2. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi pro minimal'ni normy sotsial'noho zabezpechennia № 102: Zakon Ukrainy vid 16.03.2016 № 1024-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-19#Text>.

3. Vinichuk, M. V. and Marushko, N. S. (2018), *Mistse sotsial'noho audytu v systemi sotsial'noi bezpeky, Sotsial'no-pravovi studii*, vyp. 1, s. 148-157.

4. Derzhavna sluzhba zajniatosti Ukrainy. Sytuatsiia na rynku pratsi., available at: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>.

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Makroekonomichni pokaznyky., available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

6. Iliash, O. I. Vasylytsev, T. H. and Lupak, R. D. (2018), *Stratehiia ta zasoby konverhentsii systemy sotsial'noi bezpeky Ukrainy ta YeS, Biznes Inform*, № 23 (491), s. 8-14.

7. Kal'nyts'ka, M. A. (2017). *Sotsial'na bezpeka: poniattia ta rivni doslidzhennia, Demohrafiia, ekonomika pratsi, sotsial'na ekonomika i polityka*, vyp. 17, s. 566-571.

8. Kolenda, N. V. (2012), *Sutnist' mekhanizmu zabezpechennia sotsial'noi bezpeky naseleattia, Ekonomichni nauky*. Ser.: Ekonomika ta menedzhment, vyp. 9(1.1), s. 140-149.

9. Ministerstvo finansiv Ukrainy. Makrofinansovi pokaznyky, available at: <https://minfin.com.ua/ua/>.

10. Nechaieva, I. A. (2020), *Reforma systemy sotsial'noho strakhuvannia iak zasib zmitsnennia sotsial'no-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh permanentnoi kryzy, Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 4, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1634>.

11. Novikova, O. F. (2014), *Innovatsijni pidkhody do formuvannia sotsial'noi polityky v umovakh zrostannia zovnishnikh ta vnutrishnikh vyklykiv, Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, № 2, s. 80-88.

12. Pensijnyj fond Ukrainy. Vydatky ta dokhody biudzhetu Fondu, available at: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/>.

13. Pidlypna, R. P. (2015), Osnovni zahrozy ta systema sotsial'noi bezpeky v Ukraini, *Visnyk L'vivs'koj komertsijnoi akademii*. Serii ekonomichna., vyp. 47, s. 20-23.

14. Kharazishvili, Yu. M. and Hrishnova, O. A. (2018), Yakist' zhyttia v systemi sotsial'noi bezpeky Ukrainy: indykatory, riven', zahrozy, *Ekonomika Ukrainy*, № 11-12, s. 157-171.

15. Chechel', A. O. and Kharlanova, D. A. (2019), Sotsial'na bezpeka v Ukraini: indykatory otsinky na

rehional'nomu rivni, *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho*. Serii: Ekonomika i upravlinnia., № 30 (69), s. 94-100.

16. Cutuli G. and Grotti R. (2020), Heterogeneity in unemployment dynamics: (un)observed drivers of the longitudinal accumulation of risks, *Research in Social Stratification and Mobility*. Art. 100494.

17. Liotti G. and Canale, R. R. (2020), Poverty and Labour Market Institutions in Europe, *Panoeconomicus*, vol. 67 (3), r. 277-290.

Стаття надійшла до редакції 29 березня 2020 року

УДК 338.1 : 339.3

Сокуренко С. В.,
solomiya.sh@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1459-5562,
аспірант, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПРОГНОЗИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

Анотація. За допомогою автоматичної процедури ARIMA зроблено прогноз показників валового внутрішнього продукту (ВВП), аграрного і промислового виробництва, а також роздрібного товарообігу на 2020-2021 рр., що актуально з погляду оцінки перспектив відновлення економічного зростання в Україні. Враховано залежність зазначених макроекономічних показників від умов торгівлі, які визначено співвідношенням цін експорту (аграрна сировина, метали) й імпорту (сира нафта), а також обмінного курсу, пропозиції грошової маси і тривалості карантинних заходів. Отримані результати передбачають спад ВВП на 11-12% в 2020 р. та поступове відновлення економічного зростання до кінця 2021 р. Спад промислового виробництва очікується на рівні 18%, що дещо менше, ніж у 2008-2010 рр. Обсяги промислового виробництва стабілізуються вже на осінь 2020 р., але стрімкого відновлення вітчизняної промисловості не передбачається. Що гірше, зі середини 2021 р. відновлення української промисловості може істотно сповільнитися, подібно до того, як це відбувалося в 2010 р. Обсяги аграрного виробництва дещо знизяться до кінця 2020 р., але надалі матимемо незначне зростання цього показника. Найімовірніше, що післякризове відновлення аграрного сектора відбуватиметься за дещо нижчою висхідною траєкторією, ніж у 2008-2009 рр. Багато залежить від обмінного курсу. Показано, що зниження обмінного курсу до 35 грн за долар матиме порівняно незначний рестрикційний вплив на зміни ВВП і роздрібного товарообігу, тоді як обсяги промислового виробництва будуть на 11% нижчими до кінця 2021 р. порівняно з базовим сценарієм, що передбачає обмінний курс у межах 27-28 грн за долар. Кризові явища та обмінний курс не впливають на обсяги аграрного виробництва. Проведене дослідження видається важливим для подальшого дослідження стабілізаційної функції обмінного курсу в Україні.

Ключові слова: Україна, валовий внутрішній продукт, аграрне і промислове виробництво, роздрібний товарообіг, Covid-19.

Sokurenko S. V.,
solomiya.sh@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1459-5562,
Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

FORECASTS OF MACROECONOMIC DEVELOPMENTS IN UKRAINE IN THE TIME OF COVID-19 PANDEMIC

Abstract. With the use of automatic ARIMA procedure, forecasts for the 2000-2021 period of the gross domestic product (GDP), agricultural and industrial production, as well as of the retail trade turnover, are presented. Such a study is of interest for assessment of economic recovery in Ukraine. Causal links to the terms-of-trade, as defined by the ratio between export (agricultural raw materials and metals) and import (crude oil) commodity prices, as well as to exchange rate, money supply and the length of the quarantine period, are accounted for. Our results imply a decrease in the GDP level by 11-12% in 2020, with a gradual recovery in output by the end of 2021. Decline in the industrial production is expected at 18%, somewhat above a trough of the 2008–2010 period. Industrial production is supposed to stabilize by the fall of 2020; however, no fast recovery of Ukraine's industry is expected. Moreover, industrial growth could slow down since the middle of 2021, similar to developments earlier in 2010. Agricultural production will be lower by the end of 2020, with a weak recovery to follow. It is likely that post-crisis recovery of agriculture will be somewhat weaker as compared with the 2008–2009 period. Exchange rate behavior is important. It is demonstrated that a depreciation of the exchange rate up to 35 hryvnas per dollar would have relatively small contractionary impact upon the GDP and retail trade levels, while the level of industrial output is envisaged to be 11% lower by the end of 2021 in comparison with the basic scenario of exchange rate stability within the range between 27 and 28 hryvnas per dollar. Both crisis developments and exchange rate do not affect the agricultural production. Our study seems to be important for continuation of the research on the exchange rate shock-absorbing properties in Ukraine.

Key words: Ukraine, gross domestic product, agricultural and industrial production, retail trade turnover, Covid-19.

JEL Classification: C22, E27, E32, F31
DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-08>

Постановка проблеми. Для прогнозування траєкторії основних макроекономічних показників на 2020-2021 рр. певні труднощі створює врахування унікальності нинішніх кризових явищ, що мають переважно адміністративне походження і не супроводжувалося такими звичними у минулому явищами, як значний відплив капіталу чи стрімка девальвація гривні внаслідок надмірного дефіциту зовнішньої торгівлі або панічних настроїв на валютному ринку. З іншого боку, пандемія Covid-19 спостерігається на тлі входження економіки України в спадну фазу циклу ділової активності (зі середини 2019 р.), що передбачає підвищену глибину та більшу тривалість кризових явищ. Хоча у I кв. 2020 р. спад ВВП становив лише 1,5%, надалі передбачається набагато більше зниження цього показника, а відновлення докризового рівня ВВП очікується не раніше, ніж у найближчі два-три роки. Втім, існуючі прогнози доволі суперечливі, що передбачає доцільність уточнення отриманих результатів за допомогою альтернативних статистичних методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалість і амплітуда спаду виробництва оцінюються по-різному. На початку березня 2020 р. за допомогою моделі DSGE/CGE отримано, що в найгіршому сценарії ВВП промислових країн та декількох країн з нижчим доходом (Аргентина, Росія, Туреччина) до кінця 2020 р. знизяться на 6-10%. Наприкінці квітня ц.р. експерти BIS передбачали спад світового ВВП на 4%, причому з більшими втратами для промислових країн [14]. Експерти Світового банку на підставі власної моделі для глобальних пандемій отримали: ВВП країн, що розвиваються, знизяться на 2,5%, а промислових країн – на 1,8%; якщо ж епідемія Covid-19 затягнеться в часі, амплітуда спаду виробництва зросте вдвічі [19]. Найбільше потерпає сфера послуг. Подібно для США: якщо в 2019 р. побоювання рецесії створювала промисловість, то на сьогодні – сфера послуг [15]. В іншому дослідженні отримано, що триваліша U-подібна траєкторія буде спостерігатися якраз у промисловості, тоді як у решті секторів відновлення матиме оперативний V-подібний вигляд, хоча на сферу дозвілля чекає неприємна L-подібна траєкторія [19, рр. 81-85]. Більш оптимістичні розрахунки передбачають скорочення світового ВВП на 1,5% [13, рр. 37-44].

Якими б не були експертні оцінки, реалії такі, що зроблені прогнози втрачають актуальність вже через декілька днів після публікації. Ще на початку травня офіційні прогнози Європейської комісії передбачали спад ВВП європейських країн до кінця року на 7,4% [16], проте вже до кінця місяця експерти Європейського Центрального Банку попередили, що спад виробництва може становити від 8 до 12% [17]. Загалом оцінки цього річного спаду ВВП для країн G20 перебувають у межах від 5-6% (Японія, Бразилія, США) до 8-9% (Італія, Іспанія). Економіка Китаю зросте лише на 1,2%, що в'ятеро нижче середнього значення за останні декілька років.

Український уряд прогнозує падіння реального ВВП на 4,2%, що більш-менш співпадає з прогнозом НБУ [9]. Водночас МВФ передбачає більший спад ВВП – на 7,7%. За результатами II кв. 2020 р. найбільші втрати очікуються у готельно-ресторанному бізнесі – на 82%, промисловості – 48%, оптовій та роздрібній торгівлі – на 31%. Водночас сільське господарство не зазнає втрат. Це контрастує з розрахунками на підставі системи національних рахунків, які передбачають найбільше падіння виробництва якраз в аграрному секторі – від 7,8 до 12,9% [7]. Водночас промисловість скоротиться в межах 3,3-8,1%, торгівля – 6,4-13,1%, транспорт – 7,8-12,9%; загалом падіння ВВП очікується у межах 5,9-11,2%. Ще до початку карантину припускалося, що за оптимістичного сценарію падіння економіки України у 2020 р. складе 4-5% ВВП, а за найгіршого сценарію – 9-10% [5, с. 20-26].

Попри відмінності у деталях, різноманітні прогнози співпадають у тому, що відновлення вітчизняної економіки триватиме не менше року. Подолання кризи сповільнить проблеми з обслуговуванням боргових зобов'язань (делеверідж) [2], певні фобії населення, а також зменшення надходжень від працюючих за кордоном [8].

Постановка завдання. Метою даної статті обрано опрацювання за допомогою статистичного методу ARIMA прогнозу українського ВВП та двох його компонент – аграрного і промислового виробництва, а також роздрібно-товарообігу, на період до кінця 2021 р.

Викладення основного матеріалу дослідження. Можна погодитися, що нинішня економічна криза в Україні складатиметься з двох етапів – карантинного й типового, який почнеться вже після завершення карантину [11]. На кожному з них очікуються падіння сукупного попиту та несприятливі шоки з боку сукупної пропозиції. Менший попит зумовлюють згадані вище перешкоди для спілкування людей, а також зменшення зайнятості та зростання песимістичних настроїв населення і бізнесу. Найімовірніше зменшиться попит на експорт, але одночасно стимулюючий вплив може мати прискорене зменшення імпорту. Так само сприятливим може бути пошквалювання внутрішнього туризму, але обидва чинники не варто перебільшувати. Навіть якщо сукупний попит відновиться, відновленню економічного зростання перешкоджатимуть такі чинники сукупної пропозиції, як дестабілізація ланцюгів постачання чи проблеми з отриманням кредитів або обслуговуванням попередніх боргових зобов'язань.

Для наших розрахунків умовно приймається, що амплітуда виключно кризового (тобто не пов'язаного з динамікою макроекономічних показників) спаду виробництва у I-II кв. 2020 р. вдвічі перевищує аналогічні події під час кризових явищ 2008-2009 і 2014-2015 рр. Таке припущення виглядає обгрунтованим передусім з погляду характеру запроваджених обмежень, які не спостерігалися в минулому (припинення транспортного сполучення

і роботи більшості закладів сфери послуг, закриття кордонів тощо). У III кв. 2020 р. амплітуда кризових явищ зростає ще на третину (це природно з погляду труднощів “перезавантаження” економіки), а надалі поступово знижується. Песимістичний сценарій (#1) передбачає, що екзогенний кризовий ефект зберігатиметься до весни 2021 р., а в оптимістичному (#2) – до кінця 2020 р.

Методологія дослідження. Для прогнозування чотирьох показників – ВВП, промислового і аграрного виробництва, обсягів роздрібного товарообігу – використано автоматичну процедуру ARIMA(n,m), де n і m – порядок авторегресивного компонента і ковзної середньої відповідно. Це має переваги з погляду компактною структури статистичної моделі, що вигідно відрізняє від структурних регресійних моделей зі складнощами ідентифікації лагових залежностей. До того ж, моделі ARIMA передбачають врахування впливу незалежних змінних, що мають стосунок до змін залежної змінної. Як це передбачають дослідження для України, наприклад [6; 10, с. 273-295; 12], вагомий вплив на динаміку ВВП та його компонентів мають обмінний курс, умови торгівлі та пропозиція грошової маси.

Вихідні припущення щодо пояснювальних (незалежних) змінних передбачають, що в 2020-2021 рр. обмінний курс перебуватиме у межах 27-28 грн за долар, умови торгівлі (співвідношення між цінами експорту та імпорту) поступово погіршуватимуться, а темп зростання грошової маси спочатку зростатиме упродовж 2020 р., але потім знизиться до передкризових значень. Обрані прогнозні траєкторії пояснювальних змінних на 2020-2021 рр. показано на рис. 1.

Передбачається, що обмінний курс перебуватиме на рівні 27 грн за долар до середини 2020 р., потім знизиться до 27,5 грн за долар, але з початку 2021 р. знову незначно зміцниться. Така траєкторія суперечить більшості експертних оцінок, але тим не менше видається більш реалістичною. Наприклад, в лютому 2020 р. Європейська бізнес-асоціація, з посиланням на інвестиційну компанію

Dragon Capital, у базовому сценарії передбачала, що на випадок збереження карантину до травня ц.р. глибина спаду ВВП складатиме 4%, а обмінний курс знизиться до 29 грн за долар; якщо карантин триватиме до липня, спад ВВП мав становити 9%, а обмінний курс гривні – 35 грн за долар [5, с. 20-26]. На наш погляд, такий прогноз обмінного курсу занадто песимістичний. Відсутність підстав для значної девальвації гривні пояснюється сприятливим сальдо поточного рахунку, поліпшенням цінних співвідношень у зовнішній торгівлі та відсутністю надлишкової пропозиції грошової маси (головним чином внаслідок зваженої монетарної політики в першій половині 2019 р.). Брак звичного для минулих років ажіотажного попиту на іноземну валюту може пояснюватися як досить оптимістичними макроекономічними показниками (окрім динаміки ВВП), так і серйозним зміцненням банківської системи в 2015-2017 рр. Зокрема, немає “втечі” капіталу через банківські канали, як це відбувалося в 2014-2015 рр. чи раніше в 2008-2009 рр., що здійснювало значний девальваційний тиск на гривню.

Умови торгівлі, які визначено співвідношенням світових цін на метали і аграрну сировину до цін на сиру нафту, поліпшилися за останній рік не менш ніж на 50% (рис. 1б). Звичайно, така сприятлива ситуація навряд чи збережеться на майбутнє. Реалістичніше припустити, що поступове подорожчання енергоносіїв погіршить цінні співвідношення у зовнішній торгівлі приблизно на третину впродовж найближчих двох років.

Зростання грошової маси найімовірніше триватиме до кінця 2020 р. (цьому сприятиме низька інфляція першої половини цього року та сприятливий баланс попиту і пропозиції на валютному ринку), але надалі темп грошової емісії істотно знизиться. Зокрема, до цього спонукатиме прискорення інфляції та (не виключено) погіршення сальдо торговельного балансу напередодні зимового опалювального сезону 2020/2021 рр.

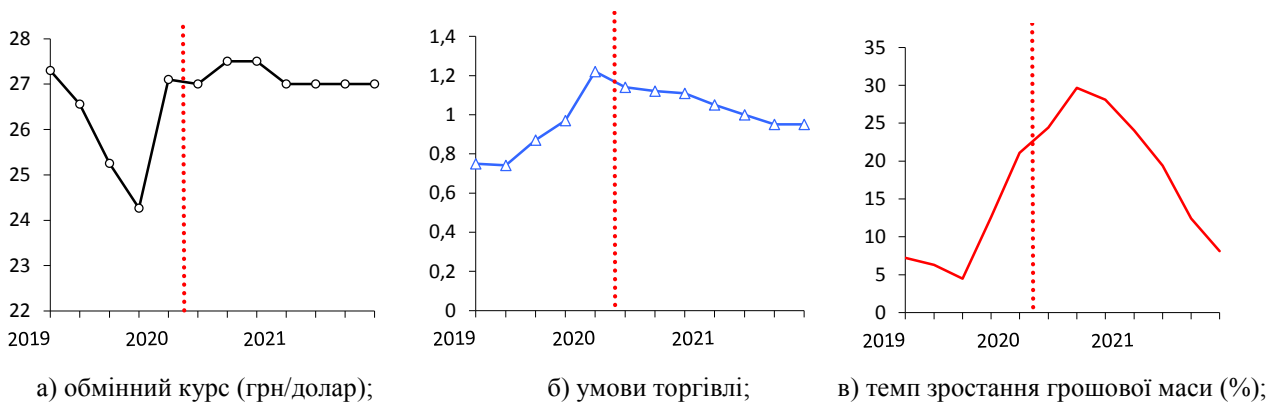

Рис. 1. Фактичні та прогнозні значення пояснювальних змінних, 2019-2021 рр.

Джерело: розраховано за даними довідкового видання МВФ *International Financial Statistics* (www.imf.org)

Отримані результати. Прогнози досліджуваних макроекономічних показників на період 2020-2021 рр. представлено на рис. 2. Для порівняння подано траєкторію цих показників під час фінансової кризи 2008-2009 рр. Все виглядає так, що динаміка ВВП у 2020-2021 рр. приблизно відповідатиме перебігу подій в 2009-2010 рр. Базовий сценарій передбачає, що в IV кв. 2020 р. спад ВВП становитиме 12,8%, а зростання ВВП відновиться лише під кінець 2021 р. В оптимістичному сценарії кризове “дно” спостерігатиметься в III кв. 2020 р. (ВВП знизиться на 11,6% проти відповідного періоду 2019 р.), а наприкінці 2021 р. зростання ВВП становитиме 4,4%.

Спад обсягів промислового виробництва видається досить глибоким – до 18% у II кв. 2020 р., хоча й дещо меншим, ніж у 2008-2010 рр. Одним із пояснень може бути вища база порівняння, адже упродовж 2007-2008 рр. в українській промисловості спостерігався локальний бум, тоді як в 2019 р. передкризова траєкторія вже була спадною. Промислове виробництво стабілізується вже до осені 2020 р., але стрімкого відновлення вітчизняної промисловості не передбачається. Що гірше, зі середини 2021 р. цей процес може істотно сповільнитися, подібно до того, як це відбувалося в 2010 р. Порівнюючи з початком 2019 р., до кінця

наступного року втрати промислового виробництва становитимуть близько 15%. Як зазначають окремі експерти, вплив Covid-19 на промисловість відбуватиметься головним чином через зменшення сукупного попиту [7]. Водночас не слід нехтувати чинниками сукупної пропозиції, де головним видається обмінний курс.

Обсяги аграрного виробництва дещо знизяться до кінця 2020 р., але надалі спостерігатиметься слабке зростання цього показника. Умовно можна вважати, що післякризове відновлення аграрного сектора відбуватиметься за дещо нижчою висхідною траєкторією, ніж у 2008-2009 рр. Також потрібно врахувати, що в 2007-2008 рр. спостерігалася передкризова стагнація сільського господарства, тоді як в 2019 р. відбувався досить відчутний підйом (за винятком IV кв. 2020 р.). У будь-якому разі не передбачається спаду обсягів аграрного виробництва, що, серед іншого, сприятиме поліпшенню сальдо торговельного балансу і стабілізації обмінного курсу гривні. Отримані результати істотно відрізняються від згаданого вище песимістичного прогнозу, що передбачає значне падіння обсягів аграрного виробництва внаслідок подвійного шоку від негативних економічних наслідків пандемії Covid-19 та погіршення прогнозу врожаю через незвично суху погоду [7].

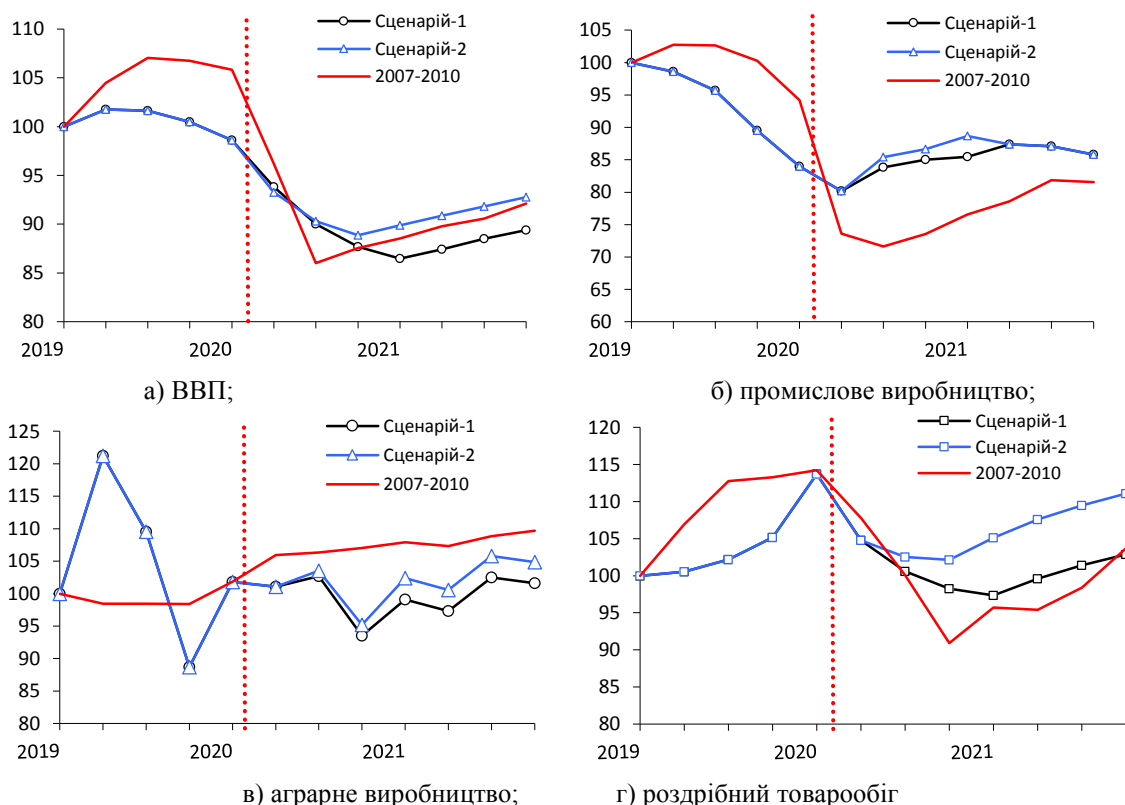

Рис. 2. Прогнозна траєкторія вибраних макроекономічних показників, 2020-2021 рр.
Джерело: розраховано за даними МВФ *International Financial Statistics* (www.imf.org) та Держкомстату України (www.ukrstat.gov.ua)

Обсяг роздрібного товарообігу до кінця 2020 р. поступово зменшиться на 14%, але зі середини наступного року відновиться позитивна динаміка. В разі стандартного перебігу карантинних заходів відновлення обсягів роздрібної торгівлі приблизно відповідатиме траєкторії 2009-2010 рр. На кінець 2021 р. обсяги роздрібного товарообігу залишатимуться приблизно на 9% нижчими від значення на початок 2020 р. В оптимістичному сценарії передкризові обсяги роздрібного товарообігу відновляться до кінця 2021 р. Багато залежить від динаміки обмінного курсу.

Вплив девальвації гривні. З погляду триваючих спроб “пом’якшити” монетарну політику НБУ та відновити “реалістичний” обмінний курс гривні, наприклад, таку позицію енергійно пропагує голова Ради НБУ Б. Данилишин [3], становить практичний інтерес дослідження наслідків значної девальвації гривні. Для зручності можна змодельювати наслідки поступового зниження обмінного курсу до 35 грн за долар, як це передбачалося в помірковано-песимістичних сценаріях на початку року [5, с. 20-26]. Отримані результати представлено на рис. 3, де порівнюються прогнози менш оптимістичного

перебігу карантинних заходів для обмінного курсу 27-28 грн за долар (сценарій-1) та 27-35 грн за долар (сценарій-1а).

У жодному з випадків не виявлено стимулюючого ефекту від зниження обмінного курсу, що заперечує поширені аргументи на користь “слабкої” гривні. Приміром, стверджується, що зміцнення гривні в 2019 р. було помилковим і призвело до недоотримання кредитних ресурсів, зменшення експорту, доходів бюджету і надходжень у валютні резерви [3; 4] та сповільнення динаміки економічного зростання [1, с. 71-84]. Втім, втрати порівняно незначні для ВВП – трохи більше 1%. Гірше для промисловості, де втрати від девальвації гривні сягають 11%. Роздрібний товарообіг буде на 3,3% меншим, що теж немало. Від обмінного курсу не залежить аграрне виробництво, що загалом не дивує, адже сприятлива залежність аграрного експорту від цінового чинника поєднується з не менш вагомою оберненою залежністю від імпорту паливно-мастильних матеріалів, техніки, посівного матеріалу, препаратів захисту рослин тощо.

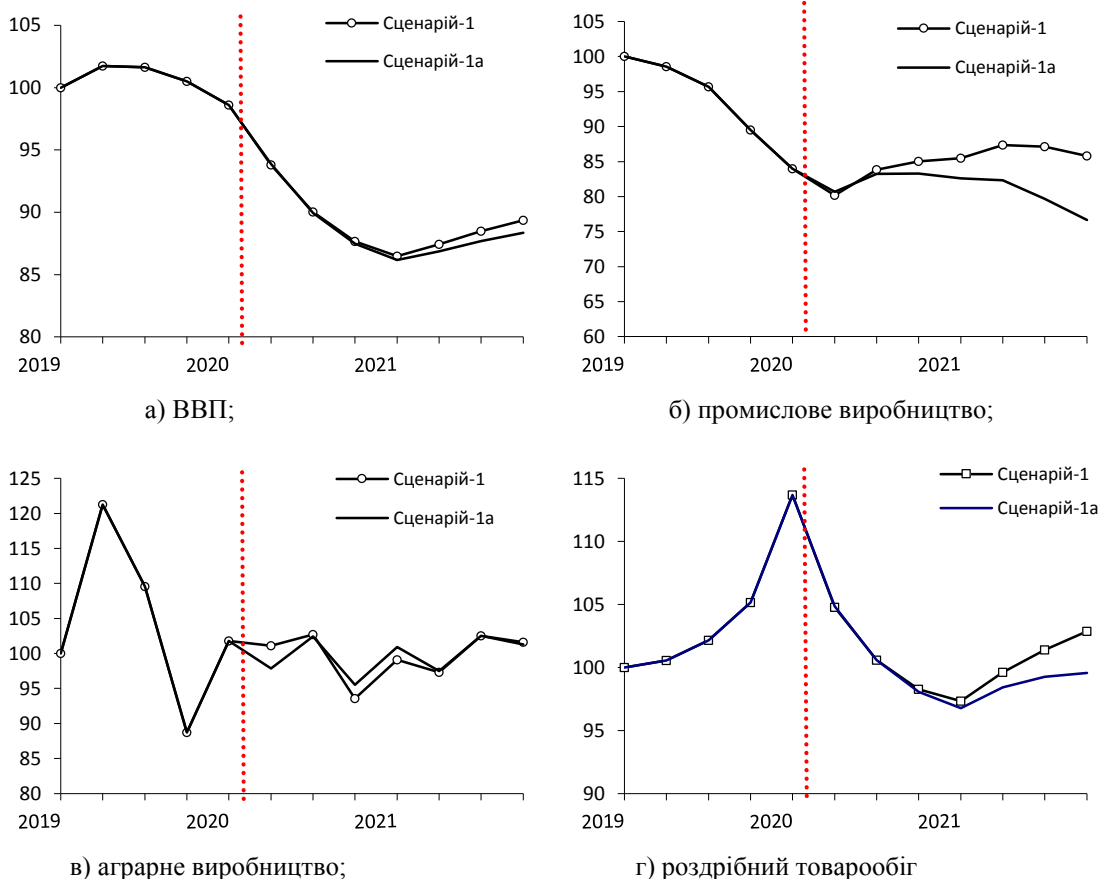

Рис. 3. Залежність прогнозів вибраних макроекономічних показників від обмінного курсу, 2020-2021 рр.

Джерело: розраховано за даними МВФ *International Financial Statistics* (www.imf.org) та Держкомстату України (www.ukrstat.gov.ua)

Отримані результати заперечують доцільність поліпшення цінових співвідношень у зовнішній торгівлі за допомогою знецінення гривні, але це зовсім не означає відсутності переваг від нижчих внутрішніх цін, що дозволяє знизити собівартість виробленої продукції. Відновлення економічного зростання в Україні вагомо залежить від здатності скористатися низькими цінами на енергоносії для зниження коштів виробництва, а відповідно, – здешевлення продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Один із найбільших резервів для зниження цін на товари і послуги становить можливе здешевлення бензину внаслідок стрімкого зниження цін на сиру нафту на світових ринках. Нескладні розрахунки показують: поки що ціни на бензин не виявляють ознак такого зниження, що відповідає амплітуді зниження цін на сиру нафту. Якщо прийняти частку сирої нафти у вартості бензину на рівні 60%, а заробітної плати – на рівні 15%, то станом на травень 2020 р. літр бензину А-95 повинен коштувати близько 19-20 грн за літр, тоді як ціна у роздрібній мережі становить не нижче 25 грн за літр. Очевидно, що відсутність належної гнучкості цін у бік зниження становить серйозну перешкоду для відновлення ділової активності після виходу економіки з карантину. З іншого боку, непродуктивно намагатися нейтралізувати наслідки надмірно високих внутрішніх цін за допомогою девальвації гривні. Така політика обмінного курсу лише відкладе у часі відновлення докризового рівня ВВП та його компонент.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отримані прогнози показують, що в 2020-2021 рр. слід очікувати спад ВВП і промислового виробництва приблизно за кризовим сценарієм 2008-2009 рр. На відміну від двох попередніх криз 2008-2009 і 2014-2015 рр., більш сприятливими видаються зовнішні умови та параметри монетарної політики, що значною мірою нейтралізують наслідки примусової “зупинки” ділової активності. По-перше, здешевлення енергоносіїв спостерігається на тлі стабільних світових цін на аграрну сировину та металопродукцію. По-друге, напередодні нинішніх кризових явищ не спостерігалось загрозливого погіршення сальдо поточного рахунку, яке зазвичай слугувало джерелом панічних очікувань близької девальвації гривні. По-третє, немає впливу капіталу за кордон, що можна пояснити зміцненням банківської системи та зменшенням зовнішньої заборгованості вітчизняних банків. За квітень-червень ц.р. НБУ відновив докризовий рівень валютних резервів. Також немає відтоку депозитів з банківської системи, що в минулому відразу ж ставало чинником підвищеного попиту на іноземну валюту.

Дуже ймовірно, що стабільність обмінного курсу гривні та низька інфляція дозволять обмежити спад ВВП на позначці 12-13%. Наступного 2021 р. ВВП може зрости на 1,5-2%. Багато залежить від збереження не лише цінової і грошової стабільності, але й надходжень від працюючих за кордоном.

Відновленню економіки сприятиме переорієнтація вітчизняного туризму зі зовнішнього на внутрішній. Кризові явища не повинні обмежити обсяги виробництва в аграрному секторі. Якщо карантинні заходи виявляться більш тривалими, обсяг роздрібного товарообігу зменшиться приблизно на 14%. Водночас відмова від будь-яких обмежень вже до кінця поточного року дозволить повернутися на докризовий рівень роздрібного товарообігу в наступному 2021 р.

Один із важливих результатів полягає у тому, що девальвація гривні не сприяє відновленню економічного зростання. Це може означати як переважання рестрикційних механізмів у сукупному попиті, так і присутність вагомої оберненої залежності між знеціненням гривні та пропозицією товарів і послуг. Якщо валютні резерви НБУ далі зростатимуть, як це спостерігається у квітні-червні 2020 р., доречно відновити тенденцію до зміцнення обмінного курсу гривні, як це відбувалося в 2018-2019 рр. Зрозуміло, що отримані результати заперечують версію про нібито негативний вплив зміцнення гривні на динаміку ВВП і його компонент в 2019 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Береславська О. Регулювання валютного курсу як передумова економічного зростання / О. Береславська / Посилення значимості монетарної політики в країнах Центральної і Східної Європи у посткризовий період і рекомендації для України. – К. : Заповіт, 2019. – С. 71-84.
2. Галасюк В. Економіка України: пандемія Covid-19, нова економічна реальність, рекомендації / В. Галасюк. – К. : Фонд Ганса Зайделя, 2020. – 22 с.
3. Данилишин Б. Темний бік макроекономічної стабільності / Б. Данилишин // Дзеркало тижня. – 2020. – 18 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.dt.ua/finances/temniy-bik-makroekonomichnoyi-stabilnosti-351411_.html.
4. Джус М. Ілюзія стабільності стан грошової сфери в Україні у 2019 році: Аналітичний огляд / М. Джус. – К. : GROWFORD Institute, 2020. – 42 с.
5. Долбнєва Д. Вплив Covid-19 на економіку країн світу / Д. Долбнєва // Проблеми економіки. – 2020. – № 1 (43). – С. 20-26.
6. Іванюк У. Аграрний сектор і економічний розвиток України / У. Іванюк, В. Шевчук. – Львів : ПАІС, 2018. – 431 с.
7. Економічний вплив пандемії Covid-19 на Україну / Д. Заха, В. Мовчан, В. Кравчук, Р. Кірхнер, Г. Полушкін // Аналітичне дослідження № 1/20. – Берлін; Київ: German Economic Team, 2020. – 21 с.
8. Кулицький С. Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу Covid-19 у світі, та пошук шляхів їх розв'язання / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2020. – № 9. – С. 47-53 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/ukr9.pdf>.

9. Програма стимулювання економіки для подолання наслідків Covid-19: “Економічне відновлення”: Інформаційно-аналітичні матеріали. – К. : Кабінет Міністрів України, 2020. – 88 с.

10. Чинники і тренди : монографія / [за ред. М. І. Скрипниченко]. – К. : НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, 2018. – 386 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/mg/302.pdf>.

11. Шавалюк Л. Економіка карантину й після нього / Л. Шавалюк // Тиждень. – 2020. – 26 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Economics/241939>.

12. Шевчук В. Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика / В. Шевчук. – Львів : Кальварія, 2008. – 734 с.

13. Boone, L., Haugh, D., Pain, N., Salins, V. Tackling the fallout from Covid-19 // Economics in the Time of Covid-19 / Baldwin, R., B. Weder di Mauro (eds.). A VoxEU.org Book. – London : CEPR Press, 2020. – P. 37-44.

14. Boissay, F., and Pungcharoenkitkul, P. Macroeconomic effects of Covid-19: an early review // BIS Bulletin No. 7. – Basle : Bank of International Settlements, 2020. – 7 p.

15. Brooks, R., Ma, G., Fortun, J. GMV – Covid-19 and Global Growth. – Washington : Institute of International Finance, 2020. – 2 p.

16. European Economic Forecast. Spring 2020. EU Institutional Paper 125. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2020. – 200 p.

17. Global Economic Effects of Covid-19. – Washington : Congressional Research Service, 2020. – 85 p.

18. Maliszewska, M., Mattoo, A. and van der Mensbrugge, D. The Potential Impact of COVID-19 on GDP and Trade: A Preliminary Assessment / M. Maliszewska, A. Mattoo, D. van der Mensbrugge // Policy Research Working Paper 9211. – Washington : World Bank, 2020. – 24 p.

19. Mann, C. Real and financial lenses to assess the economic consequences of Covid-19 // Economics in the Time of Covid-19 / Baldwin, R., and B. Weder di Mauro (eds.). A VoxEU.org Book. – London : CEPR Press, 2020. – P. 81-85.

20. McKibbin, W., and Fernando, R. The Economic Impact of Covid-19 // Economics in the Time of Covid-19 / Baldwin, R., and B. Weder di Mauro (eds.). A VoxEU.org Book. – London : CEPR Press, 2020. – P. 45-51.

REFERENCES

1. Bereslavskaya, O. (2019), Reguluvannya valutnoho kursu yak peredumova ekonomichnoho zrostannya, Posylennya znachymosti monetarnoji polityky w krajinach Centralnoji i Schidnoji Evropy y

посткризовий період і рекомендації для України, Zapovit, Kyiv, pp. 71-84.

2. Galasuk, V. (2020), Ekonomika Ukrainy: pandemia Covid-19, nova ekonomichna realnist, rekomendacii, Hans Zeidel Fund, Kyiv, 22 p.

3. Danylyshyn, B. (2020), Temnyj bik makroekonomichnoji stabilnosti, *Dzerkalo Tyzhnya*, 18 chervnya, available at: https://www.dt.ua/finances/temnyy-bik-makroekonomichnoyi-stabilnosti-351411_.html.

4. Dzus, M. (2020), Iluzia stabilnosti stanu hroshovoji sfery v Ukraini v 2019 rotsi: Analitychnyj ohlad, GROWFORD Institute, Kyiv, 42 p.

5. Dolbneva, D. (2020), Vplyv Covid-19 na ekonomiku krajini svitu, *Problemy ekonomiky*, № 1 (43), pp. 20-26.

6. Ivanyuk, U. and Shevchuk, V. (2018), Agrarnyj sektor i ekonomichnyj rozvytok Ukrainy, ПАІС, Lviv, 431 p.

7. Zacha, V., Movchan, V., Kravchuk, V., Kirchner, R. and Polushkin G. (2020), Ekonomichnyj vplyv pandemii Covid-19 na Ukrainu, Analitychne doslidzennya № 1/20, German Economic Team, Berlin, Kyiv, 21 p.

8. Kulytskyj, S. (2020), Problemy rozvytku ekonomiky Ukrainy, obumovleni pandemijeju koronavirusu Covid-19 u sviti, ta poshuk shlachiv ich rozviazannya, *Ukraina: podii, fakty, komentari*, № 9, pp. 47-53, available at: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/ukr9.pdf>.

9. Programa stymuluuvannya ekonomiky dla podolannya naslidkiv Covid-19: “Економічне відновлення”: Інформаційно-аналітичні матеріали (2020), Kabinet Ministriv Ukrainy, Kyiv, 88 p.

10. Chynnyky i trendy (2018), za red. M. I. Skrypnychenko, NAN Ukrainy, DU “Instytut ekonomiky ta prognozuvannya NAN Ukrainy”, 386 s., available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/302.pdf>.

11. Shavaluk, L. (2020), Ekonomika karantynu i pislja nyoho, *Tyzhden*, 26 bereznya, available at: <https://tyzhden.ua/Economics/241939>.

12. Shevchuk, V. (2008), Platizhnyj balans, ekonomichne zrostannya i stabilizacijna polityka, Kalvaria, Lviv, 734 p.

13. Boone, L., Haugh, D., Pain, N. and Salins, V. (2020), Tackling the fallout from Covid-19, Economics in the Time of Covid-19, Baldwin, R. and B. Weder di Mauro (eds.), A VoxEU.org Book, CEPR Press, London, pp. 37-44.

14. Boissay, F. and Pungcharoenkitkul, P. (2020), Macroeconomic effects of Covid-19: an early review, BIS Bulletin № 7, Bank of International Settlements, Basle, 7 p.

15. Brooks, R., Ma, G. and Fortun, J. (2020), GMV – Covid-19 and Global Growth, Institute of International Finance, Washington, 2 p.

16. European Economic Forecast. Spring 2020 (2020), *EU Institutional Paper* 125, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 200 p.

17. Global Economic Effects of Covid-19 (2020), Congressional Research Service, Washington, 85 p.

18. Maliszewska, M., Mattoo, A. and van der Mensbrugge, D. (2020), The Potential Impact of

COVID-19 on GDP and Trade: A Preliminary Assessment // Policy Research Working Paper 9211, World Bank, Washington, 24 p.

19. Mann, C. (2020), Real and financial lenses to assess the economic consequences of Covid-19, Economics in the Time of Covid-19, Baldwin, R. and B. Weder di Mauro (eds.), A VoxEU.org Book, CEPR Press, London, pp. 81-85.

20. McKibbin, W. and Fernando, R. (2020), The Economic Impact of Covid-19, Economics in the Time of Covid-19, Baldwin, R. and B. Weder di Mauro (eds.), A VoxEU.org Book, CEPR Press, London, pp. 45-51.

Стаття надійшла до редакції 04 березня 2020 року

УДК: 657:338.2:330.34

Псьота В. О.,

vikadrach6@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-6837-3888,

аспірант, Державний університет “Житомирська політехніка”, викладач облікових дисциплін Новоград-Волинського промислово-економічного технікуму, м. Житомир

ЕФЕКТИВНІ ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

***Анотація.** У статті досліджуються актуальні проблеми ефективності використання бюджетних коштів у контексті сталого розвитку економіки країни. У результаті дослідження проведено аналіз понять “економія” та “ефективність” бюджетних коштів та доведено, що ефективне використання бюджетних коштів відбувається при виконанні соціальних, екологічних та економічних критеріїв у процесі здійснення публічних закупівель. У роботі проведено аналіз сучасного законодавства державних закупівель щодо виконання зобов'язань України на шляху до Євроінтеграції у частині побудови сталої економіки, використовуючи інструментарій публічних закупівель. Зокрема, досліджено нове поняття “вартість життєвого циклу” та запропоновано розширити його складові екологічним чинником. Встановлено, що загальної методики, яка б узагальнювала та уніфікувала підходи до визначення переможця торгів, щоб забезпечити оптимальну ефективність використання державних фінансів, не існує. Проаналізовано нормативне регулювання врахування життєвого циклу товарів під час тендерних торгів та доведено, що відповідальність за виконання цієї норми повністю лягає на замовника, який має врахувати вартість життєвого циклу товарів ще на стадії планування та підготовки вимог до предмета закупівель. У роботі велика увага приділяється врахуванню екологічної складової у життєвому циклі товарів. Проведено аналіз закупівель протягом 2017-2019 років та визначено пріоритетні галузі для першочергового застосування ідеї “зелених закупівель”, запропоновано впровадження їх як критерію для визначення переможця торгів, на регіональному та місцевому рівнях. На сьогодні ефективні публічні закупівлі, які б враховували соціальні, економічні та екологічні критерії під час відбору переможця, застосовуються вкрай мало, тому подальші дослідження необхідно пов'язати з пошуком стратегії для збільшення частки екологічної продукції під час публічних закупівель.*

Ключові слова: публічні закупівлі, державний сектор, життєвий цикл, зелені закупівлі, сталий розвиток економіки.

Psota V. O.,

vikadrach6@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-6837-3888,

Postgraduate, “Zhytomyr Polytechnic” State University, Teacher of Accounting Disciplines of Novograd-Volynsky Industrial and Economic College, Zhytomyr

EFFECTIVE PUBLIC PROCUREMENT AS A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY

***Abstract.** The article examines the current problems of the efficient use of budget funds in the context of sustainable development of the country's economy. As a result of the study, the concepts of “saving” and “efficiency” of budget funds were analyzed and it was proved that the efficient use of budget funds occurs when social, environmental and economic criteria are met in the process of public procurement. The article analyzes the current legislation on public procurement to fulfill Ukraine's obligations towards European integration in building a sustainable economy using public procurement tools. In particular, the new concept of “life cycle cost” was investigated and it was proposed to expand its components with an environmental factor. It was found that there is no general methodology that generalized and unified approaches to determining the winner of tenders in order to ensure optimal efficiency in using public finances. The normative regulation of accounting for the life cycle of goods at tenders is analyzed and it is proved that the responsibility for fulfilling this norm lies entirely with the customer, who must take into account the cost of the life cycle of goods at the stage of planning and preparation of requirements for the subject of procurement. In the article, much attention is paid to the environmental component in the product life cycle. A procurement analysis was carried out during 2017-2019, and priority sectors were identified for the urgent application of the green procurement idea, and it was proposed to introduce them, as a criterion for determining the winner of tenders, at the regional and local levels. Today, effective public procurement, which would take into account social, economic and environmental criteria when selecting a winner, is used very little, so further research should be associated with finding a strategy to increase the share of environmental products during public procurement.*

Keywords: public procurement, public sector, life cycle, green procurement, sustainable economic development.

JEL Classification: D73, H 57, H 50, Q01

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-09>

Постановка проблеми. Протягом останніх років в Україні відбуваються євроінтеграційні процеси в управлінні бюджетною системою. На законодавчому рівні закріплені методи управління державними фінансами, що передбачають досягнення конкретних результатів із застосуванням ефективності їх використання на всіх стадіях бюджетного процесу. Послідовне дотримання Україною взятих зобов'язань на шляху до світової інтеграції свідчить про чітку позицію щодо посилення контролю за ефективністю і використанням бюджетних коштів. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується процесами адаптації до світової економіки, що визначається потребою в імплементації положень міжнародного законодавства до національного.

Світова економічна криза та збільшення екологічних проблем, що ставить під загрозу існування майбутніх поколінь, потребує нових підходів до вирішення проблеми встановлення сталої рівноваги між економічним добробутом та збереженням навколишнього середовища шляхом екологізації економіки.

Основною парадигмою сучасного розвитку світової економіки є концепція сталого розвитку, яка включає не тільки реформування стосунків між людиною та природою з метою економічного зростання, а має глобальне значення: дозволяє задовольнити потреби сучасного покоління без шкоди для майбутніх поколінь. Зрозуміло, що методи поліпшення якості життя повинні ґрунтуватися на нових досягненнях науки. На сучасному етапі на державному рівні розробляються інструменти, які б дозволили скоротити споживання ресурсів, перейти на екологічні види матеріалів та джерел енергії, впроваджувати прогресивні ресурсощадні безвідходні технології, які б зменшили негативне навантаження на навколишнє середовище та здоров'я людини.

Частка державних закупівель у ВВП України складає приблизно 13%, що свідчить про їх велике значення у розвитку економіки країни та є вагомим інструментом впливу. Отже, публічні закупівлі, базовані на принципах збалансованості економічних, екологічних та соціальних критеріїв, є одним із інструментів досягнення глобальних цілей сталого розвитку та успішно застосовуються у багатьох країнах світу, зокрема в Європейському Союзі відповідно до вимог Директиви ЄС 24/2014 [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні тенденції світового економічного зростання призвели до багатьох екологічних проблем, таких як зміни клімату та забруднення навколишнього середовища. Тому до процесу переходу до екологічної економіки прикута увага науковців усього світу. Будівництво є однією з найбільших галузей, що шкодить навколишньому середовищу та є пріоритетним об'єктом для проведення публічних закупівель у всьому світі. Тому багато науковців присвятили свої дослідження саме цій галузі економіки, зокрема S.L.A. Rais, Z. A. Bidin, A.A.M. Bohari, M. M. Saferi, R. Ruparatna, K. Hewage, J. S. Schmidt та R. Osebold [2, 3, 4].

M. A. Mosgaard проводить тематичні дослідження та аналіз практики екологічних закупівель; Bruno B.F. Da Costa та Ana Lucia T.S. Da Motta направили своє дослідження на визначення і класифікацію основних перешкод, що є на заваді масовому впровадженню екологічних публічних закупівель [5, 6]. G. Martine, M. G. Rietbergen and C. Block провели кількісну оцінку впливу екологічних схем державних закупівель на навколишнє середовище [7]. L. Stofova, P. Szaryszova, L. Bednarova, A. Kottner пропонують концепцію виміру загального впливу діяльності на навколишнє середовище та оцінку громадських комітетів на основі розроблених критеріїв, а також методичний план для реалізації громадського контролю [8].

Більшість науковців погоджуються, що рівень використання екологічних та соціальних критеріїв у процесі публічних закупівель є досить низьким, такої ж думки дотримуються науковці України Н. Конашук, В. Ю. Халіна, А. С. Устільська та інші, які знаходяться у пошуку інструментів для найкращого впровадження екологічних закупівель у систему національних державних закупівель [9, 10].

Постановка завдання. Завданням дослідження є провести аналіз заходів, що вже впроваджені для втілення концепції сталого розвитку економіки в Україні та світі у частині державних закупівель, надати їм оцінку та розробити шляхи впровадження ефективної системи публічних закупівель у державному секторі економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запровадження в Україні електронних закупівель дало можливість малому та середньому бізнесу брати участь у торгах, що збільшило конкуренцію між учасниками. Всі зацікавлені особи отримали доступ до спостереження за процесом закупівлі, учасники отримали можливість оскаржувати несправедливі рішення. Але головним досягненням запровадження електронної системи вважається економія публічних коштів, про показники якої постійно висвітлюється на офіційному сайті публічних закупівель. На сьогодні у системі ефект економії бюджетних коштів розраховується як різниця між очікуваною вартістю закупівлі та фактичною вартістю укладених договорів. Отже, поняття “економія закупівель” та поняття “ефективність закупівель”, що покладено в основу принципів здійснення публічних закупівель і передбачено законодавством, суттєво різняться на практиці. Законодавством чітко не визначено, що під цим розуміють та у чому полягає сутність принципу публічних закупівель: “максимальна економія та ефективність” [11]. Очікувана вартість закупівлі визначається замовником під час оприлюднення оголошення по закупівлі та показує максимальну суму коштів, що може бути витрачена замовником за окремим договором закупівлі, що є досить суб'єктивним показником, оскільки під час встановлення початкової ціни контракту не враховується обґрунтованість та реальна ринкова вартість предмета закупівлі. Крім того, зовсім не береться до уваги повний життєвий цикл продукту або послуги. Розрахунок економії має включати термін придатності та можливість

утилізації після завершення терміну придатності. Врахувавши ці показники, можна було б вирішити ряд екологічних проблем.

До недавнього часу основним критерієм оцінки тендерних пропозицій була найнижча ціна товару. У новій редакції Закону України про публічні закупівлі з'явилася нова норма критерію оцінки “життєвий цикл товару”, що стало логічним продовженням реформування системи публічних закупівель в умовах євроінтеграційних процесів в економіці України. Методику враховувати життєву вартість закупівлі під час закупівлі товарів, робіт, послуг було розроблено ще у 1987 році компанією з розробки рішень у сфері інформаційних технологій “Gartner Group” з метою удосконалення розрахунку витрат, пов'язаних з експлуатацією комп'ютерних мереж та вона отримала назву “сукупна вартість володіння” (Total Cost of Ownership).

Пізніше дію даної концепції було розширено та враховано у директивах Європейського Союзу 2014 і з того часу це використовується багатьма закупівельними організаціями у Європі та у всьому світі. З метою виконання Програми діяльності КМУ, Коаліційної угоди та Указу Президента України “Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2000”, угоди про асоціацію між Україною, Європейським Союзом та Європейським Співтовариством, а також у частині імплементації Директив ЄС “Про здійснення державних закупівель” від 26.02.2014 №2014/24/ЄС та №2014/25/ЄС було розроблено та введено в дію Закон України “Про публічні закупівлі” від 25.12.2015 р. №922-VIII [1, 11, 12]. Розпорядженням КМУ від 24.02.2016 № 175-р було схвалено стратегію реформування системи публічних закупівель та було розроблено дорожню карту і затверджено план заходів щодо реалізації цієї стратегії. Відповідно до плану на третьому етапі реформування системи публічних закупівель необхідно здійснити адаптацію законодавства до Директив 2014/24/ЄС, а зокрема, що стосується вимог та

методів визначення вартості закупівлі товарів, робіт та послуг, враховуючи їх повний життєвий цикл та додаткові витрати на екологічні, соціальні та технологічні наслідки використання відповідної продукції [1, ст. 31, 68, 78-82]. Поняття “сукупна вартість володіння” та “вартість життєвого циклу” ототожнюються у літературі, але у наведених визначеннях (табл. 1) не згадується екологічна складова для врахування витрат протягом строку використання товару.

Зобов'язання у сфері публічних закупівель є одним із пріоритетів України у межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Реформування системи публічних закупівель в Україні було викликано необхідністю удосконалення чинних правил та застосування прозорих та конкурентних процедур, які б ґрунтувалися на об'єктивних критеріях для подолання корупційних ризиків під час проведення публічних закупівель. Проте важливим є не тільки відповідність нашої законодавчої бази окремим директивам ЄС, але в першу чергу побудова культури державних закупівель та отримання можливості конкурувати на міжнародному ринку.

Технологічний прогрес, інтеграційні процеси у світовій економіці, збільшення конкуренції на світовому ринку, збільшення екологічної орієнтації споживачів здійснюють вплив на виробників, які мають орієнтуватися на зміни у структурі попиту, що має враховувати екологічний фактор у своїй виробничій діяльності. Одним із інструментів, що спонукає до переходу на екологічну економіку, є зелені публічні закупівлі, для яких на урядовому рівні встановлюються екологічні стандарти на придбання товарів та послуг. У зв'язку з цим пропонуємо розширити визначення вартості життєвого циклу товарів з метою врахування екологічного чинника під час розрахунку життєвого циклу товарів та визначення переможця торгів.

Таблиця 1

Визначення понять “сукупна вартість володіння” та “вартість життєвого циклу”

Джерело	Визначення
Вікіпедія	Сукупна вартість володіння – загальна величина цільових витрат (прямих та непрямих), які вимушений нести власник з моменту вступу в право власності на певний продукт чи систему до моменту виходу з права власності та виконання власником зобов'язань, пов'язаних з володінням, у повному обсязі.
Ст. 1. Закону України “Про публічні закупівлі”	Вартість життєвого циклу – це сукупність вартості предмета закупівлі або його частини (лота) та інших витрат, які нестиме безпосередньо замовник під час використання, обслуговування та припинення використання предмета закупівлі.
П. 20, ч. 1, ст. 2 Директиви 2014/24/ЄС	Життєвий цикл – це послідовні та/або взаємопов'язані етапи протягом усього існування товару, робіт або надання послуг, включно з дослідженням, які мають бути проведені виробництвом, реалізацією та його умовами, транспортуванням, використанням та обслуговуванням.

Джерело: складено автором на підставі [1, 11, 13]

Відповідно до європейських Директив можна виділити три етапи життєвого циклу. Перший етап (“розробка”) включає дослідження та формування основних параметрів до предмета, науково-дослідні та проектні роботи, виготовлення та випробування. До цього етапу можна також віднести витрати на просування продукту на ринку. Наступний етап полягає у використанні предмета, тобто створення умов для його експлуатації та обслуговування. Останній етап, який у світі називають “end-of-life”, включає вилучення предмета з експлуатації та витрати на його утилізацію. Отже, вартістю життєвого циклу товарів є сукупність витрат, пов’язаних із забезпеченням кожного етапу життєвого циклу у процесі використання предмета закупівлі.

Якщо для забезпечення першого життєвого етапу товару витрати здійснює виробник і включає їх до собівартості, то витрати на забезпечення наступних етапів – замовник. У зв’язку з цим включення вартості життєвого циклу товарів до вартості предмета закупівлі як критерію оцінки тендерних пропозицій є повністю обґрунтованим. Хоча потенційно замовник несе витрати і на забезпечення першого етапу, оскільки ці витрати включені до вартості товару, яку сплачує замовник. Оновлена норма Закону України “Про публічні закупівлі” передбачає включення до вартості життєвого циклу товару витрат на другій та третій етап. Ч. 4 ст. 29 Закону наголошує, що під час застосування критерію оцінки життєвого циклу, крім вартості товару, необхідно включати один або декілька видів витрат, а саме витрати пов’язані з: використанням товару, роботи або послуги, зокрема споживання енергії та інших ресурсів; технічним

обслуговуванням; збором та утилізацією товарів; впливом зовнішніх екологічних чинників протягом життєвого циклу товару, роботи або послуги, у разі якщо їх грошова вартість може бути визначена. Зокрема, це вплив викидів парникових газів, інших забруднювальних речовин та інші витрати, пов’язані зі зменшенням впливу на навколишнє середовище [11]. Норми Закону України “Про публічні закупівлі” передбачають загальні правила щодо розрахунку вартості життєвого циклу. Аналіз статей закону наведено у таблиці 2.

Судячи з аналізу нормативної бази щодо методики розрахунку життєвої вартості товару, деталізованих методичних вимог, крім узагальнених норм, не встановлено. Отже, організація виконання норм закону щодо врахування під час вибору переможця торгів, використовуючи вартість життєвого циклу товарів, покладається на замовників та має бути врахована ще на стадії планування та підготовки вимог до тендерної документації. Розрахунок вартості життєвого циклу, крім вартості товару, включає й витрати, які замовник понесе в результаті експлуатації товару, а також під час припинення його функціонування та витрати на утилізацію. Замовнику необхідно проаналізувати, які витрати можуть виникнути під час закупівлі певного предмета у майбутньому, а для цього необхідно провести аналіз ринку. Одним із важливих завдань процесу закупівлі є створення умов не лише для економії коштів платників податків, а й забезпечення співвідношення між ціною та якістю, врахування умов та строків експлуатації товарів, робіт, а також екологічних критеріїв.

Таблиця 2

Правила розрахунку життєвого циклу товару

Ст. Закону	Норма Закону України “Про публічні закупівлі”
Ч. 4 ст. 29	У разі застосування критерію оцінки вартості життєвого циклу всі його складники не повинні містити вимог, що обмежують конкуренцію та призводять до дискримінації учасників
Ч. 8 ст. 29	Якщо для визначення найбільш економічно вигідної тендерної пропозиції, крім ціни або вартості життєвого циклу, застосовуються інші критерії оцінки, у тендерній документації (оголошенні про проведення спрощеної закупівлі) визначається їх вартісний еквівалент або питома вага цих критеріїв у загальній оцінці тендерних пропозицій.
Ч. 8 ст. 29	Питома вага цінового критерію (вартості життєвого циклу) не може бути нижчою ніж 70%, крім випадків застосування процедури конкурентного діалогу.
Ч. 2 ст. 22	У разі застосування критерію оцінки вартості життєвого циклу методика оцінки тендерних пропозицій повинна містити опис усіх складових вартісних елементів та перелік документів і інформації, які повинні надати учасники для підтвердження вартості складових елементів життєвого циклу.
Ч. 2 ст. 22	Замовник у разі необхідності дисконтування витрат життєвого циклу майбутніх періодів може використовувати поточну облікову ставку Національного банку України.
Ч. 2 ст. 22	Вартість життєвого циклу може розраховуватися як сума всіх витрат життєвого циклу або сума всіх витрат життєвого циклу, поділена на розрахункову одиницю експлуатації предмета закупівлі.
Ч. 1 ст. 1	Вартість життєвого циклу розраховується відповідно до методики, установлені у тендерній документації.
Ч. 1 ст. 9	Розроблення примірної методики визначення вартості життєвого циклу є функцією Уповноваженого органу, а саме: Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Джерело: складено автором на підставі [11]

У результаті дослідження необхідно виділити різні категорії витрат, пов'язані з закупівлею, експлуатацією протягом строку використання та утилізацією. Причому майбутні витрати мають обмежуватися певним проміжком часу, протягом якого будуть оцінюватися ці витрати, крім того, ці часові рамки мають бути достатньо тривалими, щоб достатньо точно прорахувати витрати, яких неможливо уникнути, але і не бути затягнутими, що зробить неможливим проведення обґрунтованих розрахунків та порівняння.

Для того, щоб правильно оцінити тендерну пропозицію кожного учасника, враховуючи всі аспекти, необхідно, щоб всі учасники подали ціновий розрахунок життєвої вартості товару в однаковому форматі та за однаковою методикою. Тобто, іншими словами, для належного розрахунку вартості життєвого циклу замовнику варто отримати від учасників уніфіковані дані щодо товару, який вони пропонують на торги. Таким чином, на етапі планування та збору інформації про майбутній лот закупівлі необхідно розробити методику розрахунку життєвого циклу та інструменти отримання повної інформації щодо вартості життєвого циклу, яка має врахувати особливості його використання та утилізації. Збір інформації може бути оформлений у вигляді таблиці чи запитань, відповіді на які повинні надати всі учасники щодо предмета закупівлі.

Отже, універсальної методики розрахунку життєвого циклу товарів немає, оскільки структура витрат напряму залежить від об'єкта, що закуповується, його характеристики та особливостей використання. Попри те, що більшість витрат можуть бути визначені заздалегідь або досить точно прогнозовані, деякі витрати є ймовірними, що спричиняє ризик істотних відхилень дійсних витрат від прогнозованих, що необхідно враховувати при розрахунку життєвого циклу та створенні уніфікованих форм розрахунку вартості життєвого циклу товарів для учасників.

Складним запитанням під час розрахунку життєвого циклу товарів залишається врахування його екологічності, як цього потребує норма закону [11, ч. 4 ст. 29], адже високоекологічні технології зазвичай досить вартісні та не дають ефекту економії у короткий термін. Останнім часом значний розвиток у країнах Європейського Союзу отримала система екологічних закупівель як один із найважливіших інструментів, що стимулює екологізацію економіки шляхом встановлення певних рамкових умов, які стимулюють орієнтацію економіки на екологічне виробництво та споживання та що отримала назву "зелені публічні закупівлі". Зелені публічні закупівлі є інноваційним поняттям для України, що має на меті раціональне використання державних фінансів, використання ринкових можливостей та збільшення екологічного та соціального ефекту на місцевому та глобальному рівні. Запровадження концепції екологічних публічних закупівель є інструментом державної політики по економічному розвитку країни без шкоди для навколишнього середовища та якості життя населення.

У більшості розвинутих країн вже розроблені та активно запроваджуються державні програми по збільшенню зелених державних закупівель. Австрія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Голландія, Швеція та Великобританія проголосили себе державами, що використовують принципи екологічних закупівель, ще у 1995 році. За рішенням Генеральної Асамблеї ООН у 2002 р. в Йоганнесбурзі відбулася всесвітня зустріч на вищому рівні, де була проведена оцінка виконання програми дій "Порядок денний на XXI століття" для всіх країн світу про забезпечення сталого розвитку із врахуванням балансу між соціальною справедливістю, економічним зростанням і вирішенням екологічних проблем на вищому рівні, затвердженої на конференції у червні 1992 року у Ріо-де-Жанейро. Утворення цільової групи зі сталих державних закупівель, що надає допомогу країнам у реалізації політики зелених закупівель, відбулося після зустрічі міжнародних експертів у 2003 році в Марокко. У 2004 році Рада ЄС та Європейський парламент затвердили дві Директиви, спрямовані на уточнення, спрощення та вдосконалення чинного європейського законодавства у системі державних закупівель. Згодом глобальні процеси в економіці та вимоги сучасного підходу до розробки міжнародних інструментів у сфері державних закупівель викликали необхідність удосконалення та прийняття нових Директив. Такими директивами запроваджується ефективний процес закупівлі, мета якого - раціональне використання бюджетних коштів. Директивами запроваджені певні заходи контролю, направлені на підвищення конкуренції, зменшення ризику корупції та надмірних витрат з бюджету. Директиви містять детальні положення, що заохочують застосування зелених закупівель, хоча і не зобов'язують враховувати екологічний аспект у процесі закупівлі. У Директивах містяться роз'яснення та рекомендації щодо здійснення зелених закупівель на добровільній основі [1, 12].

Відповідно до правових норм Європейського Союзу зелені закупівлі повинні здійснюватися відповідно до основних принципів недискримінації, прозорості та пропорційності. Детальні норми, встановлені вказаними статтями, сприяють забезпеченню дотримання цих принципів на практиці. Україна взяла на себе зобов'язання згідно з Угодою про асоціацію, зокрема ст. 148-156, про імплементацію державних закупівель згідно зі стандартами ЄС [14]. Ідея впровадження зелених закупівель підтримана Законом "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року", який втратив чинність на підставі Закону "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року", але зберігає загальну політику, направлену на впровадження заходів для зниження рівня забруднення води, ґрунту, повітря, у тому числі ухвалення відповідних актів органів державної влади [15,16].

Аналіз популярних закупівель у 2017-2019 роках

Рік	Предмет закупівлі	Кількість	Сума (млн грн)
2017	Будівельні роботи та поточні ремонти	125208	164402,5
	Продукти харчування, напої, тютюн та супутня продукція	103396	14677,7
	Нафтопродукти, паливо, енергія та інші джерела енергії	79798	118721,0
	Медичне обладнання, фармацевтична продукція та засоби особистої гігієни	60687	12491,2
	Конструкції, конструкційні матеріали, допоміжна будівельна продукція	59937	21037,4
2018	Будівельні роботи та поточні ремонти	142272	232827,1
	Продукти харчування, напої, тютюн та супутня продукція	111422	12663,9
	Нафтопродукти, паливо, енергія та інші джерела енергії	94741	102405,4
	Конструкції, конструкційні матеріали, допоміжна будівельна продукція	75437	25475,5
	Послуги з ремонту і технічного обслуговування	64781	12198,3
2019	Будівельні роботи та поточні ремонти	157091	217068,9
	Продукти харчування, напої, тютюн та супутня продукція	116493	12540,5
	Нафтопродукти, паливо, енергія та інші джерела енергії	97149	111139,8
	Конструкції, конструкційні матеріали, допоміжна будівельна продукція	88296	14585,2
	Послуги з ремонту і технічного обслуговування	80827	17627,9

Джерело: розраховано автором на підставі [17]

Як бачимо, втілення ідеї зелених публічних закупівель є добровільним інструментом для використання у державній політиці. Аналіз предмета закупівель за 2017-2018 роки, представлений у таблиці 3, виявляє пріоритетні галузі економіки країни для застосування зелених закупівель.

На основі результатів аналізу, який проводився за допомогою аналітичного модуля ProZorro, серед організацій, що здійснюють закупівлі за рахунок державного бюджету, були визначені пріоритетні галузі для запровадження зелених закупівель: капітальне будівництво, паливно-енергетичний комплекс, харчова промисловість, послуги з ремонту та обслуговування спеціального обладнання. Виходячи з проведеного аналізу, можна стверджувати, що для таких галузей закупівельного процесу, як будівництво, паливо, енергетика, мають бути розроблені та застосовані базисні норми впровадження зелених закупівель на законодавчому рівні, які б дозволили скоротити споживання енергії та води, спонукали б до економії матеріалів, зменшили б кількість будівельних відходів, зменшили б вплив на забруднення повітря. Отже, під час проведення процедури закупівлі будівельних робіт, палива, енергії, на стадії визначення кваліфікаційних критеріїв, варто встановити вимоги до замовників вимагати від учасників виконання норм щодо безпеки та функціональних характеристик, ефективності використання енергії, водних ресурсів у поєднанні зі зниженням викидів забруднювальних речовин та парникових газів, зменшення відходів та споживання.

Але зрозуміло, що процес розробки та впровадження інструментів для стимулювання зелених закупівель на рівні держави є досить довготривалим, адже на сьогодні це добровільний процес. Для того, щоб зелені закупівлі стали реальністю, необхідно підвищити зацікавленість замовників у якісних та функціональних характеристиках предмета закупівлі. Отже, варто на експертному рівні розробити, а на законодавчому рівні встановити ознаки екологічності та енергоефективності. Необхідно також змінити процедуру визначення переможця торгів, враховуючи цінову перевагу на рівні 15-20% при виконанні ознак зелених товарів. Такий механізм є доволі прозорим та дозволить стимулювати учасників процедур виробляти екологічну продукцію, собівартість якої, звичайно, є дорожчою.

На сьогодні єдиним критерієм для визначення переможця на торгах є ціна, але наряду з цим замовник під час оголошення тендерних пропозицій має право застосувати нецінові критерії, такі як розрахунок вартості життєвого циклу товарів та вимоги застосування заходів із захисту довкілля. Враховуючи вищевказане та аналізуючи результати дослідження, наведені у таблиці 3, вважаємо, що найефективнішим способом впровадження екологічних закупівель є визначення у регіонах пріоритетних предметів закупівель для застосування зелених закупівель, тобто тих, що найчастіше виставляються на торги. Для такої продукції варто встановити на регіональному рівні екологічні вимоги та критерії, а також розробити методичні рекомендації та типові вимоги до певної продукції.

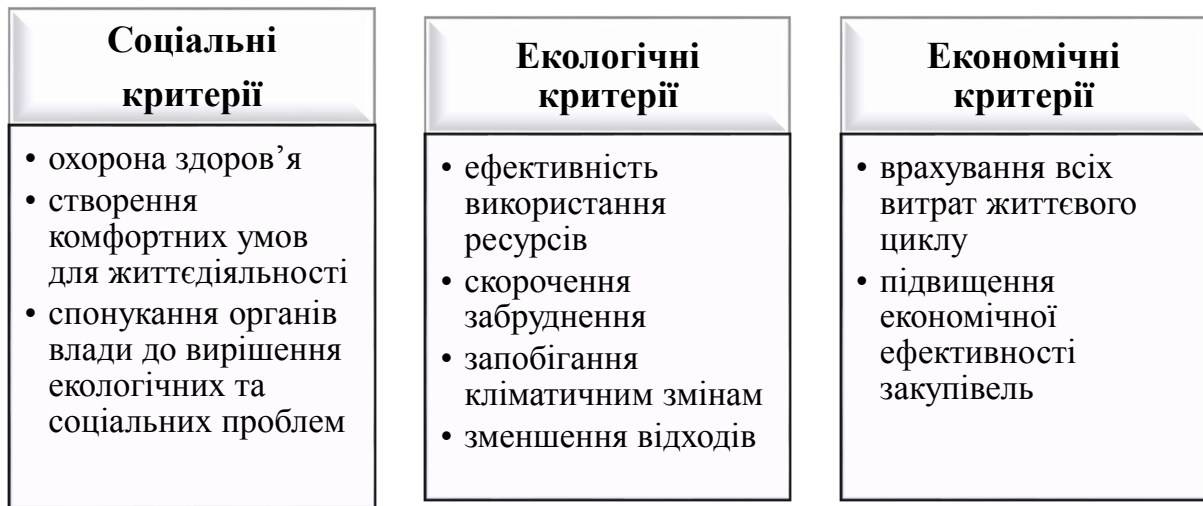

Рис. 1. Критерії впровадження ефективних закупівель

Такий індивідуальний підхід дозволить реалізувати економічний, соціальний та екологічний ефект від впровадження ефективних закупівель, враховуючи потреби територіальних громад. Наприклад, для Івано-Франківської області вважаємо необхідним на регіональному рівні звернути увагу на сільськогосподарську галузь, яка включає лісозаготівлю та лісопереробку, та розробити механізми впровадження ефективних закупівель. Економічний ефект у цьому випадку буде в економії коштів протягом усього життєвого циклу закупівлі, створенні попиту на певні категорії товарів, що є пріоритетними у певному регіоні, стимулюванні інноваційних технологій та розвитку виробництва. Економічний ефект визначається енергоефективністю та раціональним використанням наявних ресурсів, зменшенням рівня вирубування лісів, регулюванням викидів парникових газів. Запровадження високих екологічних стандартів для продукції, робіт та послуг, покращення якості життя населення підвищить соціальний ефект від впровадження зелених закупівель.

Враховуючи вищевказане, стає зрозумілим, що замовники під час вибору переможця торгів не повинні орієнтуватися виключно на найдешевшу пропозицію, в їх компетенції застосовувати різноманітні нецінові критерії у технічній документації конкурсних торгів. Такі критерії, по суті, є критеріями відбору, і, якщо пропозиція їм не відповідає, вона може бути відхилена замовником, незважаючи на ціну. Параметри встановлення таких нецінових критеріїв повинні мати індивідуальний підхід до кожного предмета закупівлі, базуватися на нормативно-правових актах і міжнародних стандартах та забезпечити уникнення дискримінації учасників. Тобто замовник має можливість у залежності від категорії предмета закупівлі встановлювати різні критерії до функціональних характеристик, енергоефективності, ефективного використання водних ресурсів, враховувати потенційні впливи на здоров'я людини та довкілля, поліпшених екологічних

характеристик та можливості подальшої утилізації чи переробки.

Отже, сучасні тенденції здійснення публічних закупівель мають базуватися на принципі збалансованості економічних, екологічних та соціальних критеріїв з метою досягнення максимально ефективних закупівель (рис. 1).

Такий підхід є основним інструментом для досягнення сталого розвитку країни, що застосовується у багатьох розвинутих країнах світу. Стимулювати використовувати екологічну продукцію потрібно як замовників, так учасників публічних процедур. Замовник не може виставляти технічні вимоги про постачання екологічної продукції, якщо її немає на ринку. З іншого боку, постачальники не намагаються масово переходити на виробництво продукції з екологічними характеристиками, оскільки на неї немає попиту, у зв'язку із великою собівартістю на початкових стадіях запровадження виробництва. При цьому є безліч прикладів використання екологічних товарів та послуг, що не потребують великих затрат: використання багаторазової тари, використання продукції місцевого виробництва (тим самим можна заощаджувати на доставці), економне використання електроенергії, води, відмова від одноразової продукції тощо. Такі норми застосування ефективних закупівель було б доцільно зробити пріоритетними на місцевому рівні.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Масове запровадження ефективних публічних закупівель із застосуванням соціальних, екологічних та економічних критеріїв стримує слабка мотивація замовників, висока ціна на екологічну продукцію, недосконалість законодавчої бази та відсутність єдиної методики рекомендацій визначення ефективних критеріїв для кожної групи товарів та послуг. У результаті проведеного дослідження доведено, що для впровадження ефективних закупівель доцільно визначати пріоритетні галузі для розвитку окремого регіону та впровадження інструментів для визначення екологічних,

соціально-економічних критеріїв за закупівлями. Але основною складністю при цьому вважаємо нестачу політичної волі та підтримки з боку керівництва на рівні регіонів. Тому для впровадження ефективних публічних закупівель пріоритет екологічних закупівель необхідно вписати у загальну стратегію розвитку України. Подальші дослідження необхідно пов'язати з пошуком стратегії для збільшення частки екологічної продукції під час публічних закупівель, для чого необхідно дослідити систему критеріїв, які можна визначити як екологічні, в яких ситуаціях та конкретно для якої продукції доцільно їх використовувати; на рівні окремого регіону розробити конкурсну документацію, що буде містити екологічні вимоги (технічну документацію, вимоги до учасників, критерії оцінки заявок, додаткові умови контракту) та дослідити її ефективність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державні закупівлі; Директива 2014 року 2014/24/ЄС. URL: <http://www.sigmaweb.org/publications/EU-Directives-Public-Sector-Utilities-2014-UA.pdf>.
2. Rais S.L.A, Bidin Z. A., Bohari A.A.M. & Saferi M. M. The Possible Challenges of Green Procurement Implementation // Conference Series: Materials Science and Engineering, Volume 429, conference1.
3. Ruparatna R., Hewage K. Sustainable procurement in the Canadian construction industry: challenges and benefits // Canadian Building Magazine. 2015. №42 (6). С. 417-426.
4. Schmidt J.S. & Osebold R. Environmental management systems as a driving factor in sustainability: implementation status, benefits and barriers in German construction companies // Journal of Civil Engineering and Management, №23. 2017. С. 150-162.
5. Mosgaard M.M. Improving the practice of green procurement of small goods// Journal of Cleaner Production № 90, March 1, 2015. С. 264-274.
6. Bruno B.F. Da Costa & Ana Lucia T.S. Da Motta . Key factors hindering sustainable procurement in the Brazilian public sector// International Journal of Sustainable Development and Planning. № 14. 2019. С. 152 - 171.
7. Martine G. Rietbergen M.G. & Block C. Assessing the Potential Impact of the CO 2 Staircase on Carbon Reduction in the Netherlands. Cleaner Production Journal. № 52, August 1, 2013. С. 33-451.
8. Stofova L., Szaryszova P., Bednarova L., Kottner A. Environmental criteria of public procurement as an instrument of development sustainability of Slovakia. Humanities and Social Sciences, vol. XXI, №23 2/2016. С. 209-217.
9. Конашук Н. Є. Використання “зелених” критеріїв у державних закупівлях. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Економіка. – 2016. – № 3. – С. 133-136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2016_3_26.

10. Адаптація механізму впровадження “зелених” закупівель до вітчизняних економічних умов / Халіна В. Ю., Устіловська А. С., Гончаренко П. І., Ветрова В. В. // Ефективна економіка. – 2019. – №4.

11. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015р. №922-VIII (в редакції від 13.04.17) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/922-19>.

12. Про здійснення закупівель суб'єктами, що здійснюють діяльність у сфері водопостачання, енергетики, транспорту та поштових послуг: Директива 2014/25/ЄС Європейського парламенту та ради від 26 лютого, що припиняє дію Директиви 2004/17/ЄС // Офіційний вісник Європейського Союзу, 28.3.2014 – С.243.

13. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

14. Про приєднання до Угоди: Угода про державні закупівлі. Закон України від 16.03.2016 № 1029-VIII (в редакції від 16.03.2016) / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_050.

15. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 26. – Ст. 218. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

16. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2019. – № 16. – Ст. 70.

17. ProZorro, аналітичний модуль. URL: <http://bipro.prozorro.org/glikview/index.htm>.

REFERENCES

1. Pro derzhavni zakupivli; Dyrektyva 2014 roku 2014/24/Yes, available at: <http://vvv.sigmaweb.org/publications/EU-Directives-Public-Sector-Utilities-2014-UA.pdf>.
2. Rais S.L.A, Bidin Z.A., Bohari A.A.M. and Saferi M.M. (2016), The Possible Challenges of Green Procurement Implementation, Conference Series: Materials Science and Engineering, Volume 429, conference1.
3. Ruparatna R., Hewage K. (2015), Sustainable procurement in the Canadian construction industry: challenges and benefits, Canadian Building Magazine, №42 (6), s. 417-426.
4. Schmidt J. S. and Osebold R. (2017), Environmental management systems as a driving factor in sustainability: implementation status, benefits and barriers in German construction companies, Journal of Civil Engineering and Management, №23, s. 150-162.
5. Mosgaard M. M. (2015), Improving the practice of green procurement of small goods, Journal of Cleaner Production, № 90, March 1, s. 264-274.
6. Bruno B.F. Da Costa & Ana Lucia T.S. Da Motta (2019), Key factors hindering sustainable procurement in the Brazilian public sector, International Journal of Sustainable Development and Planning, № 14, s. 152-171.

7. Martine G. Rietbergen M.G. & Blotsk Ts. (2013), Assessing the Potential Impact of the TsO 2 Staircase on Carbon Reduction in the Netherlands. *Tsleaner Production Journal*, № 52, August 1, s. 33-451.

8. Stofova L., Sharyshova P., Bednarova L. and Kottner A. (2016), Environmental criteria of public procurement as an instrument of development sustainability of Slovakia. *Humanities and Social Sciences*, vol. KhKhI, №23 2, s. 209-217.

9. Konaschuk, N. Ye. (2016), Vykorystannia "zelenykh" kryteriiv u derzhavnykh zakupivliakh, *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Seriya: Ekonomika, № 3, s. 133-136, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2016_3_26.

10. Khalina, V. Yu. Ustilovska, A. S. Honcharenko, P. I. and Vietrova, V. V. (2019), Adaptatsiia mekhanizmu vprovadzhennia "zelenykh" zakupivel' do vitchyznianskykh ekonomichnykh umov, *Efektivna ekonomika*, №4.

11. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015r. №922-VIII (v redaktsii vid 13.04.17) / Verkhovna Rada Ukrainy, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/lavs/main/922-19>.

12. Pro zdijsnennia zakupivel' sub'iektamy, scho zdijsniut' diial'nist' u sferi vodopostachannia,

enerhetyky, transportu ta poshtovykh posluh: Dyrektyva 2014/25/Yes Yevropejs'koho parlamentu ta rady vid 26 liutoho, scho pryypyniaie diu Dyrektyvy 2004/17/Yes, *Ofitsijnyj visnyk Yevropejs'koho Soiuzu*, 28.3.2014, s. 243.

13. Vikipediia, available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

14. Pro pryiednannia do Uhody: Uhoda pro derzhavni zakupivli. Zakon Ukrainy vid 16.03.2016 № 1029-VIII (v redaktsii vid 16.03.2016) / Verkhovna Rada Ukrainy, available at: https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/981_050.

15. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku. Zakon Ukrainy, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 2011, № 26, st. 218, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/2818-17>.

16. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku, *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2019, № 16, st. 70.

17. ProZorro, analitychnyj modul', available at: <http://bipro.prozorro.org/klikviev/indekh.htm>.

Стаття надійшла до редакції 16 лютого 2020 року

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

УДК: 08.01.04.330.332(447.82)

Шевчик Б. М.,

bmshevchuk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0004-325X,

к.е.н., доц., доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

НОРМАТИВНИЙ ІДЕАЛ НООЕКОНОМІКИ ІДЕАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

***Анотація.** Розглядається аксіологічний вплив нормативного ідеалу ідеаційної культури на розвиток інституціональної системи нооекономіки у сфері регулювання відносин виробництва, обміну і розподілу вартості інтелектуального продукту інтелегібельного способу виробництва. Визначаються особливості формування споживної вартості та субстанціональної основи інтелектуального продукту нооекономіки ідеаційного типу культурної ментальності. Обґрунтовується ідея становлення продуцента інтелектуально-інноваційного товару нооекономіки – когнітаріату. Обґрунтовується гіпотеза застосування принципів символічного обміну як мережевого середовища руху інтелектуального товару у специфічному режимі обміну, розподілу і привласнення вартості і доходів. Аналізуються онтологічні витoki когнітивних систем, на основі яких формується якісна основа вартості інтелектуальних благ. Досліджуються техногенні та соціально-економічні передумови появи і поширення когнітаріату як меритократичного класу суспільства нооекономіки саме ідеаційної, а не чуттєвої культури. Висунуто гіпотезу про тріалектичну, а не дуалістичну структуру символічного обміну інтелектуальних благ нооекономіки. Здійснено спробу виявити референтний зв'язок між онтологічною новизною (як споживною вартістю) інтелектуального блага та нормативним ідеалом домінуючого типу культурної ментальності, передусім ідеаційної, через спосіб інтерпретації соціально-історичного часу в межах лінійної та циклічної хронологічних парадигм. Вплив нормативного ідеалу на характер функціонування економічних інститутів пояснюється явищем акаузальної рекурентності, завдяки якій парадигмальна ідея "вічного становлення" імплікується у парадигмальний проект "великого повернення". Стверджується, що нооекономіка, інтерпретована у контексті соціокультурних флуктуацій, можлива лише як патернальний проект ідеаційного типу культури.*

Ключові слова: нормативний ідеал, нооекономіка, когнітаріат, ідеаційна культура, чуттєва культура, екзистенційний сенс, онтологічний сенс, утилітарний сенс, інтенціональне мислення, екстенціональне мислення, аксіологічний проект, парадигма, патерн, інтроцепція, соціокультурна динаміка.

Shevchuk B. M.,

bmshevchuk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0004-325X,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

NORMATIVE IDEAL OF NOOECONOMICS OF IDEATIONAL CULTURE

***Abstract.** The axiological influence of the normative ideal of ideational culture on the development of the institutional system of nooeconomics in the sphere of regulation of production relations, exchange and distribution of the value of an intellectual product of an intelligible mode of production is considered. Peculiarities of formation of consumer value and substantial basis of intellectual product of nooeconomics of ideational type of cultural mentality are determined. The idea of incipience a producer of intellectually innovative product of the nooeconomy - cognitariat - is substantiated. The hypothesis of application of the principles of symbolic exchange as a network environment of intellectual goods movement in a specific mode of exchange, distribution and appropriation of value and income is substantiated. The ontological origins of cognitive systems are analyzed, on the basis of which the qualitative basis of the value of intellectual goods is formed. The technogenic and socio-economic preconditions of the emergence and spread of cognitariat as a meritocratic class of the society of the nooeconomy of ideational rather than sensory culture are studied. A hypothesis about the trialectic, not dualistic structure of the symbolic exchange of intellectual goods of the nooeconomy has been put forward. An attempt is made to find a reference connection between the ontological novelty (as consumer value) of the intellectual good and the normative ideal of the dominant type of cultural mentality, primarily ideational, through a way of interpreting socio-historical time within linear and cyclical chronological paradigms. The influence of the normative ideal on the nature of the functioning of economic institutions is explained by the phenomenon of acausal recurrence, due to which the paradigmatic idea of "eternal formation" is implied in the paradigm.*

matic project of "great return". It is alleged that nooeconomics, interpreted in the context of socio-cultural fluctuations, is possible only as a paternal project of the ideational type of culture.

Key words: normative ideal, nooeconomics, cognitariat, ideational culture, sensory culture, existential meaning, ontological meaning, utilitarian meaning, intentional thinking, extensional thinking, axiological project, paradigm, pattern, introception, sociocultural dynamics.

JEL classification: A13, B49, O39, P16, P49, Z10

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-10>

Постановка проблеми. Як економічна ефективність, так і соціальна справедливість у кожному суспільстві залежить від комплементарно-синергетичного ефекту дії соціально-економічних інститутів, які, в свою чергу, є віддзеркаленням аксіологічно-екзистенціальних сенсів національної культури. Саме тому культура як континуум осемсовленої ідентичності зумовлює функціональні змісти соціальних інституцій як мережі взаємопов'язаних та взаємозумовлених поведінкових патернів. А це означає, що економічні інститути національної культури конституують волютивну спрямованість праксеологічної активності суб'єктів господарювання у ментально-інтегральному вимірі соціального буття, який можна визначити як нормативний принцип та його зумовлюючу історико-культурну основу – нормативний ідеал. Саме нормативний ідеал сприяє актуалізації тих латентних наративів, які впливають на економічні рішення у сфері економічних відносин через алгоритм акаузальної рекурентності у часі, що уникає з поля зору сучасних економістів-теоретиків, не здатних через це задовільно пояснити причинну природу економічних екстерналій у контексті національної культури. Дійшло вже до того, що національну культуру мейнстрім трактує як основне гальмо економічного розвитку, а не джерело ресурсів можливих переваг.

З позицій циклічної, а не лінійної парадигми історичного часу культура ж виконує роль метафізичного чинника наскрізної рекурентності аксіологічно-патернальних практик, а отже забезпечує інституціональну комплементарність та синергію економічної ефективності добробуту усього суспільства, а не лише обраних провладних еліт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В силу застосування нами у даному дослідженні холистичного підходу використовані джерела віддзеркалюють міждисциплінарний підхід. Інформаційною базою слугували ідеї та концепції з царини філософії, культурології, семіотики, соціології, політичної економії тощо, що відображено у списку використаної літератури. Так, зокрема, поняття нормативного ідеалу нами використано із філософських поглядів Н. Лоського [11], ідею динаміки соціокультурних флуктуацій економічних систем переінтерпретовано з соціологічних досліджень П. Сорокіна [15], інтерпретацію екзистенціальних сенсів здійснено на основі аналізу йоготерапії А. Ленгле [10], в основу аналізу типів культурної ментальності покладено класифікацію

світоглядно-парадигмальних проектів Г. Гачева [5], ідею когнітаріату запозичено в Е. Тоффлера [16], ідею еволюції виробництва у режимі нульових граничних витрат – у П. Мейсона [12], ідею символічного обміну – у М. Енафа [8], ідею нооекономіки – у А. Гальчинського [4], класифікацію систем мислення – у М. Поповича [14], ідею “великого повернення” як наративної основи когнітивного акту – у Р. Генона [6, 7], ідею семантичного вакууму – у В. Налімова [13].

Постановка завдання. З позицій світоглядної парадигми соціокультурної динаміки економічних систем ми ставимо перед собою наступну мету і завдання даного дослідження:

- на основі футуросинергетичного методу виявити можливі джерела активізації аксіологічних наративів нормативного ідеалу в умовах соціокультурної динаміки розвитку економічних систем;
- обґрунтувати ймовірно-можливі аксіологічно-волютивні осередки становлення основного антропогенного ресурсу розвитку нооекономіки – когнітаріату;
- обґрунтувати когнітивні сенси формування вартості інтелектуально-інноваційного продукту нооекономіки ідеаційної культури у його ментально-синергетичному вияві впливу на розвиток національної економіки в якості синтелектичного капіталу;
- обґрунтувати гіпотезу становлення каталактичного осередку руху інтелектуального продукту як сфери символічного обміну, а також структуру розподілу доходів в межах цього обміну, зумовлену нормативним принципом ідеаційної культури як основи інституціональної системи нооекономіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У матеріалістичній науці панує твердження, що людина від тварини відрізняється здатністю поєднувати ідеї і на основі цього виробляти знаряддя праці для забезпечення відповідності природного середовища зростаючим потребам утилітарного комфорту. Але ж і мавпа каменем розколює горіх. Насправді ж радикальною ознакою людини є імпліцитна даність нормативного ідеалу можливості абсолютного добра, що проявляє себе у відносинах зі світом через орган совісті. Людина є суб'єктом розрізнення добра і зла і наділена потенціалом актуалізації добра у практиці відносин зі світом. Пріоритетність у свідомості утилітарного наративу призводить до формування когнітивної суперечності: людина виступає духовною істотою,

яка інтерпретує саму себе соціальною твариною. І ця думка є висхідною рефлексивною точкою усіх соціальних суперечностей, які нібито невідворотні в умовах світу як дефіциту життєвих засобів, через що кожен соціум реально чи потенційно виправдовується як стан війни всіх проти всіх.

Економістам властиво ігнорувати етику, трактуючи її або як екзогенний фактор метафізичної абстракції “невидимої руки”, або як вимушену необхідність власноруч обмеженої свободи для інституціоналізації економічного порядку. Поширеним на сьогодні інваріантом ідеї “невидимої руки” є так званий “закон еквівалентностей”, згідно з яким постали і розвинулися капіталізм, суспільство ринкової економіки та, відповідно, суспільство масового споживання і добробуту для всіх, а не лише для обраних. Але чи так це насправді?

Спосіб відносин людини до світу, на основі якого формується і розвивається впорядкований простір людського співжиття, визначається як культура. У вузькому розумінні культуру трактують як прикладну етику. Проте сферою застосування прикладної етики С. Булгаков вважав економіку. І ще у першій половині XIX ст. Ш. де Сісмонді вважав політичну економію наукою моралі, а не просто максимізації корисності за принципом “після мене хоч потоп”.

Треба сказати, що дискусія про предмет економічної науки не припиниться ніколи передусім тому, що економіка є наукою про соціальну дійсність, яка невинно розвивається, а отже: кожен новопосталий феномен як результат співвідношення ідеї і дії вноситиме корективи в існуючі наукові дефініції. Нормативну ідею економіки слід шукати у соціокультурному контексті, який є основним зумовлюючим фактором коригуючої сили екстерналій щодо рафінованих кабінетних ідей перспектив всезагального щастя через матеріальний добробут. Культуру трактують як павутину сенсів, що зумовлює ідентичність (передусім аксіологічну). Проте факт змін у часі спонукає трактувати культуру не як статичну, а як динамічну систему. А це означає, що слід говорити про атрактивне середовище нормативної ідеалізації певного типу культури у процесі соціокультурної динаміки економічних систем.

Домінуючих типів культури, котрі періодично змінюють один одного в аксіологічному калейдоскопі модифікацій історичної рекурентності, є два: чуттєва культура та ідеаційна. Перша ґрунтується на світогляді, нормативний ідеал якого зосереджує пізнання і діяльність на техногенну модифікацію довкілля для максимізації чуттєвої насолоди, наприклад утилітарного щастя. Таким чином когнітивний акт чуттєвої культурної ментальності виявляє екзистенціальні сенси власного буття (відношення-реакцію суб’єкта на виклик-ситуацію середовища) через утилітарні сенси (практичну доцільність, міру гедоністичного комфорту, меркантильну жагу збагачення, раціональний вибір всупереч моральному імперативу тощо). Ідеаційна культура передбачає носія іншого світогляду, який спрямований не стільки на постійну

зміну світу довкола себе через технології, скільки на постійну зміну внутрішніх станів буття самої людини, зокрема: творення надособистісних цінностей на основі інтенціонального акту сублімації чуттєвого, де досвід пізнання екзистенціальних сенсів аксіологічно та праксеологічно оформився під впливом онтологічних, а не утилітарних сенсів буття. Такі цінності відображають втілену у нормативно-аксіологічному принципі міру ідеально можливого у буттєво-праксеологічному становищі людини.

Таким чином, два різні нормативні ідеали по-різному структурують когнітивні акти різних типів культурної ментальності. Для чуттєвої культури – це евдемоністичний нормативний ідеал екстенціонального мислення ургічної свідомості; для ідеаційної культури – холотропний нормативний ідеал інтенціонального мислення гонічної свідомості. Ці два нормативні ідеали відповідним чином відображені в інтелектуальній історії економіки та сучасній економічній теорії, правда, один більш виразно, а інший доволі латентно.

Евдемоністичний нормативний ідеал, спрямовуючи когнітивний акт на досягнення довготривалої чуттєвої насолоди, наприклад від максимізованої грошової вигоди, не може еманіпувати наступний пракселогічний акт з-поза меж дискретних обумовленостей індивідуального, а вже тим більше – соціального буття. Цей тип свідомості не витворить жодної форми соборної спільноти, а лише соціуми довірливого солідаризму, де вимушене часткове відречення від свободи як онтологічної цінності буття, надавши безпеку існування людини у світі людей, підпорядковує (а отже обмежує) індивідуальну творчість утилітарним потребам пересічного загалу. Там, де суспільство і ринок стають синонімами, культура втрачає здатність творити Людину. Дух ургічної епохи прагне стати буттям у становленні, але сплачує найвищу ціну: заради торжества життя нехтує сенсом життя. Людина перетворюється у тварну істоту – “зіпсуту штучну мавпу”, наділену люциферичними амбіціями можливості індивідуального тілесного безсмертя завдяки технологічним біо-нано-маніпуляціям із живою та неживою речовиною. Закон дискретності перетворюється у фатум буття, і ось чому: життя – це тривалість у часі біологічного організму, що супроводжується пережиттям, поривом вітальної сили, не вираженим у поняттях, бо враження та їх осмислення – це різні акти в діапазоні часу. Когнітивний акт – це завжди розрив безперервного потоку життя, бо для розуміння потрібна фрагментація існуючого. Тому когнітивний акт – це завжди надчасова актуальність теперішнього, наділена властивістю подрібнювати час, актуалізуючи минуле у споминах або проєктуючи майбутнє в ідеалах. Тоді і предмет розуміння виступає як щось надчасове, точка без протяжності. І тоді уся часова дійсність постає як “залізний закон дискретності”, розриваючи цілісний потік життя на атоми буття у формі розрахункових одиниць, обумовлюючи ними механіку причинності, яка в економіці виражається

законом вартості, де субстанцією виступає абстрактна суспільна праця.

Розуміння явищ життя як механічної причинності, коли світ постає як агрегат кількісно розмежованих та автономізованих атомів, котрі притягуються чи відштовхуються на основі чуттєвих вражень або логічно виважених амбіцій, лежить в основі ургічного типу свідомості екстенціонального мислення чуттєвого типу культурної ментальності, на основі якого постала сучасна матеріалістична наука, зокрема економічний мейнстрім. Нормативний ідеал евдемонічного щастя на основі утилітарного комфорту висуває як наратив культури (як її праксеологічний сенс) особливий образ рукотворної досконалості – світ як машину, де мірою досконалості є ступінь омертвілості живого. Це пояснює, чому в капіталістичному індустріальному суспільстві найвищою цінністю та високим попитом на ринку робочої сили був, є і залишається особливий антропогенний товар – техноінженерний інтелект.

Поклавши закон дискретності в основу нормативного ідеалу, ургічний світогляд чуттєвої культури тим самим визначив для себе межі свого світу, з-поза яких невпинно увиразнюється у невідворотному наближенні кінець його домінування – нооекономіка ідеаційної культури.

Холотропний нормативний ідеал ідеаційного типу культурної ментальності інтенціонального мислення висуває принцип онтологічного персоналізму – волю до життя субстанціонального діяча, де кожен акт цілеспрямованої зміни (еволюція, розвиток і становлення) зумовлений прагненням досягнути повноту буття в абсолютних вимірах можливого як дійсного: Істини, Краси і Добра у Вічності.

Ідеаційний тип культурної ментальності замінить собою чуттєву культурну ментальність на дискретній кривій циклу соціокультурної динаміки в міру деосенсовлення у симулякрії поведінкових патернів відтворення індивідуального та соціального буття. Сучасний гедоністично-евдемоністичний наратив чуттєвої культури ринкового суспільства масового споживання зумовить кризу ургічної свідомості через виклик того ж ресурсу, який сьогодні забезпечує його розвиток і прогрес, – техніку. Це буде особливий тип світоглядної кризи, екзистенційний вакуум чуттєвої культури, що призведе до флуктуації хвилі циклу соціокультурної динаміки і біфуркаційного спалаху в особливому просторі – етнічному середовищі, що перебуває в зоні міжцивілізаційного розлому, у так званій зоні рубіжної комунікативності культурних типів та рекурентних пластів історії та сьогодення. Потенційно цим середовищем може стати і Україна.

Сучасна західна постіндустріальна цивілізація плекає безмежний оптимізм щодо перспектив кумулятивного розвитку техногенезу, який у підсумку має уможливити біологічне безсмертя платоспроможного жителя планети. Проте історична суперечність між працею і капіталом, починаючи від луддитів до сьогодні, не зникла, а лише модифікувалася. Якщо прибуток постає як реалізована на

ринку вартість, а остання зумовлена затратами праці, то можливістю максимізації прибутку виступає заміщення живої праці уречевленою, капіталовкладеннями у виробництво засобів виробництва, де фактор інноваційних технологій наближує характер виробництва у режим нульових граничних витрат. Але ці тенденції несуть фундаментальну загрозу капіталізму як типу цивілізації, для якої ринок виступає основним і єдиним середовищем відтворення буття соціальної системи. І справа не в тому, що глобальна “резервна армія праці” вишпортає з некрополя історії ідею “диктатури пролетаріату”. Криза носитиме синергетичний характер і буде пов’язана із зміною типу свідомості – візією іншого образу світу, вибудованого на інших цінностях іншого нормативного ідеалу. Цінності, – виміри можливої досконалості, що вмщують патерни розширеного буття, – міститимуть особливий аспект сублімації: їх нормативний принцип не впливатиме з ідеї світу як дефіциту. В очах сучасного економіста-теоретика це виглядає неймовірним, бо саме фактор рідкості зумовлює явище цінності – кількісну оцінку міри примноженого буття у формі добробуту. Але є логіка: виробництво у режимі нульових граничних витрат із максимально емансипованим вмістом живої праці у структурі вартості унеможливить феномен вартості, вибудований на кількісних показниках енергетичних затрат. Виробництво перетвориться у бездефіцитний потік вже не товарів, а просто продуктів вжитку. Зникне мінова вартість і залишиться лише споживна. Ціни перестануть відображати дефіцит речовини та енергії затрачених ресурсів і ринок як універсальна система обміну, розподілу, інформування, мотивації і добробуту загалом припинить своє існування, склавши компанію ідеї комунізму у некрополі історії. Сучасному економісту-теоретику простіше уявити собі кінець світу, ніж кінець ринкової системи – інтелектуальної квінтесенції та взірця досконалості історичних зусиль останніх кількох сотень років.

Система мінових відносин, витіснена із сфери матеріального виробництва завдяки технологіям із нульовою граничною капіталомісткістю, змушена буде емігрувати в інші ніші суспільного буття, наприклад – у сферу надання послуг. Але інформаційні технології з часом і звідти витіснять людський ресурс, адже машина покликана замінити людину скрізь, де є необхідність оцифрування руху речовини, енергії та інформації як вартості. Оскільки інформація апріорі бездефіцитна, а її обмеження у доступі є наслідком монопольної влади, то цілком ймовірно, що в майбутньому і надання інформаційних послуг здійснюватимуть машини у бездефіцитному режимі пропозиції. І тоді міновий принцип відносин змушений буде мігрувати у таку сферу, де жодна машина не зможе замінити людину – у сферу творчої праці. Але сам принцип обміну при цьому видозміниться до непізнаності.

Найперше слід з’ясувати: чому навіть “найрозумніша” машина і найпотужніший “штучний інтелект” не зможе замінити і витіснити людину з галузі когнітивної та мистецької творчості. Людина –

це духовна істота, яка в умовах домінування чуттєвої культури вважає себе соціальною твариною. Як духовна істота, кожна людина є носієм індивідуальної нормативної ідеї, міра втілення якої у бутті потенційно зближує абсолютну повноту буття.

На що апіорі не здатна машина? На пережиття. Воно виникає як вплив події на якість життя “тут і тепер”. Для людини важливо жити з внутрішньою згодою, яка є результатом осмислення значущості подій, того, що увійшло у резонанс із совістю і суб’єктивно переживається як цінність, тобто переживається як зміст впливу через подію якості сушого, котра мобілізує вітальність, волю до вчинку і через вчинок, як акт індивідуальної творчості, примножує соборний досвід буття – ноосферу.

Для ринкової економіки чуттєвої культури в умовах її гомеостазу (перенасичення ринку товарною масою: ресурсів, продуктів, робочої сили, позичкового капіталу, техногенних ноу-хау тощо) для максимізації комерційної вигоди часто використовується стратегія “архітектури вибору”. Вона полягає в тому, що у свідомості потенційного споживача цілеспрямовано формуються залежні від зовнішнього стимулу чуттєві афекти, обумовлені причинністю у формі доступної і нав’язуваної насолоди, і при цьому, щоб часовий діапазон оцінювання корисності пропонованого блага був зведений до нуля. Так виникає контур посилювального зворотного зв’язку, що гарантовано забезпечує бажаний очікуваний ефект для “архітектора” у формі прибутку: по-перше, поширюваний патерн задоволення виявляє стимул таким чином, щоб бажання, яке виникає під впливом спокуси, сприймалося як власне, створюючи ілюзію свободи; по-друге, нівеляція часового діапазону суб’єктивного оцінювання “враження → рішення” до миттєвості, розширює можливість споживання, а отже – прибутковості “архітектора”, практично до безконечності. Але економіка матеріального виробництва, що використовує обмежені ресурси природи, рано чи пізно вийде на граничні межі власної продуктивності із подальшою перспективою таких викликів, які загрожуватимуть не лише цивілізації, а й біосфері.

На нашу думку, ноуменальним запобіжником непоправного якраз і слугує соціокультурна флуктуація, – зміна типів домінуючої культури, – де на основі альтернативного аксіологічного проекту (образу світу і людини у ньому) висувається альтернативний парадигмальний проект (когнітологічна система способів досягнення бажаної дійсності та “вписаної” у цей світ людини) та реалізується праксеологічний проект (тип економічної системи як інноваційної форми господарського порядку, де виробничі відносини емансиповані та сублімовані від суперечностей розподілу і привласнення попереднього типу економічного порядку). На сьогодні таким аксіологічно-парадигмальним (а подекуди вже й праксеологічним) проектом альтернативного до чуттєвої ідеаційного типу культури виступає нооекономіка. Треба відразу ж зауважити, що

сучасна постіндустріальна економіка знань – це ще не нооекономіка, а лише її передвісниця, “перша ластівка”.

Слід розуміти, що нооекономіка – це проект соціального буття не чуттєвої, а ідеаційної культури, “Нового Середньовіччя Царства Духа, а не Кесаря” (за Н. Бердяєвим). По-перше, ментальність ідеаційної культури являтиме собою органічний, а не урго-механістичний спосіб світорозуміння, згідно з яким (за Н. Лоським) “все іманентно всьому”. По-друге, інтенціональне мислення ідеаційної культури, окрім суто когнітивного сприйняття інформації, міститиме вольовий аспект досягнення позитивної цінності на основі інтроцепції – солідарної співучасті у бутті іншого через ефект полісущності, яка є інтегральною властивістю свідомості онтологічного персоналізму і завдяки якій суб’єкт постає субстанціональним діячем, мікрокосмом. По-третє, інтроцепція в умовах домінування ідеаційного мислення реалізується шляхом продукування і поширення такого інтелектуально-інноваційного продукту, споживною вартістю якого виступає його онтологічна новизна – кумулятивний ефект примноження буття на основі інтелігібельно подоланої суперечності між буттям і небуттям шляхом апеляції до сенсу, який є символом тієї холотропної сутності, котра перевершує кожен локальний ситуаційний змістовності і часі, і слугує первинною мотиваційною силою людини, визначальним стимулом кожного акту її волі до життя. По-четверте, суб’єктом виробництва Слова, цінність якого визначається мірою онтологічної новизни, виступатиме когнітарій, – субстанційний діяч ідеаційного типу культурної ментальності та меритократ нооекономічного типу соціальної системи, – а інтроцептивна властивість результату його праці сприяти синергії соборної творчості зумовить появу нового основного антропогенного ресурсу нооекономіки – синтелектичного капіталу (за визначенням Ю. Канигіна). По-п’яте, радикально зміниться інституціональний принцип організації системи обміну нооекономіки: домінуючою формою стане символічний, а не ринковий обмін та розподіл.

П’ятий пункт в силу його інноваційної незвичності слід проаналізувати детальніше. Отож, протягом тисячоліть людської історії домінував символічний обмін. Ринковий обмін в історії світової цивілізації воздомінував порівняно нещодавно, коли суб’єктом організаційного патерна мінових трансакцій став неогоціант-меркантиліст-комерсант-маркетолог, або, як писав В. Зомбарт, “торгаш”. Завдяки його діяльності гроші зі статусу загального еквівалента еволюціонували у статус симулякра – безреферентного знака відтворення будь-чого. Але знака ентропійного, сутнісно вихолощеного, що спричинило періодичність фінансових криз, інфляції, лихварства і фондових спекуляцій. Треба розуміти одну важливу річ: гроші за своєю природою – це знаки міри вартості, тобто це позначники-медіатори того позначуваного-денотата, без якого знак немислимий, бо виражає не свої, а його властивості. Цим денотатом є втілена у товарі, котрий

продається за гроші, людська праця. Скільки праці – стільки грошей: інфляція неможлива, спекуляція теж. Оскільки гроші – сурогат свободи, а отже – можливостей, то людські потреби, блага і можливості впливали з міри жертви суспільної праці, тобто добробут був формою справедливості, як писав Тома Аквінський, “виявом Божої благодаті”.

На макрорівні емансипація знака від позначуваного призвела до появи класової експлуатації (тут К. Маркс мав рацію). З’явилися можливості екстракції ренти провладними елітами та постали ентропійні моделі економічних систем: “пастка бідності”, “ресурсне прокляття”, “загадка капіталу”, “Малтусове кумівство”, “Червона Банкономіка”, “модель глухого кута” та ін. Ентропійні моделі економічних систем є прямим наслідком домінування ургічної ментальності чуттєвої культури, яка розглядає соціальний простір як кількісну протяжність розгортання матеріальної субстанції. Сутнісна однорідність простору передбачає наявність атомізованих, механічних, взаємозамінних елементів, кількісне уподібнення яких творить гармонію – загальну рівновагу, тотальний гомеостаз, виражений в економічній теорії маржиналістськими імплікаціями, зокрема оптимумом Парето.

Інша онтологічна вісь ургічно-чуттєвої культурної ментальності, – час, – виступає як вічне становлення, де у миттєвості актуального проявляється уся реальність існуючого, увесь модус буття. Лінійна односпрямованість, незворотна стріла часу, що вміщує у себе усе буття як становлення без есхатологічної мети та нормативної заданості, являє собою аксіологічний вимір мейнстрімної парадигми. І тут виникає суперечність: якщо метою розгортання процесів життя у просторі є кількісно уподібнена одноманітність у тотальності рівноваги, то звідки становлення, котре в миті часу несе в собі усю повноту буття, здобуває силу для своєї актуалізації, адже гомеостаз вирівнює енергетичні імпульси і джерела сили просто не існує. Тут і задіюються та аксіологічно легітимізуються ентропійні моделі буття: ошуканства, брехні, експлуатації, лихварства, спекуляції, інфляції, глобальних фінансових криз, імперіалізму та колоніалізму, класової боротьби та расової дискримінації тощо. Соціальний дарвінізм, боротьба за виживання, війна всіх проти всіх як ринкова конкуренція стає основним принципом людського життя та співіснування людських спільнот (якщо їх можна назвати спільнотами). Антагонізм суб’єктів ринку (одні хотіли б скупити усе за безцінь, а інші продати сірники за ціною іномарки) долається незрозумілою квазіметафізичною сутністю “невидимої руки”, хоча метафізика при цьому заперечується.

Але метафізика “невидимої руки” таки присутня – у структурі символічного обміну. Ми вже наголошували, що тенденції розвитку техногенезу у напрямі поширення виробництва у режимі нульових граничних витрат тотально емансипують живу працю у сферу інтелектуальної творчості, продукт якої – Слово, ноуменальне об’явлення сенсу буття у мовленні. У Слові відбувається

актуалізація духа, – інтегральної волі до життя, – впливати на плоть матерії через дефініції – засоби розширення уможливленого буття. Когнітивний акт при цьому означає, що пізнана річ, вичленена з контексту тілесності доквілля, розчиняється у слові, наближаючись до понять абсолютного буття, зокрема – добра та істини. Завдяки цьому суб’єкт символічного обміну сутнісно відрізняється від суб’єкта ринкового обміну, передусім за якісним змістом нормативного ідеалу. І при цьому, якщо структура ринкового обміну передбачає наявність дуальної опозиції «покупець – продавець», то структура символічного обміну являє собою тріаду: продуцент Слова → інтерпретатор Слова → споживач Слова. І якщо перший суб’єкт тріади ініціює рух вартості, то третій забезпечує розподіл і привласнення доходів.

Отже, фільтр свідомості когнітарія зчитує і розпаковує спресовані сенси семантичного вакууму і продукує тексти – універсалізовані поняття інтегральної сутності, здатної уприсутнюватися в індивідуальному бутті, примножуючи його, зокрема у свідомості іншого, і тим забезпечуючи актуальне існування пізнаного. Таким чином, Сущє, уприсутнючись інтегрально в індивідуальній свідомості кожного споживача Слова, виявляє міру пізнання універсального, аби через локальний аспект об’явленої Істини у практиці життя втілити якісно інноваційний вимір цілеспрямовано усвідомленої волі до життя. Свідомість когнітарія, через яку ця воля приходить у світ як воля до життя і воля до сенсу, у такий спосіб наповнюється благодаттю – реальністю авансованої повноти буття. Якби когнітарій був суб’єктом ринку, він вимагав би за це грошової винагороди як софіст, “торгаш істиною”, але чи був би він тоді суб’єктом благодаті, причетним до актуалізації крізь себе Сущого у Бутті через Слово? Адже добро не винагороджується, бо воно є винагорода – власне факт благодаті у бутті. У ринкові відносини еквівалентного обміну вступають між собою взаємовідчужені атомізовані актори, кожен з яких від себе додає частку вартості свого ресурсу до загального ланцюга вартості, де синтезом виступає ціна пропозиції товару. Вимагаючи грошову винагороду за “своє добро” у вигляді Слова, когнітарій мав би відмежуватися від метафізичного Джерела Ініціації власної свідомості, стати супроти Того, Хто наділяє його благодаттю уприсутнення Слова, у якому міра пізнаної Істини стає можливістю примноженого Добра. Як суб’єкт-ініціатор символічного обміну, когнітарій до спродукованого ним Слова як вартості може додати лише одне – дарування себе у пропозиції Слова, свого ества до Лику Істини, що пройшла крізь нього в акті його творчості як вияв благодаті Буття світу. І він атрактивно озвучує Слово без меркантильних очікувань, розуміючи, що “золото на мідь не обмінюється”.

Перший споживач Слова потрапляє в особливий статус: він не платить грішми за дар, але на ньому залишається нормативний обов’язок “дарунку-у-відповідь”, який він по-особливому реалізує. Чому він не може просто як покупець на ринку

заплатити за Слово як товар грошми? Передусім тому, що, розширюючи і поглиблюючи власну екзистенцію споживанням Слова, він не може адекватно-еквівалентно віддарувати грошми факт уприсутненої у ньому через Слово благодаті, яка належить до абсолютних трансцендентних вимірів буття, а величина будь-якої грошової суми завжди дискретна, а отже обмін – апріорі нееквівалентний та неможливий як власне ринковий акт. І тоді перший споживач здійснює власну інтерпретацію спожитого ним онтологічного сенсу Слова, додаючи власне людське до трансцендентного одкровення. І міра тієї інтерпретації є додачею власне людського, розширеного сутнісно буття у практиці існування звершеного праксеологічно. Інтерпретатор екстраполює сутнісно єдиний образ можливої дійсності у Слові як предмет думки у множинності буття світу, і міра ним примноженого, як привнесеного людиною, вже піддається міновому еквіваленту, а отже морально виправдовується претензія на грошовий дохід у межах символічного обміну. Неможливо купити Слово, але можна оплатити працю. Але як її при цьому оцінити, адже у грошах вимірюються речі безособові, через що гроші є знеособленим еталоном обміну усього матеріального, що вписується у часовий дискрет. А Слово – це витвір Духа, образно змодельований сенс інтегральної Волі до Життя світу.

Якщо перший споживач актом інтерпретації вносить “людське” в онтологічну структуру Слова, створюючи передумови “дарунку-у-відповідь”, то другий споживач реалізує ці передумови грошовою оплатою вартості цієї “людської” компоненти, яка і є мірою примноженого Словом Буття як факт в реальності світу людей, котрий в силу закону знеособленої кількісної дискретності, завдяки чому набувається субстанціональність стандартизованої вартості, виражається у грошовій оцінці еквівалентно обмінюваних речей. Навіть в умовах як ринкової, так і адміністративної економічних систем існував певний прототип грошової винагороди за подібний різновид інтелектуальної праці – гонорар. Очевидно, що в умовах нооекономіки ідеаційної культури ця інституція зазнає ряду модифікацій, але збереже принцип: грошова винагорода як компенсація таланту та еквівалент надлишку інтерпретації (останнє зумовлюватиме величину отриманого грошового доходу когнітарія).

Залишилося з’ясувати останнє питання: співвідношення онтологічної новизни Слова з нормативним ідеалом буття, завдяки чому інтелектуальний продукт апріорі може бути мислимим як особливий товар, наділений грошовим виміром акту “дарунку-у-відповідь” у структурі символічного обміну нооекономіки ідеаційної культури? Слід почати з того, що інтелект когнітарія як фільтр свідомості, що розпаковує спресовані сенси семантичного вакууму, являє собою кульмінацію метафізичних властивостей Духа у проявленні максимальних властивостей тілесних модальностей буття у часовому діапазоні соціокультурних флукуацій

нооекономіки ідеаційної культури: ідея/проект → дія/патерн. Передусім слід наголосити, що нормативний ідеал патернальних практик економічної дійсності в умовах нооекономіки ідеаційної культури, яким керується когнітарій в межах інституціональної системи, близький до принципу субстанціонального діяча, ментальність якого оперує поняттями простору і часу з філософських позицій онтологічного персоналізму.

Сучасна позитивістська наука трактує час як основоположний модус буття, як єдину форму реальності, що перебуває у вічному становленні без мети у собі. Тут ідея вічності – лише гіпотетична абстракція. Буття у часі – це кількісно поступальний рух спонтанного становлення по наростаючій лінійній траєкторії, що визначається як прогрес. На цій ідеї ґрунтуються усі сучасні мейнстрімівські теорії: від “спонтанного порядку” Ф. Гаєка до теорії “рефлексивності” Дж. Сороса (незважаючи на їх видимі формальні протиріччя). Розуміння простору ізотропне – це уявлення про кількісно однорідний та взаємозамінний у деталях світ як механічний агрегат, що породило панівну думку про ринкове суспільство як арифметичну суму егоїстично-корисливих та досконало поінформованих знеособлених атомів (чи класів), які максимізують принципово індивідуальну корисність альтернативним застосуванням кількісно обмежених ресурсів щодо безмежно зростаючих потреб в умовах конкурентної війни всіх проти всіх.

Когнітарій – це суб’єкт іншого метафізичного нарративу розуміння буття, простору і часу. Метою когнітивного акту є пізнання істини – тотожності буття і свідомості, речі та інтелекту, адекватне відображення дійсності у свідомості. Але що є “дійсне”? Уся повнота дійсності вміщується у миті актуального буття, а мить – це абсолютний дискрет часу в умовах матеріального світу, що відразу ж стає небуттям як минуле. Отже, мить маніфестує лише відносну дійсність, тобто не-дійсність. Якщо Слово когнітарія вартісне як онтологічна новизна, то критерії істинності пізнання дійсності мають метафізичну основу. І ця основа являє собою Першопарадигму-Логос, де витоки знання і витоки буття перебувають у нерозривному синтезі Універсальної Єдності Суцього. Через Живий Логос Творіння уможливується універсальна потенціальність Суцього зманіфестуватися актуальним Буттям. А це означає, що Логос – це метафізична єдність потенційного, дійсного та необхідного. Все, що може існувати, з необхідністю існує як “дійсне”, як абсолютна реальність кожного буття в органі синтезу Абсолюта.

Пізнавальна здатність людського інтелекту не може вийти за обмежувальні кордони індивідуального буття, одискретненого простором, часом, ментально, когнітивно, енергетично, у засобах і можливостях, навіть у бажаннях і потребах, які нібито безмежні. Але у процесі когнітивного акту сутність речі заповнює інтелект, постаючи у ньому новим буттям, тобто інтенціонально як ідея, емансипована від факту актуалізації у миттєвості. Тут виникає проблема образної маніфестації вираження через

Слово досягнутої міри онтологічного синтезу зна-ніфестованих в ідеї першооснов знання та існування, бо людський досвід, увесь образний арсенал її пам'яті, не містить адекватних уявлень вираження небувало. На допомогу приходять здатність алегоричного мислення, де ідея можливості ново-якісного буття у Слові виражається через символ. Онтологічна новизна Слова є акт символічної творчості. Умовою ж екзистенції, – руху сенсів у Слові, – є свідомість культурної ідентичності, успадкованої імпліцитної континуальності сенсів, що утверджують індивідуальне буття у дискретних актах становлення.

Символічна творчість проектування інноваційної дійсності когнітарієм ґрунтується на принципі акаузальної рекурентності у часі, тобто на циклічному, а не лінійному розумінні історії та розвитку. Для когнітарія онтологічною формою буття є не час, а вічність – абсолютна реальність всього як мислимо-можливого в актах маніфестації, так і немислимо-неможливого в універсальній абсолютності. Час розуміється як процес онтологічного, буттєвого згорання та діахронічного розгорання якісного змісту непорушної вічності. Стріла часу існує і вона при цьому незворотна, але має інший вектор, ніж його вимальовує сучасна наука чуттєвої культури, – це рух від якісного максимуму до кількісного мінімуму, від “золотого віку” до кінця Калі-юги, від плюса до мінуса. Тобто час – це універсальна форма ентропії буття, дисипації Духа в матерії. Але це не есхатологічний “кінець світу” в апокаліптичному розумінні. Вічність, – абсолютна, постійна і повна, – породжує хвилі часу та поглинає їх у циклічній закономірності від початкової повноти одкровення до вичерпання “іскри буття”, духовного ресурсу розвитку, коли Словом історичного еону сказано все, що передбачалося. Але при цьому “кінець часу” (омега) – це завжди “новий початок” (альфа) у спільній точці біфуркації. Для когнітарія існує лише одне пояснення бергсонівського “вічного становлення” – реалізація духовного зусилля “великого повернення”. Тобто, перебуваючи на шкалі спадної траєкторії циклу соціокультурної динаміки, когнітарій докладатиме зусиль, аби зі стану “плоду прогресуючого хаосу” еволюціонувати у примордіальний стан субстанційного діяча. Це пояснює принцип вибірковості фільтра свідомості когнітарія при розпаковуванні ним спресованих сенсів семантичного вакууму (чого не збагнув академік В. Налімов) для об'явлення через Слово-текст онтологічного сенсу нової якості буття, що відображає наростаючу глибину концентрації когнітивного ідеалу пізнання як Лику Істини у нормативному ідеалі абсолютного Добра, що веде до розширеного розуміння першопричин і витоків явищ дійсності та інтерпретації себе у структурі світу (ким я є і ким я маю бути). Примордіальний стан свідомості емансипує від часової дискретності невідворотності кінця через набуття “відчуття вічності”, і завдяки цьому знімається суперечність між буттям і небуттям та утверджується буття як факт розвитку культури.

Для ідеаційної культури усі ресурси розвитку нооекономіки – це когнітивно досягнутий досвід міри реалізації “великого повернення” буття Особистості звершеної екзистенції, де через символічну творчість Словообразу виявляється потенціал інтегральної реалізації у проявлених модулах усіх можливостей універсального Буття, які воно примордіально містить у своїй цілокупності як вищий сенс існуючого еона історії. Когнітивний сенс – це міра збагненої відповідності реалізованої діячості Творця і Творіння у Бутті.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Ми ставили перед собою завдання з'ясувати, яким чином нормативний ідеал можливості суспільного добробуту шляхом історичної акаузальної рекурентності аксіологічних основ культурної ментальності ініціює через систему світоглядних наративів патернальний континуум соціальних інституцій, які забезпечують узгоджену взаємодію суб'єктів господарювання у площині економічних відносин з метою ефективного (негентропійного) відтворення соціально-економічної системи тієї чи іншої нації-держави. У контексті цього завдання було поставлено і вирішено ще одну принципову проблему, яка, власне, і була метою дослідження: окреслити контури нормативного ідеалу нооекономіки ідеаційної культури. Аналіз цього прогнозованого явища потребував застосування футуросинергетичного підходу та холистичного методу: нооекономіка трактується як соціальна форма ідеаційного типу культури і ментальності у статусі домінуючої. Нормативний ідеал цього типу: а) мобілізує когнітивні ресурси в режимі інтенціонального мислення гонічної свідомості; б) активізує пасіонарні імпульси становлення нового меритократичного класу суспільства – когнітаріату; в) когнітарій інтелегібельно “виробляє” і поширює в інформаційному просторі символічного обміну особливий продукт – інтелектуально-інноваційне благо, споживною вартістю якого виступає онтологічна новизна – можливість актуалізації якісно вдосконалених модальностей буття; г) інституціонально зміниться середовище руху Слова як товару: ринковий обмін поступить домінуючим становищем символічному обміну; д) інституціональна структура обміну, розподілу, привласнення і відтворення вартості і доходів у межах символічного обміну нооекономіки являтиме собою не ринкову дихотомію “попит – пропозиція”, а тріалектичну конфігурацію: організаційний патерн (когнітарій) → патерн-підсилювач (інтерпретатор) → гомеостатичний патерн (покупець і споживач Слова); е) інтелект когнітарія продукуватиме шляхом отекстовлення спресованих сенсів семантичного вакууму такі аксіологічні та онтологічно-екзистенціальні сенси, які через ідею “вічного становлення” наративуватимуть праксеологічні можливості “великого повернення”, що є сутю примордіальної свідомості субстанційного діяча.

Щодо перспектив подальших досліджень, то відкриваємо залишається питання фізичних та

метафізичних передумов становлення нооекономіки ідеаційної культури в Україні як біфуркаційному осередку в силу специфіки історичних обставин етногенезу та соціокультурної динаміки сучасної української нації як результуючої квінтесенції акаузальної рекурентності “минуле → теперішнє”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергсон А. Творча еволюція / А. Бергсон. – К. : Вид-во Жупанського, 2010. – 318 с.
2. Бердяев Н. А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека / Н. А. Бердяев. – М. : ООО “Издательство АСТ”; Х. : “Фолио”, 2004. – 678 с.
3. Булгаков С. Розмисли. Творча спадщина у контексті ХХІ століття / С. Булгаков; [за ред. В. Д. Базилевича]. – К. : Знання, 2006. – 903 с. – (Славетні постаті).
4. Гальчинський А. С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2013. – 470 с.
5. Гачев Г. Д. Ментальности народов мира / Г. Д. Гачев. – М. : Алгоритм, Эксмо, 2008. – 544 с.
6. Генон Р. Духовное владычество и мирская власть / Р. Генон. – М. : Беловодье, 2014. – 208 с.
7. Генон Р. Царство количества и знамения времени / Р. Генон; [пер. с фр. Т. Б. Любимова]. – М. : Беловодье, 2011. – 304 с.
8. Енаф М. Ціна істини: дар, гроші, філософія / М. Енаф. – К. : Дух і літера, 2019. – 512 с.
9. Зомбарт В. Собрание сочинений : в 3 т. Т. 2. Торгаши и герои: раздумья патриота. Евреи и экономика / В. Зомбарт; [пер. с нем.]. – СПб. : “Владимир Даль”, 2005. – 600 с.
10. Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом. Логотерапия как средство оказания помощи в жизни / А. Лэнгле. – М. : Генезис, 2016. – 144 с.
11. Лосский Н. О. Условия абсолютного добра: Основы этики; Характер русского народа / Н. О. Лосский. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с.
12. Мейсон П. Посткапитализм: путеводитель по нашему будущему / П. Мейсон. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2016. – 416 с.
13. Налимов В. В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В. В. Налимов. – М. : Академический Проект; Парадигма, 2011. – 399 с.

14. Попович М. В. Філософія свободи / М. В. Попович. – Х. : Фолио, 2018. – 524 с.
15. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин. – М. : Астрель, 2006. – 1176 с.
16. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство, сила / Е. Тоффлер. – К. : Акта, 2003. – 560 с.

REFERENCES

1. Bergson, H. (2010), *Tvorcha evolutsija, Vyd-vo Zhupans'koho*, K., 318 s.
2. Berdjajev, N. (2004), *Smysl tvorcestva*, M. : ООО “Yzdatel'stvo AST”; Kh. : “Folyo”, 678 s.
3. Bulgakov, S. (2006), *Rozmysly. Tvorcha spadshchyna u konteksty stolit'ja*, Znannia, K., 903 s.
4. Gal'chynskij, A. (2013), *Politychna noekonomika: nachala onovlenoji paradyhmy ekonomichnyh znan'*, Lybid', K., 470 s.
5. Gachev, G. (2008), *Mental'nosti narodov mira*, Eksmo, M., 544 s.
6. Genon, R. (2012), *Duhovnoje vladychestvo I mirskaja vlast'*, Belovod'je, M., 208 s.
7. Genon, R. (2011), *Tsarstvo kolichestvai i znamenija vremeny*, Belovod'je, M., 304 s.
8. Enaf, M. (2019), *Tsina istyny: dar, hroshi, filosofija*, Duh I litera, K., 512 s.
9. Zombart, V. (2005), *Sobranije sochineniy v 3 t. T. 2. Torgashy I geroi: razdumja patriota. Evrei I ekonomika*, Vladimir Dal', SpB., 600 s.
10. Lengle, A. (2016), *Zhyzn', napolnennaja smyslom. Logoterapija kak sredstvo okazaniya pomoshchi v zhyzni*, Genezis, M., 144 s.
11. Losskij, N. (1991), *Uslovija absoljutnogo dobra: osnovy etiki; kharakter russkoho naroda*, Politizdat, M., 368 s.
12. Meyson, P. (2016), *Postkapitalizm : putevoditel po nashemu budushchemu*, Ad Marginem Press, M., 416 p.
13. Nalimov, V. (2011), *Spontannost' soznaniya*, Akademicheskij Proekt: Paradygma, M., 399 s.
14. Popovych, M. (2018), *Filosofija svobody*, Folyo, Kh., 524 s.
15. Sorokin, P. (2006), *Social'naya i kul'turnaya dynamika*, Izdatel'stvo Astrel', M., 1176 s.
16. Toffler, A. (2003), *Nova paradyhma vlady : znannya, bahatstvo, syla*, Akta, K., 560 s.

Стаття надійшла до редакції 01 лютого 2020 року

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ: ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 640.4:640.43

Ощипок І. М.,

him1960@ukr.net, ORCID ID:0000-0002-5427-3376,

Researcher ID: F-4641-2019,

д.т.н., проф., завідувач кафедри харчових технологій, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО- РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ D-ГОСПОДАРЮВАННЯ

***Анотація.** Розглянуто поняття цифрового d-господарювання (digital- господарювання) як складне і багатогранне. Цифрове господарювання слід визначати тією частиною економічної діяльності, яка спирається на використання цифрових технологій, очевидний є її прямиий вплив на процеси в готельно-ресторанному бізнесі. Розвиток наукових досліджень і прогресивних цифрових технологій привели до цивілізаційних змін світового господарського розвитку та зумовили виникнення нового типу господарювання, в межах якого відбувається трансформація моделей бізнес-процесів конкурентоспроможних підприємств. Інтернет-бронювання в готелях та замовлення місць в ресторанах дасть змогу підвищити якість обслуговування, зробить міську інфраструктуру більш "розумною" та енергоефективною. Розглянуто визначення цифрової економіки та виділено три ключові компоненти цифрового господарювання. Зосереджено увагу на розвитку деяких ефективно функціонуючих компонентів d-господарювання. Важливим напрямком розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу може стати платформний бізнес, який надає суттєві конкурентні права в порівнянні з організаціями традиційних моделей. Цифрові платформи все частіше з'являються в традиційних сферах діяльності і послуг та призводять до швидких інновацій, до зміни ліній, складу галузевих ринків і норм конкуренції на них. Показана роль функціонування соціально-виробничих систем (СВС) на сучасному етапі, виявлені особливості і закономірності відтворювального функціонування СВС підприємств готельно-ресторанного господарства. Процес формування високих технологій за допомогою перетворення інновацій і можливостей цифровізації в ключовий фактор d-господарювання є невід'ємним базисом ефективного розвитку і зростання. Вивчаючи деякі властивості розглянутих систем, встановлено, що при зміні однієї складової відбуваються впливи на інші елементи і все це надалі призводить до перетворення всієї сукупності, що свідчить про її цілісність. Використання хмарних обчислень і загальної віртуалізації дозволяє не тільки досягти цільових значень надійності, продуктивності і гнучкості платформи підприємств готельно-ресторанного господарства, але і значно полегшити процедури її експлуатації, а також знижувати витрати на обладнання за рахунок більш високого ступеня уніфікації деталей машин.*

Ключові слова: d-господарювання, готель, ресторан, бізнес, цифровізація.

Ощипок І. М.,

him1960@ukr.net, ORCID ID:0000-0002-5427-3376,

Researcher ID: F-4641-2019,

Doctor of Engineering, Professor, Head of the Department of Food Technologies, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

SPECIFICS OF HOTEL&RESTAURANT ENTERPRISES FUNCTIONING IN THE CONDITIONS OF DIGITAL ECONOMY

***Abstract.** The concept of digital economy is considered as complex and multifaceted. Digital economy should be defined by that part of economic activity which is based on use of digital technologies, its obviously direct influence on processes in hotel&restaurant business. The development of scientific research and advanced digital technologies have led to civilizational changes in world economic development and led to the emergence of a new type of economy, within which the transformation of business models of competitive enterprises take place. Online hotel and restaurant reservations will improve the quality of service, make the city's infrastructure more "smart" and energy efficient. The definition of the digital economy is considered and its three key components are identified. The attention is focused on the devel-*

opment of some effectively functioning components of digital economy. An important direction of the hotel&restaurant business development can be a platform business, which provides significant competition rights in comparison with traditional models. Digital platforms are increasingly appearing in traditional service industries and are leading to rapid innovation, changing lines as well as structure of industry markets and competition standards. The role of functioning of social&production systems (SPS) at the present stage is shown, features and regularities of reproductive functioning of SPS of the hotel&restaurant enterprises are revealed. The process of high technologies creation through the transformation of innovation and digitalization into a key factor in digital economy is an integral basis of effective development and growth. Studying some properties of the considered systems, it is determined that at change of one component there are influences on other elements and all this further leads to transformation of all business which indicates on their integrity. The use of cloud computing and general virtualization allows not only to achieve the target values of reliability, productivity and flexibility of the hotel&restaurant industry platform, but also greatly facilitate its operation, as well as reduce equipment costs due to a higher degree of machine parts unification.

Key words: digital economy, hotel, restaurant, business, digitalization.

JEL Classification: L62, L91, O21, R49

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-11>

Постановка проблеми. Поняття цифрового d-господарювання (digital- господарювання) складне і багатогранне, й у науковому середовищі нині немає консенсусу в тому, що слід розуміти під цим явищем. Згідно з найбільш поширеним визначенням цифрове господарювання слід визначати тією частиною економічної діяльності, яка спирається на використання цифрових технологій. Масштаби і сутність такої діяльності швидко змінюються: цифрова економіка, її обсяг і складність структури стрімко зростають. Очевидним є її прямиий вплив на процеси в готельно-ресторанному бізнесі.

Розвиток наукових досліджень і прогресивних цифрових технологій привели до цивілізаційних змін світового господарського розвитку та зумовили виникнення нового типу господарювання, в межах якого відбувається трансформація моделей бізнес-процесів конкурентоспроможних підприємств [5]. Подібна трансформація здійснює прямиий вплив на функціонування економічних систем, змінюючи підходи до формування їх конкурентоспроможності. Вже найближчим десятиліттям інтернет-бронювання в готелях та замовлення місць в ресторанах дасть змогу підвищити якість обслуговування, зробити міську інфраструктуру більш “розумною” та енергоефективною. З розвитком таких інновацій, як віртуальна реальність, безпілотні літальні апарати (дрони), робототехніка й штучний інтелект, відкриються вражаючі можливості як для кінцевих споживачів та бізнес-спільноти, так і для країни загалом. Розглядаючи деякі властивості систем, встановлено, що при зміні однієї складової відбуваються впливи на інші елементи і все це надалі призводить до перетворення всієї сукупності, що свідчить про цілісність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми нових видів господарювання, зокрема цифрової економіки, є досить актуальними у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. Вони відображені в працях Д. Белла, Дж. Гелбрейта, Т. Месенбург, Д. Тапскотта, К. Шваба, О. Білоруса, В. Геєця, Г. Веретюк, Л. Кіт, С. Коляденка, С. Карчевої, О. Яременко, Б. Б. Каргіна та інших вчених

[1-13]. Названими науковцями запропоновані різні підходи до визначення цього поняття, які суттєво не суперечать один одному.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На відміну від англосовітської літератури, яка сконцентрована на дослідженні цифрової економіки (табл. 1), основною проблемою, яка піднімається в українських наукових працях, є вивчення концептуальних основ цифрової економіки. Тому дослідження впливу цифрових технологій на розвиток d-господарювання в контексті їх конкурентоспроможності для закладів готельно-ресторанного бізнесу залишаються недостатньо висвітленими у вітчизняній науковій літературі.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в теоретичному узагальненні наукових поглядів щодо концептуальних основ формування d-господарювання та цифровізації закладів готельно-ресторанного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі даних міжнародної організації OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) можна виділити три ключові компоненти цифрового господарювання (рис. 1).

Для успішного формування d-господарювання та подолання “цифрового розриву” потрібно зосередитися на розвитку деяких ефективно функціонуючих компонентів [8]:

1) розвинена цифрова інфраструктура, яка забезпечуватиме нову якість та покриття широкосмуговим Інтернетом території регіонів України, а особливо віддалені селища, об’єкти бізнес- та соціальної інфраструктури, багато з яких перебувають у так званому цифровому розриві (з англ. “digital divide”);

2) формування ефективної системи ідентифікації, захисту персональних даних, довірчих послуг, які є першочерговими елементами так званої м’якої інфраструктури;

3) розвиток додатків та сервісів, таких як “розумне місто” й “цифровізація освіти”, що є важливими компонентами “Індустрії 4.0.” та стосуються

тих сфер життя (промисловості, громадської безпеки, медицини, екології, транспорту, освіти тощо), які досі перебувають в аналоговому форматі;

4) розвиток висококваліфікованого людського ресурсу, який відповідає вимогам, що утворюють нові технології щодо володіння особою специфічними навичками та компетенціями для повноцінної інтеграції у цифровий простір;

5) захист інтелектуальної власності, що є ключовим фактором, який впливає на мотивацію

створення креативних ідей, можливість отримання комерційної користі та гарантії захисту своєї інтелектуальної праці;

б) відповідне “цифрове” законодавство, яке має визначити та закріпити цифрові права громадян, визначити принципи цифровізації, забезпечити вжиття плану заходів щодо усунення законодавчих, інституційних, податкових бар’єрів та стимулювання цифровізації галузей господарювання.

Таблиця 1

Визначення цифрової економіки в літературних джерелах

Джерело визначення	Дефініція	Трактування
1. M.Knickrehm et al., 2016: Digital Disruption (Accenture)	“Цифрова економіка являє собою частину загально-го обсягу виробництва, створювану різними цифровими ресурсами. Ці ресурси включають цифрові навички, цифрове обладнання (комплектуючі, програмне забезпечення та засоби зв’язку) і проміжні цифрові товари та послуги, що використовуються у виробництві. Даний підхід відображає сутність цифрової економіки”.	Досліджуються заходи сприяння показникам зростання за допомогою найкращого застосування визначальних деталей цифрової економіки
2. J.Dahlman et al., 2016: Harnessing the Digital Economy for Developing Countries (OECD)	“Цифрова економіка являє собою поєднання технологій загального застосування і ряду видів економічної і суспільної діяльності, що здійснюються користувачами Інтернету за допомогою відповідних технологій. Цифрова економіка, таким чином, включає в себе фізичну інфраструктуру, яку задіюють цифрові технології (проводять широкосмугові мережі, маршрутизатори), пристрої доступу (комп’ютери, смартфони), інформаційні системи (Google, Salesforce) і ними забезпечується функціонал («Інтернет речей», аналіз великих даних, хмарні обчислення)”.	Розглядається потенціал цифрових технологій у забезпеченні повного та сталого зростання при правильному застосуванні створених переваг
3. E.Rouse, 2016: Digital Economy	“Цифрова економіка - це всесвітня мережа видів економічної діяльності, які стали доступними завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям (ІКТ). Іншими словами, цифрову економіку можна визначити як економіку, засновану на цифрових технологіях”.	В роботі надано короткий огляд визначень цифрової економіки
4. OUP, 2017: Digital Economy	“Цифрова економіка - це економіка, яка функціонує в основному за рахунок застосування цифрових технологій, зокрема безготівкових операцій через Інтернет”.	Розглядаються різні визначення
5. Deloitte, c. a.: What is Digital Economy?	“Цифрова економіка - це форма економічної активності, яка виникає завдяки мільярду прикладів мережевої взаємодії людей, підприємств, пристроїв, даних і процесів. Основою цифрової економіки є гіперзв’язок, зростаюча взаємопов’язаність людей, організацій і машин, що формується завдяки Інтернету, мобільних технологій і «Інтернету речей”.	Досліджуються чотири основні ділянки впливу цифрових технологій: майбутнє ринку праці, взаємодія з клієнтами, цифрові системи логістики і «Інтернет речей»

Рис. 1. Компоненти цифрового господарювання

Важливим напрямком розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу може стати платформний бізнес, який надає суттєві конкурентні права в порівнянні з організаціями традиційних моделей. Цифрові платформи все частіше з'являються в традиційних сферах діяльності і послуг та призводять до швидких інновацій, до зміни ліній, складу галузевих ринків і норм конкурювання на них.

Для управління підприємствами готельно-ресторанного бізнесу на різних рівнях на основі узгоджених, достовірних і повних показників у поєднанні з мінімізацією непостійних, трудових і матеріальних затрат на їх обробку, збір, передачу даних слід удосконалювати процес управління інформаційним забезпеченням. В основі такої системи управління необхідно використовувати збалансовану систему показників, що є продуктивним інструментом забезпечення конкурентних переваг у діловому середовищі.

Розгляд походження d-господарювання в якості головного складового елементу розвитку дозволив проаналізувати взаємозв'язок такої діяльності з сучасним етапом розвитку інформаційних технологій, на якому використання Інтернету та мобільних телекомунікацій у всіх сферах господарювання стало об'єктивно необхідним. D-господарювання дозволяє зробити висновок про те, що воно стає драйвером розвитку підприємств готельно-ресторанного господарства і вимагає якісно нової системи організації корисних відносин, включаючи питання інституційного регулювання. Це дозволяє розглянути d-господарювання як такий етап розвитку, на якому стають можливими подолання фінансової нестійкості і вирішення екологічних проблем регіону.

Розробка і реалізація сучасних програм з метою поновлення матеріально-технічної бази

підприємств готельно-ресторанного господарства вимагає використання адаптованих науково обґрунтованих рішень і ідентифікації територій країни за комплексом ключових чинників здійснення модернізації. Разом з тим, базовими елементами країни є мезоекономічні системи, положення яких украй неоднорідне. Місцеві відмінності залежать від специфіки кожної території, які складаються під впливом історичних, географічних, інституційних, економічних, кон'юнктурно-технологічних та інших факторів. У сучасних умовах переходу до цифровізації саме рівень розвитку регіональних інноваційних систем зумовлює горизонти господарського зростання. При цьому моніторинг освоєння високотехнологічного потенціалу повинен базуватися на системному інструментарії, що дозволяє максимально об'єктивно підійти до вивчення господарських процесів на територіях розміщення підприємств готельно-ресторанного господарства.

Функціонування соціально-виробничих систем (СВС) на сучасному етапі безпосередньо залежить від зміни макроекономічних умов, які набувають все більш динамічний характер. При цьому роль інновацій, як теоретичних, так і практичних, полягає в забезпеченні можливостей для розвитку територій та переведення господарства на іншу, ефективну траєкторію. Базисом функціонування інноваційної системи виступає ресурсний потенціал регіону як найбільш дієвий інструмент реалізації стратегічних цілей, здатний вивести державу на новий технологічний рівень. Отже, основним імпульсом для поступального розвитку територіальних соціально-економічних систем є розробка і впровадження інноваційних рішень – ключового механізму реіндустріалізації, особливо в період d-господарювання. Слід зауважити, що саме інновації займають особливе місце в контексті оцінки

рівня розвитку таких систем. Генезис інноваційних систем (ІС) неможливий без розвитку наукомістких технологій, генераторами ефективності яких можуть служити свого роду проміжні ланки (науково-дослідні центри, галузеві НДІ), що мають безпосередній вплив на господарський уклад регіону.

Виявлення особливостей і закономірностей відтворювального функціонування соціально-господарських систем підприємств готельно-ресторанного господарства показано на рис. 2.

Процес формування високих технологій за допомогою перетворення інновацій і можливостей цифровізації в ключовий фактор д-господарювання є невід’ємним базисом ефективного розвитку і зростання. Це створює передумови для вдосконалення стандартних принципів проведення прибуткового моніторингу рівня використання модернізаційного потенціалу, а також обліку упорядкування характеристик вкрай неоднорідних суб’єктів.

Наведені вище аргументи свідчать на користь розробки оновлених методичних підходів до комплексної оцінки розвитку і діяльності д-господарювання та окремих елементів на основі виявлення ключових факторів, що визначають вектор інноваційного розвитку. Слід уточнити, що регіональні інноваційні системи є базою здійснення відтворювальних процесів, з одного боку, а з іншого – об’єктами, які вимагають детального вивчення. Аналіз розвиненості суспільства характеризується великою кількістю проміжних якостей на шкалі між слабо- і високорозвиненим станом. Ступінь прогресивності системи, суспільства - це досягнутий рівень здатностей, спрямованих на задоволення потреб і законних бажань суб’єктів і більшої, глобальної системи, до якої вони безпосередньо стосуються. Підвищення ефективності

використання потенціалу і являє собою розвиток, посилення компетентностей і здатностей, основним механізмом яких виступає інноваційна складова. Вона є істотним чинником, що забезпечує можливості подальшого зростання за рахунок досягнення показників граничної результативності використання і володіння нею. На цій основі виникають питання щодо необхідності, доцільності і достатності інноваційної діяльності, її масштабів і темпів, оцінки впливу на національний, регіональний і галузевий розвиток, що неможливо реалізувати без розгляду понятійного апарату і чіткого визначення певних категорій, таких, наприклад, як соціально-господарська система. В якості останньої може виступати організація, їх сукупність, територіальний кластер або підприємства готельно-ресторанного господарства, діяльність яких спрямована на досягнення певної мети. При цьому поняття “система” має безліч альтернативних тлумачень. При вивченні даної категорії необхідно визначати її межі, системоутворюючі елементи, зв’язки, структуру та ієрархічність, що буде сприяти розвитку методології. Соціально-виробнича система є свого роду локалізованою в господарському просторі, адже має географічні, історичні, цифрові, економічні складові і може втілюватися в інших формах організації, що в цілому підвищує якість прийнятих управлінських рішень. Тому робимо висновок про наявність ключових властивостей соціально-господарських систем, представлених на рис. 2. Розглядаючи деякі властивості систем, встановлено, що при зміні однієї складової відбуваються впливи на інші елементи і все це надалі призводить до перетворення всієї сукупності, що свідчить про цілісність.

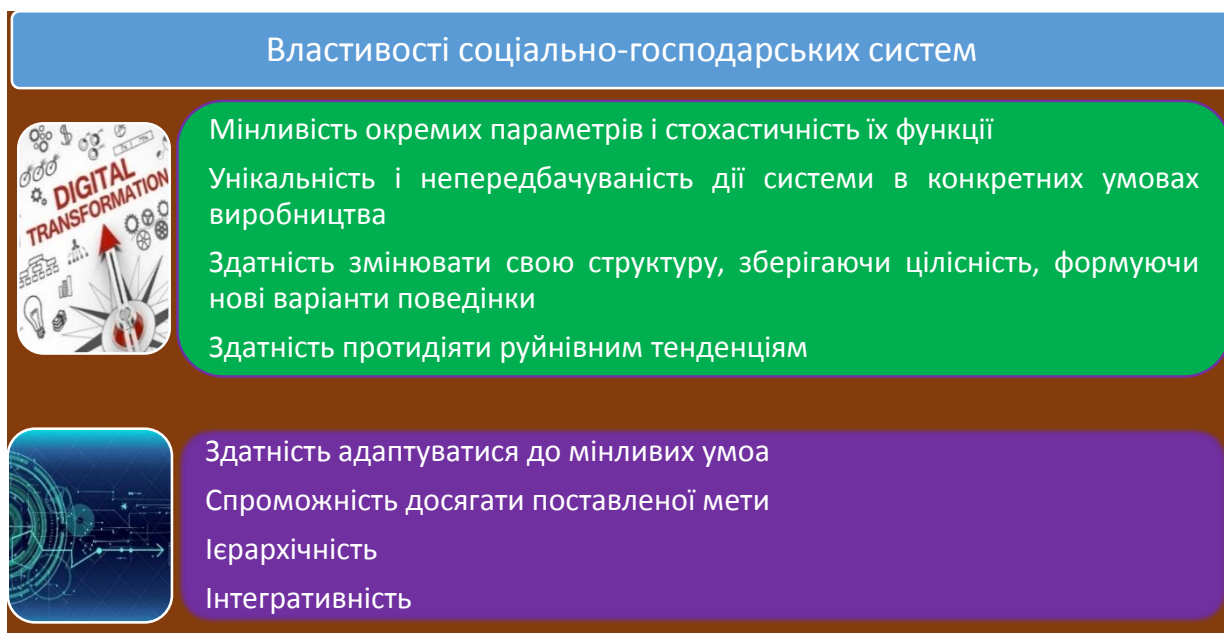

Рис. 2. Властивості соціально-господарських систем підприємств готельно-ресторанного господарства

Найважливішим зрядям впливу на персонал в такому випадку стає розвинена система мотивації, що враховує не тільки матеріальне стимулювання, а ще нематеріальні його типи, спрямовані на забезпечення внутрішньої психологічної задоволеності співробітника від виконаної роботи і можливості для внутрішнього зростання людини як особистості. Робота великої кількості виконавців в єдиному інформаційному просторі визначає необхідність розмежування прав доступу користувачів.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Для успішного розвитку d-господарювання на підприємствах готельно-ресторанного господарства потрібна ефективна державна політика стимулювання. Використання хмарних обчислень і загальної віртуалізації дозволяє не тільки досягти цільових значень надійності, продуктивності і гнучкості платформи підприємств готельно-ресторанного господарства, але і значно полегшити процедури її експлуатації, а також зменшувати витрати на обладнання за рахунок більш високого ступеня уніфікації деталей машин. Розроблена систематичність показників дозволяє досягнути синергії з іншими концепціями управління підприємством, таких як бережливе виробництво, системи управлінського обліку та інші. Прийняті методики розробки бізнес-процесів руху наказів по особовому складу підприємства з застосуванням сучасних інформаційних технологій забезпечать своєчасне отримання достовірної інформації не тільки про персонал, а й виконання виробничих програм, логістики тощо. Підвищиться ефективність праці співробітників адміністративних та інших виробничих підрозділів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар О. Цифровізація та конкурентоспроможність бізнесу – ключові драйвери розвитку української економіки. URL: <https://business.ua/litsa/item/2452-tsyfrovizatsiya-ta-konkurentospromozhnist-biznesu-klyuchovidrajverirozvitku-ukrajinskoji-ekonomiki>.
2. Веретюк С. Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні / Веретюк С., Пілінський В. // Фінансовий простір. - 2017. - № 3 (27); Наукові записки Українського НДІ зв'язку. – 2016. – № 2. – С. 51–58.
3. Данніков О., Січкаренко К. Концептуальні засади цифровізації економіки України. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf.
4. Електронне врядування в Україні: аналіз та рекомендації. Результати дослідження / [за ред. О. Баранова]. – К. : Поліграф Плюс, 2007. – 254 с.
5. Іванова В. Економіка, заснована на знаннях, та економіка знань: адекватність використання категорій / Іванова В. // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 3. – С. 47-54. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29633/1/Ivanova.pdf>.
6. Коляденко С. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі /

Коляденко С. // Економіка. Фінанси. Менеджмент. – 2016. – № 6. – С. 106-107. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua.

7. Карчева Г. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки / Карчева Г., Огородня Д., Опенько В. // Фінансовий простір. – 2017. – № 3 (27). URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1703/17kgttme.pdf>.

8. Піжук О. І. Цифрова трансформація економіки як основа формування її конкурентоспроможності / Піжук О. І. // Східна Європа: Економіка, бізнес, управління. – 2018. – Вип. 6 (17). – С. 79-83.

9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: документ 67-2018-р., чинний, поточна редакція: прийняття від 17 січня 2018 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

10. Стрелкова И. Цифровая экономика: новые возможности и угрозы для развития мирового хозяйства. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-ekonomika-novye-vozmozhnosti-i-ugrozy-dlya-razvitiya-mirovogohozyaystva+&cd=12&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.

11. Мачуга Р. Сучасний стан ринку інформаційно-комунікаційних технологій України / Мачуга Р., Борух О. // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2016. – № 3. – С. 260-264.

12. Kit L. Evoliutsiia merezhevoi ekonomiky. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2014. № 3. Т. 2. S. 187-194.

13. The Concept of a “Digital Economy”. URL: http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-economy_

REFERENCES

1. Bodnar O. Tsyfrovizatsiya ta konkurentospromozhnist' biznesu – klyuchovi drayvery rozvytku ukrayins'koyi ekonomiky, available at: <https://business.ua/litsa/item/2452-tsyfrovizatsiya-ta-konkurentospromozhnist-biznesu-klyuchovidrajverirozvitku-ukrajinskoji-ekonomiki>.
2. Veretyuk S. and Pilins'kyu V. (2017), Vyznachennya priorytetnykh napryamkiv rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky v Ukraini, *Finansovyy prostir*, № 3 (27); (2016), *Naukovi zapysky Ukrayins'koho NDI zv'yazku*, № 2, s. 51-58.
3. Dannikov O. and Sichkarenko K. Kontseptual'ni zasady tsyfrovizatsiyi ekonomiky Ukrainy, available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf.
4. Elektronne vryaduvannya v Ukraini: analiz ta rekomendatsiyi. Rezul'taty doslidzhennya, za red. O. Baranova (2007), *Polihraf Plyus*, Kyiv, 254 s.
5. Ivanova V. (2011), *Ekonomika, zasnovana na znannyakh, ta ekonomika znan': adekvatnist' vykorystannya katehoriy*, *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky*, № 3, s. 47–54, available at: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29633/1/Ivanova.pdf>.
6. Kolyadenko S. (2016), *Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennya v Ukraini i u sviti*,

Ekonomika. Finansy. Menedzhment., № 6, s. 106–107, available at: www.irbis-nbuv.gov.ua.

7. Karcheva H., Ohorodnya D. and Open'ko V. (2017), Tsyfrova ekonomika ta yiyi vplyv na rozvytok natsional'noyi ta mizhnarodnoyi ekonomiky, *Finansovyy prostir*, № 3 (27), available at: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1703/17kgttme.pdf>.

8. Pizhuk, O. I. (2018), Tsyfrova transformatsiya ekonomiky yak osnova formuvannya yiyi konkurentosproyozhnosti, *Skhidna Yevropa: Ekonomika, biznes, upravlinnya*, vyp. 6 (17), s. 79-83.

9. Pro skhvalennya Kontseptsii rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspil'stva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsii: dokument 67-2018-r., chynnyy, potochna redaktsiya: pryynyattya vid 17 sichnya 2018 roku, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

10. Strelkova I. Tsifrovaya ekonomika: novyye vozmozhnosti i ugrozy dlya razvitiya mirovogo khozyaystva, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-ekonomika-novye-vozmozhnosti-i-ugrozy-dlya-razvitiya-mirovogohozyaystva+&cd=12&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.

11. Machuha R. and Borukh O. (2016), Suchasnyy stan rynku informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy Ukrainy, *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, № 3, s. 260-264.

12. Kit L. (2014), Evoliutsiia merezhevoi ekonomiky, *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, № 3. T. 2, s. 187-194.

13. The Concept of a “Digital Economy”, available at: <http://odec.org.uk/theconcept-of-a-digital-economy>

Стаття надійшла до редакції 08 квітня 2020 року

УДК: 658.62:339.37

Маркіна І. А.,

iryua.markina@pdaa.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-2815-4223,

Researcher ID: Q-6432-2016,

д.е.н., проф., професор кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава

Вороніна В. Л.,

viktoriia.voronina@pdaa.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-2434-4591,

к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава

МЕНЕДЖМЕНТ ТОВАРНИХ ЗАПАСІВ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що на рівні окремого торговельного підприємства товарні запаси виступають основним ресурсом та важливою складовою господарської системи, оскільки становлять значну частину активів підприємства, є важливим елементом його ресурсного потенціалу. Від якості управління товарними запасами залежать фінансові показники бізнесу. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення управління запасами торговельних підприємств в умовах динамічного бізнес-середовища. Встановлено, що значна частина підприємств роздрібної торгівлі після нетривалого періоду своєї діяльності стає збитковою або банкрутує. Причиною такої ситуації є неоперативні процеси управління товарними запасами, відсутність системного аналізу товарних потоків. В статті розглянуто основні причини та наслідки утворення наднормативних товарних запасів на торговельному підприємстві. Здійснивши огляд фахової літератури, проаналізувавши показники господарської діяльності та врахувавши особливості системи управління запасами і витратами торговельних підприємств, авторами розроблено загальну структурно-логічну схему процесу стратегічного управління товарними запасами. Розглянуто взаємозв'язок складових стратегічного, функціонального та оперативного управління запасами торговельних підприємств. Досліджено структуру витрат та запропоновано класифікацію витрат на управління запасами торговельного підприємства. В процесі дослідження спостерігалися незначні коливання структури витрат на управління запасами. Це, за спостереженнями авторів, пов'язано з посиленням вимог до зберігання та транспортування запасів, змінами попиту на товари, підвищенням конкуренції тощо. Проведений аналіз дозволив визначити основні напрями оптимізації руху товарних запасів. Політика управління товарними запасами на підприємстві має бути направлена на зменшення періоду їх обороту та оптимізацію структури і розміру товарних запасів при мінімальних витратах. Внесено пропозиції щодо оптимізації управління товарними запасами торговельних підприємств.

Ключові слова: активи, витрати, товари, товарні запаси, торговельні підприємства, управління.

Markina I. A.,

iryua.markina@pdaa.edu.ua, ORCID ID: 0000-0003-2815-4223,

Researcher ID: Q-6432-2016,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Management, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

Voronina V. L.,

viktoriia.voronina@pdaa.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-2434-4591,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

MANAGEMENT OF COMMODITY INVENTORIES OF TRADE ENTERPRISES

Abstract. The relevance of the research topic is that at the level of an individual trade enterprise inventories are the main resource and an important component of the economic system, as they constitute a significant part of the company's assets, are an important element of its resource potential. The financial performance of a business depends on the quality of inventory management. The purpose of the study is to substantiate the theoretical foundations and develop practical recommendations for improving inventory management of trade enterprises in a dynamic business environment. It is determined that a significant part of retail trade enterprises after a short period of their activity

becomes unprofitable or goes bankrupt. The reason for this situation is the non-operative processes of inventory management as well as the lack of systematic analysis of commodity flows. The article considers the main causes and consequences of the formation of excess inventories at a trade enterprise. After reviewing the professional literature, analyzing the indicators of economic activity and taking into account the peculiarities of the inventory and cost management system of trade enterprises, the authors developed a general structural and logical scheme of the strategic inventory management process. The relationship between the components of strategic, functional and operational inventory management of trade enterprises is considered. The structure of expenses is investigated and the classification of expenses for inventory management of the trade enterprise is proposed. During the study, there were slight fluctuations in the structure of inventory management costs. This happens, according to the authors, due to increased requirements for storage and transportation of stocks, changes in demand for goods, increased competition etc. The analysis conducted allowed to determine the main directions of optimizing the movement of inventories. The inventory management policy at the enterprise should be aimed at reducing the period of their turnover and optimizing the structure and volume of inventories at minimal cost. Proposals were made on management optimization of trade enterprises inventories.

Key words: assets, costs, commodities, commodity inventories, trade enterprises, management.

JEL Classification: M21

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-12>

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання метою діяльності підприємств є отримання максимального прибутку, який безпосередньо залежить від попиту і вимог споживачів. Задоволення потреб споживачів у певній продукції або товарі є головним для стратегічного планування діяльності підприємства. Одним із значимих напрямів такої діяльності виступає управління товарними запасами.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що управління запасами суттєво впливає на діяльність підприємства в цілому. З одного боку, дефіцит запасів може призвести до значних збитків підприємства або втрати частки ринку, а з іншого, – перенасичення складів запасами призводить до їх морального старіння, псування, а також до неефективного вкладення оборотних коштів підприємства. На торговельних підприємствах з неефективним управлінням товарними запасами може бути заморожено до 80% обігових коштів [7, с. 15].

Наявність оптимальних запасів на підприємстві, що можна забезпечити шляхом організації управління і контролю за потоками матеріальних і фінансових ресурсів, за станом і рівнем запасів, дозволяє підприємству безперебійно функціонувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління товарними запасами як складової оборотних активів досліджувались у роботах відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема І. І. Білик, І. О. Бланка, В. В. Бочарова, Р. Брейлі, Ю. Брігхема, Р. Вестерфілда, Б. Джордана, Я. А. Дроботі, П. Етрила, К. К. Жуйрикова,

В. В. Ковальова, А. С. Кокина, Д. М. Кузнецова, С. Майерса, О. Ф. Оснача, В. М. Павлової, В. І. Перебийніса, С. Р. Раїлева, Ю. І. Рижикова, С. Росса, О. О. Смірної, Дж. К. Ван Хорна, А. Д. Шеремета, Дж. Шрайбфедер та ін.

Проте окремі аспекти теоретичного обґрунтування та методичного забезпечення управління товарними запасами потребують уточнення.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення управління товарними запасами торговельних підприємств в умовах динамічного бізнес-середовища.

Вклад основного матеріалу дослідження. Найбільш важливою сферою, яка забезпечує населення матеріальними благами, є роздрібна торгівля. Саме вона становить останній етап процесу товарно-грошового обміну та доводить товари і послуги до їх кінцевих споживачів. Встановлено, що значна частина підприємств роздрібною торгівлі після нетривалого періоду своєї діяльності стає збитковою або банкрутує. Причиною такої ситуації є неоперативні процеси управління товарними запасами, відсутність системного аналізу товарних потоків.

Динаміку руху товарних запасів підприємств роздрібною торгівлі України наведено на рис. 1.

В цілому по Україні станом на кінець 2019 р. товарні запаси склали 94292262,1 тис. грн, що на 36 % більше порівняно з 2017 р. Одним із факторів, що привів до збільшення товарних запасів, є зменшення обсягу реалізації товарів.

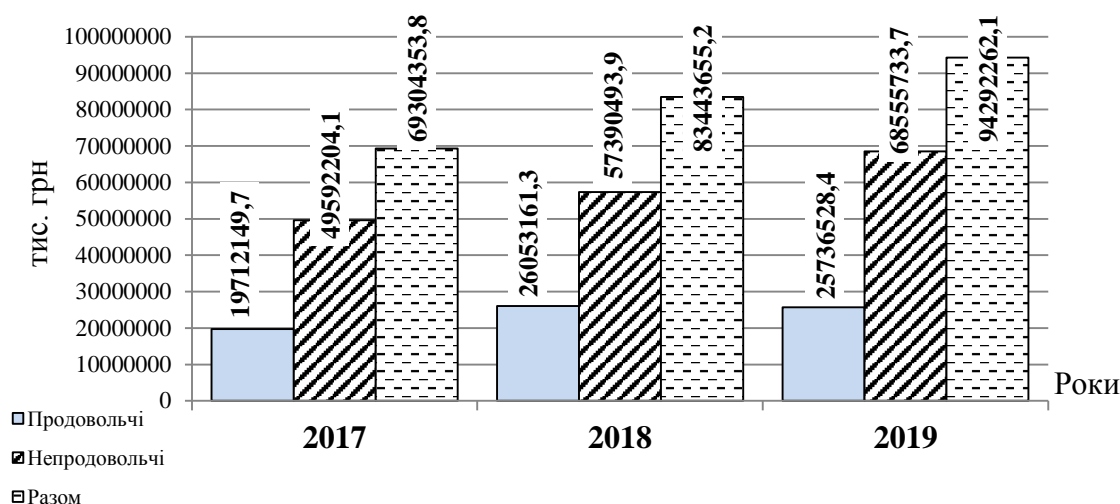

Рис. 1. Динаміка руху запасів товарів у торговій мережі підприємств роздрібною торгівлі, 2017-2019 рр. [5]

Щодо структури товарних запасів порівняно до 2017 р. незначні коливання відбулися між продовольчими і непродовольчими товарами. В розрізі груп продовольчих товарів великих структурних зрушень не відбулося. Найбільшу питому вагу займають непродовольчі товари. В 2019 р. вони склали 72,7 %, в 2018 р. – 68,8 %, а в 2017 р. – 71,6 % [5].

Основними причинами утворення наднормативних товарних запасів на торговельному підприємстві можуть бути:

- помилки в організації торгівлі (графік роботи, форма обслуговування, викладка товарів, додаткові послуги та інше);

- необґрунтована цінова політика;

- помилки в формуванні асортименту товарів;

- помилки при розробці графіка заовзу та визначенні обсягу партії поставки (невідповідність періодичності поставки швидкості реалізації, невідповідність обсягу поставки обсягу попиту на товар);

- неефективна рекламна стратегія підприємства в цілому та стосовно окремих реалізованих товарів;

- низька якість товарів, поганий дизайн упаковки та інші характеристики;

- моральне старіння товару, невідповідність моді та іншим потребам споживачів;

- поява на ринку нових модифікацій або принципово нових товарів з кращими споживчими характеристиками;

- низька платоспроможність споживачів;

- підвищення гостроти конкурентної боротьби в районі діяльності підприємства та інші.

Про важливість поняття управління товарними запасами для науки й практики торговельної діяльності говорить наявність його різноманітних дефініцій у сучасній літературі з менеджменту та логістики. Так, Голюков К. Ю., Шульгіна Л. М., розглядаючи управління товарними запасами як невід'ємну складову загального процесу управління підприємством, визначили сутність даного поняття як процес формування і використання запасів,

спрямований на досягнення економічних цілей розвитку підприємства [4, с. 95].

З логістичної точки зору управління товарними запасами є процесом балансування між двома взаємовиключними тенденціями: мінімізацією витрат на утримання запасів і створенням запасів в обсягах, необхідних для здійснення безперервного процесу реалізації [1, с. 39]. Зростання товарних запасів повинно відбуватися доти, доки ефективність їх використання буде перевищувати витрати на утримання кожної додаткової одиниці запасів і відволікання оборотних коштів із обороту.

Аналогічного погляду на сутність даного поняття дотримуються співавтори Перебийніс В. І., Дробота Я. А., розглядаючи управління товарними запасами як спробу встановити рівновагу між двома протилежними вимогами: фінансистів, які прагнуть мінімізувати витрати на зберігання товарів, і маркетингові, які прагнуть оптимізувати обслуговування споживача, підтримуючи постійний рівень запасів товарів за всім спектром торговельного асортименту [9, с. 34].

Акцент на двоаспектності сутності управління товарними запасами також робить Оснач О. Ф., підкреслюючи необхідність регулювання рівня товарів на підприємстві та доцільність розгляду управління товарними запасами через призму потреб управління товарооборотом [8].

Узагальнюючи визначення поняття “управління запасами”, даємо авторське визначення – це комплекс певних заходів, спрямований на забезпечення оптимальної кількості й видів фізичних ресурсів, необхідних для реалізації стратегічного плану підприємства.

Здійснивши огляд фахової літератури, проаналізувавши показники господарської діяльності та врахувавши особливості системи управління запасами і витратами торговельних підприємств, нами розроблено загальну структурно-логічну схему процесу стратегічного управління товарними запасами (рис. 2).

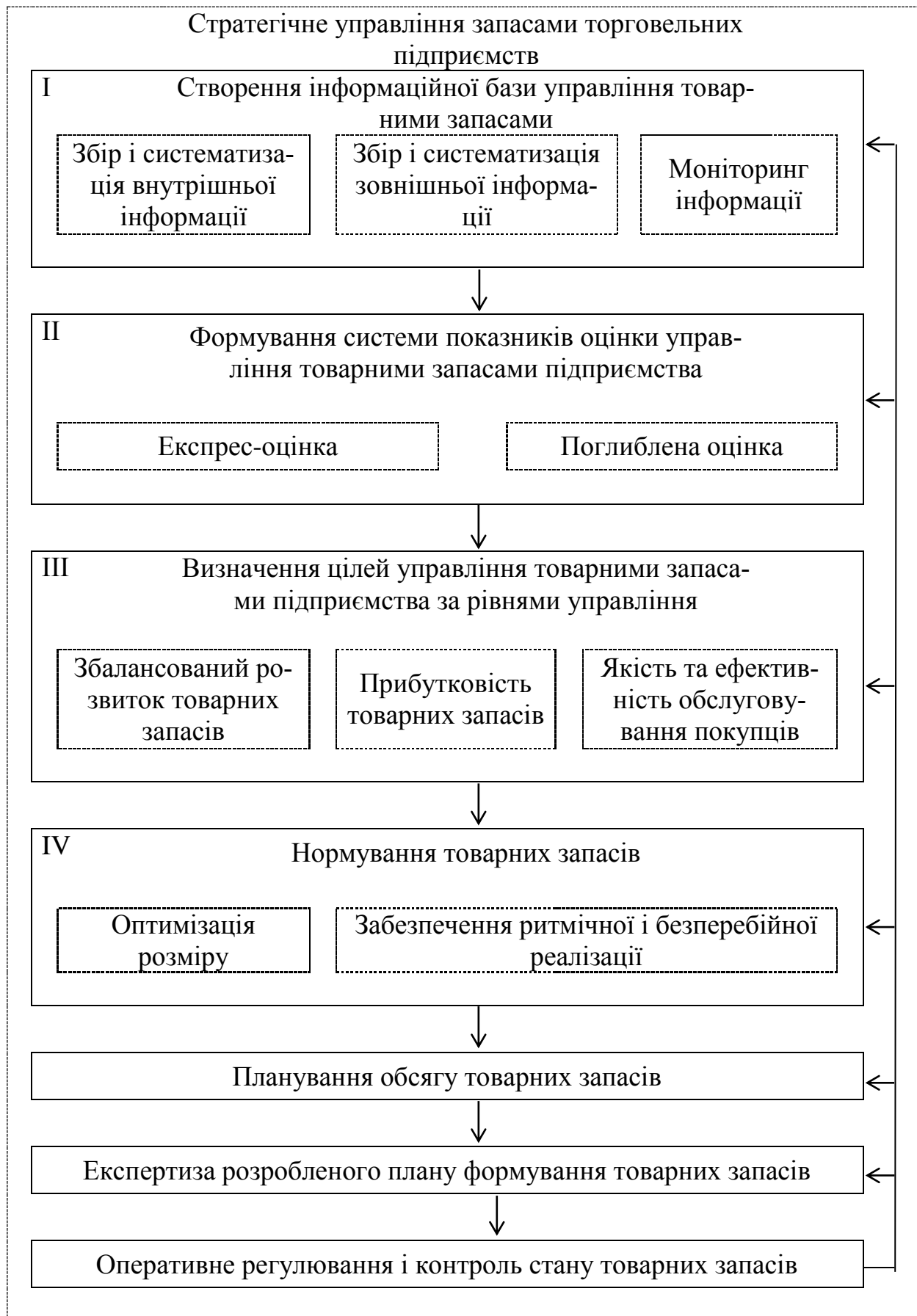

Рис. 2. Гармонізація стратегічного управління товарними запасами [авторська розробка]

Запропонована схема, на нашу думку, демонструє етапи та послідовність формування стратегічного управління запасами в загальній системі стратегічного управління підприємством. Ми розглядаємо стратегічне управління запасами як динамічну сукупність ряду взаємозалежних процесів.

Перший етап процесу формування стратегії управління запасами – це створення інформаційної бази управління.

Інформаційна база ґрунтується на:

- обробці внутрішньої інформації про фактичний стан запасів, відповідність попиту, швидкість їх реалізації;

- зборі та систематизації зовнішньої інформації, яка передбачає моніторинг товарної пропозиції (цінової та збутової політики постачальників), враховує кон'юнктуру ринку та планові показники підприємства за обсягом обертання запасів і використання матеріально-фінансових ресурсів. На другому етапі здійснюється формування системи показників оцінки управління товарними запасами за напрямками: поглиблена оцінка та експрес-оцінка. Даний етап передбачає аналіз ефективності використання запасів, вивчення основних закономірностей та тенденцій, що притаманні процесу формування та реалізації запасів, виявлення причин прискорення або уповільнення обороту запасів, оцінку ефективності інструментів поточного управління запасами.

Наступний етап – визначення цілей управління товарними запасами підприємства за рівнями управління. Вважаємо, що стратегічні цілі повинні враховувати вимоги до діяльності підприємства з боку внутрішніх і зовнішніх чинників: тенденції розвитку галузі, стан національної економіки, стадія життєвого циклу підприємства, характер конкуренції тощо. Обґрунтування цілей має здійснюватися на основі системного підходу до управління з урахуванням відповідності базовій стратегії підприємства.

Наступним етапом є нормування товарних запасів, що здійснюється з ціллю визначення їх оптимальних розмірів, щоб мати можливість забезпечити плановий обсяг товарообороту при безперебійній реалізації товарів за мінімальних витрат на їх зберігання, формування, регулювання.

Наступний етап передбачає планування товарних запасів. На цьому рівні управління основне завдання – стратегічне планування діяльності підприємства на ринку і координація внутрішньокорпоративної тактики управління, яка має здійснюватися менеджерами вищої ланки керівництва.

На етапі оперативного реагування має відбуватися оптимізація витрат, пошук шляхів найбільш ефективного використання ресурсів підприємства, визначення критеріїв оптимізації, пов'язані з довгостроковими цілями розвитку підприємства.

Пропонуємо для торговельних підприємств обрати наступні цілі управління запасами:

- забезпечення ефективності та якості обслуговування покупців;
- достатність запасів;
- забезпечення прибутковості товарних запасів;
- забезпечення збалансованого розвитку запасів, враховуючи стратегії підприємства на споживчому ринку.

Взаємозв'язок складових управління запасами наведено у табл. 1.

На нашу думку, нормування є достатньо трудомістким процесом, який передбачає залучення додаткових фінансових ресурсів. Підприємству необхідно диференціювати запаси за категоріями:

- запаси, які можна контролювати з певною періодичністю і використовувати більш прості методи визначення потреби;

- запаси, що потребують особливого контролю і детального нормування.

Наступний етап – експертиза розробленого плану формування товарних запасів. Експертиза передбачає перевірку відповідності плану формування запасів певним вимогам: фінансовим можливостям підприємства; цілям формування запасів; матеріально-технічній базі підприємства (наявні площі і ємності складських приміщень, а також інших місць зберігання товарів, можливостей підприємства для їх розширення).

Дії щодо оперативного регулювання обсягу товарних запасів і контролю за їх станом передбачають здійснення контролю ходу реалізації і стану наявних запасів, визначення часу подачі замовлення на поставку й оптимального обсягу партії поставки, розробку графіка завезення товарів, впровадження системи заходів профілактики виникнення наднормативних запасів і обґрунтування політики реалізації, виявлення причин утворення наднормативних товарних запасів та їх обсягів.

Дослідивши структуру витрат, що пов'язані з управлінням запасами, нами запропоновано класифікацію витрат на управління запасами торговельного підприємства (рис. 3).

Зазначимо, що в процесі дослідження спостерігалися незначні коливання структури витрат на управління запасами. Це, за нашими спостереженнями, пов'язано з посиленням вимог до зберігання та транспортування запасів, змінами попиту на товари, підвищенням конкуренції тощо.

Проведений аналіз дозволяє визначити основні напрями оптимізації руху товарних запасів:

- організація і проведення маркетингових досліджень;

- здійснення гнучкої цінової політики;

- впровадження нової асортиментної групи товарів. Відсутність проведення маркетингових досліджень ринку й основних його сегментів є однією зі слабких сторін торговельних підприємств України.

Взаємозв'язок складових стратегічного, функціонального та оперативного управління запасами торговельних підприємств

Рівні управління	Управлінські рішення	Цілі управління запасами	Суб'єкт	Показники	Результати
Стратегічний	Довгострокові	Забезпечення збалансованого розвитку запасів з огляду стратегії підприємства на споживчому ринку	Керівники вищої ланки управління	Частка на ринку, динаміка товарообороту, товарних запасів, фінансових результатів від операційної діяльності, співвідношення динаміки товарообороту, фінансових результатів та товарних запасів	Досягнення стратегічних цілей діяльності торговельного підприємства на споживчому ринку
Функціональний	Середньострокові	Забезпечення прибутковості запасів	Керівники підрозділів	Рентабельність товарних запасів, динаміка фінансового результату від операційної діяльності, динаміка товарних запасів, оборотність товарних запасів, склад джерел формування товарних запасів	Підвищення рентабельності інвестицій в товарні запаси
Оперативний	Короткострокові	Забезпечення якості та ефективності обслуговування покупців	Категорійний менеджер, менеджер зі закупівлі	Показники дефіциту та задоволення споживчого попиту, оборотність товарних запасів, забезпеченість товарними запасами, витрати на одиницю товарних запасів	Підвищення якості та ефективності системи обслуговування, лояльності споживачів

Планування асортименту має проводитися на основі даних маркетингових досліджень:

- визначення поточних і перспективних потреб населення;
- вивчення мотивації покупок і закономірностей поведінки покупців на ринку;
- дослідження сегментації ринку і типології споживачів;
- вивчення стандартів якості;
- дослідження дефектної продукції, відбракованої в процесі реалізації;
- аналіз інформації про якість і асортимент товарів, що реалізуються, отриманої від споживача “зворотного зв’язку”.

З метою більш повного вивчення потреб в окремих видах товарних запасів на ринку пропонуємо торговельним підприємствам щомісячно розсилати споживачам інформаційні листки із зазначенням пропонованих товарів для отримання заявок, тим самим збільшуючи збут продукції. Також рекомендуємо проводити дослідження в торгових залах безпосередньо продавцями-консультантами. Отримані дані дадуть уявлення про попит у кожному магазині, що дасть можливість оптимізувати асортимент товарів і скоротити терміни реалізації.

Також доцільно проводити постійний моніторинг за станом справ у основних конкурентів: пропонований асортимент і рівень цін, що дозволить торговельному підприємству обрати оптимальну цінову політику щодо своєї продукції.

З метою закріплення позицій на ринку вважаємо за потрібне перш за все підтримувати ціни на продукцію на конкурентному рівні, тобто трохи нижче, ніж у конкурентів, адже для більшості людей на даний момент це головний фактор прийняття рішення про здійснення покупки.

Створення і використання web-сайту дозволить торговельному підприємству в найкоротші терміни доводити до клієнтів всю необхідну інформацію, а також, з використанням спеціальних програмних засобів, проводити маркетингові дослідження в реальному часі.

Особливому контролю і ревізії повинні піддаватися залежані і неходові запаси.

Метою ліквідації запасів є усунення небажаних запасів по можливо максимальній ціні або з можливістю низькими витратами.

Розглянемо кілька підходів, в порядку убудування ефективності, для виконання цього завдання.

1. Переміщення зайвих запасів в інший підрозділ підприємства, де вони потрібні. Це варто зробити, якщо, звичайно, витрати на переміщення товару між підрозділами набагато менше від його вартості.

2. Повернення продукції постачальнику. Бажаність цього варіанта залежить від конкретного постачальника. Одні постачальники дуже легко приймають товар, що повертається, інші ж вимагають стількох платежів і умов, що повернути продукцію неможливо.

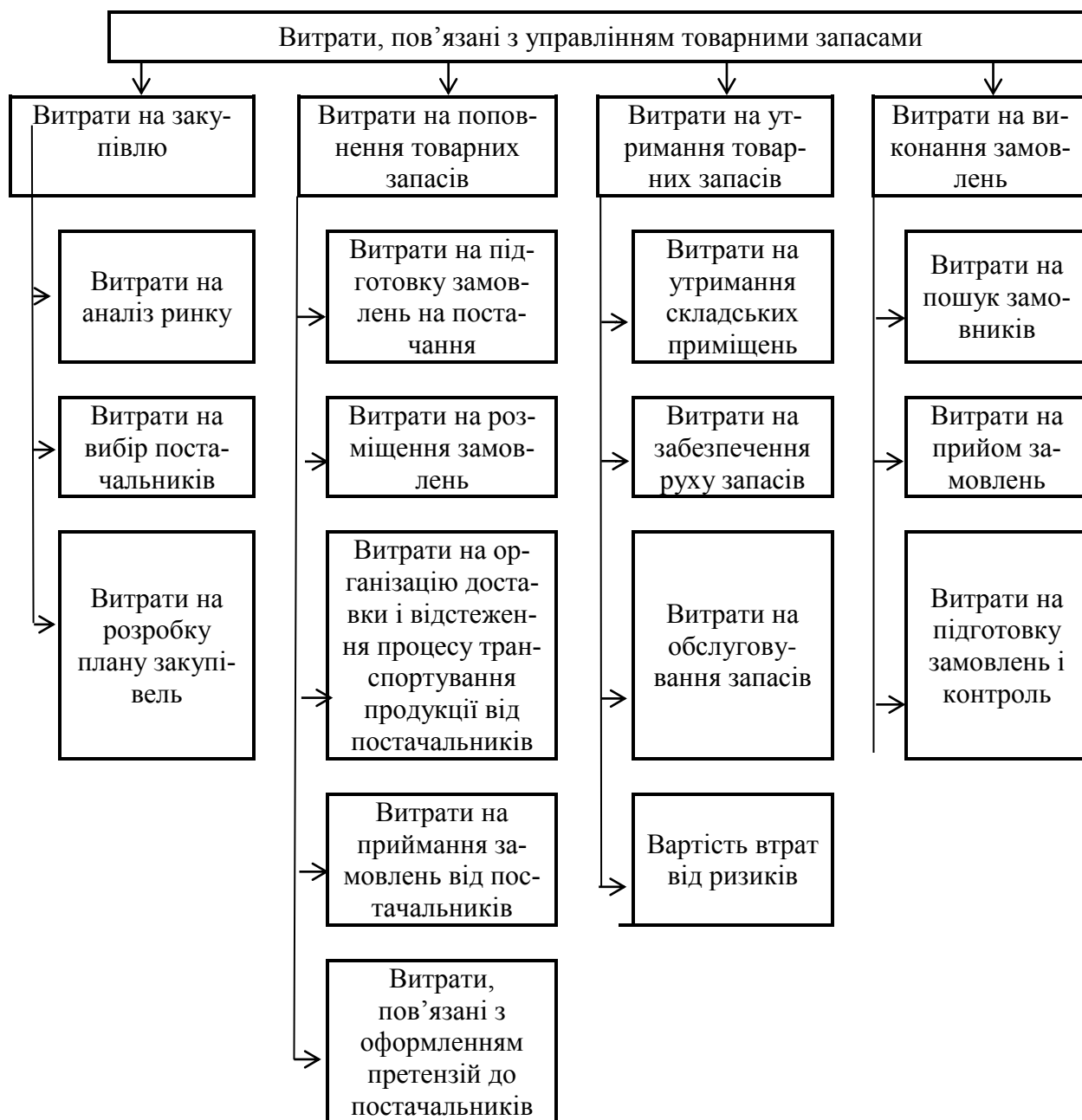

Рис. 3. Класифікація витрат на управління запасами торговельного підприємства [авторська розробка]

3. Зниження ціни, щоб продати зайві запаси. Особливо гостро це спрацьовує, якщо у покупця буде вибір.

4. Призначення торговому персоналу грошового заохочення за продаж зайвих запасів.

5. Ліквідація товару. Найменш бажана альтернатива, але в цьому випадку вивільняється простір на складах і з'являється можливість списати собі вартість товару.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. На основі проведеного аналізу управління запасами торговельних підприємств можна визначити, що питання комплексної оцінки управління товарними запасами є дуже актуальним. Політика управління товарними за-

сами на підприємстві має бути направлена на зменшення періоду їх обороту та оптимізацію структури і розміру товарних запасів при мінімальних витратах.

Управління товарними запасами відіграє важливу роль на підприємстві, оскільки дозволяє керівництву приймати якісні управлінські рішення щодо стратегії розвитку підприємства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білик І. І. Логістична концепція диференційованої політики запасів товарів щоденного попиту / Білик І. І. // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2008. – № 633. – С. 39-42.

2. Вівчар О. І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін / Вівчар О. І. // Сталий розвиток економіки. – 2014. – № 1. – С. 194-199.

3. Голіков О. І. Основи класифікації і методи управління витратами в системі стратегічного управлінського обліку / Голіков О. І., Миколаєва Н. А. // Азимут наукових досліджень: економіка і управління. – 2014. – № 1. – С. 26-30.

4. Голіков К. Ю. Вдосконалення оцінки ефективності системи управління запасами на підприємстві / Голіков К. Ю., Шульгіна Л. М. – Young. – 2016. Т. 29. № 2. – С. 89-104.

5. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. Маркіна І. А. Управління прибутком торговельних підприємств : монографія / Маркіна І. А., Вороніна В. Л. – Полтава : Вид-во ПП “Астрая”, 2018. – 167 с.

7. Олініченко К. С. Управління товарними запасами підприємств роздрібною торгівлю : монографія / Олініченко К. С. – Х. : Видавництво Іванченка І. С., 2017. – 211 с.

8. Оснач О. Ф. Оптимізація виробничих запасів як джерело скорочення витрат підприємства / Оснач О. Ф. // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 1. – С. 134-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2013_1_22.

9. Перебийніс В. І. Логістичне управління запасами на підприємствах : монографія / Перебийніс В. І., Дроботя Я. А. – Полтава : ПУЕТ, 2012. – 279 с.

10. Шнайдер О. В. Теоретичні аспекти аналізу поведінки витрат і взаємозв'язку витрат, обороту і прибутку / Шнайдер О. В., Абрамова Н. С. // Азимут наукових досліджень: економіка та управління. – 2014. – № 3. – С. 111-114.

schodennoho popytu, *Visnyk Natsional'noho universytetu “Lvivs'ka politehnika”*, vol. 633, pp. 39-42.

2. Vivchar, O. I. (2014), Prahmatyzm pryskorennia biznesu pry monitorynhu joho ekonomichnoi bezpeky v konteksti transformatsijnykh zmin, *Stalij rozvytok ekonomiky*, № 1, s. 194-199.

3. Holikov, O. I. and Mykolaieva, N. A. (2014), Osnovy klasyfikatsii i metody upravlinnia vytratamy v systemi stratehichnoho upravlinskoho obliku, *Azymut naukovykh doslidzhen': ekonomika i upravlinnia*, № 1, s. 26-30.

4. Holikov, K. Yu. and Shul'hina, L. M. (2016), Vdoskonalennia otsinky efektyvnosti systemy upravlinnia zapasamy na pidpryemstvi, *Young*, vol. 1/2, pp. 89-104.

5. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy: ofitsijnyj sajt, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 May 2020).

6. Markina, I. A. and Voronina, V. L. (2018), Upravlinnia prybutkom torhovel'nykh pidpryemstv, *Vyd-vo PP «Astraiia», Poltava*.

7. Olinichenko, K. S. (2017), Upravlinnia tovarnymy zapasamy pidpryemstv rozdribnoi torhivli, *Vydavnytstvo Ivanchenka, Kharkiv*.

8. Osnach, O. F. (2013), Optymizatsiia vyrobnychych zapasiv iak dzherelo skorochennia vytrat pidpryemstva, *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 1, pp. 134-139, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2013_1_22 (Accessed 14 May 2020).

9. Perebyjnis, V. I. and Drobotia, Ya. A. (2012), Lohistychno upravlinnia zapasamy na pidpryemstvakh, *PUET, Poltava*.

10. Shnajder, O. V. and Abramova, N. S. (2014), Teoretychni aspekty analizu povedinky vytrat i vzaiemozv'iazku vytrat, обороту і прибутку, *Azymut naukovykh doslidzhen': ekonomika ta upravlinnia*, № 3, s. 111-114.

REFERENCES

1. Bilyk, I. I. (2008), Lohistychna kontsepsiia dyferentsijovanoi polityky zapasiv tovariv

Стаття надійшла до редакції 13 лютого 2020 року

UDC 658.6:004.738.5 (339.13)

Natorina A. O.,

alyonanatorina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6367-879X,

Researcher ID: G-9089-2017,

Ph.D., Head of the International Economics, Accounting and Finance Department, Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University, Kyiv

ESSENCES OF ONLINE BUSINESS MANAGEMENT: IT ASPECT

Abstract. *It is substantiated that the rational management of IT risks is the catalyst for the dynamic online business development in the context of digital transformation and changing marketing environment. It forms the foundation for the active relevant actions implementation to increase the online business competitiveness in accordance with its vision, mission and allows to achieve the planned metrics in the shortest possible time. The systematized list of IT risks of online business which divided into three groups (IT maintenance and support risks; IT potential management risks; IT administration risks) is developed and its graphical interpretation is given. The proposed IT risks take into account the specifics of digital transformation and its impact on the online business set and development. The scientific and methodical approach to assessing the probability of IT risks and making correct management decisions to level or eliminate them in the future is substantiated. The scientific and methodical approach involves the identification of the status of the IT risks online business, taking into account which allows to develop the relevant management plan. The proposed scientific and methodical approach is tested by the example of Ukrainian retailers that have online business in different market segments (food retail; drogerie; home appliances and electronics retail; DIY-retail). The preconditions and causes of online business IT risks of the studied set of Ukrainian retailers in clusters are determined. Reasonable explanations are given on the significance and likelihood of the online business IT risks of retailers in accordance with their identified statuses. It is developed the continuum of unified activities to reduce the negative consequences of three groups IT risks. It based on the results of testing the justified scientific and methodical approach.*

Key words: online business, retail, IT risk, qualitative assessment of IT risks, cybersecurity, cyberincident, continuum of unified activities.

Наторіна А. О.,

alyonanatorina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6367-879X,

Researcher ID: G-9089-2017,

к.е.н., завідувач кафедри міжнародної економіки, обліку та фінансів, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая, м. Київ

ЕСЕНЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ ОНЛАЙН-БІЗНЕСУ: ІТ-РАКУРС

Анотація. *Обґрунтовано, що каталізатором динамічного розвитку онлайн-бізнесу в умовах цифрової трансформації та мінливому маркетинговому середовищі є раціональний менеджмент ІТ-ризиків. Він формує фундамент для реалізації активних релевантних дій з підвищення конкурентоспроможності онлайн-бізнесу відповідно до його візії, місії та дозволяє досягти заплановані метрики у максимально можливі короткі часові терміни. Розроблено систематизований перелік ІТ-ризиків онлайн-бізнесу у розрізі трьох груп (ризиків ІТ-забезпечення та підтримки; ризиків управління ІТ-потенціалом; ризиків ІТ-адміністрування) та наведено його графічну інтерпретацію. Запропоновані ІТ-ризиків враховують особливості цифрової трансформації та її вплив на ведення і розвиток онлайн-бізнесу. Обґрунтовано науково-методичний підхід щодо оцінювання ймовірності настання ІТ-ризиків та прийняття коректних управлінських рішень щодо їх нівелювання або ліквідації у перспективі. Науково-методичний підхід передбачає ідентифікацію статусів ІТ-ризиків онлайн-бізнесу, врахування яких дозволяє розробити релевантний план менеджменту. Апробовано запропонований науково-методичний підхід на прикладі українських ритейлерів, що здійснюють ведення онлайн-бізнесу у різних ринкових сегментах (food-ритейл; дрогери; ритейл у сфері побутової техніки та електроніки; DIY-ритейл). Детерміновано передумови та причини виникнення ІТ-ризиків онлайн-бізнесу досліджуваної сукупності українських ритейлерів у розрізі кластерів. Аргументовано надано роз'яснення щодо значущості та ймовірності настання ІТ-ризиків онлайн-бізнесу ритейлерів відповідно до їх ідентифікованих статусів. Розроблено континуум уніфікованих заходів зі зменшення негативних наслідків ІТ-ризиків у розрізі трьох груп, базуючись на результатах апробації обґрунтованого науково-методичного підходу.*

Ключові слова: онлайн-бізнес, ритейл, ІТ-ризик, квалітаивне оцінювання ІТ-ризиків, кібербезпека, кіберінцидент, континуум уніфікованих заходів.

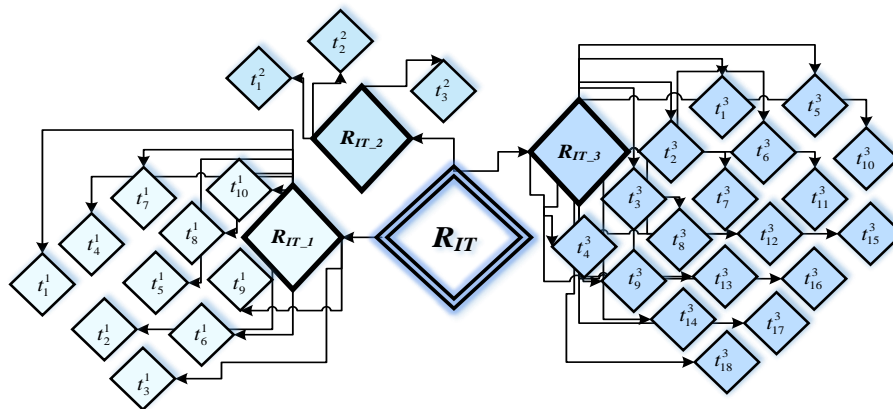
JEL Classification: G32, L81, M15.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-13>

Statement of the problem. In the context of digital transformation, online business is constantly changing and involves the use of new approaches to IT implementation. It is also can be observed the constant increase in requirements for ensuring cybersecurity through the rapid development of malware, which, among other things, hinders the proper implementation of business processes. In these conditions, the dynamic development of online business requires systematic tracking of IT risks and the implementation of activities to level and / or eliminate cyberincidents and negative consequences if they occur.

Analysis of the latest research and publications. The impact of information and communication technologies on doing business in the national and

international markets, as well as possible risks and consequences as a result of IT implementation are highlighted in the works [3; 7; 12]. The importance and role of risk management realization for the dynamic business development are shown in the publications [1-2; 10-11]. Nevertheless, the [4-6; 13-14] are determined the aspects of business management in various areas, taking into account certain types of risks. However, it is important to note that the specifics of online business management and development still require further research in the context of digital transformation and constant changes in the environment. In addition, a detailed interpretation of IT risks, which is necessary to take into account a successful online business, is still missing in scientific studies.

Notes.

R_{IT_1} – IT maintenance and support risks. Group 1:
 t_1^1 – insufficient management interest in IT implementation; t_2^1 – inadequate understanding of IT tasks and incorrect interpretation of IT problems; t_3^1 – untimely IT solutions; t_4^1 – irregular tracking of inquiries, needs and preferences of online buyers; t_5^1 – non-congruence of IT and business strategies; t_6^1 – inability to identify the IT needs of online business; t_7^1 – use of irrelevant IT tools; t_8^1 – lack or insufficiently clear budget allocation for IT development; t_9^1 – improper oversight of IT costs; t_{10}^1 – high level of dependence on the functioning of a number of information systems.

R_{IT_2} – IT potential management risks. Group 2:
 t_1^2 – unsatisfactory performance of the IT department’s functions to ensure information and cybersecurity for successful online business in the market; t_2^2 – low qualification of IT department specialists; t_3^2 – statutory and regulatory inconsistencies of the IT department.

R_{IT_3} – IT administration risks. Group 3:
 t_1^3 – insufficient IT rationalization; t_2^3 – lack of control over the architecture of the information system; t_3^3 – inconsistency of IT standards; t_4^3 – unsatisfactory outsourcing control and / or excessive dependence on it; t_5^3 – incomplete monitoring of IT service levels; t_6^3 – lack of positive business results as a result of changes in IT administration; t_7^3 – incorrect operation of the continuous IT control system; t_8^3 – low level of determination and administration of cyberincidents; t_9^3 – irrational management of IT operations; t_{10}^3 – inability to manage the continuity of IT operations; t_{11}^3 – inconsistency of IT administration and business processes; t_{12}^3 – low quality IT testing; t_{13}^3 – complexity of the IT transformations administration and implementation; t_{14}^3 – generation of false data by the information system; t_{15}^3 – failure of data quality control; t_{16}^3 – weak protection of information system and IT equipment; t_{17}^3 – incorrect implementation of the cyberattack identification process; t_{18}^3 – disability of the cyberattack response system.

Fig. 1. IT risks of online business (developed by the author)

Therefore, **the purposes** of the article are to systematize IT risks of online business and substantiate the scientific and methodical approach to assessing the likelihood of their occurrence, as well as develop the continuum of unified activities to reduce the negative consequences of these IT risks.

Results. The rational IT risk management in the context of digital transformation plays a key role in the development of online business in a changing marketing environment. It is the foundation for developing proactive actions to strengthen competitive market positions with mission, vision and desired metrics. Considering the above, according to the results of the detailed analysis of research by scientists [1-7; 10-14], the systematic list of online business IT risks is developed (Fig. 1) that, compared to others, takes into account the features and impact of digital transformation.

According to the Fig. 1, R_{IT} includes three risk groups (1):

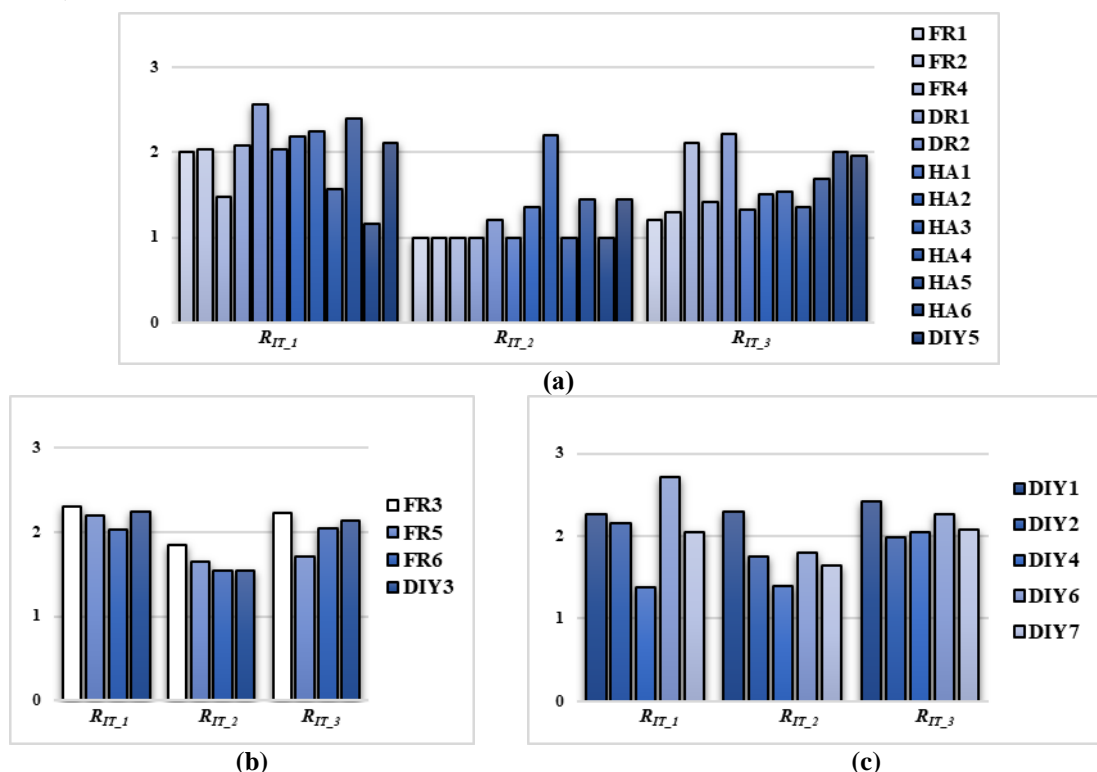
$$R_{IT} = \{R_{IT_1}; R_{IT_2}; R_{IT_3}\}, \quad (1)$$

where $R_{IT_1} = \sum_{n=1}^{10} t_n^1$, $R_{IT_2} = \sum_{n=1}^3 t_n^2$,

$$R_{IT_3} = \sum_{n=1}^{18} t_n^3 \quad (2-4)$$

The formation of the appropriate database of online business IT risks is the basis of the author's scientific and methodical approach to assess the probability of IT risks and make the right decisions to level or eliminate them in the future. The essence of the scientific and methodical approach is to survey experts and specialists in order to identify two statuses of IT risks – “accept” (status 1) and “change” (status 2, which divided into three types – “reduce”, “transfer”, “remove (eliminate)”). The identified status allows to develop the relevant online business IT risk management plan.

The approbation of the scientific and methodical approach is carried out by the example of Ukrainian retailers who have online business in the following segments: food retail; drogerie; home appliances and electronics retail; DIY-retail. The division of retailers into clusters and certain aspects of their activities are reflected in [8-9]. The Fig. 2 represents the results of three groups of R_{IT} risks assessment of retailers' online business in 2020 in terms of three clusters.

Notes. *Cluster 1*: Auchan Ukraine (FR1), Metro Cash and Carry Ukraine (FR2), NOVUS Ukraine (FR4), Yves Rocher Ukraine (DR1), RUSH (DR2), ALLO (HA1), Foxtrot (HA2), DIESA (HA3), Comfy Trade (HA4), Harazh Mobail Hrup (HA5), Citrus Discount (HA6), Leroy Merlin Ukraine (DIY5). *Cluster 2*: NASH KRAI (FR3), Tavria V (FR5), Fozzy Food (FR6), Budmax (DIY3). *Cluster 3*: BRV Kyiv (DIY1), Nova Linia (DIY2), Epicentr K (DIY4), Furniture Company of Ukraine (DIY6), JYSK Ukraine (DIY7).

Fig. 2. Probability of retailers' online business R_{IT} in 2020 in terms of clusters *Cluster 1* (a), *Cluster 2* (b), *Cluster 3* (c) (developed by the author)

Among the set of retailers that formed *Cluster 1*, the results of the calculations identified the status 2 “change” for 2 of 3 studied food retailers – FR1, FR2, 2 drogeries – DR1 and DR2, 4 of 6 retailers in the field of home appliances and electronics – HA1, HA2, HA3, HA5, as well as DIY-retailer – DIY5. It is found that IT risks are very likely for FR1, due to the retailer’s rethinking of the need to integrate advanced IT into a comprehensive online business management system and increase the cost of their implementation to ensure the congruence of IT and business strategies aimed at maximum satisfaction, needs and preferences of online buyers. For FR2, the probability of risks is due to the design of business processes without focusing on IT, which resist the rapid online business development and increase the risk probability. DR1 scores reflect an advanced IT provisioning and support system using the relevant toolkit, but without investing in IT development and optimizing IT costs. Given the low interest of DR1 in building IT capacity, the status 2 “change” of R_{IT_1} is identified. Unlike DR1, in DR2 the risks in the group R_{IT_1} are higher, which is primarily due to the reluctance to use modern IT for strategic decision-making and online business management based on digital transformation trends.

The score R_{IT_1} of HA1 is explained by inaccuracy in the general system of accounting for the costs of the IT implementation and updating, as well as weak control / lack of control over the implementation of the IT budget. In addition, it can be stated that the retailer HA2 does not have a strategic focus on the IT strategy implementation. As the explanation for the likelihood of HA3 risks might be that when drawing up the operating budget, the retailer has some difficulty in taking into account the total IT cost. The consequence of this is also an incorrect organization of the total management costs. R_{IT_1} risk assessments are shown an incorrect interpretation of HA5 requests, needs and preferences of online buyers regarding IT security and the use of unacceptable authentication settings in the online shop. The status 2 “change” is also identified as a result of the R_{IT_1} assessment for DIY5 included in *Cluster 1*. The prerequisite for this is the setting of tasks in the absence of a well-founded IT strategy, which allowed in a relatively short period of time to achieve the overall goal of online business in the context of digital transformation.

For FR3 it is identified the weak links between mission, vision, understanding of requests, needs, preferences of online buyers and their behavior, staff competence, financial and investment management, business processes and communications at different hierarchical levels. The DIY3 risk status R_{IT_1} is negatively affected by the difficult navigation of the online shop website for online buyers and the low level of IT security when placing online orders, which is partly due to the lack of an identification procedure. In *Clus-*

ter 3, where the status 2 “change” for the risk group R_{IT_1} is identified for 4 DIY retailers. Such DIY1 assessments are due to the inability of staff to identify IT problems in a timely manner and focus their efforts on achieving them. Unlike DIY1, scores of R_{IT_1} in DIY2 and DIY7 are lower and indicate too deep immersion in operational management and the inability to develop and adjust the online business vision, which provides maximum satisfaction of requests, needs and preferences of online buyers through timely implementation of IT solutions. It is worth noting that DIY6 has the highest probability of group risks R_{IT_1} , both among retailers in *Cluster 3* and among other clusters – *Cluster 1, Cluster 2*.

It is identified the status 2 “change” for the retailer in the field of home appliances and electronics in *Cluster 1* (HA3) and DIY-retailer in *Cluster 3* (DIY1). The high probability of a risk group R_{IT_2} for HA3 is explained by the development of HR-strategy without the use of grading, which is able to provide an objective assessment of the IT professionals results, their competence, contribution to constructive solutions to online business problems and establish appropriate rewards. The identified risk group status for DIY1 is due to the inability to provide flexible and systematic training of IT professionals with an emphasis on improving their knowledge, skills and abilities in IT, as well as the lack of focus on developing competencies and critical thinking that contribute to the solution of management tasks.

Based on the calculations, the status 2 “change” is identified for the risk group R_{IT_3} for FR4, DR2, HA6 in *Cluster 1*, FR3, FR6, DIY3 in *Cluster 2* and DIY1, DIY4, DIY6, DIY7 in *Cluster 3*. The FR4 score shows a low level of staff motivation to quickly identify and administer cyberincidents, which directly affects the retailer’s online business. Another group R_{IT_3} for DR2 in *Cluster 1* is more likely to have group risks due to the occasional use of IT to diagnose and monitor metrics that allow to fragment the online business effectiveness. Partial concentration on promising IT projects to combat cyberattacks and ensure control over IT operations is increased the likelihood of R_{IT_3} for HA6. Changing the identified status for HA6 requires the focus on improving cyberattack protection.

Analyzing the calculation data for retailers in *Cluster 2*, it should be noted that the probability of risks for FR3 is higher than for FR6 and DIY3. This is due to the corporate culture, where the specialists of the IT department are disorganized and work effectively under the mode of “manual” management. Prerequisite for the status 2 “change” for the risk group R_{IT_3} for FR6 – the retailer’s reluctance to develop and use in practice personalized applications and IT solutions tailored to the individual needs of online buyers. The

risks of DIY3 in the group R_{IT_3} are high due to the increased dependence on outsourcing and cooperation with business partners which do not seek to improve the quality of service delivery and carry out unsystematic market expansion.

The likelihood of risks R_{IT_3} for DIY1 is due to the lack of a holistic understanding of the IT role in the context of effective IT online business administration. The DIY4 score represents the need to implement mentoring and coaching practices with the collaboration of specialists from different departments on IT projects in order to develop the effective response system to cyberattacks and ensure the appropriate level of further IT support. The identified status 2 “change” for DIY6 is due to the ambiguity of the strategic idea of the retailer’s online business, which does not allow the IT department to turn it into a concrete result and, consequently, does not provide the appropriate level of information system administration and IT transformations. Incorrectly established metrics for diagnosing

and monitoring the status and effectiveness of IT operations have significantly affected the activities of DIY7 and increased the likelihood of risks R_{IT_3} .

To ensure the sustainable and dynamic development of online business, it is necessary to carry out effective IT risk management. This involves making rational business decisions to implement a set of activities to level or eliminate the risks of online business. That is why, in order to reduce the negative consequences for the conduct and development of online business in the event of risks, the author developed the continuum of unified activities aimed at reducing the negative consequences for the online business conduct and development in the risk R_{IT} groups (Table 1).

The implementation of the proposed relevant activities for leveling and / or liquidation will ensure the adoption of correct management decisions and facilitate the rapid online business scaling.

Table

The continuum of unified activities to reduce the negative consequences from R_{IT} (developed by the author)

Group of R_{IT} risks	Activity	Group of R_{IT} risks	Activity
Group 1	Business process automation and IT application to identify differentiated requests, needs and preferences of online buyers	Group 3	Improving the mechanism of response to the probable occurrence of cyberincidents on the basis of accumulated data
	Optimization of critical business processes and their standardization		
	Modernization of IT security architecture		
	Rationalization of IT security tools		Diagnosis of the level of IT protection against possible cyberattacks and cyberincidents
	Renovation of technologies for protection against cyberattacks and cyberincidents.		
	Development of the complex operation plan to eliminate the negative consequences of the online business risks, in particular, cyberincidents		
	Increasing the speed in response to cyberattacks and cyberincidents		
Group 2	Development and implementation of cybersecurity policy with the involvement of management and competent IT professionals and other employees	Group 3	Designing of business processes to ensure IT security
	Formation and expansion of intelligent databases for assessing the likelihood of risks in the context of effective IT security management		Modernization of IT security management system
	Ensuring the flexibility of the IT infrastructure		Development of the alternative cyberincident response plans
	Ensuring cybersecurity and increasing the level of the online business IT protection		Risks prediction, including those caused by the growth of cyberattacks and cyberincidents, using intelligent IT security tools
	Comprehensive verification of the IT security level		
	GAP analysis		

Conclusions and prospects for further research in this area. Based on the results of the detailed analysis of scientists' researchers, the systematized list of three groups of online business IT risks is developed and its graphic interpretation is given. Compared to others, these IT risks take into account the characteristics and impact of digital transformation on online business. The scientific and methodical approach to assessing the probability of IT risks and making correct decisions to level or eliminate them in the future is substantiated. The approbation of the approach is carried out by the example of Ukrainian retailers that have online business in different market segments. The continuum of unified activities to reduce the negative consequences from R_{IT} is developed, based on the results of approbation.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артеменко Л. П. Удосконалення процесу управління ризиками у ході впровадження новітніх інформаційних технологій / Л. П. Артеменко, Т. В. Ситник // Молодий вчений. – 2015. – № 1 (1). – С. 38-41.
2. Aven T. Risk assessment and risk management: review of recent advances on their foundation / T. Aven // *European Journal of Operational Research*. – 2016. – Вип. 253. – № 1. – С. 1-13.
3. Бавико О. Є. Синхронізація розвитку ринку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні з глобальними трендами / О. Є. Бавико // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2018. – № 1. – С. 272-283.
4. Forsythe S. M. Consumer patronage and risk perceptions in Internet shopping / S. M. Forsythe // *Journal of Business Research*. – 2003. – Вип. 56. – № 11. – С. 867-875.
5. Hao X. IT Operational risk measurement model based on internal loss data of banks / X. Hao // *E-business Technology and Strategy, CETS 2010, Communications in Computer and Information Science*. – 2010. – Вип. 113. – С. 180-191.
6. Lisanti Y. IT service and risk management implementation for online startup SME: Case study: Online startup SME in Jakarta / Y. Lisanti, D. Luhukay, V. Mariani // *International Conference on Information Management and Technology (ICIMTech)*. – 2017. – С. 300-303.
7. Milne G. R. Strategies for reducing online privacy risks: Why consumers read (or don't read) online privacy notices / G. R. Milne, M. J. Culnan // *Journal of Interactive Marketing*. – 2004. – Вип. 18. – № 3. – С. 15-29.
8. Natorina A. Online retailers' management system of marketing commodity policy / A. Natorina // *Economic Annals-XXI*. – 2018. – № 174 (9-10). – С. 69-72.
9. Наторіна А. О. Маркетингова товарна політика онлайн-ритейлерів: характеристика та траєкторія розвитку / А. О. Наторіна // Бізнес Інформ. – 2018. – № 9. – С. 272-277. URL: [https://www.business-inform.net/export_pdf/business-](https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-9_0-pages-272_277.pdf)

[inform-2018-9_0-pages-272_277.pdf](https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-9_0-pages-272_277.pdf) (дата звернення: 05.05.2020).

10. Obrand L. The interstitiality of IT risk: an inquiry into information systems development practices / L. Obrand, N-P. Augustsson, L. Mathiassen, J. Holmstrom // *Info Systems*. – 2019. – № 29. – С. 97-118.
11. Скопенко Н. С. Особливості формування комплексної системи ризик-менеджменту / Н. С. Скопенко // *Теоретичні та прикладні питання економіки*. – 2016. – Вип. 1. – С. 32-42.
12. Teymouri M. The impact of information technology on risk management / M. Teymouri, M. Ashoori // *Procedia Computer Science*. – 2011. – Вип. 3. – С. 1602-1608.
13. Tohidi H. The role of risk management in IT systems of organizations / H. Tohidi // *Procedia Computer Science*. – 2011. – Вип. 3. – С. 881-887.
14. Yermak S. Problems of innovative activity development at food industry enterprises of Ukraine / S. Yermak // *Journal of Hygienic Engineering and Design*. – 2017. – Вип. 21. – С. 96-102. URL: <http://www.jhed.mk/filemanager/JHED%20Vol.%2021/03.%20FPP/09.%20Full%20paper%20-%20Svitlana%20Yermak.pdf> (дата звернення: 04.05.2020).

REFERENCES

1. Artemenko, L. P. and Sytnyk, T. V. (2015), Udoskonalennia protsesu upravlinnia ryzykamy u khodi vprovadzhennia novitnikh informatsijnykh tekhnolohij, *Molodyj vchenyj*, № 1 (1), s. 38-41.
2. Aven, T. (2016), Risk assessment and risk management: review of recent advances on their foundation, *European Journal of Operational Research*, vol. 253, no. 1, pp. 1-13.
3. Bavyko, O. Ye. (2018), Synkhronizatsiia rozvytku rynku informatsijno-komunikatsijnykh tekhnolohij v Ukraini z hlobal'nymy trendamy, *Marketing i menedzhment innovatsij*, № 1, s. 272-283.
4. Forsythe, S. M. (2003), Consumer patronage and risk perceptions in Internet shopping, *Journal of Business Research*, vol. 56, no 11, pp. 867-875.
5. Hao, X. (2010), IT operational risk measurement model based on internal loss data of banks, *E-business Technology and Strategy, CETS 2010, Communications in Computer and Information Science*, vol 113, pp 180-191.
6. Lisanti, Y., Luhukay, D. and Mariani, V. (2017), IT service and risk management implementation for online startup SME: Case study: Online startup SME in Jakarta, *International Conference on Information Management and Technology (ICIMTech)*, pp. 300-303.
7. Milne, G. R. and Culnan, M. J. (2004), Strategies for reducing online privacy risks: Why consumers read (or don't read) online privacy notices, *Journal of Interactive Marketing*, vol. 18, no. 3, pp. 15-29.
8. Natorina, A. (2018), Online retailers' management system of marketing commodity policy, *Economic Annals-XXI*, no. 174 (9-10), pp. 69-72.

9. Natorina, A. O. (2018), Marketynhova tovarna polityka onlajn-rytejleriv: kharakterystyka ta traiektorii rozvytku, *Biznes Inform*, № 9, с. 272-277, available at: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-9_0-pages-272_277.pdf (data zvernennia: 05.05.2020).

10. Obrand, L., Augustsson, N-P., Mathiassen, L. and Holmstrom, J. (2019), The interstitiality of IT risk: an inquiry into information systems development practices, *Info Systems*, no. 29, pp. 97-118.

11. Skopenko, N. S. (2016), Osoblyvosti formuvannia kompleksnoi systemy ryzyk-menedzhmentu, *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vyp. 1, s. 32-42.

12. Teymouri, M. and Ashoori, M. (2011), The impact of information technology on risk management, *Procedia Computer Science*, vol. 3, pp. 1602-1608.

13. Tohidi, H. (2011), The role of risk management in IT systems of organizations, *Procedia Computer Science*, vol. 3, pp. 881-887.

14. Yermak, S. (2017), Problems of innovative activity development at food industry enterprises of Ukraine, *Journal of Hygienic Engineering and Design*, vol. 21, pp. 96-102, available at: <http://www.jhed.mk/filemanager/JHED%20Vol.%2021/03.%20FPP/09.%20Full%20paper%20-%20Svitlana%20Yermak.pdf> (accessed 4 May 2020).

Стаття надійшла до редакції 08 травня 2020 року

УДК: 331.104

Гурман О. М.,

olenagurman77@gmail.com, ORCID ID 0000-0001-9415-2635,

к. пед. н., доц., доцент кафедри маркетингу та менеджменту, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, м. Хмельницький

Комарницький І. М.,

ORCID ID 0000-0003-0501-093X,

д.е.н., проф., професор кафедри маркетингу та менеджменту, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, м. Хмельницький

КОРПОРАТИВНІ КУЛЬТУРИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ ТА МЕНТАЛЬНІ ДОМІНАНТИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ: СТРУКТУРНО-ЦІННІСНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Глобалізація світової економіки, злиття капіталів та інтернаціоналізація компаній зумовлює поступове зникнення економічних відмінностей. При цьому домінуючим у забезпеченні конкурентоспроможності стає чинник корпоративної культури — базовий елемент інтелектуального капіталу. Присутність на українському ринку світових корпорацій актуалізує необхідність розуміння цінностей, сутності, відмінностей корпоративних культур та колаборації з ними ментальності українських працівників. У статті розглянуто зміст, сутність, структуру та цінності корпоративних культур найбільших автовиробників світу — “Toyota Motor Corporation”, “Volkswagen Group” та “General Motors”. Досліджено, що у випадку впровадження корпоративної культури в свої представництва у новій країні керівництва транснаціональних компаній уважно вивчають місцеві особливості, менталітет людей та національні цінності і те, як їх можна адаптувати до своєї культури. Наведено найуживаніший підхід до вивчення національної складової в корпоративній культурі компанії, розроблений голландським дослідником проблематики крос-культурного менеджменту Г. Хофстеде. Розглянуто особливості національної складової в корпоративній культурі України, США, Японії та Німеччини. Консолідовано ментальні характеристики національної складової у корпоративній культурі українців. Досліджено корпоративну культуру дилерського центру “Toyota Motor Corporation” — ТОВ “Гранд мотор” у м. Хмельницькому. Доведено, що корпоративна культура підвищує ефективність роботи команди і вирішує задачі як індивідуального розвитку співробітників, так і розвитку компанії загалом. Вона створює передумови для формування стійкого та ефективно працюючого колективу, що чітко представляє місію компанії. Зроблено висновок, що вміння управління корпоративною культурою та використання її потенціалу робить можливіми підвищення ефективності діяльності компанії та генерує позитивні економічні наслідки, такі як підвищення відданості працівників та розвиток співпраці, вища продуктивність праці, краще виконання своїх функцій і покращення процесу прийняття рішень.

Ключові слова: корпоративна культура, принципи корпоративної культури, конкурентоспроможність компанії, транснаціональні компанії.

Hurman O.M.,

olenagurman77@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9415-2635,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing and Management, Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute, Khmelnytskyi

Komarnytskyi I. M.,

ORCID ID 0000-0003-0501-093X,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Marketing and Management, Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute, Khmelnytskyi

CORPORATE CULTURES OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS AND MENTAL DOMINANTS OF UKRAINIAN EMPLOYEES: STRUCTURAL AND VALUE ANALYSIS

Abstract. The globalization of the world economy, the merger of capital and the internationalization of companies cause the gradual disappearance of economic disparities. At the same time, the factor of corporate culture, the basic

element of intellectual capital, becomes dominant in ensuring competitiveness. The presence of global corporations on the Ukrainian market highlights the need to understand the values, essence, differences of corporate cultures and collaborate with them on the mentality of Ukrainian employees. The article considers the content, essence, structure and values of corporate cultures of the world's largest automakers - "Toyota Motor Corporation", "Volkswagen Group" and "General Motors". It has been studied that in the case of the introduction of corporate culture in their offices in the new country, the management of multinational companies carefully study local characteristics, people's mentality and national values and how they can be adapted to their culture. The most common approach to the study of the national component in the corporate culture of the company, developed by the Dutch researcher of cross-cultural management G. Hofstede is given. Peculiarities of the national component in the corporate culture of Ukraine, the USA, Japan and Germany are considered. The mental characteristics of the national component in the corporate culture of Ukrainians are consolidated. The corporate culture of the Toyota Motor Corporation dealer center - Grand Motor LLC in Khmelnytsky was studied. It is proved that corporate culture increases the efficiency of the team and solves the problems of both individual development of employees and the development of the company as a whole. It is concluded that skillful management of corporate culture and use of its potential makes it possible to increase the efficiency of the company and generates positive economic consequences, such as increased employees loyalty and development of cooperation, higher labor productivity, better performance and improved decision-making.

Key words: corporate culture, principles of corporate culture, company competitiveness, transnational companies.

JEL Classification: M14

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-14>

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки, злиття капіталів та інтернаціоналізація компаній зумовлює поступове зникнення економічних відмінностей. При цьому домінуючим у забезпеченні конкурентоспроможності стає чинник корпоративної культури – базовий елемент інтелектуального капіталу.

Разом із тим, при виході на ринки інших країн компанії наштовхуються на проблеми, пов'язані з необхідністю адаптації до культури, притаманної місцевим працівникам. Управління мультинаціональним колективом вимагає особливих підходів щодо формування корпоративної культури та аналізу впливу національного менталітету на її формування.

Необхідність працювати у мультикультурному глобальному середовищі вимагає нових підходів до управління і, зокрема, до формування корпоративної культури. Нерозуміння і неврахування усього різноманіття культур, носіями яких є співробітники, ділові партнери, клієнти, може призвести до зниження показників ефективності діяльності, а у довгостроковій перспективі – до системних кризових явищ у компанії.

Вважаємо, що присутність на українському ринку світових корпорацій актуалізує необхідність розуміння цінностей, сутності, відмінностей корпоративних культур та колаборації з ними ментальності українських працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корпоративна культура активно досліджується у світовій і вітчизняній науковій літературі. Серед зарубіжних вчених особливості корпоративної культури вивчали: Р. Акофф, М. Армстронг, Т. Діл, А. Ханді, К. Девіс, Кеннеді, П. Друкер, Р. Куїн, Дж. Ньюстром, Р. Уотерман, С. Оучі, К. Камерон, Е. Шейн, О. Віханський, В. Барінов, Р. Гордєєв, Г. Кононов. Тему міжкультурних відносин розглядали Р. Льюїс та Р. Гестеланд. Відмінності культур

населення різних країн світу стали об'єктом дослідження голландського антрополога Г. Хофстеде.

Чимало досліджень корпоративної культури належать українській науці, серед якої можна відзначити праці О. Амоші, І. Булеєва, А. Воронкової, О. Грішнової, М. Дороніної, О. Кам'янської, О. Мартякової, Л. Мельника, О. Прокопенко, Ю. Шипуліної, В. Данюк, О. Чернушкіна та ін.

Автори поділяють точку зору В. Данюка та О. Чернушкіної [1], що корпоративна культура – це складний культурний, духовний, психологічний, соціоекономічний феномен і її прояв здійснюється через реалізацію наступних складових: ідеологія організації, цінності, культура соціально-трудова відносин, правила і норми поведінки, символіка, культура навчання і виховання працівників, культура праці, культура персоналу, культура виробництва, культура управління, культура взаємин із зовнішнім середовищем.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення цінностей та найвиразніших рис корпоративних культур світових компаній, аналіз національної складової в корпоративній культурі України, Японії, США та Німеччини та висвітлення результатів дослідження щодо можливостей адаптації корпоративної культури на українському ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Численні дослідження [2, 3, 4] доводять, що саме успішні компанії характеризуються високим рівнем корпоративної культури. Серед груп компаній з найвищими показниками прибутковості ("Apple", "Google", "Toyota", "China Construction Bank") 88% мають працівників або спеціалізовані підрозділи, що безпосередньо відповідають за підтримання існуючих або впровадження нових "вищих цінностей". З групи компаній з високими доходами 65% розробили спеціальні системи цінностей, що пов'язуються з високою продуктивністю; 58%

компаній готують програми підготовки персоналу для ухвалення цих цінностей [5].

Наявність цінностей та переконань, які розділяються персоналом, є головним фактором успіху транснаціональних корпорацій “Toyota Motor Corporation” (Японія), “Volkswagen Group” (Німеччина) та “General Motors” (США), які згідно з рейтингом Forbes Global 2000 [6] в 2020 році входять у п’ятірку найбільших світових автовиробників (табл. 1).

“Toyota Motor Corporation” [7] – одна з найбільших автомобільних компаній світу. Вона випускає свою продукцію під різними марками, зокрема “Daihatsu”, “Lexus”, “Toyota”, “Hino”. Штаб-квартира розташована у місті Тойота (Японія). У країні компанія має 12 власних заводів і велику кількість дочірніх компаній та філій. За межами Японії компанія володіє 52 виробничими підприємствами у 26 країнах та регіонах, на яких виробляються автомобілі “Lexus” та “Toyota”, а також вузли до них. Загалом станом на 2020 рік у компанії працюють 359 542 особи [7, 8].

Головний зміст корпоративної культури Toyota базується на тому, що люди – це головне джерело ідей та досвіду, адже продуктивність та ефективність виробництва залежить саме від їхнього мислення та принципів [7, 5]. Від початку формування корпоративної культури Toyota керівництво вважає, що ключ до успіху лежить у інвестиціях в людський капітал, повазі до персоналу та безперервному вдосконаленні. Основою корпоративної культури “Toyota Motor Corporation”

є філософія та цінності, що направлені на ефективну діяльність та поділяються всім персоналом компанії. У 2001 році під керівництвом президента Toyota Фудзіо Тьо було створено документ «Філософія Toyota 2001» [7], де описані головні принципи керівництва та діяльності Toyota Motor Corporation. Ці принципи схематично зображені на рисунку 1.

Усі базові принципи містять велику кількість концепцій, що деталізують корпоративну культуру компанії відповідно до ланки управління чи сфери діяльності [20].

“Volkswagen Group” [9] – німецький автомобільний концерн. “Volkswagen Group” випускає автомобілі під 12 торговими марками “Audi”, “Bentley”, “Bugatti”, “Ducati”, “Lamborghini”, “Seat”, “MAN”, “Scania”, “Škoda”, “Porsche” (з 2011 року) і власне “Volkswagen”. Виробляє легкові автомобілі, позашляховики, вантажівки, мікроавтобуси і мотоцикли. Штаб-квартира розташована у Вольфсбурзі (Німеччина) [9, 10]. “Volkswagen Group” має 123 заводи в 20 країнах Європи та 11 країнах Північної і Південної Америки, Азії та Африки. Компанія продає свої автомобілі в 153 країнах світу. Станом на 2020 рік щодня у робочий день 642 292 співробітники у всьому світі виробляють близько 44 170 автомобілів та працюють у сервісах, що стосуються транспортних засобів, або інших сферах бізнесу [9].

Таблиця 1

Топ-5 найбільших автовиробників світу за версією журналу Forbes (2020 р.)

Місце в рейтингу	Глобальний рейтинг компанії	Автовиробник	Країна	Продажі за рік, млрд \$	Прибуток за рік, млрд \$	Активи,	Місце в рейтингу
1	11	Toyota Motor	Японія	280.5	22.7	495.1	173.3
2	23	Volkswagen Group	Німеччина	275.2	12	538.9	70.4
3	75	BMW Group	Німеччина	116.6	5.5	271.3	38.9
4	83	Honda Motor	Японія	142.4	4.3	188.5	42.6
5	89	General Motors	США	137.2	6.7	228	31.9

Джерело: систематизовано авторами на основі [6]

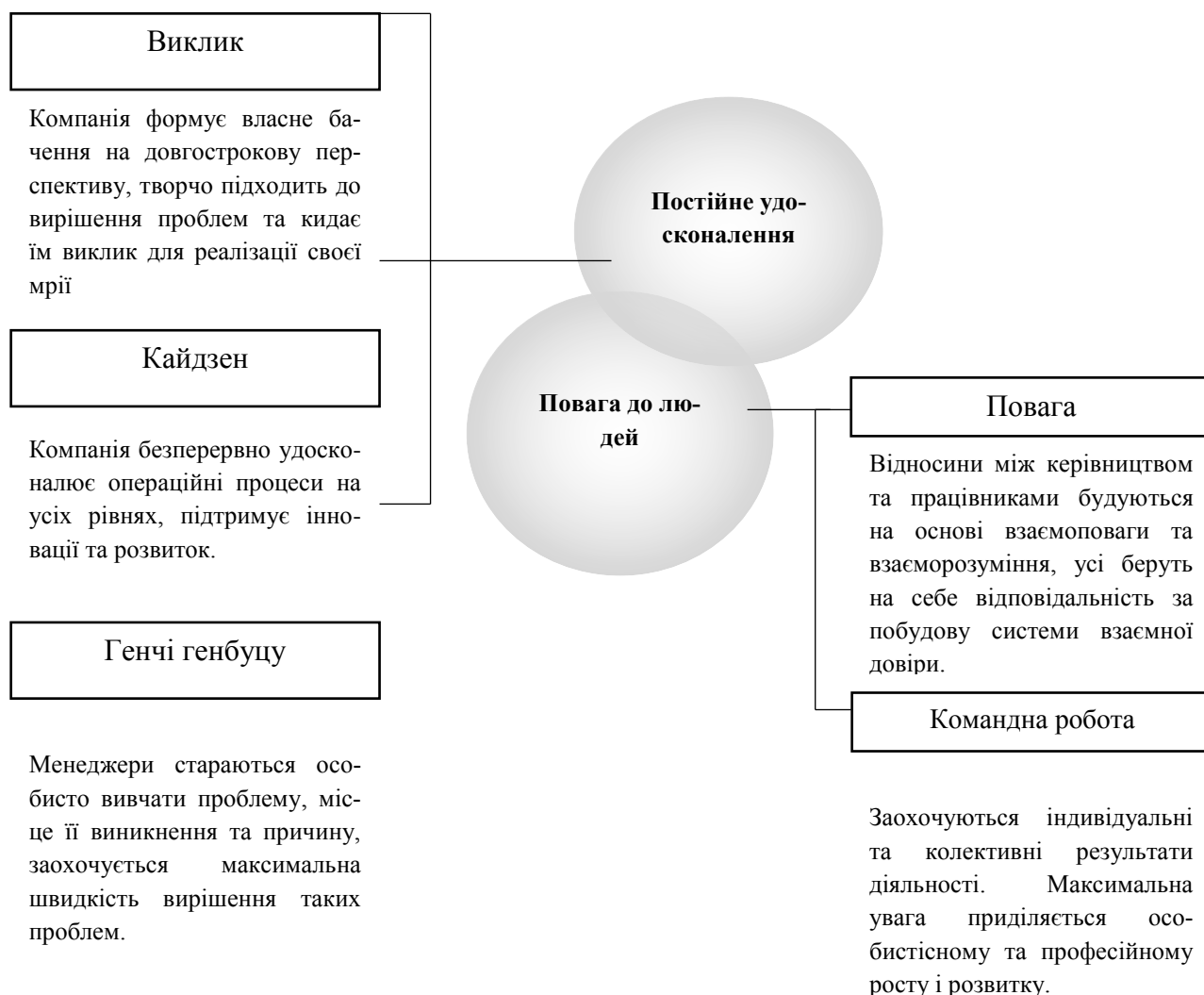

Рис. 1. Головні принципи корпоративної культури “Toyota Motor Corporation”

Джерело: сформовано авторами на основі [7]

“Volkswagen Group” забезпечує співробітникам розумне керівництво і конструктивну співпрацю, оплату, що залежить від результатів роботи, великі можливості для кар’єрного зростання. Один із найважливіших елементів корпоративної політики компанії – просування молодих фахівців, їх рання інтеграція в діловий і виробничий процес. Це дозволяє забезпечити концерну конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі [11].

Зміст і сутність корпоративної культури компанії детально викладені в Кодексі поведінки [9] – офіційному документі, обов’язковому до виконання усіма працівниками компанії, зокрема, йдеться й про принципи корпоративної культури (рис. 2).

Відданість цінностям і дотримання цих принципів дозволяє “Volkswagen Group” залишатися в

центрі інновацій і технологічного лідерства довгі роки.

“General Motors” [12] – американський автомобільний концерн, виробляє вантажні і пасажирські автомобілі в 37 країнах і продає їх у 86 країнах. Компанія продає автомобілі під брендами “Buick”, “Cadillac”, “Chevrolet”, “GMC”, “Holden” та “Wuling”. Штаб-квартира розташована в Детройті (США). Всього працівників у світі станом на 2020 рік – 173 000 осіб.

Принципи корпоративної культури детально представлені в документі Кодекс корпоративної поведінки “Перемога з чесністю” [12] – офіційному документі, оновленому в 2018 році (рис. 3).

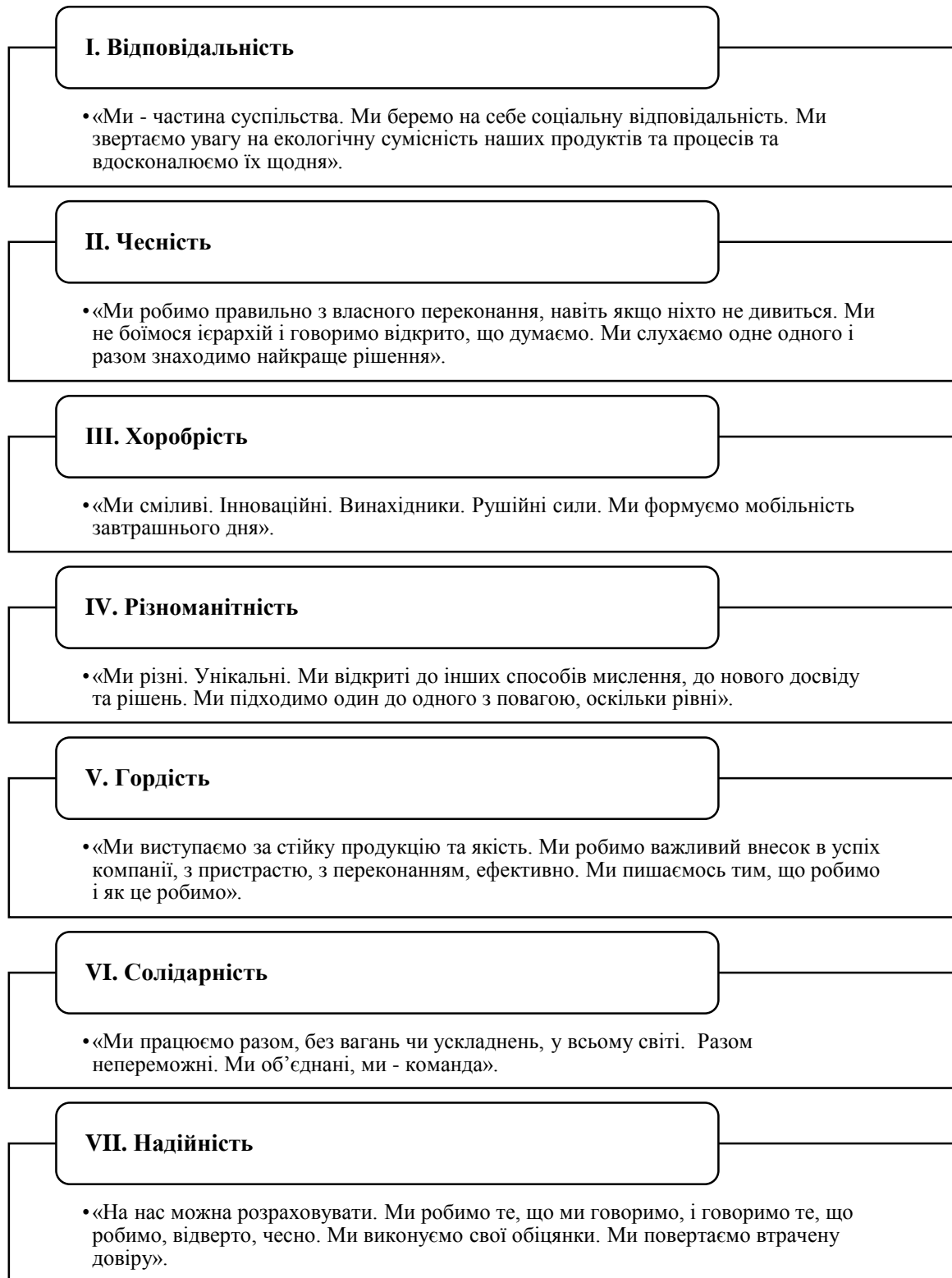

Рис. 2. Корпоративні принципи “Volkswagen Group”
Джерело: сформовано авторами на основі [9]

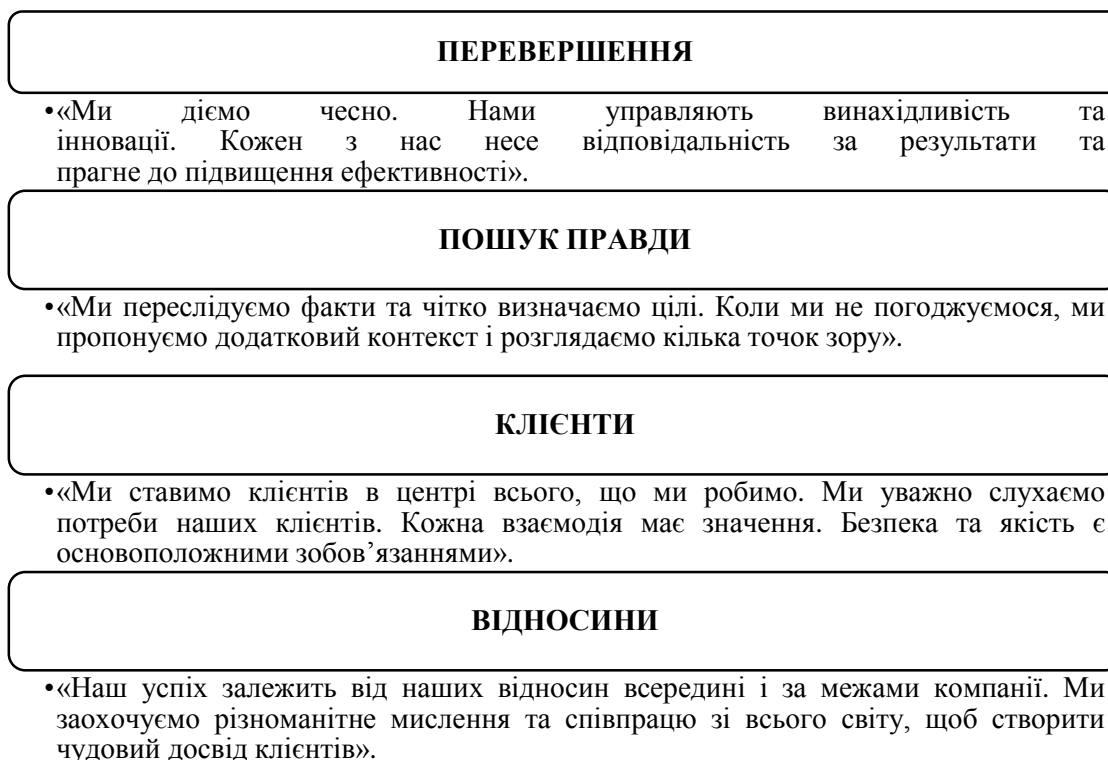

Рис. 3. Корпоративні принципи “General Motors”

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

Важливою особливістю цих транснаціональних компаній є те, що у випадку впровадження корпоративної культури в свої представництва у новій країні керівництва уважно вивчають місцеві особливості, менталітет людей та національні цінності і те, як їх можна адаптувати до своєї культури.

Найуживанішим вважається підхід до вивчення національної складової в корпоративній культурі компанії, розроблений Г. Хофстеде. Голландський дослідник проблематики крос-культурного менеджменту проанкетував 116 тис. робітників компанії IBM у 40 країнах [13, 14, 19]. Його методологія базується на аналізі таких показників: дистанція влади; індивідуалізм / колективізм; маскулінізація / фемінізація; уникнення невизначеності; орієнтація на довгий / короткий період; потурання власним примхам / стриманість. Ці параметри є відносними показниками, свого роду “місцем” країни на шкалі цінностей. Тобто представникам кожної з культур властиві і індивідуалізм, і колективізм, і мужність, і жіночність. Проте співвідношення їх різне. Якщо, наприклад, абсолютний індивідуалізм позначити як 100%, а повну його відсутність – як 0%, то кожна з країн, за результатами соціологічних досліджень, матиме свій показник і відповідно до нього – своє місце на шкалі цінностей [13, 14].

Завдяки офіційним даним консультативно-аналітичного порталу “Hofstede Insights” [15] виокремлено показники національної складової у корпоративній культурі України, Японії, США та Німеччини (рис. 4).

За результатами здійсненого дослідження можемо консолідувати такі ментальні характеристики національної складової у корпоративній культурі українців:

1) домінуючий колективізм. Рівень індивідуалізму і в Україні, і в Японії менший за 50 (в Україні – 25, а в Японії – 46), що дає підставу застосовувати певні методи заохочення персоналу, спрямовані на стимулювання командної роботи та колективного духу. Японське суспільство демонструє багато особливостей колективістського суспільства, наприклад перевага гармонії групи над вираженням індивідуальних думок, люди мають сильне почуття сорому за втрату репутації. Що стосується українців, стосунки мають вирішальне значення для отримання інформації, початку або проведення успішних переговорів. Вони повинні бути особистими, автентичними та довірливими, перш ніж можна буде зосередитися на завданнях і побудувати обережний, прихований спосіб спілкування;

2) значна дистанція влади. В українців значно більша відстань між керівником і підлеглим, ніж у Німеччині та США. В Україні підлеглі перед тим, як впровадити інновацію, намагатимуться передбачити, якою буде реакція керівника. А у США та Німеччині підлеглі схильні не чекати, поки керівництво проявить ініціативу і допустить до прийняття рішення;

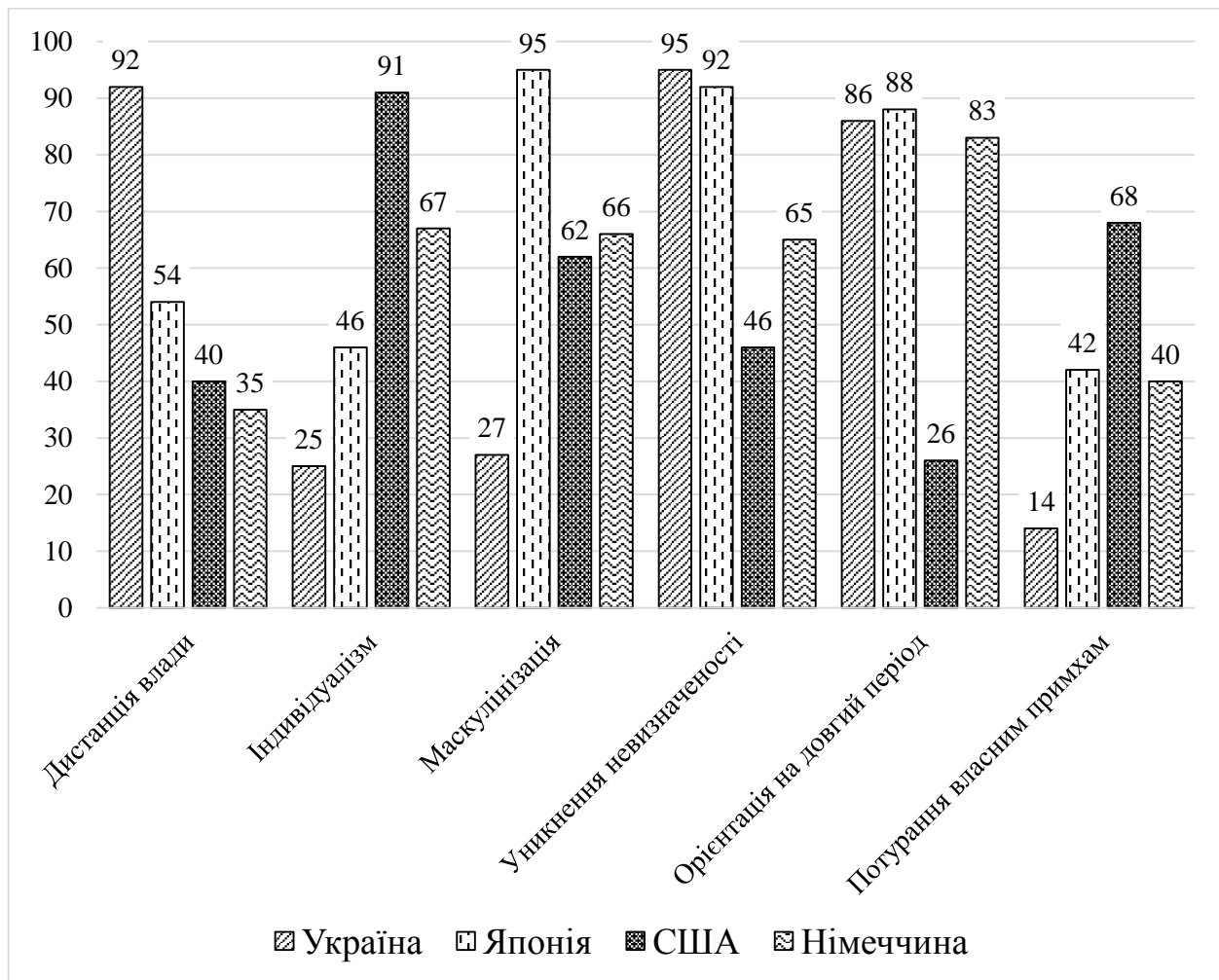

Рис. 4. Показники національної складової у корпоративній культурі України, Японії, США та Німеччини
Джерело: сформовано авторами на основі [15]

3) високе прагнення уникнути невизначеності. Спільною культурною рисою України та Японії є високий показник уникнення невизначеності (95 – в Україні та 92 – в Японії), тобто методи мотивації персоналу в Японії, спрямовані на уникнення невизначеності та задоволення потреби захищеності через забезпечення гарантованості робочого місця, є актуальними й для українців;

4) довгострокова орієнтація. У даному випадку члени українського суспільства схильні більше до довгострокової орієнтації. Це проявляється у прагненні до накопичення заощаджень, завзятості та наполегливості в досягненні цілей. Американські компанії ж оцінюють свою діяльність на короткостроковій основі, а звіти про прибутки та збитки публікуються щоквартально. Це також змушує людей прагнути до швидких результатів на робочому місці;

5) фемінізація. В японському, німецькому та американському суспільствах більше цінуються напористість, досягнення і конкуренція, очікування щодо чоловіків і жінок відрізняються. В Україні ж важливішими є турбота, скромність і кооперація, а розподіл гендерних очікувань не такий виражений;

6) стриманість. Українці вважають, що їх дії обмежені соціальними нормами і що балувати себе неправильно, на відміну від американців, які потурають власним примхам.

Дослідження сутнісних рис українського суспільства свідчить про те, що воно не є повністю подібним за своїми характерними рисами на німецьке, американське чи азійське суспільство, тож жодна з даних корпоративних культур не може бути в повній мірі ефективно застосована на практиці управління українськими компаніями. Вважаємо, що японський стиль управління є ментально найближчим для українського суспільства. Вивчення особливостей корпоративної культури офіційного дилерського центру ТОВ “Гранд мотор” (м. Хмельницький, Україна) [16] показало, що він керується тими ж ключовими принципами, правилами і цінностями корпоративної культури, що й компанія “Toyota Motor Corporation” та її дилери у всьому світі.

ТОВ “Гранд Мотор” розпочало свою роботу в 2007 році та відноситься до офіційної дилерської мережі ПП “Тойота-Україна” [17], яка була заснована в 2003 році та налічує 29 дилерських центрів, 30 сервісних станцій Toyota по всій території

України та 5 дилерських центрів Lexus у Києві, Дніпропетровську, Львові та Харкові. Згідно з рейтингом Міжнародного кадрового порталу “gsc.ua” ПП “Тойота-Україна” увійшло в ТОП-20 найкращих компаній-роботодавців у 2019-2020 рр. [16, 17, 18].

Слідуючи головному принципу Філософії “Toyota Motor Corporation” – клієнт перш за все, ТОВ “Гранд Мотор” постійно підтримує дружні стосунки з клієнтами, демонструє повагу і зацікавленість інтересами споживачів. Вивчаючи потреби і вподобання клієнтів, дилер започаткував декілька проєктів, які вже стали традиціями:

- постійні тест-драйви в спеціальних умовах для можливості найкращим чином відчутти переваги автомобілів Toyota;
- презентації нових моделей автомобілів Toyota;
- різноманітні акції та розіграші подарунків для клієнтів.

У цьому проявляється корпоративна культура компанії. Працівники активно залучаються до участі та організації таких заходів [16].

ТОВ “Гранд Мотор” веде активну благодійну та спонсорську діяльність як самостійно, так і в партнерстві з громадськими та державними організаціями, залучаючи своїх співробітників до участі в суспільно-ефективних проєктах у соціальній та природоохоронній сферах. Виключну увагу ТОВ “Гранд Мотор” приділяє професійному росту співробітників. У нього для цього є особливе слово, основоположний принцип – “кайдзен”, що означає “безперервне вдосконалення”. Таким чином, діють програми навчання та підвищення кваліфікації [16]. Взаємини керівництва і співробітників компанії

будуються на принципах соціального партнерства. Проте українське (пострадянське) суспільство звикло до бюрократичних відносин та чіткої ієрархії, де працівник є підлеглим, а не партнером керівника. В українських дилерських центрах прийняття рішень неможливе без узгодження з керівником.

Автори провели анкетування працівників ТОВ “Гранд Мотор”, у якому взяло участь 30 респондентів, що займають різні посади у дилерському центрі. Головною метою анкетування було визначення рівня сформованості корпоративної культури офіційного дилера ТОВ “Гранд Мотор” у Хмельницькій області. Респондентам було запропоновано оцінити 13 тверджень. Оцінювання відбувалося за десятибальною шкалою. Оцінка залежала від того, наскільки респондент погоджується з даним твердженням (1 – зовсім ні, 10 – так, звісно). Отже, результати відповідей представлені у таблиці 2.

Таким чином, за результатами проведеного анкетування було виявлено, що сумарний ступінь задоволеності вище середнього, що є, безперечно, гарним результатом. Найбільше співробітники не погодилися з твердженням “Працівники різних організаційних підрозділів мають спільні погляди та перспективи”, на противагу цій складовій, загалом кліматом, що склався в організації, співробітники задоволені. Рівень підвищення кваліфікації працівників та стиль керівництва був оцінений лише у 8,1 балів. Такий результат пов’язаний із дистанцією влади в українських дилерських центрах Toyota Motor Corporation, яка є досить високою та має негативний вплив на формування корпоративної культури (рис. 5).

Таблиця 2

Результати аналізу тверджень, що характеризують корпоративну культуру ТОВ “Гранд Мотор”

№ з/п	Твердження	Середній бал
1	Дилерський центр постійно вкладає капітал у підвищення кваліфікації своїх працівників	8,1
2	Працівники різних організаційних підрозділів мають спільні погляди та перспективи діяльності	6,6
3	Працівники рідко мають проблеми з досягненням згоди з ключових питань	9,0
4	Стиль керівництва відповідає завданням дилерського центру	8,1
5	Працівники підтримують хороші взаємовідносини один з одним	10,0
6	Конфліктні ситуації вирішуються з урахуванням усіх обставин, що виникають	9,0
7	У дилерському центрі панує взаємоповага між співробітниками	10,0
8	Система заробітної плати не викликає нарікань співробітників	8,7
9	У дилерському центрі налагоджена ефективна система кар’єрного росту	9,0
10	Співробітники чітко розуміють стратегічний курс дилерського центру	9,0
11	Працівникам відома історія створення компанії “Toyota Motor Corporation”	10,0
12	Існує традиція проведення спільних святкувань	9,5
13	Проводяться культурні та спортивні заходи, конкурси	10,0

Джерело: систематизовано авторами на основі проведеного дослідження

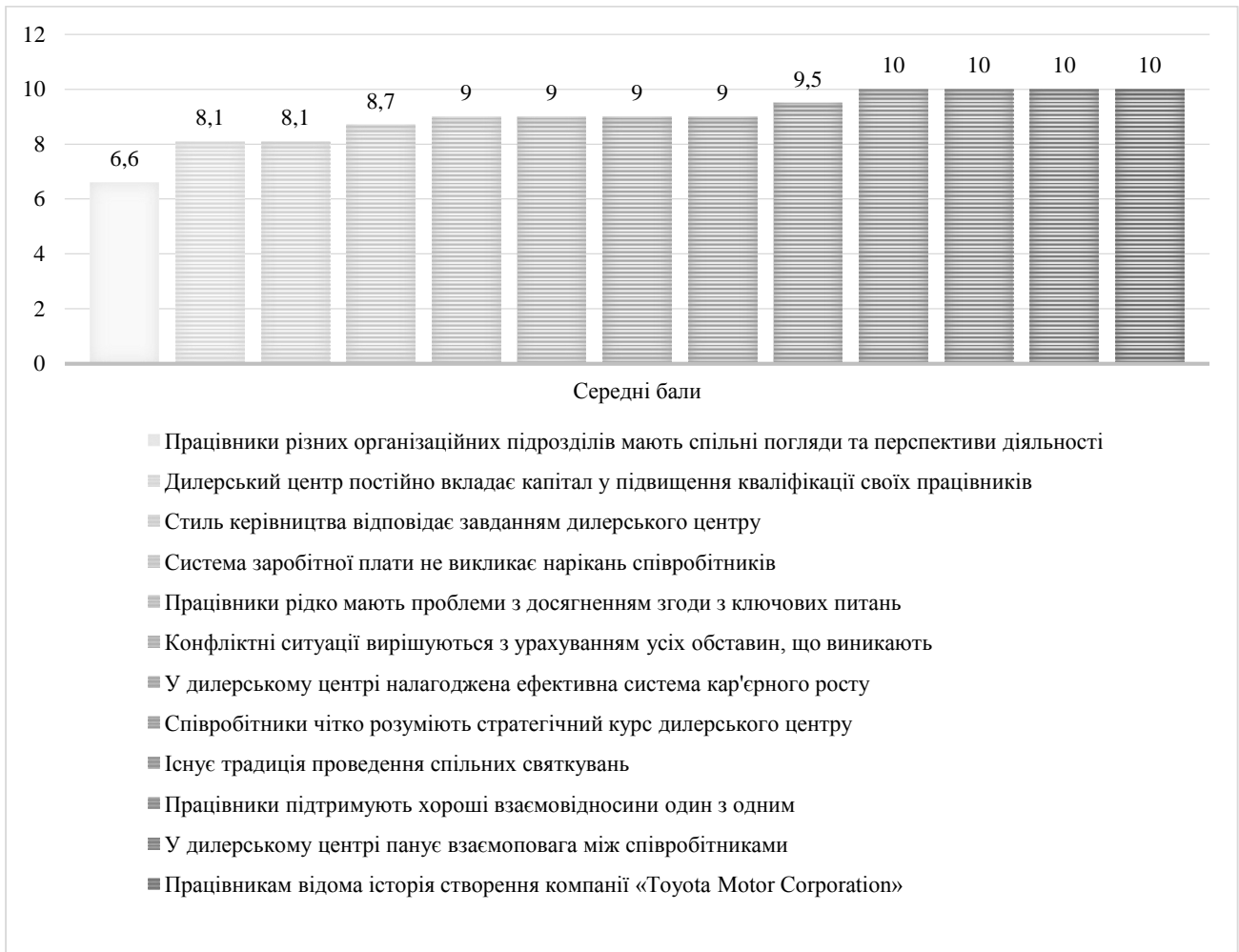

Рис. 5. Результати аналізу тверджень, що характеризують корпоративну культуру ТОВ «Гранд Мотор»
Джерело: систематизовано авторами на основі проведеного дослідження

Оскільки такі риси, як значна дистанція влади та фемінізація, суттєво відрізняються від тих, що притаманні працівникам японських корпорацій, формування корпоративної культури «Toyota Motor Corporation» в українських дилерських центрах повинно сприяти оцінці особливостей духовного розвитку, властивих українцям, залишаючи при цьому непорушними загальні цінності та філософію компанії «Toyota Motor Corporation».

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Люди є найціннішим активом будь-якої компанії, а корпоративна культура – це основа її конкурентних переваг в глобальному бізнес-середовищі. Тому визначення принципів формування корпоративної культури компанії як внутрішнього середовища зародження та становлення загальних цінностей сталого цивілізаційного розвитку є актуальною проблемою сьогодення. Корпоративна культура створює «внутрішній, духовний стрижень» компанії, сприяє згуртуванню колективу, формує у співробітників почуття відповідальності за свою роботу. Корпоративна культура підвищує ефективність роботи команди і вирішує задачі як індивідуального розвитку співробітників, так і розвитку компанії загалом. Вона створює передумови для формування стійкого

та ефективно працюючого колективу, що чітко представляє місію компанії.

Процес формування корпоративної культури сучасних компаній повинен враховувати глобалізацію суспільства, досвід розвинених країн, чинники зовнішнього середовища та вплив національного менталітету. Залежно від особливостей народу формується специфіка взаємин всередині колективу, уміння або ж, навпаки, нездатність ефективно комунікувати, ділитися досвідом, працювати в командах, довіряти одне одному, сповідувати спільну ідею і ціль та імплементувати стратегічні цілі.

Вміле управління корпоративною культурою та використання її потенціалу робить можливими підвищення ефективності діяльності компанії та позитивні економічні наслідки, такі як підвищення відданості працівників та розвиток співпраці, вища продуктивність праці, краще виконання своїх функцій і покращення процесу прийняття рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никифорова В. Г. Корпоративна культура як складова конкурентних переваг підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень : зб.

наук. праць / Никифорова В. Г., Кравченко В. О.; [за ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін.]. – Одеса : Одеський національний економічний університет. – 2019. – № 1 (69). – С. 189-198.

2. Асонов Г. Ф. Особливості економічної культури в США, Японії, країнах Західної Європи / Асонов Г. Ф., Хуторенко О. А., Шаблій Е. І. – К. : УкрІНТЕІ, 1992. – 60 с.

3. Грачев М. В. Управление трудом (Теория и практика капиталистического хозяйствования) / Грачев М. В. – М. : Наука, 1990. – 136 с.

4. Конарева Л. А. Управление качеством продукции и освоение передовой технологии (Опыт США и Японии) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. эконом. наук : спец. 08605. – Москва, 2000. – С. 155-170.

5. Фурсик К. А. Формування організаційної культури сучасного підприємства / Фурсик К. А. – Тернопіль : ТНЕУ, 2017. – 107 с.

6. Global 2000. The World's Largest Public Companies. Forbes. 2020. URL: <https://www.forbes.com/global2000/#5920b443335d>.

7. Офіційний сайт “Toyota Motor Corporation”. URL: <https://global.toyota/en/>.

8. Toyota. Матеріали з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Toyota>.

9. Офіційний сайт “Volkswagen Group”. URL: <https://www.volkswagenag.com/>.

10. Volkswagen AG. Матеріали з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Volkswagen_AG.

11. Баніт О. В. Системи професійного розвитку менеджерів у транснаціональних корпораціях / Баніт О. В. – К. : ДКС-Центр, 2018. – 414 с.

12. Офіційний сайт “General Motors”. URL: <https://www.gm.com/>.

13. Hofstede G. Cultural Constraints in Management Theories [Academy of Management Executive], Eaglewood Cliffs, America.

14. Григор’єва М. І. Особливості адаптації корпоративної культури на представництвах іноземних підприємств в Україні / Григор’єва М. І. // Економіка та держава. – 2014. – № 5. – С. 35-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_5_9.

15. Консультативно-аналітичний портал “Hofstede Insights”. URL: <https://www.hofstede-insights.com/>.

16. Офіційний сайт ТОВ “Гранд Мотор”. URL: <https://grand-motor.toyota.ua/>.

17. Офіційний сайт ПП “Тойота Мотор”. URL: <https://www.toyota.ua/world-of-toyota/toyota-in-ukraine/index.json>.

18. Оголошено переможців “Рейтингу роботодавців України” 2019/2020. Міжнародний кадровий портал grc.ua. 2020. URL: <https://grc.ua/article/26875>.

19. Феш М. С. Особливості впливу національного характеру на формування корпоративної культури підприємств / Феш М. С., Запорожан Л. П., Циквас Х. Р. // Наукові записки Української академії друкарства. Серія : Економічні науки. – 2015. – № 1. – С. 36-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzec_2015_1_7.

20. Латышев И. О. Особенности корпоративных культур ведущих автопроизводителей / Латышев И. О., Гадиева М. Б. // Интернет-журнал Науковедение. – 2015. Т. 7. № 2 (27). – С. 46-51.

REFERENCES

1. Nykyforenko, V. H. and Kravchenko, V. O. (2019), Korporatyvna kul'tura iak skladova konkurentnykh perevah pidpriemstva. Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen': zb. nauk. prats', za red. M. I. Zvieriakova (holov. red.) ta in., Odes'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet, Odesa, № 1 (69), s. 189-198.

2. Assonov, H. F. Khutorenko, O. A. and Shabliij, E. I. (1992), Osoblyvosti ekonomichnoi kul'tury v SShA, Yaponii, krainakh Zakhidnoi Yevropy, UkrINTEI, K., 60 s.

3. Hrachev, M. V. (1990), Upravlenye trudom (Teoriya y praktyka kapytalystycheskoho khozajstvovanyia), Nauka, M., 136 s.

4. Konareva, L. A. (2000), Upravlenye kachestvom produktsyy y osvoenye peredovoj tekhnolohyy (Opyt SShA y Yaponyy) : avtoref. dyss. na soyskanye uch. stepeny kand. ekonom. nauk : spets. 08605, Moskva, s. 155-170.

5. Fursyk, K. A. (2017), Formuvannia orhanizatsijnoi kul'tury suchasnoho pidpriemstva, TNEU, Ternopil', 107 s.

6. Global 2000. The World's Largest Public Companies. Forbes. 2020, available at: <https://www.forbes.com/global2000/#5920b443335d>.

7. Ofitsijnyj sajt “Toyota Motor Corporation”, available at: <https://global.toyota/en/>.

8. Toyota. Materialy z Vikipedii – vil'noi entsyklopedii, available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Toyota>.

9. Ofitsijnyj sajt “Volkswagen Group”, available at: <https://www.volkswagenag.com/>.

10. Volkswagen AG. Materialy z Vikipedii – vil'noi entsyklopedii, available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Volkswagen_AG.

11. Banit, O. V. (2018), Systemy profesijnoho rozvytku menezheriv u transnatsional'nykh korporatsiiakh, DKS-Tsentr, K., 414 s.

12. Ofitsijnyj sajt “General Motors”, available at: <https://www.gm.com/>.

13. Hofstede G. Cultural Constraints in Management Theories [Academy of Management Executive], Eaglewood Cliffs, America.

14. Hryhor'ieva, M. I. (2014), Osoblyvosti adaptatsii korporatyvnoi kul'tury na predstavnytstvakh inozemnykh pidpriemstv v Ukraini, Ekonomika ta derzhava, № 5, s. 35-39, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_5_9.

15. Konsul'tatyvno-analitychnyj portal “Hofstede Insights”, available at: <https://www.hofstede-insights.com/>.

16. Ofitsijnyj sajt TOV “Hrand Motor”, available at: <https://grand-motor.toyota.ua/>.

17. Ofitsijnyj sajt PII “Tojota Motor”, available at: <https://www.toyota.ua/world-of-toyota/toyota-in-ukraine/index.json>.

18. Oholosheno peremozhtsiv "Rejtynhu robotodavtsiv Ukrainy" 2019/2020. Mizhnarodnyj kadrovij portal grc.ua. 2020, available at: <https://grc.ua/article/26875>.

19. Fesh, M. S. Zaporozhan, L. P. and Tsykvas, Kh. R. (2015), Osoblyvosti vplyvu natsional'noho kharakteru na formuvannia korporativnoi kul'tury pidpriemstv, Naukovi zapysky Ukrains'koi akademii drukarstva. Seriia : Ekonomichni nauky. № 1. S. 36-42, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzec_2015_1_7.

20. Latyshev, Y. O. and Hadyeva, M. B. (2015), Osobennosty korporativnykh kul'tur veduschykh avtoproyzvoditelej, Ynternet-zhurnal Naukovedenye, T. 7. № 2 (27), s. 46-51.

Стаття надійшла до редакції 09 березня 2020 року

УДК 331:108.65

Леськова С. В.,

leskovalana@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5118-6448,

викладач кафедри маркетингу і менеджменту, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, м. Хмельницький

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ В ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ РОЗДРІБНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ

Анотація. У статті розглянуто основні тенденції в управлінні персоналом, в результаті чого встановлено, що навчання персоналу є найважливішим трендом в HR. Обґрунтовано необхідність системного управління розвитком персоналу роздрібних торговельних мереж під впливом світових тенденцій у впровадженні інновацій в торгівлі. Сформовано модель імплементації інноваційної системи управління розвитком персоналу в процес управління персоналом роздрібних торговельних мереж. Проведено аналіз даних щодо визначення компетенцій, необхідних для працевлаштування у вітчизняні роздрібні торговельні мережі. Обґрунтовано використання в управлінні персоналом роздрібних торговельних мереж таких інструментів, як HR-брендинг, HR-маркетинг, моделі компетенцій. Сформовано профіль компетенцій торговельного персоналу, що дозволить HR-фахівцям роздрібних торговельних мереж створити модель компетенцій, з допомогою якої підвищити ефективність пошуку і відбору персоналу. Окреслено важливість впровадження у процес адаптації нових працівників інноваційних методів: гейміфікація, навчання з використанням технологій віртуальної і додаткової реальності (VR, AR), менторство. Показано необхідність розроблення планів індивідуального розвитку працівників, згідно з якими буде можливість системно застосовувати reskilling (перенавчання) і upskilling (підвищення кваліфікації) торговельного персоналу. Визначено алгоритм розроблення плану індивідуального розвитку працівника, що ґрунтується на рекомендаціях щодо організації навчання персоналу, визначених у ДСТУ ISO 10015:2008 “Управління якістю. Настанови щодо навчання персоналу”. Проведено аналіз методів оцінки персоналу, які використовують у своїй практиці вітчизняні роздрібні торговельні мережі, і обґрунтовано доцільність застосування в оцінюванні персоналу таких методів, як «360 градусів» і Assessment centre. Обґрунтовано значення створених умов для системного розвитку персоналу і кар’єрного зростання для утримання й залучення працівників у роздрібних торговельних мережах і сприяння зміцненню HR-бренда, що є важливою складовою кадрової стратегії компанії.

Ключові слова: розвиток персоналу, роздрібні торговельні мережі, модель, план індивідуального розвитку.

Leskova S. V.,

leskovalana@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5118-6448,

Lecturer, Department of Marketing and Management, Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute, Khmelnytskyi

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE PERSONNEL DEVELOPMENT MANAGEMENT SYSTEM IN THE PROCESS OF PERSONNEL MANAGEMENT OF RETAIL TRADE NETWORKS

Abstract. The article considers the main trends in personnel management, as a result of which it is determined that personnel training is the most important trend in managing human resources. The necessity of systematic management of personnel development of retail trade networks under the influence of world tendencies in introduction of innovations in trade is substantiated. The model of implementation of the innovative system of personnel development management in the process of personnel management of retail trade networks is formed. The data analysis for determination of the competences necessary for employment in domestic retail trade networks is carried out. The use of such tools as HR-branding, HR-marketing and competencies model in the personnel management of retail trade networks is substantiated. A profile of sales staff competencies has been developed, which will allow HR-specialists of retail chains to create a competencies model and increase the efficiency of search and selection of personnel. The importance of introduction of innovative methods in the process of adaptation of new employees is outlined: gamification, training with the use of virtual and augmented reality technologies (VR, AR), mentoring. It is shown the need to develop plans for employees individual development, according to which it will be possible to systematically apply reskilling and upskilling of sales staff. An algorithm for introduction an individual employee development plan is elaborated on the basis of recommendations for the organization of staff training, defined in State Standard of Ukraine ISO 10015: 2008 “Quality Management. Guidelines for staff training”. The analysis of personnel evaluation methods used in practice of

domestic retail trade networks is carried out, and the expediency of application of such methods as "360 degrees" and "Assessment Center" in personnel evaluation is substantiated. The importance of the created conditions for the systematic personnel development and career growth as well as for retaining and attracting employees in retail chains and promoting strengthening the HR-brand, which is an important component of the company's personnel strategy, is substantiated.

Key words: personnel development, retail trade networks, model, individual development plan.

JEL Classification: M51, M53, L81

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-15>

Постановка проблеми. Світовий досвід роздрібної торгівлі показує, що основою стійкого економічного зростання є рівень розвитку інноваційних технологій та використання знань персоналу як найважливіших економічних ресурсів підприємства. Роздрібні торговельні мережі, слідуючи глобальним тенденціям, організовують для персоналу внутрішнє корпоративне навчання, впроваджують у систему управління розвитком персоналу інноваційні методи з метою забезпечення безперервного розвитку персоналу. Це пов'язано з динамічним впровадженням інновацій у торговельний процес, постійним підвищенням вимогливості споживачів до якості обслуговування, діджиталізацією, роботизацією, що спонукає роздрібні торговельні мережі безперервно вдосконалювати знання і навички працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні дослідження теоретико-прикладних аспектів розвитку персоналу висвітлені у зарубіжних і вітчизняних учених: М. Армстронга, Л. Балабанової, Н. Гебер, О. Гетьман, О. Грішнкової, І. Грузіної, Г. Деслера, П. Друкера, Т. Збрицької, О. Кузьміна, В. Савченка, Л. Спенсера, С. Спенсера, М. Татаревської, Н. Тома, О. Шканової та ін.

Проте розвиток персоналу роздрібних торговельних мереж на кожному етапі управління персоналом не було висвітлено в наукових працях учених, хоча такий підхід, на нашу думку, дасть можливість адаптувати систему управління розвитком персоналу до інноваційних змін у торгівлі, пов'язаних із економічною глобалізацією.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення моделі імплементації інновацій в управлінні розвитком персоналу в процес управління персоналом роздрібних торговельних мереж.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роздрібним торговельним мережам, що функціонують в умовах економічної глобалізації, для забезпечення конкурентоспроможності на ринку необхідно швидко реагувати на зміни і гнучко адаптуватися до них. Важливою конкурентною перевагою роздрібною торговельною мережі в таких умовах може стати компетентний персонал, здатний забезпечити впровадження інноваційних технологій в

торговельні процеси і задовольнити потреби споживачів у якісних послугах. За умов стрімкого розвитку технологій знання і навички працівників мають властивість застарівати, тому успішними на сучасному ринку є ті роздрібні торговельні мережі, які зацікавлені в навчанні і розвитку своїх працівників.

Відповідно до досліджень міжнародної консалтингової компанії "Deloitte", оприлюднених у 2019 році в глобальному щорічному звіті Global Human Capital Trends, навчання персоналу є найважливішим трендом у HR. Це відзначили 86 % компаній світу і 84 % українських компаній [1].

Слід зазначити, що пріоритетність навчання і розвитку персоналу у вітчизняних роздрібних торговельних мережах пояснюється не лише інтенсивним впровадженням інноваційних технологій у торговельні процеси. До цього спонукають і динамічні зміни смаків та звичок споживачів, що пов'язано з появою нових пропозицій товарів і послуг, які впливають на виникнення нових споживачьких потреб.

Наші дослідження показали, що з метою забезпечення кращої взаємодії зі споживачами вітчизняний ритейл, впроваджуючи інноваційні технології, інтегрує різні онлайн та офлайн-канали. Це допомагає сформувати унікальний споживчий досвід, а також вимагає від керівництва роздрібних торговельних мереж підвищувати вимоги до рівня компетентності торговельного персоналу і постійно шукати ефективні методи для його розвитку.

Великі вітчизняні роздрібні торговельні мережі, такі як "Епіцентр К", "Фокстрот. Техніка для дому", "Комфі", "Сільпо", "Ашан", значну увагу приділяють організації розвитку персоналу. Проте з метою вдосконалення систем управління розвитком персоналу в цих мережах пропонуємо імплемувати дану систему шляхом впровадження інноваційних методів розвитку персоналу на кожному з етапів процесу управління персоналом.

Модель імплементації інноваційної системи управління розвитком персоналу в процес управління персоналом зображено на рис. 1.

Рис. 1. Модель імплементації інноваційної системи управління розвитком персоналу у процес управління персоналом (розробка автора)

На першому етапі процесу управління персоналом імплементація здійснюється через такі інструменти, як HR-брендинг, HR-маркетинг, моделі компетенцій.

HR-брендинг – комплекс заходів, з допомогою яких формується позитивний імідж роздрібно-торгівельної мережі в якості роботодавця. Як правило, роздрібно-торгівельна мережа може досягнути цього, підтримуючи корпоративну культуру, формуючи відповідну корпоративну поведінку, норми та цінності. Таким чином формується HR-бренд (бренд роботодавця), який може бути внутрішній (зорієнтований на співробітників) і зовнішній (зорієнтований на потенційних працівників). Для ефективного підбору і відбору персоналу має системно здійснюватися аналіз HR-бренда, що зорієнтований на маркетингові інструменти, оскільки акцентується увага на вивченні тих сигналів, які роздрібно-торгівельна мережа транслює назовні й усередину компанії для посилення привабливого іміджу роботодавця [10].

З метою посилення бренду роботодавця використовується HR-маркетинг, що передбачає побудову стратегії підбору персоналу з позиції клієнтоорієнтованості. Розробляється програма лояльності для працівників, визначаються ціннісні пропозиції (EVP) та інші нестандартні рішення для залучення персоналу, що має потенціал для безперервного розвитку.

Ще один із ефективних інструментів, які необхідно впроваджувати на етапі підбору й відбору

персоналу, – моделі компетенцій. Компетенція – базова якість людини, що зумовлює ефективне та/або найкраще виконання будь-якої роботи [6]. Для моделі компетенцій складається профіль компетенцій, в якому передбачаються пріоритетні компетенції та їх характеристика.

У роздрібній торгівлі процес обслуговування передбачає безпосередню фізичну взаємодію торговельного персоналу зі споживачами і саме по роботі персоналу споживачі оцінюють роздрібно-торгівельну мережу в цілому. Отже, від компетентності персоналу залежить налагодження тривалих позитивних відносин зі споживачами, а це, відповідно, впливає на конкурентоспроможність роздрібно-торгівельної мережі на внутрішньому ринку. Тому виникає необхідність першочергово сформуванню моделі компетенцій для торговельного персоналу, яку доцільно використовувати на етапі підбору й відбору персоналу.

Аналіз оголошень про вакансії, розміщених досліджуваними роздрібними торговельними мережами на сайтах work.ua, robota.ua, Jooble.ua, hh.ua, показав, що при відборі торговельного персоналу вони надають перевагу таким компетенціям: клієнтоорієнтованість, комунікативна компетентність, готовність до навчання, відповідальність, вміння працювати в команді.

Формуючи профіль компетенцій торговельного персоналу, пропонуємо доповнити перелік компетенціями: пунктуальність, впевненість, відповідність корпоративній культурі і

володіння персональним комп'ютером на рівні користувача.

Пунктуальність є найпершою компетенцією, яку можна оцінити на етапі підбору і відбору персоналу, перевіряючи, чи вчасно прийшов претендент на співбесіду. Дана компетенція є важливою для торговельного персоналу, адже свідчить про самодисципліну, самоконтроль, вимогливість до себе, що у процесі роботи сприятиме сумлінному виконанню обов'язків і безперервному розвитку працівників.

Впевненість – одна з найважливіших компетенцій торговельного персоналу, яка має бути пріоритетною під час підбору і відбору, адже **не впевнена людина не викликає довіри**. Є дві складові впевненості: впевненість у собі і впевненість у товарі, який продається. Під час співбесіди можна перевірити, чи впевнений претендент в собі. **Впевненість у товарі буде розвиватися у працівника по мірі того, як він розвиватиме свої знання про товар.**

Корпоративна культура – система поведінки працівників, яка регулюється певним набором цінностей, правил, визнаних усім колективом – від найнижчої до найвищої ланки. **Для працівника вона має бути комфортною**, тому під час відбору персоналу, оцінюючи претендента на посаду, варто оцінювати відповідність корпоративним нормам поведінки.

Ще одна компетенція, необхідна торговельному персоналу як для роботи, так і для подальшого системного розвитку, – “володіння персональним комп'ютером на рівні користувача”. Хоч у сучасному комп'ютеризованому суспільстві важко знайти людину, що не володіє навичками роботи з комп'ютером, проте ця компетенція має бути обов'язковою у профілі компетенцій торговельного персоналу.

Пропонуємо профіль компетенцій працівників торговельного залу для моделі компетенцій (табл. 1).

Таблиця 1

Профіль компетенцій працівників торговельного залу
(сформовано авторами на основі [5; 9])

Компетенція	Визначення	Приклад поведінки претендента на посаду
1	2	3
Пунктуальність	Характерна риса людини, що проявляється у високій організованості, акуратності, суворому дотриманні певних правил, дисциплінованості.	Акуратно заповнює анкету; приходить на співбесіду завчасно; під час співбесіди чітко формулює свої думки; зовнішній вигляд відповідає ситуації тощо.
Упевненість	Почуття відсутності сумнівів, побудоване на набутому людиною досвіді і передовсім на здобутих нею раніше знаннях.	Поводить себе спокійно, не метушиться, сміливо дивиться в очі, чітко висловлює свої думки, не сутулиться, сидить прямо.
Відповідність корпоративній культурі	Відповідність цінностям компанії, корпоративним нормам поведінки, лояльність до компанії.	Поділяє цінності компанії, йому підходять правила, норми поведінки працівників. Готовий дотримуватися стандартів компанії.
Клієнтоорієнтованість	Сукупність знань, умінь, навичок, які завдяки відповідній мотивації, цінностям, настановам та особистим якостям працівників сприяють певній поведінці, встановленню та підтриманню відносин зі споживачами для отримання необхідного результату	Демонструє позитивний настрій, ввічливе ставлення, вміння вислухати, стресостійкість у різних ситуаціях, емпатію, здатність переключитися з негативних емоцій на позитивні. Добре володіє своїм емоційним станом.
Комунікативна компетентність	Здатність налагоджувати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми в різних ситуаціях спілкування, базована на знаннях і досвіді, розумінні себе та інших.	Демонструє здатність передавати точну інформацію, сприймати думки інших людей. З легкістю підтримує розмову, встановлює зоровий контакт, не губиться у спілкуванні.
Готовність і здатність до безперервного навчання	Бажання пізнавати щось нове, навчатися; вміння застосовувати різні технології для здобуття нових знань, умінь і навичок.	Демонструє зацікавленість, дослідницькі навички, системне розуміння застосування знань. Цікавиться цифровими технологіями, багато читає. Виявляє і працює з власними сильними і слабкими сторонами, визначає потреби в розвитку.

1	2	3
Вміння працювати в команді	Ефективна спільна робота з представниками різних культур в компанії для досягнення спільних цілей.	Виявляє здатність до кооперації; виконувати роботу в групі під керівництвом лідера, враховувати вимоги дисципліни.
Навички роботи з персональним комп'ютером на рівні користувача	Навички використання програмних засобів і навички роботи в комп'ютерних мережах, уміння використовувати інтернет-ресурси.	Впевнений користувач: MS Office (Word, Excel), пошук інформації в Інтернеті, вміння створити акаунт, працювати з електронною поштою.

Профіль компетенцій дозволить HR-фахівцям роздрібних торговельних мереж створити модель компетенцій для торговельного персоналу, з допомогою якої підібрати працівників, які швидко опанують знання, необхідні для роботи в ритейлі, зможуть налагодити відносини зі споживачами і з колегами, що сприятиме ефективній роботі мережі та її іміджу на ринку.

Наступним етапом управління персоналом є адаптація. Згідно з нашими дослідженнями вітчизняні роздрібні торговельні мережі для розвитку персоналу в період адаптації на підприємстві використовують такі методи: наставництво, лекції, семінари, інтернет-навчання, тренінги, вебінари з представниками виробників і постачальників.

Проте з метою підвищення ефективності розвитку персоналу в час цифровізації бізнес-процесів методи навчання й розвитку персоналу потребують певної інтеграції із digital-технологіями. Для швидкої адаптації новоприйнятих працівників вважаємо за доцільне впроваджувати такі інструменти: гейміфікація, навчання з використанням технологій віртуальної і додаткової реальності (VR, AR), менторство. Застосування гейміфікації як методу навчання дає можливість використати симбіоз education і entertainment для кращого засвоєння навчального матеріалу та більш ефективного набуття навичок завдяки емоціям.

Щодо технологій віртуальної і додаткової реальності (VR, AR), вони є наразі популярними у зарубіжних роздрібних торговельних мережах. До прикладу, найбільша американська роздрібна торговельна мережа Walmart використовує даний метод у навчанні працівників з 2018 року. Для цього мережа закупила 17 тисяч VR-хедсетів Oculus Go із навчальними модулями, які найчастіше фокусуються на розвитку в працівників емпатії, навичок обслуговування споживачів, правильному використанні нових технологій. Ефективність навчання з допомогою пристроїв VR забезпечується завдяки тому, що мозок відчуває, ніби працівник насправді стикнувся з певною проблемною ситуацією [3].

Для психологічної підтримки новоприйнятих працівників пропонуємо використовувати менторство, яке в їх адаптації буде ефективнішим за

традиційне наставництво. Менторство – це “підтримка і заохочення людей у процесі навчання з метою максимізації їх потенціалу, розвитку навичок, покращення результатів їх діяльності, а також допомоги в особистісному становленні” [2]. Важливим аспектом менторства є те, що воно не завжди потребує безпосередньої взаємодії новачка з наставником і може здійснюватися за допомогою інтернет-ресурсів або мобільного зв'язку.

Потреба у використанні інноваційних персонал-технологій на етапі навчання та розвитку персоналу є нагальною у зв'язку з постійними змінами, що відбуваються в торгівлі. Дослідження найбільшої в світі міжнародної консалтингової та інвестиційної компанії у сфері комерційної нерухомості CBRE (Coldwell Banker Richard Ellis) “Майбутнє ритейлу 2030” показує, що діджитал-технології в торгівлі у найближчих десятих роках нададуть можливість ритейлерам передбачати потреби споживачів, перш ніж вони їх сформулюють, а традиційні магазини стануть посланцями брендів і зосередять увагу на враженнях споживачів від шопінгу [7]. Щоб це забезпечити, сучасним роздрібним торговельним мережам необхідно системно застосовувати reskilling (перенавчання) і upskilling (підвищення кваліфікації) торговельного персоналу, використовуючи інноваційні методи.

Системний підхід у застосуванні reskilling і upskilling для торговельного персоналу вимагає розроблення планів індивідуального розвитку працівників. Вважаємо за доцільне використовувати для розроблення планів індивідуального розвитку працівників настанови щодо організації процесу навчання персоналу, визначені в ДСТУ ISO 10015:2008 “Управління якістю. Настави щодо навчання персоналу” [4]. Алгоритм розроблення плану індивідуального розвитку працівника зображено на рис. 2.

Індивідуальний підхід в організації розвитку працівників роздрібної торговельної мережі необхідний у зв'язку з тим, що всі працівники мають різний рівень знань, умінь і навичок, володіють різним потенціалом.

Рис. 2. Алгоритм розроблення плану індивідуального розвитку працівника (розроблено авторами на основі [4])

Оцінку компетентності торговельного персоналу з метою визначення потреби в навчанні, виявлення відповідності компетенцій працівників управлінським посадам при створенні кадрового резерву, а також розроблення планів індивідуального розвитку персоналу необхідно здійснювати систематично і комплексно, використовуючи різні методи. Аналіз методів оцінки персоналу, які

використовують у своїй практиці вітчизняні роздрібні торговельні мережі, показує, що найчастіше ними застосовуються атестація, оцінка роботи за КРІ, “таємний покупець”. Вважаємо за доцільне розширити перелік методів для оцінки персоналу такими методами, як «360 градусів» і Assessment centre (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика пропонуванних методів оцінки компетентності торговельного персоналу (сформовано авторами на основі [8])

Назва методу оцінки	Коротка характеристика	Переваги і недоліки	Необхідні засоби для проведення оцінки
Метод «360 градусів»	Проведення оцінювання компетенцій працівника шляхом проведення анкетного опитування самого працівника, його колег, керівника, підлеглих. Метод орієнтований на виявлення наявності особистісних та професійних якостей, що в результаті показує, які саме якості проявляються в роботі. Використовується для: - визначення потреби в навчанні працівника; - складання плану індивідуального розвитку працівника; - формування кадрового резерву.	Переваги: - моделювання критеріїв оцінки під вимоги підприємства; - отримання різнобічної оцінки; - анонімність; - не вимагає значних фінансових витрат; - дозволяє охопити велику кількість працівників; - можливість отримати оцінку soft skills працівників. Недоліки: - здійснюється оцінка лише компетенцій, а не результатів діяльності; - можливість суб'єктивної оцінки з боку інших працівників.	1. Моделі компетенцій для розроблення анкет. 2. Анкети. 3. Мобільний телефон, планшет або комп'ютер.

1	2	3	4
Assessment centre	Технологія оцінки персоналу, що ґрунтується на моделюванні ключових аспектів діяльності окремих працівників для виявлення наявних у них особистісно-ділових якостей та визначення відповідності компетенцій працівників підприємства його цілям, стратегії, корпоративній культурі, структурі, технологіям із застосуванням спеціалізованих оціночних процедур.	<p>Переваги:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дає змогу працівникам продемонструвати свої компетенції в певних ситуаціях; - дає можливість визначити відповідність компетенцій працівників підприємства його цілям, стратегії, корпоративній культурі; - дає можливість визначити відповідність компетенцій працівника при формуванні управлінського кадрового резерву. <p>Недоліки:</p> <ul style="list-style-type: none"> - значні витрати часу; - залучення значної кількості спостерігачів; - висока вартість; - високий рівень стресу в учасника при отриманні зворотного зв'язку. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Моделі компетенцій. 2. Імітаційні вправи, що дають змогу при їхньому виконанні спостерігати в учасників потрібні компетенції. 3. Ведучий і команда спостерігачів. 4. Наявність відповідного приміщення й обладнання.

Застосування методів «360 градусів» і Assessment centre поряд з методами, які традиційно використовуються роздрібними торговельними мережами для оцінки персоналу, дозволить отримати різнобічну оцінку компетентності працівників за багатьма критеріями і вибудувати програму навчання та розвитку персоналу компанії.

Створення умов для розвитку і кар'єрного зростання персоналу в роздрібних торговельних мережах є одним із ключових факторів, які впливають на утримання персоналу, що необхідно забезпечувати, навіть на етапі управління процесом вивільнення персоналу. Це підтверджують дослідження вітчизняних учених і міжнародних консалтингових компаній, що аналізують тенденції в HR. Зокрема, у 2018 році на глобальній внутрішній конференції для представників HR-напрямку, яку проводило міжнародне об'єднання аудиторських і консалтингових компаній BDO, було оприлюднено результати дослідження на тему утримання і залучення персоналу. На конференції озвучено основні фактори, які впливають на цей показник:

- можливість будувати кар'єру в компанії і зростати;
- різноманітність роботи, різні завдання, виконання яких вимагає вивчення чогось нового, незвичного, амбітного;
- адекватний баланс між роботою й особистим життям;
- стосунки з безпосереднім керівником;
- професійні колеги, гарна техніка й доступна інформація [11].

Отже, працівники вмотивовані працювати в тій роздрібній торговельній мережі, яка дає можливість розвиватися і будувати кар'єру. Якщо ж з якихось причин працівник змушений звільнитися, він буде

позитивно відгукуватися про компанію, тим самим сприяючи зміцненню HR-бренда. Системно розвиваючи персонал і залучаючи його до бізнес-процесів, керівництво мережі демонструє повагу до компетентних працівників, що безперервно розвивають свої знання та навички задля формування позитивного іміджу мережі серед споживачів.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. На сьогодні в роздрібній торгівлі жоден із торговельних процесів не може бути організований без участі персоналу, а у зв'язку з швидким розвитком технологій, що впроваджуються в торговельні процеси, знання персоналу використовуються як найважливіший економічний ресурс підприємства. Для підтримання актуальності знань і навичок торговельного персоналу роздрібній торговельній мережі необхідно створювати умови для безперервного розвитку працівників, починаючи з першого дня роботи.

З метою забезпечення ефективності і системності в розвитку персоналу нами побудовано модель імплементації інноваційної системи управління розвитком персоналу в процес управління персоналом роздрібної торговельної мережі. Запропонована модель дозволить реалізувати інноваційні методи в розвитку персоналу на кожному з етапів управління персоналом, що сприятиме зміцненню HR-бренда роздрібної торговельної мережі і стане її вагомою конкурентною перевагою на внутрішньому ринку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко О. Ключові HR-тренди України 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.management.com.ua/tend/tend_1120.html
(дата звернення: 04.04.2020).

2. Брусенко Н. В. Розробка програми менторингу на підприємстві: основні складові / Н. В. Брусенко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту: Економічні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 195-201.

3. Walmart буде навчати нових співробітників у віртуальній реальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sciencenews.com/uk/gadzheti/6704-walmart-bude-navchat-novih-sp-vrob-tnik-v-u-v-virtual-n-y-real-nost.html> (дата звернення: 05.04.2020).

4. ДСТУ ISO 10015:2008. Управління якістю. Наставови щодо навчання персоналу [Чинний від 2009-01-01]. – К. : ДП “УкрНДНЦ”, 2011. – 12 с. – (Національні стандарти України).

5. Ковальчук С. В. Клієнтоорієнтованість – сучасне спрямування маркетингової концепції / С. В. Ковальчук // Тези доповідей IV Всеукраїнської наукової конференції молодих учених та студентів “Актуальні проблеми та перспективи розвитку маркетингового управління” : 4 листопада 2016 р., Київ. – К. : КНУТД, 2016. – С. 10-11.

6. Лайл М. Спенсер мл. Компетенції на роботі / Л. Спенсер, С. Спенсер; [пер. с англ.]. – М. : НИРРО, 2005. – 384 с.

7. Нагорський В. Як зміниться ритейл до 2030 року – прогноз CBRE. Асоціація ритейлерів України. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rau.ua/novyni/oblik-ritejla-k-2030-godu-cbre/> (дата звернення: 05.04.2020).

8. Позднякова С. В. Сучасні особливості впровадження методів оцінки професійно-кваліфікаційних якостей персоналу / С. В. Позднякова, К. Ю. Потапова // Економічний аналіз. - 2013. – Т. 14. – № 3. – С. 173-179.

9. Психологічний словник / [авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко]. – К. : Наук. світ, 2007. – 274 с.

10. Татаревська М. С. HR-брендінг в системі управління персоналом сучасної організації / М. С. Татаревська, О. В. Сорока, О. О. Лосікова // Економіка і регіон. – 2014. – № 2 (45). – С. 57-62.

11. Чепурна А. Як розвивати компанію майбутнього / А. Чепурна // ФДК. Фінансовий директор компанії. – 2019. – № 1. – С. 54-61.

REFERENCES

1. Bojchenko O. Kliuchovi HR-trendy Ukrainy 2019, available at: http://www.management.com.ua/tend/tend_1120.html (data zvernennia: 04.04.2020).

2. Brusenko, N. V. (2014), Rozrobka prohramy mentorynhu na pidpriemstvi: osnovni skladovi, *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu: Ekonomichni nauky.*, vyp. 1, s. 195-201.

3. Walmart bude navchaty novykh spivrobitnykiv u virtual'nij real'nosti, available at: <https://sciencenews.com/uk/gadzheti/6704-walmart-bude-navchat-novih-sp-vrob-tnik-v-u-v-virtual-n-y-real-nost.html> (data zvernennia: 05.04.2020).

4. DSTU ISO 10015:2008. Upravlinnia yakistiu. Nastanovy schodo navchannia personalu. Chynnyj vid 2009-01-01 (2011), DP “UkrNDNTs”, K., 12 s. – (Natsional'ni standarty Ukrainy).

5. Koval'chuk, S. V. (2016), Kliientoorientovanist' – suchasne spriamuvannia marketynhovoї kontseptsii, *Tezy dopovidej IV Vseukrains'koi naukovoї konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv “Aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku marketynhovoho upravlinnia”* : 4 lystopada 2016 r., Kyiv, KNUTD, K., s. 10-11.

6. Lajl M. Spenser ml., Sajn M. Spenser (2005), *Kompetentsyy na rabote, per. s anhl.*, NYRRO, M., 384 s.

7. Nahors'kyj V. Yak zminyt'sia ritejl do 2030 roku – prohnoz CBRE. Asotsiatsiia rytejleriv Ukrainy. 2017., available at: <https://rau.ua/novyni/oblik-ritejla-k-2030-godu-cbre/> (data zvernennia: 05.04.2020).

8. Pozdniakova, S. V. and Potapova, K. Yu. (2013), Suchasni osoblyvosti vprovadzhenia metodiv otsinky profesijno-kvalifikatsijnykh iakostej personalu, *Ekonomichnyj analiz*, T. 14, № 3, s. 173-179.

9. Psykholohichnyj slovnyk, avt.-uklad. V. V. Syniavs'kyj, O. P. Serhieienkova; za red. N. A. Pobirchenko (2007), *Nauk. svit*, K., 274 s.

10. Tatarevs'ka, M. S. Soroka, O. V. and Losikova, O. O. (2014), HR-brendinh v systemi upravlinnia personalom suchasnoi orhanizatsii, *Ekonomika i rehion*, № 2 (45), s. 57-62.

11. Chepurna A. (2019), Yak rozvyvaty kompaniiu majbutn'oho, *FDK. Finansovyj dyrektor kompanii*, № 1, s. 54-61.

Стаття надійшла до редакції 22 квітня 2020 року

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І КОНТРОЛЬ

УДК 657.633:657.471.12

*Воронко Н. Р.,
nazarvoronko@gmail.com,
бакалавр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

*Брусьо Т. В.,
brusostar@gmail.com,
магістр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

*Воронко Р. М.,
rvoronko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3796-2556,
Researcher ID: F-8536-2019,
д.е.н., доц., завідувач кафедри аудиту, аналізу та оподаткування,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

***Анотація.** Політика у сфері трудових відносин визначається нормативно-правовими актами держави та частиною функцій, делегованих нею суб'єктам господарювання. У свою чергу, постійні зміни законодавства у сфері трудових відносин та використання різних форм і систем оплати праці можуть спричиняти в обліку ненавмисні помилки й випадки шахрайства, що вимагає від аудиторів особливої уваги та кваліфікації в процесі перевірки розрахунків з працівниками. Метою статті є систематизація нормативно-правового регулювання праці та удосконалення організаційно-методичних засад здійснення аудиту розрахунків з оплати праці. У статті розкрито нормативно-правові та організаційні аспекти функціонування трудових відносин і проаналізовано зміни, які відбулися у цій сфері в сучасних умовах. Розглянуто правові, організаційні й економічні умови праці та її оплати, які встановлюються міжнародними договорами, національним законодавством та локальними документами окремих підприємств. Систему нормативно-правового регулювання трудових відносин та аудиту розрахунків з працівниками подано як сукупність законодавчих та інших документів, спрямованих на забезпечення ефективного їх функціонування. Цю систему запропоновано поділяти на чотири рівні (міжнародний, державний, відомчий, підприємства), які характеризують функції різних суб'єктів у межах їхніх повноважень. Акцентовано на пріоритеті міжнародно-правових норм регулювання праці перед нормами національного законодавства, які базуються на принципі рівності в здійсненні прав та свобод людини. Базовим елементом у механізмі регулювання оплати праці визначено встановлення мінімального розміру заробітної плати. Договірне регулювання трудових відносин працівників підприємств розглянуто з використанням системи угод, які укладаються на державному, галузевому, територіальному та локальному рівнях. Призначення аудиту розрахунків з оплати праці визначено як перевірку дотримання підприємством законодавства та інших нормативно-правових актів з питань оплати праці, правильності утримань і нарахувань податкових платежів, достовірності відображення цих розрахунків в обліку та звітності. З метою забезпечення якості аудиту запропоновано акцентувати увагу аудиторів на можливих помилках і порушеннях щодо розрахунків з оплати праці та методах їх виявлення. Перспективними у цьому напрямку є дослідження, спрямовані на вивчення і використання передового міжнародного досвіду у сфері нормативно-правового регулювання, обліку й аудиту праці та її оплати для прискорення процесів інтеграції України у світовий економічний простір.*

Ключові слова: нормативно-правове регулювання праці, оплата праці, аудит, розрахунки з оплати праці, типові порушення.

*Voronko N. R.,
nazarvoronko@gmail.com,
Bachelor's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

*Bruso T. V.,
brusostar@gmail.com,
Master's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

Voronko R. M.,

rvoronko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3796-2556,

Researcher ID: F-8536-2019,

Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Auditing, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS AND ORGANIZATIONAL & METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE AUDIT OF CALCULATIONS ON WAGES PAYMENTS AT THE ENTERPRISE

Abstract. *The policy in the field of labor relations is determined by the state regulations and part of the functions delegated by it to business entities. In turn, constant changes in labor law and the use of various forms and systems of remuneration can lead to unintentional errors and fraud in accounting, which require from auditors to pay special attention and have appropriate qualifications in the process of verifying payments to employees. The purpose of the article is to systematize the legal regulations of labor and improve the organizational and methodical foundations of the audit of wages payments. The article reveals the legal and organizational aspects of the functioning of labor relations and analyzes the changes that have occurred in this sphere in modern conditions. The legal, organizational and economic conditions of work and its payment, which are established by international agreements, national legislation and local documents of individual enterprises, are considered. The system of normative-legal regulation of labor relations and audit of payments to employees is presented as a set of legislative and other documents aimed at ensuring their effective functioning. It is proposed to divide this system into four levels (international, national, departmental, enterprise), which characterize the functions of different entities within their powers. Emphasis is placed on the priority of international legal norms of labor regulation over the norms of national legislation, which are based on the principle of equality in the exercise of human rights and freedoms. The basic element in the mechanism of wage payment regulation is setting a minimum wage amount. Contractual regulation of labor relations of enterprises employees is considered using a system of agreements concluded at the state, sectoral, territorial and local levels. The purpose of the audit of wages calculations is defined as checking of enterprise's compliance with the legislation and other regulations on wages, the correctness of deductions and accruals of tax payments, the reliability of the reflection of these calculations in accounting and reporting. In order to ensure the quality of the audit, it is proposed to focus the attention of auditors on possible errors and violations of wages calculations and methods of their detection. Promising in this direction are studies aimed at studying and using international best practices in the field of legal regulation, accounting and auditing of labor payments to accelerate the process of Ukraine's integration into the world economic space.*

Keywords: legal regulation of labor, remuneration, audit, calculations on wages, typical violations.

JEL Classification: J31, K31, M41

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-16>

Постановка проблеми. Потрібно зазначити, що політика у сфері трудових відносин, матеріальної зацікавленості і соціального захисту працівників визначається державою. Разом з тим, ряд функцій держави, спрямованих на реалізацію цієї політики, делеговані безпосередньо суб'єктам господарювання, які самостійно визначають форми і системи оплати праці, їхню величину, способи матеріального стимулювання результатів і продуктивності праці. Заробіток кожного працівника у цих умовах залежить від його особистого трудового внеску з урахуванням кінцевих результатів діяльності підприємства. Законодавством встановлюється лише мінімальний розмір оплати праці для працівників підприємств різних організаційно-правових форм, що слугує інструментом соціального захисту населення.

Керівництво підприємства, у свою чергу, повинно постійно володіти інформацією про величину витрат на оплату праці з метою забезпечення конкурентної соціальної продукції, робіт і послуг,

контролю за нарахуванням винагороди працівникам за виконану роботу і станом розрахунків з ними, створення матеріальної зацікавленості персоналу у підвищенні ефективності праці. Такі дані забезпечує облікова система та підтверджує їхню достовірність аудит розрахунків з оплати праці, який є однією з найбільш трудомістких його складових, оскільки ця ділянка обліку через свою специфіку вимагає від аудиторів особливої уваги та кваліфікації.

Це пов'язано передусім з постійними змінами законодавства у сфері трудових відносин та розподілом фінансових ресурсів між працівниками колективу з використанням різних форм і систем оплати праці. Через це в обліку розрахунків з оплати праці можуть мати місце як ненавмисні помилки, так і випадки шахрайства, які мають бути виявлені в процесі аудиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативно-правового регулювання праці, організації і методики аудиту розрахунків з оплати

праці досліджували у своїх працях такі науковці, як Т. А. Бутинець, О. В. Гасвая, Г. М. Давидов, Н. І. Дорош, З. О. Душко, О. Б. Жогова, С. П. Лозовицький, І. Т. Новіков, М. Ф. Огійчук, В. П. Пантелєєв, О. А. Петрик, І. І. Рагуліна, К. І. Редченко, В. С. Рудницький, В. О. Шевчук та ін. Наукові публікації засвідчують значний внесок цих вчених у вирішення завдань вдосконалення законодавчого регулювання трудових відносин, організації і методики аудиту розрахунків з працівниками підприємства, визначення категорійного апарату, інструментарію і функціонального призначення нормативно-правових документів і аудиту у системі управління підприємством.

Разом з тим, на сьогодні виник ряд проблем, що стосуються законодавчого врегулювання трудових відносин та здійснення аудиту розрахунків з персоналом, ідентифікації правопорушень у цій сфері, які вимагають вирішення з врахуванням стратегічних напрямів розвитку нашої держави.

Постановка завдання. Дослідження спрямоване на розкриття й обґрунтування нормативно-правових та організаційно-методичних засад функціонування трудових відносин, мети, завдань і призначення аудиту розрахунків з оплати праці в системі управління діяльністю підприємства, визначення базових його характеристик та напрямів вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних реаліях функціонування економіки України, коли у ній спостерігаються кризові явища, зниження обсягів діяльності у різних галузях і пов'язане з цим зменшення продуктивності праці та звільнення значної кількості працівників, відбуваються також суттєві зміни в організації трудових відносин та оплаті праці. Заробітна плата з позиції працівника виступає вираженням його доходу як найманого працівника, способом реалізації права власності на трудовий ресурс, який йому належить, а з позиції роботодавця – це плата за отриманий ресурс праці, який використовується ним разом із іншими факторами виробничої чи іншої діяльності і формує статті й елементи витрат.

Правові, організаційні й економічні умови праці та її оплати щодо працівників, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями різних форм власності і господарювання, встановлюють міжнародні договори (акти), чинне законодавство України, інші численні нормативно-правові документи, а також колективні договори та локальні документи окремих підприємств.

Потрібно зазначити, що трудові відносини громадян України, котрі працюють за кордоном, чи трудові відносини іноземних громадян, що працюють на підприємствах (в організаціях, установах) України, регулюються законодавством країни, в якій працює працівник, а

також міжнародними договорами України. Зокрема, цими договорами визначено, що трудові відносини регулюються чинним законодавством про працю країни, де працює працівник, яке передбачає виникнення, крім інших прав, також права на оплату праці.

Порядок організації праці, її оплати та здійснення аудиту розрахунків з працівниками визначається різними суб'єктами у межах їхніх повноважень, які представлені нами чотирма рівнями, що складають систему нормативно-правового регулювання трудових взаємовідносин та їх аудиту (табл. 1). Нормативно-правове регулювання праці, її оплати та аудиту розрахунків з працівниками включає створену за відповідними рівнями сукупність законодавчих та інших локальних документів, спрямованих на забезпечення нормального налагодження і функціонування відносин у даній галузі.

Розглядаючи міжнародний рівень регулювання трудових відносин, доцільно зазначити: ст. 9 Конституції України встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства держави [5]. Якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлені інші правила, ніж ті, що містить національне законодавство про працю, застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди (ст. 8¹ КЗпП України) [4]. Як бачимо, Конституція та Кодекс законів про працю України надають пріоритет міжнародно-правовим нормам перед нормами національного законодавства.

Міжнародне нормативно-правове регулювання праці полягає у визначенні міжнародними договорами (актами) системи стандартів з питань праці та її оплати, яку країни, що приєдналися (ратифікували) до відповідного міжнародного договору, використовують у національному трудовому законодавстві. Суб'єктами міжнародного рівня правового регулювання праці є Організація Об'єднаних Націй та її спеціалізований орган – Міжнародна Організація Праці (МОП). Суб'єктами міжнародного рівня нормативно-правового регулювання праці можуть бути також різні об'єднання держав, наприклад Рада Європи, Європейський Союз тощо. Основний принцип міжнародного правового регулювання праці полягає у рівності в здійсненні прав та свобод людини. Рівність у праці виключає дискримінацію, яка трактується як будь-яка відмінність, недопущення чи перевага, що встановлюється за ознакою раси, релігії, статі, іноземного, соціального походження, сімейного стану, віку, що приводять до порушення рівності можливостей у галузі праці та занять.

Нормативно-правове регулювання трудових відносин та аудиту розрахунків з працівниками

№ з/п	Рівні регулювання	Документи з нормативно-правового регулювання	
		трудовах відносин	аудиту розрахунків з оплати праці
1	Міжнародний	<ul style="list-style-type: none"> - Європейська соціальна хартія (переглянута 03.05.1996 р.) (ратифікована Законом України від 14.09.2006 р. № 137-V); - Загальна декларація з прав людини, прийнята Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року; - Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року; - конвенції Міжнародної Організації Праці (більше п'ятдесяти з них ратифіковані Україною); - Хартія основних прав працівників Європейського Союзу (1989 р.); - Рекомендація щодо встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються (№ 135): прийнята на 54 сесії Ген. конф. МОП 22.06.1970 р. 	<ul style="list-style-type: none"> - Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг; - Міжнародні стандарти INTOSAI; - Лімська декларація керівних принципів контролю.
2	Державний	<ul style="list-style-type: none"> - Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; - Кодекс законів про працю України від 10.12.71 р. № 322-VIII; - Про оплату праці: Закон України від 24.03.95 р. № 108/95-ВР; - Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII; - Про відпустки: Закон України від 15.11.96 р. № 504/96-ВР; - Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII; - Генеральна угода. 	<ul style="list-style-type: none"> - Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII; - Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII; - Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (рішенням Аудиторської палати України від 18.04.2003 р. № 122/2 прийняті в якості національних стандартів аудиту).
3	Відомчий	<ul style="list-style-type: none"> - Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 "Виплати працівникам", затверджено наказом Міністерства фінансів України від 28 жовтня 2003 року № 601; - Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок нарахування середньої заробітної плати" від 08.02.95 р. № 100; - Постанова Кабінету Міністрів України "Про правила обчислення загального трудового стажу для призначення працівникам допомоги з тимчасової непрацездатності" № 1658 від 19.10.98 р. - Інструкція зі статистики заробітної плати, затверджена Державним комітетом статистики України № 5 від 13.01.2004 р.; - Галузева і регіональна угоди. 	<ul style="list-style-type: none"> - Положення про державну аудиторську службу України, затверджене постановою КМУ від 03.02.2016 року № 43; - Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України: постанова Правління НБУ від 20.03.1998 р. №114; - Порядок проведення внутрішнього фінансового контролю та аудиту органів прокуратури України: наказ Генеральної прокуратури від 11.04.2011 р. № 42; - Методичні рекомендації щодо проведення внутрішнього аудиту фінансових установ: затверджені розпорядженням Держкомісії з регулювання ринків фінансових послуг від 27.09.2005 р. № 4660; - Про затвердження Термінологічної бази системи внутрішнього контролю та аудиту Державного казначейства України: наказ Міністерства фінансів від 07.10.2008 р. № 417.
4	Підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - Колективний договір; - Положення про оплату праці; - Положення про відпустки; - Положення про преміювання; - Правила внутрішнього розпорядку; - Штатний розпис; - Посадова інструкція; - Контракт; - Трудова угода. 	<ul style="list-style-type: none"> - Статут підприємства; - Положення про службу внутрішнього аудиту; - Стандарти внутрішнього аудиту; - Кодекс професійної етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту; - Посадова інструкція фахівця служби внутрішнього аудиту.

Ми погоджуємося з думкою науковців, що регіональні акти правового регулювання праці є важливим чинником впливу на формування національного законодавства [1, с. 104]. Зокрема, мова йде про Європейську соціальну хартію, ратифіковану Україною Законом № 137-V від 14 вересня 2006 р., яка визначає ряд основоположних прав та принципів правового регулювання праці (можливість вільного вибору професії, право на справедливі, безпечні і здорові умови праці, на справедливу винагороду, на укладення колективних договорів тощо), що є досить важливими для України як демократичної, соціальної і правової держави [3].

Базовим елементом у механізмі регулювання оплати праці є встановлення мінімального розміру заробітної плати. Рекомендація Міжнародної Організації Праці проголошує, що основною метою встановлення мінімальної заробітної плати має бути надання особам, котрі працюють за наймом, необхідного соціального захисту щодо мінімально допустимих рівнів заробітної плати [12].

Зміст регулювання трудових відносин в нашій країні полягає у тому, що держава впливає на оплату праці персоналу підприємств усіх форм власності через: визначення величини мінімальної заробітної плати й інших норм і гарантій; встановлення умов оплати праці керівників державних й комунальних підприємств, працівників підприємств (організацій, установ), що фінансуються за рахунок бюджетів різних рівнів; коригування фондів оплати праці працівників підприємств, що займають монопольне становище (за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України), а також оподаткування доходів громадян.

Тобто регулювання оплати праці на рівні держави спрямоване в першу чергу на визначення і гарантування мінімального рівня заробітної плати. Згідно з чинним законодавством (ст. 12 Закону України “Про оплату праці”) регулюванню зі сторони держави підлягають також норми оплати праці за: роботу у святкові, неробочі та вихідні дні; роботу в надурочний час; роботу в нічний час; час простою не з вини працівника; виготовлення бракованої продукції не з вини працівника [11]. Державне регулювання і гарантії стосуються й доплат працівникам, які є молодшими вісімнадцяти років за скороченої тривалості їх щоденної праці.

Договірне регулювання трудових відносин працівників підприємств здійснюється з використанням системи угод, які укладаються на державному (генеральна угода – встановлюються основні норми й принципи реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин держави у сфері оплати праці), галузевому (галузева (міжгалузева) угода – визначаються галузеві норми у сфері оплати праці, які не можуть погіршувати становище працівників порівняно з генеральною угодою), територіальному (територіальна угода – регулюються регіональні норми у сфері оплати праці) та локальному (колективний договір) рівнях відповідно з вимогами чинного законодавства (ст. 14 Закону України “Про оплату праці”) [11]. Головним принципом, якого потрібно дотримуватися

при укладанні цих документів, є недопущення погіршення положення працівників шляхом зниження гарантій, передбачених угодою вищого рівня чи законодавством.

Колективний договір посідає провідне місце у сфері договірного регулювання оплати праці на підприємстві. У ньому встановлюються взаємні зобов'язання сторін, які стосуються регулювання трудових, соціально-економічних відносин з питань оплати праці, зокрема щодо: нормування та оплати праці; вибору її систем та форм; встановлення розмірів заробітної плати (розцінки, тарифні сітки, схеми посадових окладів) й інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат (надбавок, доплат, премій тощо); умов коригування фонду оплати праці; використання міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці.

Чинним законодавством встановлено, що норми колективного договору, які допускають оплату праці нижче від норм, визначених генеральною, галузевою (міжгалузевою) або територіальною угодами, але не нижче від державних норм та гарантій в оплаті праці, можна застосовувати тільки тимчасово, на період подолання фінансових труднощів підприємства терміном не більш як шість місяців [10].

Інші регулятивні документи, що затверджуються на рівні підприємства (положення – про оплату праці, про відпустки, про преміювання; правила внутрішнього розпорядку; штатні розписи, посадові інструкції) і які у більшості випадків є додатками до колективного договору, спрямовані на додаткове закріплення та забезпечення дотримання умов оплати праці, надання відпусток, нарахування премій, забезпечення трудової дисципліни, прав і обов'язків працівників у процесі здійснення трудових відносин.

Договірне регулювання оплати праці використовується також при укладанні контракту, коли заробітна плата працівника встановлюється за угодою сторін на підставі діючого законодавства, умов колективного договору та пов'язана з виконанням умов цього контракту.

Аудит фінансової звітності здійснюється з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам [10]. Одним із елементів, який має суттєвий вплив на показники фінансової звітності, є витрати на оплату праці і розрахунки з персоналом.

Аудит розрахунків з оплати праці спрямований на перевірку дотримання підприємством законодавства та інших нормативно-правових актів, які стосуються оплати праці, правильності утримань із заробітної плати працівників та нарахувань на фонд оплати податкових платежів, достовірності відображення цих операцій у бухгалтерському обліку і реальності розкриття їх результатів у звітності підприємства, а також встановлення можливих порушень в процесі розрахунків з персоналом.

Аудит розрахунків з працівниками проводиться з метою встановлення відповідності методики обліку операцій з оплати праці, яка використовується на підприємстві, чинним нормативно-правовим актам, виявлення можливих порушень та рівня їх впливу на достовірність обліку, висловлення думки незалежного експерта (аудитора) щодо ефективності внутрішнього контролю, правильності ведення бухгалтерського обліку та правдивості фінансової звітності за показниками, що стосуються розрахунків з оплати праці.

До складу показників праці та її оплати, які підлягають аудиторській перевірці, науковці відносять наступне: чисельність працівників, їхні професії та кваліфікація; витрати робочого часу у людино-годинах, людино-днях; кількість виготовленої продукції; розмір фонду оплати праці за категоріями працюючих, видами нарахувань, нарахування премій, відпускних; розмір відрахувань за їх видами тощо [7, с. 289].

Інші науковці вважають, що аудит виплат працівникам охоплює практично всі елементи трудових відносин на підприємстві і при перевірці даного питання передбачає виконання аудиторами певних функцій: збір та оцінка доказів для підтвердження повноти, достовірності й арифметичної точності звітної інформації; перевірка відповідності тверджень і оцінок у фінансових звітах загальноприйнятим принципам обліку; інтерпретація та оцінка ефективності організації та дієвості системи внутрішнього контролю і політики адміністрації підприємства щодо вибраних методів та способів формування інформації у фінансових звітах [2, с. 87].

На початковій стадії перевірки важливим для аудитора є оцінювання стану організації бухгалтерського обліку й ефективності внутрішнього контролю розрахунків з оплати праці на підприємстві, яке дає змогу встановити можливі зони ризику та визначитися з видами і кількістю аудиторських процедур у програмі аудиту.

Для забезпечення якості аудиту керівнику потрібно акцентувати увагу членів аудиторської групи на наступному: характер можливих помилок і порушень, які можуть допускатися під час обліку розрахунків з оплати праці; вплив цих помилок і порушень на достовірність фінансової звітності; методи та прийоми їх виявлення. До таких типових порушень відносять:

– відсутність обов'язкових документів з обліку оплати праці (табелів обліку робочого часу, нарядів тощо) і (або) порушення вимог до їх оформлення – це ускладнює аудит правильності обліку відпрацьованого часу чи обсягу виконаних робіт. Встановлюється методами спостереження, опитування, огляду, документальної перевірки;

– порушення термінів виплати зарплати – стосується недотримання строків виплати заробітної плати, визначених чинним законодавством (двічі на місяць) та відповідного перерахування платежів до бюджету, що тягне за собою накладення на підприємство штрафних санкцій. Встановлюється методами тестування, опитування, документальної перевірки і

зіставлення з діючими нормативно-правовими актами;

– включення до відомостей підставних осіб, які не брали участі у виконанні робіт, – спричиняє заниження величини прибутку до оподаткування та зменшення сплати з нього податку й спрямоване на привласнення грошових коштів підприємства. Встановлюється методами опитування, спостереження, зустрічної і документальної перевірки;

– завищення обсягів виконаних робіт чи повторне їх включення для нарахування заробітної плати – призводить до спотворення величини нарахованої основної й додаткової заробітної плати з метою заниження оподаткованого прибутку та привласнення грошових коштів підприємства. Встановлюється шляхом огляду, контрольного обміру, зіставлення обсягів робіт, вказаних у первинних документах, з аналогічними показниками технологічних карт, документів з оприбуткування готової продукції;

– встановлення виплат, доплат і надбавок до заробітної плати, не передбачених чинними нормативно-правовими актами, – стосується незаконного нарахування цих виплат, що призводить до зростання витрат на оплату праці, неправомірних грошових виплат, неправильного застосування бази нарахування податків і платежів та викривлення розрахунків з бюджетом. Виявляється методами тестування, документальної перевірки, зіставленням з тарифно-кваліфікаційними збірниками, схемами і довідниками;

– арифметичні помилки у підрахунках підсумків в облікових документах, що стосуються оплати праці, – зумовлюють спотворення даних у розрахунково-платіжних відомостях і облікових реєстрах з метою розкрадання готівки підприємства. Встановлюються шляхом документальної та арифметичної перевірки;

– неповний облік виплат, які мають характер оплати праці і наданої працівникам іншої матеріальної вигоди, – зумовлює неправильне нарахування виплат персоналу, що спричиняє викривлення величини витрат на оплату праці та заниження сплати податків і платежів. Виявляється методами документальної та арифметичної перевірки, опитування, аналітичних процедур;

– помилки при нарахуванні лікарняних, відпускних та інших виплат за середнім заробітком – пов'язані з неправильними розрахунками цих виплат працівникам, що спричиняє викривлення величини витрат на оплату праці та розрахунків з персоналом, бюджетом і фондом соціального страхування. Встановлюються методами документальної та арифметичної перевірки, звірки розрахунків, аналітичних процедур;

– помилки у проведенні утримань та нарахувань податків і зборів – стосуються неправильного застосування ставок і неточних обчислень податку на доходи фізичних осіб, військового збору, єдиного соціального внеску, що призводить до викривлення розрахунків з бюджетом за цими податками і зборами. Встановлюються методами документальної та арифметичної перевірки, запиту, звірки розрахунків, аналітичних процедур;

– невідповідність даних синтетичного, аналітичного обліку й звітності, неправильне

відображення у звітності середньоспискової чисельності працівників, величини витрат на оплату праці, заборгованості – пов'язана з викривленням показників обліку та звітності, що вводить в оману внутрішніх й зовнішніх користувачів і спричиняє накладення штрафних санкцій. Встановлюється методами документальної та арифметичної перевірки, звірки, аналітичних процедур.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, основним критерієм нормативно-правового регулювання праці та її оплати є дотримання принципу соціальної справедливості і законності. Порядок організації трудових відносин і оплати праці повинен відповідати умовам та правилам, визначеним національним законодавством і закріпленим в угодах, договорах, положеннях та інших локальних актах. Достовірність інформації, яка стосується трудових відносин та оплати праці, має бути підтверджена аудитором і доступною для усіх зацікавлених осіб, зокрема для працівників.

Поступальний рух України у напрямку інтеграції в європейську спільноту вимагає адаптації її трудового законодавства згідно з міжнародними стандартами, що передбачає поетапне прийняття і впровадження нормативно-правових актів з регулювання трудових відносин, особливо відносин у сфері оплати праці.

Аудит розрахунків з оплати праці дає змогу пересвідчитись у дотриманні підприємством норм чинного законодавства з цих питань, відсутності чи наявності порушень щодо порядку оплати праці, правильності визначення сум нарахованої й виплаченої заробітної плати, інших виплат та проведених з них утримань і нарахувань на фонд оплати праці, відповідності відображення операцій у бухгалтерському обліку і достовірності їх розкриття в звітності підприємства.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення і використання передового міжнародного досвіду з питань нормативно-правового регулювання, обліку й аудиту праці та її оплати, який би забезпечив прискорення процесів інтеграції України у світовий економічний простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаєвая О. В. Окремі питання регулювання оплати праці за кордоном та в Україні / О. В. Гаєвая // Проблеми законності. – 2016. – Вип. 134. – С. 103-111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_134_12.
2. Дорош Н. І. Аудит: методологія та організація / Н. І. Дорош. – К. : Центр, 2000. – 402 с.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута 03.05.1996 р.) : ратифік. Законом України від 14.09.2006 р. № 137-V // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 40. – Ст. 2660.
4. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

6. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016-217 років; [пер. з англ.]. – К. : МФБ, АПУ, 2018. – Ч. I-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apu.com.ua/1151-miznarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-2016-2017>.

7. Огійчук М. Ф. Аудит: організація і методика : навч. посібник / М. Ф. Огійчук, І. Т. Новіков, І. І. Рагуліна. – К. : Алерта, 2010. – 584 с.

8. Положення про державну аудиторську службу України, затверджене постановою КМУ від 03.02.2016 року № 43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>.

9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 “Виплати працівникам”, затверджене наказом Міністерства фінансів України 28.10.2003 р. № 601 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03>.

10. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.

11. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.

12. Рекомендація щодо встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються (№ 135) : прийнята на 54 сесії Ген. конф. МОП 22.06.1970 р. // Конвенції та рекомендації, ухвал. МОП 1965-1999. Т. II. Женева : Міжнар. бюро праці 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_252.

REFERENCES

1. Haievaia, O. V. (2016), Okremi pytannia rehluiuvannia oplaty pratsi za kordonom ta v Ukraini, *Problemy zakonnosti*, vyp. 134, s. 103-111, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_134_12.
2. Dorosh, N. I. (2000), *Audyty: metodolohiia ta orhanizatsiia*, Tsent, K., 402 s.
3. Yevropejs'ka sotsial'na khartiia (perehlianuta 03.05.1996 r.) : ratyfik. Zakonom Ukrainy vid 14.09.2006 r. № 137-V (2006), *Ofits. visn. Ukrainy*, № 40, st. 2660.
4. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon URSR vid 10.12.1971 r. № 322-VIII, available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
5. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254к/96-ВР, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2016-217 rokiv; per. z anhl. (2018), MFB, APU, K., Ch. I-III, available at:

<http://apu.com.ua/1151-miznarodni-standarti-kontroly-yakosti-2016-2017>.

7. Ohijchuk, M. F. Novikov, I. T. and Rahulina, I. I. (2010), *Audyty: orhanizatsiia i metodyka* : navch. posibnyk, Alerta, K., 584 s.

8. Polozhennia pro derzhavnu audytor's'ku sluzhbu Ukrainy, zatverdzhene postanovoiu KMU vid 03.02.2016 roku № 43, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>.

9. Polozhennia (standart) bukhhalters'koho obliku 26 "Vyplaty pratsivnykam", zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy 28.10.2003 r. № 601, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03>.

10. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytor's'ku diial'nist': Zakon Ukrainy vid 21 hrudnia 2017 roku №

2258-VIII, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.

11. Pro oplatu pratsi : Zakon Ukrainy vid 24.03.1995 № 108/95-VR, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.

12. Rekomendatsiia schodo vstanovlennia minimal'noi zarobitnoi platy z osoblyvym urakhuvanniam krain, scho rozvyvaiut'sia (№ 135) : pryjniata na 54 sesii Hen. konf. MOP 22.06.1970 r., Konventsii ta rekomendatsii, ukhval. MOP 1965-1999. T. II. Zheneva : Mizhnar. biuro pratsi 1999 r., available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_252.

Стаття надійшла до редакції 13 лютого 2020 року

УДК 657.1: 640.6

Калайтан Т. В.,

kalaitantv@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4774-4990,

Researcher ID: F-5828-2019

к.е.н., доц., доцент кафедри аудиту, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Герасименко Т. О.,

gtoa@meta.ua, ORCID: 0000-0002-4684-4773,

Researcher ID: F-8903-2019

к.е.н., доц., директор Інституту економіки та фінансів, доцент кафедри аудиту, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

АВС-АНАЛІЗ В УПРАВЛІННІ ПРОДУКТОВИМИ ЗАПАСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

***Анотація.** У статті досліджено особливості проведення АВС-аналізу продуктових запасів з урахуванням галузевої специфіки підприємств ресторанного бізнесу. Обґрунтовано доцільність застосування багатокритеріального підходу до проведення АВС-аналізу. Специфікою даного сектора сфери послуг є те, що підприємства ресторанного бізнесу поєднують виробництво, реалізацію купованих товарів і продукції власного виробництва та організацію споживання їжі. При цьому облік фінансових результатів ведуть за такою ж методикою, як і в торгівлі. Собівартість реалізації продукції власного виробництва закладів ресторанного бізнесу включає тільки первісну вартість продовольчої сировини. З урахуванням цього запропоновано при проведенні АВС-класифікації продуктових запасів у якості критеріїв використовувати вартість продуктових запасів, частоту їх використання і внесок у фінансовий результат. У результаті такого аналізу кожен продукт матиме три оцінки одночасно – за вартістю, за частотою використання і за внеском у фінансовий результат. Вказано на проблемність визначення внеску кожного виду продуктових запасів у фінансовий результат. Для вирішення цього питання запропоновано поєднання сировинної матриці та результатів АВС-аналізу продажів. При цьому в якості критеріальних показників пропонується використовувати вартість продуктів, частоту продажу і торгіву націнку. Поєднання результатів АВС-аналізу продажів і сировинної матриці дає можливість отримати перелік критично важливих з точки зору внеску у фінансовий результат продуктів, а також відсортувати їх у відповідності до значущості страв і розповсюдженості інгредієнта. Практична реалізація запропонованих підходів до АВС-аналізу дозволить сформуванню належної інформаційно-аналітичної бази для формування результативних цільових управлінських дій, спрямованих на підвищення ефективності управління продуктовими запасами підприємств ресторанного бізнесу.*

Ключові слова: АВС-аналіз, критерії АВС-класифікації, продуктові запаси, ресторанний бізнес, управління.

Kalaitan T. V.,

kalaitantv@gmail.com, ORCID:0000-0003-4774-4990,

Researcher ID: F-5828-2019

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Audit, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Gerasymenko T. O.,

gtoa@meta.ua, ORCID: 0000-0002-4684-4773, Researcher ID: F-8903-2019

Ph.D., Associate Professor, Director of the Institute of Economics and Finance, Associate Professor of the Department of Audit, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ABC-ANALYSIS IN FOOD STOCKS MANAGEMENT AT ENTERPRISES OF RESTAURANT INDUSTRY

Abstract. *The article explores the features of the food stocks ABC-analysis taken into consideration the restaurant industry specifics. The feasibility of applying the multicriteria approach to conducting the ABC-analysis is substantiated. The specificity of this service sector segment is that restaurant business enterprises combine food production, the sales of purchased goods and products of their own production as well as eating organization. At the same time, financial results are accounted for using such a technique as in trade. The sales cost of own products production by enterprises of the restaurant business includes only the initial products cost. With this in mind, it is proposed to use the cost of food stocks, the frequency of their use as well as the contribution to the financial result as criteria when conducting the ABC-classification of food stocks. As a result of such an analysis, each product will have three ratings at the same time - by cost, by frequency of use and by contribution to the financial result. The difficulty of determining the contribution of each type of food stocks in the financial result is indicated. To address this issue, a combination of raw material matrix and ABC-analysis of sales results is proposed. Moreover, it is proposed to use the product cost, frequency of sales and trade margin as main criteria indicators. The combination of the ABC-analysis of sales results and the food matrix makes it possible to obtain a list of products that are critical in terms of contribution to the financial result, as well as to sort them according to the importance of dishes and the prevalence of the ingredient. The practical implementation of the proposed approaches to ABC-analysis will allow to form an appropriate informational and analytical base for the formation of highly effective targeted management actions aimed at increase the efficiency of food stocks managing of restaurant business enterprises.*

Key words: ABC-analysis, ABC-classification criteria, food stocks, restaurant business, management.

JEL Classification: M49, M41

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-17>

Постановка проблеми. Для ефективного управління продуктовими запасами підприємств ресторанного бізнесу керівництву необхідно приймати своєчасні, обґрунтовані стратегічні та оперативні управлінські рішення, координувати діяльність структурних виробничих підрозділів. Головна увага повинна бути зосереджена на найбільш важливих продуктових запасах. З метою виявлення таких груп запасів у світовій практиці використовують ABC-аналіз. Актуальність обраної теми полягає в тому, що у зв'язку з доцільністю застосування ABC-аналізу в процесі управління продуктовими запасами на підприємствах ресторанного бізнесу виникає потреба в адаптації його методики до специфіки даної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні аспекти аналізу запасів досліджені у багатьох працях сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених. Частина наукових праць присвячена дослідженню математичного інструментарію проведення ABC-класифікації. Зокрема, для проведення ABC-класифікації А. М. Гаджинський пропонує використовувати спосіб петлі [2], В. С. Лукинський - спосіб дотичних [10].

У значній частині наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених із ABC-аналізу досліджені практичні питання використання цього методу у певних сферах діяльності підприємств різних галузей. Так, використання результатів ABC-аналізу запасів продукції з метою підвищення якості

обслуговування розглянуто Дж. Шрайбфедером [13]. Крім показника виручки від реалізації, він пропонує застосовувати в якості критерію кількість угод (звернень) за кожною асортиментною позицією. Використання отриманих за останнім критерієм результатів ранжування запасів, на думку цього науковця, сприятиме більш раціональній організації складського господарства. В праці О. В. Матушевич [5] обґрунтовано авторський підхід до етапів здійснення ABC-аналізу, визначено методи вибору критеріїв для проведення ABC-класифікації, доведено доцільність структуризації груп А, В і С з метою підвищення рівня деталізації аналізу в умовах великої кількості запасів.

Особливості багатокритеріального підходу до проведення ABC-класифікації запасів розглянуто у праці А. Н. Стерлігової [9], А. Полякової, Т. В. Живасової [8]. Значна частина праць вітчизняних та зарубіжних науковців присвячена дослідженню комбінованих моделей з використанням ABC-аналізу.

М. Л. Дворецьким та І. В. Кулаковською [3] висвітлено особливості проведення ABC-аналізу в умовах необхідності представлення інформації у вигляді ієрархії, яка може бути обумовлена потребою логічного групування товарів для отримання меншої кількості позицій або вимогою розмежування прав доступу до інформації для різних менеджерів. Дослідження методики ABC-аналізу та ключових проблем його застосування в межах

інформаційної системи управлінського обліку підприємства здійснено в праці О. В. Жукова, С. П. Сазонова, Ю. Г. Оноприєнко, Г. А. Мершієвої [4]. Зазначеними авторами ідентифіковано основні фактори, які впливають на достовірність статистики продажів і закупівель, а також спотворюють результати класифікації товарів, та пропонують способи їх мінімізації.

Постановка завдання. Варто відмітити, що зазначені вище дослідження ABC-аналізу запасів, які мають прикладний аспект, стосуються в основному практики використання цього інструменту для підприємств торгівлі та різних галузей промисловості. Відповідно, завдання даного дослідження полягає в адаптації методики ABC-аналізу продуктових запасів з урахуванням галузевої специфіки підприємств ресторанного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класичний алгоритм ABC-аналізу у загальному вигляді (без акцентування уваги на специфічні особливості галузей) описаний в працях [2, 8-10, 12, 13] та інших, які присвячені актуальним питанням використання цього аналітичного інструменту. На рис. 1 зображено основні етапи ABC-аналізу. Вибір критерію (або критеріїв) для ABC-класифікації продуктових запасів потребує спільного обговорення менеджера з бухгалтером або контролером. Критерій може бути один або кілька у залежності від мети. Неналежа увага до вибору критеріїв може звести до нуля усі зусилля застосування ABC-аналізу в управлінні продуктовими запасами підприємства ресторанного бізнесу.

Розглянемо можливі критерії виділення груп А, В і С продуктових запасів. Найбільш простим, але недостатньо повним показником важливості продуктових запасів є їх **собівартість**. З точки зору величини вкладеного капіталу і ризиків, пов'язаних із зберіганням таких запасів, це доречний показник. Для матеріально відповідальної особи це буде найбільш точний критерій значущості запасів,

оскільки для неї важлива саме вартість. Якщо ж розглядати такі запаси з точки зору їх вкладу в загальний результат, то це не завжди так. На перший погляд, чим вище вартість, тим більший вклад. Але, враховуючи популярність страв, які виготовлені з різних за собівартістю продовольчих запасів, та рівень їх торгової націнки, може виявитися, що нестача чи псування, наприклад, піддону з курячим філе принесе набагато більший збиток, ніж втрата банки чорної ікри.

Отже, другим важливим критеріальним показником, у якому відображається затребуваність продуктових запасів, є **частота їх використання** (без списань) за місяць. Враховувати витрати за менший період часу буде не зовсім правильно, оскільки на їх величину можуть впливати сплески попиту (банкети, свята, вихідні). Брати більший період теж не варто, оскільки є ризики неврахування сезонності попиту (наприклад, відміна літнього меню). Якщо літом морозиво потрапляє в категорію А, то зимою воно може бути в аутсайдерах групи С. До недоліків цього критерію значущості можна віднести складність співставлення різних способів використання продукту. Наприклад, важко визначити, що є найбільш важливим: втрати того продукту, який у великому обсязі використовують у двох стравах категорії А, чи того продукту, який використовують у невеликих обсягах для приготування семи страв груп А і В (за результатами ABC-аналізу продажу страв). Кількість продукту не завжди прямо пов'язана з його якістю і значущістю. Наприклад, всі продукти категорії "fresh" багато важать, але мають малий термін зберігання і швидко псуються. За частотою використання ці продукти скоріше за все будуть віднесені до групи А або В. Наскільки це буде виправданим, враховуючи, що замінити ящик з перезрілими помідорами можна протягом двох годин, а ось каву рідкісного обсмаження можуть завезти лише протягом тижня?

Рис. 1. Основні етапи ABC-аналізу (складено авторами на основі [10, 11])

Внесок у фінансовий результат. Цей показник важко визначити. Але якщо запитати у доброго кухаря, які з 20 продуктів у нього повинні бути завжди в наявності, то це стане гарним прикладом такого критерію. Завдання полягає у тому, як сформулювати алгоритм розрахунку такого показника. З цією метою доцільним, на нашу думку, буде використовувати поєднання сировинної матриці та результатів ABC-аналізу продажів. Таке поєднання є логічним, оскільки насамперед у закладі ресторанного бізнесу більш важливими є ті продукти, які використовують для виготовлення страв категорії А і В за результатами ABC-аналізу продажів. Причому, чим більше входжень має продукт у сировинній матриці, тим більша його значущість, оскільки його використовують частіше. Таким чином, після зведення даних ABC-аналізу продажів і сировинної матриці отримаємо перелік критично важливих для роботи ресторану продуктів і навіть відсортованих у відповідності до значущості страви і розповсюдженості інгредієнта.

Складність такого аналізу в тому, що його важко відобразити в абсолютних значеннях, а потім записати ці значення в таблицю і порівнювати їх. Це більш якісний метод, ніж кількісний. Але при цьому він покаже *реальну важливість продукту з точки зору внеску у формування фінансового результату* і допоможе прийняти оптимальні рішення в сфері управління продуктовими запасами на підприємствах ресторанного бізнесу.

Найбільш повну картину ми отримаємо, проводячи ABC-аналіз одночасно за кількома критеріями. У результаті такого аналізу кожен продукт матиме три оцінки одночасно – за вартістю, витратами і внеском у фінансовий результат. Кожен критерій є важливим. Вартість продуктів визначає величину вилучених з обороту коштів. Витрати за період важливі з точки зору операцій, оскільки ті продукти, за якими операцій здійснюється найбільше, повинні зберігатись у зручному вигляді і зручному місці.

Для оцінки вкладу продуктових запасів у фінансовий результат доцільно використовувати результати ABC-аналізу продажів, тому розглянемо підходи до формування критеріальних показників класифікації такого аналізу з урахуванням специфіки ресторанного бізнесу.

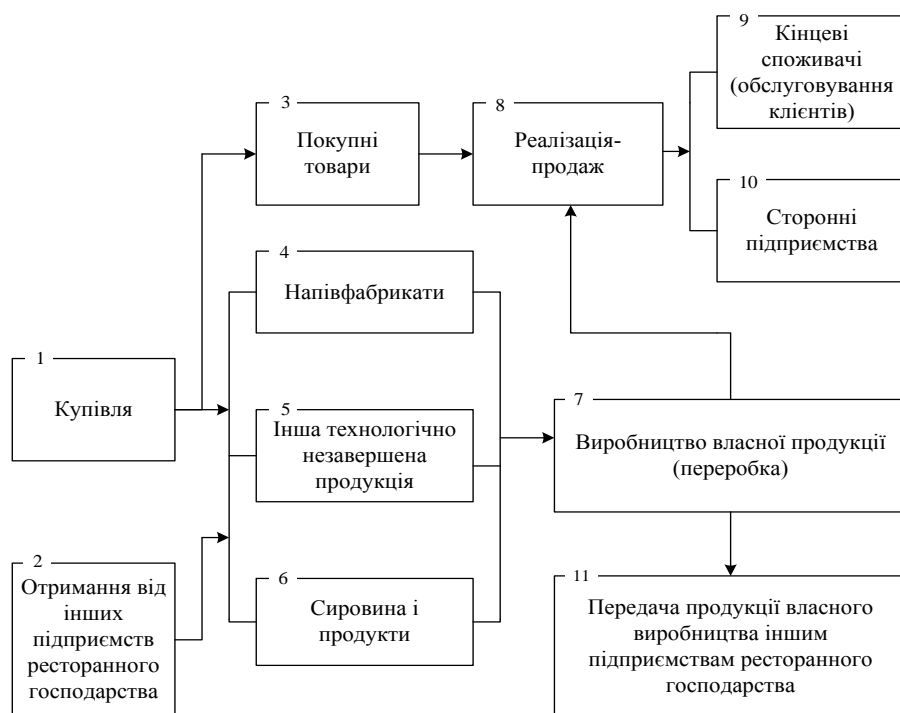
У практиці підприємств промисловості західних країн для виділення груп А, В і С в якості критеріальних показників для проведення ABC-аналізу продажів використовують частоту продажу, оборот і маржинальний дохід. Отримання інформації за зазначеними показниками за окремими асортиментними позиціями на основі даних системи бухгалтерського обліку підприємств виробничої сфери не представляє великої складності. Для підприємств ресторанного бізнесу ситуація виглядає по-іншому. Труднощі виникають із визначенням маржинального доходу від одиниці асортиментної позиції. Це пов'язано з тим, що

бухгалтерський облік у ресторанному бізнесі ведуть за такою ж методикою, як і в торгівлі, хоча підприємства даної галузі поєднують функції виробництва, реалізації покупних товарів і продукції власного виробництва та організації споживання їжі. При цьому вказані процеси суттєво відрізняються за економічним змістом, разом з тим, вони взаємопов'язані в часі і в просторі. Поєднання різних видів галузевої діяльності на підприємствах ресторанного бізнесу відображено на рис. 2. Ведення обліку витрат за торговельним принципом робить надзвичайно трудомістким процес виділення витрат на виробництво окремих страв (що на практиці не проводиться), а отже, і визначення маржинального доходу від одиниці продукції. Враховуючи вищевикладене, доцільно замість показника маржинального доходу використовувати торговельні націнки. За економічним змістом торговельні націнки є джерелом формування прибутку і покриття усіх витрат, крім витрат, що формують первісну вартість продуктових запасів підприємства ресторанного бізнесу відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 9 “Запаси” [7]. Цей показник нескладно отримати за даними бухгалтерського обліку, і він наближений до показника маржинального доходу (маржинальний дохід визначають як різницю між виручкою та змінними витратами, торговельні націнки за економічним змістом – це різниця між виручкою і собівартістю продуктових запасів).

Вважаємо, що замість обороту в якості критеріального показника більш доцільно використовувати вартість продуктів. Оборот формується як добуток кількості реалізованих страв на їх ціну (яка, своєю чергою формується шляхом додавання до вартості продуктів торгової націнки), а, отже, в цьому показнику відображені торгова націнка і частота продажу (які вже обрані в якості критеріальних показників). Ранжування асортиментних позицій за критеріальним показником вартості продуктів варто здійснювати у порядку зростання його значення, тобто, наприклад, до групи ААА будуть віднесені ті асортиментні позиції, які мають великий обсяг продажу, високу торгову націнку та для виготовлення яких потрібні менш вартісні продукти.

Отже, на нашу думку, в якості критеріїв ABC-класифікації аналізу продажів з метою оцінки внеску кожної асортиментної позиції до фінансового результату та можливості його підвищення для підприємств ресторанного бізнесу доцільно використовувати такі показники:

- 1) частота продажу (наскільки часто продається конкретна позиція меню, в порціях, штуках);
- 2) торгова націнка (який внесок даної позиції меню в загальну суму реалізованих торгових націнок, у грн);
- 3) вартість продуктів на виготовлення страви, в грн [14].

Види галузевої діяльності:

- торговельна (блоки 1, 3, 8, 9, 10);
- виробнича (блоки 1, 2, 4, 6, 7, 11);
- виробничо-торговельна (блоки 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10);
- організація споживання їжі (блок 9).

Рис. 2. Схема взаємозв'язків видів галузевої діяльності підприємств ресторанного бізнесу (авторська розробка)

Варто звернути увагу на доцільність проведення АВС-класифікації всередині таких груп асортиментних позицій: напої, алкогольні напої, перші, другі страви, десерти, салати. Не зовсім правильним було б співставляти, наприклад, перші страви і десерти. Окремо можна також аналізувати ранкове меню, меню банкетів, бізнес-ланчів і т.д. Зменшення асортиментних позицій для аналізу буде сприяти полегшенню прийняття рішень.

Наступним кроком проведення АВС-аналізу продажів, використання якого на підприємствах ресторанного бізнесу господарства має певні особливості, є визначення способу виділення груп асортиментних позицій.

Інструментарій математичної статистики для виділення груп А, В і С пропонує різні способи: емпіричний, аналітичний, диференціальний, багатокутника, петлі, сум [10, 11]. Спосіб багатокутника, як і спосіб петлі, запропонований А. М. Гаджинським [2], не набув широкого використання через складність. Крім того, результати класифікації за способом багатокутника приводять до формування надто маленької групи А і великої групи В [11].

Застосування емпіричного методу виділення груп А, В і С передбачає попереднє визначення їх відсоткового значення. Аналіз публікацій [1, 2, 6, 12] показав, що автори виділяють різні відсотки:

1) 80%, 15%, 5%; 2) 75%, 20%, 5%; 3) 70%, 20%, 10%; 4) 50%, 20%, 30%. Ці значення пропонуються для виробничих і торговельних підприємств. Для підприємств ресторанного бізнесу, враховуючи, що вони мають відносно менший асортиментний перелік, необхідно окремо визначити кількісні межі А, В і С груп. Для цього підходить метод дотичних, використання якого для проведення АВС-класифікації було запропоновано В. С. Лукинським [10].

Результати АВС-класифікації для підприємств ресторанного бізнесу, проведеної на основі емпіричних даних з використанням методу дотичних і аналітичного способу, наведено у роботі [14], середнє відсоткове значення за розрахунками складає для групи А – 53%, групи В – 32%, групи С – 15%.

Отже, для підприємств ресторанного бізнесу при використанні емпіричного методу можна використовувати такий поділ: група А – 53%, група В – 32%, група С – 15%. Така відмінність результатів порівняно з підприємствами торгівлі і промисловості пов'язана з невеликим (наприклад, порівняно з торгівлею) асортиментом страв, що реалізується. Аналіз за розподілом з більшим відсотком для групи А приводить до того, що групи В і С мають невеликий обсяг і практично всі позиції залишаються в групі А.

Інформація для оцінки внеску продуктивних запасів у фінансовий результат ресторану “Стожари”*

Найменування страви	Ціна в меню, грн	Вихід страви, г	Вартість сировини, грн	Торгова націнка, %	Інгредієнти							Групи А, В і С за критеріями		
					Свинина, окорок	Яловичина, стегно	Курка, окорок	Печінка куряча	Тріска	Гриби	Яйця	Частота продажу	Торгова націнка	Вартість сировини
Голубці	60	120,0	25	85		1						С	С	В
Беф-строганов	65	120,0	35	90		1						В	С	В
Зрази з грибами	55	120,0	25	150						1		В	С	С
Тріска під маринадом	45	120,0	18	200					1			В	В	В
Підсмажка зі свинини	50	120,0	20	180	1							В	В	В
Печінка куряча з грибами	65	120,0	17	220				1		1		А	В	В
Яловичина тушкована з паприкою	85	120,0	42	270		1						В	А	В
Печінка куряча з беконом	55	120,0	30	250				1				В	А	В
Курка в клярі	65	120,0	30	240			1					А	А	С
Буженина домашня	95	120,0	40	270	1							В	А	А
Свинина по-французьки	75	120,0	48	180	1							В	А	А
Свинина в клярі	85	120,0	47	160	1						1	В	В	А

* Складено та сформовано авторами за даними управлінського обліку ресторану “Стожари”

Результати виділення груп А, В і С асортиментних позицій продукції власного виробництва ресторану “Стожари” за критеріями: 1) частота продажу, 2) торгова націнка, 3) продуктивні витрати у поєднанні з сировинною матрицею, – наведено у табл. 1.

У результаті проведених розрахунків маємо загальну картину меню з точки зору внеску кожної позиції продуктивних запасів у формування фінансового результату.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Для того, щоб отримати максимальний ефект від зусиль, спрямованих на управління продуктивними запасами, необхідно сконцентрувати увагу на тих групах запасів, які мають найбільше значення з точки зору формування витрат, внеску у фінансовий результат. Виділення груп запасів за ступенем їх важливості допоможе підвищити дієвість управлінських впливів. Практична реалізація запропонованих у статті підходів до проведення ABC-аналізу продуктивних запасів дозволить формувати належну інформаційно-аналітичну базу для цільових управлінських дій у сфері управління продуктивними запасами, спрямованих на підвищення прибутку підприємств

ресторанного бізнесу. Подальші дослідження у даному напрямі будуть спрямовані на вивчення особливостей використання аналітичних інструментів в управлінні прибутковістю підприємств ресторанного бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузукова Е. А. Анализ ассортимента и стабильности продаж с использованием ABC-анализа и XYZ-анализа / Е. А. Бузукова // Управление продажами. – 2006. – № 3. – С. 166-185.
2. Гаджинский А. М. Логистика : учебник / А. М. Гаджинский. – [21-е изд.]. – М. : “Дашков и К”, 2013. – 420 с.
3. Дворецкий М. Л. Порівняльний ABC-XYZ аналіз на базі різних факторів із використанням ієрархічних даних / М. Л. Дворецкий, І. В. Кулаковська // Проблеми інформаційних технологій. – 2016. – № 1. – С. 200-209.
4. Методика применения метода ABC/XYZ-анализа для целей управления запасами в ERP-системе предприятия / О. В. Жуков, С. П. Сазонов, Ю. Г. Оноприенко, Г. А. Мершиева // Вестник Воронежского государственного университета

инженерных технологий. – 2017. Т. 79. №1 (71). С. 477-484.

5. Матушевич О. В. Применение ABC-анализа при управлении запасами / О. В. Матушевич // Сибирская финансовая школа. – 2018. – № 5 (130). – С. 78-82.

6. Остроушко А. А. Анализ ассортимента электротоваров с использованием ABC-анализа / А. А. Остроушко, Р. И. Баженов // Экономика и менеджмент инновационных технологий. – 2014. – № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru> URL: <http://ekonomika.snauka.ru/2014/10/6033/>.

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 “Запаси” : наказ Міністерства фінансів України від 20.10.99 № 246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.

8. Полякова И. А. ABC-анализ как метод контроллинга управления товарными запасами / И. А. Полякова, Т. В. Живаева // Инновационное развитие экономики. – 2017. - № 5 (41). – С. 106-112.

9. Стерлигова А. Н. Управление запасами широкой номенклатуры: с чего начать? / А. Н. Стерлигова // Логинфо. – 2003. – № 12. – С. 50-55.

10. Управление запасами в цепях поставок : учеб. пособие / О. В. Бадюкин, В. С. Лукинский, Ю. В. Малевич, А. С. Степанова, Т. Г. Шульженко; [под общ. и научн. ред. В. С. Лукинского]. – СПб. : СПбГИЭУ, 2010. – 372 с.

11. Фишер А. Методы выделения групп в ABC-XYZ анализе / А. Фишер // Логистика и управление. – 2008. – № 1. – С. 17-27.

12. Фольмут Х. Й. Инструменты контроллинга / Х. Й. Фольмут. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 256 с.

13. Шрайбфедер Дж. Эффективное управление запасами / Дж. Шрайбфедер. – М. : Альпина Паблишер, 2016. – 304 с.

14. Kalaitan T. V., Cherkasova S. V., Druhov O. O., Yaroshevych N. B. Features and scope of application of the ABC analysis in the controlling system of restaurant industry // Financial and credit activity: problems of theory and practice. – 2019. – Т. 4. – Vol. 31. – P. 196-207.

REFERENCES

1. Buzukova, E. A. (2006), Analiz assortymenta y stably'nosty prodazh s yspol'zovanyem ABC-analyza y XYZ-analyza, *Upravlenye prodazhamy*, № 3, s. 166-185.

2. Hadzhynskiy, A. M. (2013), *Lohystyka : uchebnyk*, 21 nd ed, “Dashkov y K”, M., 420 s.

3. Dvoret's'kiy, M. L. and Kulakov's'ka, I. V. (2016), Porivnial'nyj AVS-KhUZ analiz na bazi riznykh faktoriv iz vykorystanniam iierarkhichnykh danykh, *Problemy informatsijnykh tekhnolohij*, № 1, s. 200-209.

4. Zhukov, O. V. Sazonov, S. P. Onopryenko, Yu. H. and Mershyeva, H. A. (2017), Metodyka pry-menenyia metoda ABC/XYZ-analyza dlia tselej upravlenyia zapasamy v ERP-systeme predpriatyia, *Vestnyk Voronezhskoho hosudarstvennoho unyversyteta ynzhe-nernykh tekhnolohij*, Т. 79. №1 (71), s. 477-484.

5. Matushevych, O. V. (2018), Prymenenye AVS-analyza pry upravlenyy zapasamy, *Sybyrskaia fynansovaia shkola*, № 5 (130), s. 78-82.

6. Ostroushko, A. A. and Bazhenov, R. Y. (2014), Analiz assortymenta elektrotovarov s yspol'zovanyem ABC-analyza, *Ekonomyka y menedzhment ynnovatsyonnykh tekhnolohij*, № 10, available at: <http://www.consultant.ru> URL: <http://ekonomika.snauka.ru/2014/10/6033/>.

7. Polozhennia (standart) bukhhaltens'koho obliku 9 “Zapasy” : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 20.10.99 № 246, available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.

8. Poliakova, Y. A. and Zhyvaeva, T. V. (2017), AVS-analiz kak metod kontrolynha upravlenyia tovarnyimi zapasamy, *Ynnovatsyonnoe razvytye ekonomyky*, № 5 (41), s. 106-112.

9. Sterlyhova, A. N. (2003), Upravlenye zapasamy shyrokoj nomenklatury: s cheho nachat'?, *Lohynfo*, № 12, s. 50-55.

10. Badokyn, O. V. Lukynskiy, V. S. Malevych, Yu. V. Stepanova, A. S. and Shul'zhenko, T. H. (2010), Upravlenye zapasamy v tsepiakh postavok : ucheb. posobyie; pod obsch. y nauchn. red. V. S. Lukynskoho, SPbHYEU, SPb., 372 s.

11. Fyshe A. (2008), Metody vydelenyia hrupp v ABC-XYZ analyze, *Lohystyka y upravlenye*, № 1, s. 17-27.

12. Fol'mut Kh. J. (1999), Ynstrumenty kontrolynha, *Fynansy y statystyka*, M., 256 s.

13. Shrajbfeder Dzh. (2016), Effektyvnoe upravlenye zapasamy, *Al'pyna Pablysher*, M., 304 s.

14. Kalaitan, T. V. Cherkasova, S. V. Druhov, O. O. and Yaroshevych, N. B. (2019), Features and scope of application of the ABC analysis in the controlling system of restaurant industry, *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, Т. 4. Vol. 31, p. 196-207.

Стаття надійшла до редакції 12 квітня 2020 року

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

УДК 378. 147 : 005.6

Медвідь Л. Г.,

lmedvid@meta.ua, ORCID ID: 0000-0003-2292-9067,

Researcher ID: G-9223-2019,

к.е.н., проф., професор кафедри бухгалтерського обліку, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Семак Б. Б.,

bbsevak@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2198-3790,

Researcher ID: E-7511-2019,

д.е.н., проф., проректор з наукової роботи, професор кафедри маркетингу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

НАУКОВА РОБОТА У ФОРМУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** Стаття присвячена одній з актуальних проблем вищої школи – організації науково-дослідної роботи студентів як складової формування їх індивідуальної освітньої траєкторії. Зокрема, розкривається сутність такого поняття, як науково-дослідна робота студентів, та розкриваються її завдання в умовах удосконалення процесів індивідуалізації навчання, імплементації студентоцентрованого підходу, що передбачає врахування індивідуальних можливостей та потреб здобувачів вищої освіти, розширення їхньої свободи щодо вибору форм та способів науково-дослідної роботи, визначення студентами індивідуального наукового пошуку, а як наслідок, усвідомленого формування індивідуальної освітньої траєкторії. Висвітлюються внутрішні чинники, що сприяють мотивації здобувачів вищої освіти до наукової роботи. Зазначається також, що при організації студентської науково-дослідної роботи необхідно враховувати особистісні характеристики студентів у їх готовності до наукової діяльності. Основна увага зосереджується на характеристиці основних форм науково-дослідної роботи студентів: науково-дослідній роботі студентів в освітньому процесі, що передбачена навчальними планами та програмами освітніх компонент, і науково-дослідній роботі студентів, яка здійснюється під керівництвом науково-педагогічних працівників у позанавчальний час. Характеризуються основні способи подання результатів науково-дослідної роботи студентів, а саме: реферат, тези, доповідь, стаття, презентація тощо. Обґрунтовується необхідність впровадження сучасних форм науково-дослідної роботи як в освітній процес, так і у позанавчальний час. Так, перспективними та ефективними формами науково-дослідної роботи студентів, на думку авторів, є: їх залучення до досліджень на підприємствах чи у корпораціях, пов'язаних з підготовкою навчальних кейсів; участь студентів у конкурсах з отримання дослідницьких грантів, участь у наукових проектах, спеціалізованих студентських наукових спільнотах, інтернет-форумах і дискусіях. Участь у такій науковій роботі має бути обов'язково відображена в індивідуальному навчальному плані здобувача вищої освіти та врахована роботодавцями при працевлаштуванні як одна з переваг на ринку праці.*

Ключові слова: науково-дослідна робота студентів, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти, індивідуальна освітня траєкторія, студентоцентрований підхід, реферат, тези, доповідь, стаття.

Medvid L.G.,

lmedvid@meta.ua, ORCID ID: 0000-0003-2292-9067,

Researcher ID: G-9223-2019,

Ph.D., Professor, Professor of the Department of Accounting, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Semak B. B.,

bbsevak@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2198-3790,

Researcher ID: E-7511-2019,

Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research, Professor of the Department of Marketing, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

SCIENTIFIC WORK IN THE FORMATION OF INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORY OF APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. *The article is devoted to one of the current problems of higher education - the organization of scientific work of students as a part of the formation of their individual educational trajectory. In particular, the essence of such a concept as scientific work of students is revealed and its tasks in terms of improving the processes of individualization of learning, implementation of student-centered approach, which implies consideration of the individual capabilities and needs of higher education applicants, expanding their freedom to choose forms and methods of scientific work, students' determination of individual scientific search, and as a consequence - conscious formation of individual educational trajectory, are disclosed. The internal factors that contribute to the motivation of higher education applicants to implement the scientific work are highlighted. It is also noted that when organizing student scientific work it is necessary to consider the personal characteristics of students in their readiness for scientific activity. It is emphasized on the characteristics of the main forms of scientific work of students: scientific work of students in the educational process, provided by curricula and programs of educational components, and scientific work of students, which is carried out under the guidance of scientific & teaching staff during the extracurricular activities. The main ways of presenting the results of students' research work are characterized, namely: essay, abstract, report, article, presentation, etc. The necessity of introduction of modern forms of scientific work both in educational process and in extracurricular time is substantiated. Thus, promising and effective forms of scientific work of students, according to the authors, are their involvement in research in enterprises or corporations related to the development of case studies; participation of students in competitions for research grants, participation in research projects, specialized student research communities, online forums and discussions. Participation in such scientific work must be represented in the individual curriculum of the applicant and considered by employers during the employment process as one of the advantages in the labor market.*

Key words: scientific work of students, institutions of higher education, applicants of higher education, individual educational trajectory, student-centered approach, essay, abstract, report, article.

JEL Classification: I 21, J 24

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-18>

Постановка проблеми. Для розвитку сучасної вищої школи основним пріоритетом є запровадження студентоцентрованого підходу, який передбачає врахування індивідуальних можливостей та потреб здобувачів вищої освіти, гармонійне поєднання як професійних, так і їх особистісних якостей, здатність до саморозвитку та самореалізації в майбутній професійній діяльності. Тому освітній процес закладів вищої освіти дедалі більше передбачає розширення свободи вибору компонентів освітніх програм, визначення індивідуального змісту освіти, формування індивідуальної освітньої траєкторії, особливо в частині науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти.

Важливою складовою індивідуального навчального плану здобувача вищої освіти є цілеспрямована, ефективно організована науково-дослідна робота, яка забезпечує можливість активної співпраці між викладачами і студентами, що посилює інтерес до майбутньої фахової діяльності та набуття знань, умінь та навичок інноваційного мислення.

У сучасних умовах науково-дослідна робота студентів перетворюється із засобу розвитку творчих здібностей найбільш успішних і обдарованих студентів в систему, що дозволяє підвищити якість підготовки усіх фахівців за кожною освітньою програмою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення наукової літератури з теми дослідження свідчить, що проблема організації науково-дослідної роботи студентів у ЗВО України перебуває у колі актуальних досліджень широкого загалу вчених. За результатами своїх наукових досліджень визначили сутність та завдання науково-дослідної роботи студентів О. Даниленко, В. Марцин, Н. Міценко, Г. Пономарьова, Л. Степаненко, В. Яремчук та інші. Загальні засади, зміст, форми та методи організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти були висвітлені у наукових працях вчених Л. Антонюк, І. Беха, К. Богущької, Н. Василькової, Л. Виготського, О. Виходцевої, О. Власової, Н. Гришиної, С. Злепко, І. Казак, Г. Костюк, Д. Мазоренко, А. Нісімчук, А. Павленка, О. Русанової, В. Сацика, П. Скляр, Ю. Скобло, Л. Тіщенко, М. Фіцули, Я. Шопи та інших.

Проте, попри накопичений досвід наукових досліджень феномену професійної підготовки фахівців, проблема підвищення рівня та ефективності наукової роботи студентів в умовах трансформації вищої освіти поки що залишається малодослідженою і, на наш погляд, потребує значної уваги.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз структури, змісту та форм організації науково-дослідної роботи студентів закладів вищої освіти у контексті їх професійної підготовки та формуванні індивідуальної освітньої траєкторії.

Набуття професійних компетентностей вимагає від сучасного здобувача вищої освіти активно долучатися до творчої наукової роботи, що вимагатиме навичок постановки та вирішення проблем, набуття певних організаційних здібностей, досвіду дослідницької діяльності тощо. Саме тому в нашому дослідженні розглянуті умови та чинники, що сприяють формуванню мотивації здобувачів вищої освіти до наукової роботи, проаналізовано актуальність науково-дослідної роботи для майбутніх фахівців у їх професійній підготовці та співвідношення освітнього процесу з науковою діяльністю у закладах вищої освіти.

У статті досліджуються сутність поняття “науково-дослідна робота студентів” та її основні завдання; виділено особистісні характеристики студентів в їх готовності до наукової діяльності, описано форми і способи наукового пізнання майбутніх фахівців та запропоновано запровадження сучасних форм науково-дослідної роботи студентів як в освітньому процесі, так і у позанавчальний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наука, як відомо, - це частина загальнолюдської культури, а її досягнення складають головні скарби людства.

Вітчизняні вчені виокремлюють дві основні соціальні функції сучасної науки – пізнавальну і практичну. “Пізнавальна функція у науково-дослідній роботі здійснюється не тільки у сфері науки, але й є спеціалізованим видом діяльності індивідуума, що спрямована на здобуття специфічного продукту – наукових знань. Вона має свої характеристики й особливості, які відповідають встановленим критеріям і нормам. Тільки наукова сфера зберігає об’єктивні знання, які постійно використовуються для подальшого пошуку інших знань з різних галузей, спеціальностей та спеціалізацій. Наукові знання постійно інтегруються” [3, с. 333-336; 5, с. 257-259].

Поза сумнівом, інтелект і кваліфікація молодих фахівців є гарантією їх вищого соціального рейтингу. Студентська наука набирає обертів у своєму розвитку і для зацікавлення молодих учених науковою діяльністю необхідно створити умови для розвитку нових технологій та інноваційних центрів. Це у більшій мірі задовольнятиме інтереси і потреби як особи з вищою освітою, так держави і суспільства в цілому [11, с. 79].

На сьогодні випускники закладів вищої освіти мають володіти як необхідними знаннями обов’язкових та фахових дисциплін, так і навиками творчого вирішення практичних завдань, постійно підвищувати свою кваліфікацію, швидко адаптуватися до сучасних умов, пов’язаних із розвитком нових технологій. Всі ці якості необхідно формувати у закладі вищої освіти завдяки участі здобувачів вищої освіти у науково-дослідній роботі.

Багато вітчизняних вчених, вивчаючи проблеми організації та методичних засад науково-дослідної роботи студентів, насамперед визначали сутність

цієї важливої складової у діяльності закладу вищої освіти.

До прикладу, Г. Пономарьова стверджує, що науково-дослідна робота студентів – це пошукова діяльність наукового характеру, у результаті якої суб’єктивне пізнання дійсності набуває певної об’єктивної теоретичної і практичної значущості і новизни [8].

Л. Степаненко вважає, що “наукова діяльність студентів - це здатність майбутнього фахівця виокремлювати головні теоретичні надбання галузевої та суміжної наук, визначати об’єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, розробляти та проводити експериментальне дослідження, яке направлено на розвиток модернізованих суспільних відносин” [11, с. 80].

В. Яремчук визначає науково-дослідну роботу студентів (НДРС) “первинною, початковою складовою глобального процесу продукування наукових знань. Вона здійснюється у межах вищих навчальних закладів під безпосереднім керівництвом досвідчених вчених і відповідних підрозділів вищих шкіл (зазвичай насамперед їх кафедр)” [14].

В. Марцин, Н. Міценко, О. Даниленко зазначали, що науково-дослідна робота студентів являє собою комплекс форм та методів формування у майбутніх спеціалістів творчого мислення, засвоєння теоретичних знань, набуття навичок дослідництва [6].

На нашу думку, науково-дослідна робота студентів як один із найважливіших засобів підвищення якості підготовки фахівців з вищою освітою є комплексом заходів наукового, методичного, організаційного характеру, що забезпечує навчання всіх здобувачів вищої освіти навичкам наукових досліджень у відповідності до обраної спеціальності в межах навчального процесу і поза ним та передбачає їх систематичну участь у дослідницькій діяльності, озброєння технологіями і вміннями творчого підходу до дослідження певних наукових проблем.

Отже, науково-дослідна діяльність дозволяє студентам якнайповніше проявити індивідуальність, творчі здібності, готовність до самореалізації. Готовність здобувачів вищої освіти до наукової діяльності є “індивідуальним процесом і великою цінністю як в освітньому, так у особистісному сенсі” [5].

Враховуючи нормативно-правову базу в сфері вищої освіти, необхідно вдосконалювати методологію і методіку дослідницької підготовки студентів у вищій школі, чітко визначати її мету, завдання, мотиваційні чинники, форми та методи, що дозволить зробити освітній процес більш цікавим і продуктивним та запровадити студентоцентризований підхід.

З огляду на це метою НДРС, на нашу думку, є сприяння глибокому вивченню програмного матеріалу, розвитку наукового мислення та творчого підходу до вирішення теоретичних і практичних завдань майбутньої діяльності.

Визначення завдань науково-дослідної роботи студентів

№ з/п	Автори	Завдання науково-дослідної роботи студентів
1	К. Богуцька [1]	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення методології дослідження та використання її для поглибленого та творчого засвоєння навчального матеріалу, а також у майбутній практичній діяльності; - ознайомлення студентів з основними напрямками науково-технічного прогресу, впровадження його досягнень в практику; - ознайомлення студентів з методами планування і організацією науково-дослідної роботи; - вивчення методик та засобів самостійного вирішення наукових проблем за обраною спеціальністю; - набуття творчих трудових навичок у використанні експериментальних методів при вирішенні виробничих завдань
2	В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко [6]	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення методології дослідження та використання її для поглибленого та творчого засвоєння навчального матеріалу, а також в майбутній практичній діяльності; - ознайомлення студентів з основними напрямками розвитку науки, впровадження її досягнень в практику; - ознайомлення студентів з методами планування і організацією науково-дослідної роботи; - вивчення методики та засобів самостійного вирішення наукових проблем по обраній спеціальності; - набуття творчих навичок у використанні наукових методів при вирішенні практичних проблем.
3	О. Русанова, П. Скляр, Л. Степаненко [9, 10, 11]	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток творчо-наукового, стратегічно-аналітичного мислення, розширення наукового світогляду; - прищеплення стійких навичок самостійної науково-дослідної роботи; - підвищення якості засвоєння дисциплін; - вироблення умінь застосовувати теоретичні знання і сучасні методи наукових досліджень у психологічній діяльності
4	Г.Ф. Пономарьова [8]	<ul style="list-style-type: none"> - формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження; - надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму; - розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань; - прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідницької діяльності; - розвиток ініціативи, здатності застосувати теоретичні знання у своїй практичній роботі, залучення найздібніших студентів до вирішення наукових проблем, що мають суттєве значення для науки і практики; - необхідність постійного оновлення і вдосконалення своїх знань; - розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця; - створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у стінах вищого навчального закладу резерву вчених, дослідників, викладачів.
5	Тракування авторів	<ul style="list-style-type: none"> - поглиблення, розширення, систематизація теоретичних і практичних знань, оволодіння методикою наукових досліджень; - розвиток навичок самостійної пошукової діяльності, накопичення досвіду дослідницької роботи; - виховання творчого ставлення до наукового пошуку; - інтелектуальний і духовний розвиток особистості.

К. Богущка, В. Марцин, Н. Міценко, О. Даниленко, Л. Степаненко, О. Русанова, П. Скляр, Г. Пономарьова визначають завдання науково-дослідної роботи студентів, що, на їх погляд, сприятимуть більш ефективному формуванню навичок студентів щодо організації власних наукових досліджень та стійкої мотивації до професійної діяльності, розвитку їх творчого потенціалу та самовдосконаленню (табл. 1).

Виходячи з мети та завдань науково-дослідної роботи студентів, вважаємо слушним визначення внутрішніх чинників, що сприяють мотивації здобувачів вищої освіти до наукової роботи, які виокремлені О. А. Виходцевою, а саме:

а) мотиваційний показник, який передбачає усвідомлення студентами, що результати їх дослідження будуть використані в лекційному курсі, у методичних розробках, при публікації або іншим чином. При цьому ставлення до наукової роботи змінюється у кращу сторону, а якість її виконання поліпшується;

б) когнітивно-навчальний показник, який передбачає активне застосування результатів наукової роботи в професійній підготовці студентів, від написання реферату до дипломної (кваліфікаційної) роботи (проекту);

в) процесуальний показник, який передбачає участь у науковій роботі шляхом залучення до наукового гуртка або проблемної групи. При професійній підготовці за науковим напрямом кафедри студенти починають реалізовуватися у спеціальності або освітній програмі за тематикою, яка найбільше подобається, а можуть перейти з однієї тематики до іншої, якщо не бачать сенсу в попередній або вона їх не зацікавила;

г) комунікативний показник, який передбачає участь студентів у тренінгових гуртках, де майбутні фахівці відчувають діяльність тренера-професіонала на власному досвіді, завдяки більш індивідуальним стосункам викладача і студентів, де відбувається неформальний обмін знаннями, більш розкуто можна змоделювати професійні ситуації, не отримуючи при цьому зауваження, всі учасники мають рівні права й обов'язки, а також у будь-яку хвилину можуть перестати брати участь у роботі гуртка;

д) соціально-професійний показник, який передбачає участь студентів у олімпіадах, конкурсах наукових робіт, у студентських наукових семінарах, круглих столах та конференціях [2, с. 67-69].

Дуже важливо, що під час науково-дослідної діяльності студентів особлива увага майбутніх фахівців спрямовується на способи поповнення знань. Принципово змінюється характер мотивації, а також когнітивно-навчальної, процесуальної та соціально-професійної діяльності: замість відтворення та закріплення знань відбувається самостійний пошук нового матеріалу [7, с. 134-135]. Таким чином стимулюються зростаюча мотивація та соціально-професійна спрямованість здобувачів вищої освіти, яка спонукає їх формувати індивідуальну освітню траєкторію.

Сучасне поняття науково-дослідної роботи студентів у системі навчального процесу включає в себе два взаємопов'язаних елементи: а) ознайомлення студентів із специфікою дослідницької праці, засвоєння ними навичок цієї праці; б) власне наукові дослідження, які здійснюються студентами під керівництвом професорсько-викладацького складу вузів [6, с. 38].

Проведене нами дослідження свідчить, що у закладах вищої освіти застосовують дві основні форми науково-дослідної роботи студентів: науково-дослідна робота студентів в освітньому процесі, передбачена навчальними планами та програмами освітніх компонент, і науково-дослідна робота студентів, яка здійснюється під керівництвом науково-педагогічних працівників у позанавчальний час (рис. 1).

Науково-дослідна робота студентів у межах освітнього процесу є обов'язковою для кожного і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

– написання рефератів з конкретної теми у процесі вивчення базових освітніх компонент (загальної та професійної підготовки) та освітніх компонент за вибором;

– виконання практичних, лабораторних і самостійних завдань, контрольних робіт, які містять елементи наукового пошуку;

– виконання спеціальних завдань дослідницького характеру під час різних видів практики, індивідуальних навчально-дослідних завдань;

– підготовку і захист курсових і дипломних (кваліфікаційних) робіт (проектів), пов'язаних з проблематикою досліджень кафедр.

Згідно з навчальними планами і навчальними програмами базових освітніх компонент (загальної та професійної підготовки) та освітніх компонент за вибором кожен здобувач вищої освіти повинен оволодіти процесом наукового пізнання, виконуючи протягом усього періоду навчання завдання, які поступово ускладнюються та поглиблюються. Цей процес здійснюється поступово та поетапно.

У багатьох закладах вищої освіти навчально-дослідній роботі студентів передують вивчення спеціального курсу з основ організації та методики проведення наукових досліджень, з організації бібліографічної та патентно-ліцензійної діяльності.

Насамперед набуття навичок наукових досліджень відбувається, починаючи з ознайомлення майбутніх фахівців з прийомами, методами, видами наукового дослідження, основними поняттями наукового апарату, правилами підбору потрібної інформації та підготовки рефератів, доповідей та повідомлень з дисциплін загальної підготовки.

Елементи наукових досліджень присутні при виконанні студентами практичних, лабораторних і самостійних завдань, контрольних робіт. Найпростішою формою НДРС є підготовка рефератів з тем семінарських і практичних занять за умови, що вони написані на основі кількох десятків статей і джерел.

Реферат – це короткий письмовий огляд наукових джерел за вибраною темою чи виклад результатів самостійно проведених досліджень.

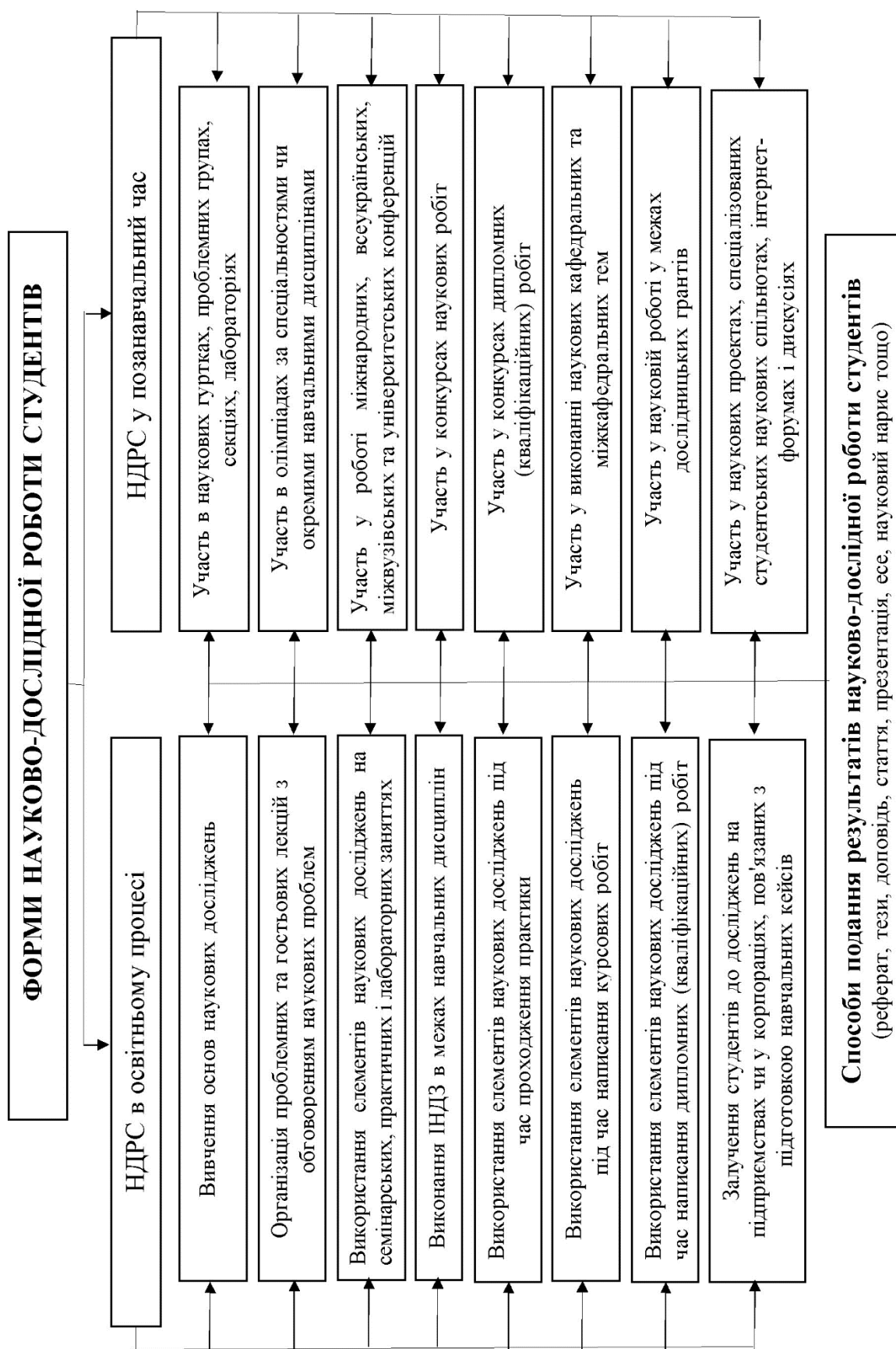

Рис. 1. Форми та способи подання результатів науково-дослідної роботи студентів

Написання рефератів – це, з одного боку, невід’ємна частина навчального процесу, а з іншого, – різновид позааудиторної науково-дослідної роботи студентів. Головне призначення реферату – стислий виклад теоретичного чи експериментального матеріалу в межах певної тематики. Реферат можна написати як на основі інформації з різних джерел, так і за матеріалами окремої монографії чи самостійно проведеного дослідження.

Найчастіше студентам доводиться писати оглядові та інформативні реферати. Робота над рефератом спрямована на формування у студентів вміння: аналізувати, зіставляти та узагальнювати різні підходи, погляди, конкретний матеріал; розкривати своє ставлення до досліджуваних проблем, робити на цій основі правильні обґрунтовані висновки. Цілями написання рефератів є: розширення кругозору студентів та поглиблення їх знань з предмета; розвиток основних практичних умінь наукової роботи (дослідницькі вміння, вміння знаходити спеціальну літературу і працювати з нею, складати список використаних джерел і оформляти опрацьований матеріал); формування наукових умінь; оволодіння стилем наукового мовлення та етикою наукового диспуту.

Особлива увага у закладах вищої освіти повинна надаватися інтегруванню елементів дослідницької складової в аудиторну роботу. Зарубіжний досвід свідчить, що методами ефективного поєднання викладання та досліджень є:

- організація “гостьових лекцій” за участі колег чи відомих науковців з метою публічного обговорення зі студентами важливих наукових проблем;

- використання на заняттях спеціальних відеоматеріалів чи презентацій, інших матеріалів, зібраних і підготовлених, що стосуються досліджуваних проблем і відображають погляди авторитетних учених у тій чи іншій сфері;

- включення останніх результатів наукових досліджень у навчальну програму дисципліни та обговорення їх на лекційних та інших заняттях;

- розроблення спеціального пакета наукових завдань для опрацювання студентами, які стосуються набуття у них навичок фахового огляду літературних джерел, написання та підготовки презентацій наукових доповідей тощо [4, с. 186-187].

Ефективною технологією навчання та залучення студентів до науково-дослідної роботи є використання індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ). Це вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яка виконується в процесі вивчення програмового матеріалу освітньої компоненти. ІНДЗ спрямоване на самостійне вивчення студентом частини програмового матеріалу, систематизацію, поглиблення, узагальнення, закріплення, практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної наукової роботи.

За пропозицією науково-педагогічного працівника серед видів індивідуальних навчально-дослідних завдань студенти можуть: скласти конспект із теми за заданим планом або планом, який

студент розробив самостійно; написати реферат з теми або вузької проблематики освітньої компоненти; вирішувати розрахункові або практичні ситуаційні завдання різного рівня з теми або курсу; проводити досліди у лабораторіях тощо.

Сприятливі умови для науково-дослідної роботи студентів створює виробнича практика. Загальною метою всіх практик, які проходять студенти під час навчання, є закріплення теоретичних і науково-методичних знань, набутих студентами під час опанування дисциплін професійної підготовки за відповідною спеціальністю у межах освітньої програми. Виробнича практика формує у студентів вміння і навички самостійного підбору практичного матеріалу, його аналізу та узагальнення для формування певних висновків щодо позитивних сторін роботи підприємства-базису практики та зазначення недоліків, а також виконання завдань дослідницького характеру в період практики.

Більш глибоких знань та навичок студенти набувають при написанні курсових робіт з навчальних дисциплін загальної підготовки. Вони, як правило, можуть мати як елементи науковості, так і прикладний характер. На третьому та четвертому курсах рівень знань студентів уже достатній для проведення самостійних наукових досліджень при написанні курсових робіт з фахових дисциплін. В курсових роботах із дисциплін загальної та професійної підготовки також закріплюються елементи науково-дослідної роботи студентів у вигляді наукового пошуку; складається огляд нормативної та наукової літератури та розробляються пропозиції, що можуть містити елементи новизни за темою роботи; використовуються інформаційні ресурси; узагальнюється досвід роботи досліджуваних підприємств; формуються пропозиції, скеровані на підвищення ефективності та якості роботи підприємств, за матеріалами яких виконуються курсові роботи. Теми курсових робіт повинні відображати наукові інтереси студента, що забезпечить творчий підхід до виконання. Елементи наукового пошуку, які містяться в курсових роботах за обраним напрямом дослідження, як правило, можуть продовжитися при написанні дипломної (кваліфікаційної) роботи.

Логічним підсумком науково-дослідної роботи студента впродовж всього освітнього процесу є написання та захист дипломної (кваліфікаційної) роботи. Якість підготовки дипломної роботи в значній мірі залежить від рівня використання елементів наукового пошуку, передбаченого всіма видами науково-дослідної роботи студентів за весь період навчання. Головною метою написання дипломної роботи є оволодіння методологією творчого вирішення сучасних проблем наукового та прикладного характеру на основі здобутих знань, професійних умінь та навичок відповідно до вимог стандартів вищої освіти. У процесі написання практично перевіряється здатність та підготовленість студента теоретично осмислити актуальність обраної теми, її науково-прикладну цінність, можливість виконання самостійного наукового дослідження

та використання отриманих результатів у практичній діяльності базового підприємства.

Основними завданнями дипломної (кваліфікаційної) роботи є:

– систематизація, закріплення і розширення теоретичних знань, здобутих у процесі навчання за освітньо-професійною програмою, та їх практичне використання під час вирішення конкретних наукових, економіко-соціальних і виробничих питань у певній галузі професійної діяльності;

– розвиток навичок самостійної роботи, оволодіння методикою досліджень та експериментування, фізичного або математичного моделювання, використання сучасних інформаційних технологій у процесі виконання завдань, які передбачені завданнями на виконання дипломної роботи;

– визначення відповідності рівня підготовки випускника вимогам освітньо-професійної програми, його готовності та спроможності до самостійної роботи в умовах ринкової економіки, сучасного виробництва, прогресу науки, техніки та культури.

Однією з перспективних форм науково-дослідної роботи студентів, на нашу думку, є їх залучення до досліджень на підприємствах, у корпораціях, пов'язаних з підготовкою навчальних кейсів. При цьому дослідницька група може складатися з 7-10 осіб, які не лише збирають матеріал, а й беруть участь у дискусіях. Участь студентів має бути добровільною, а їх роботу очолюють провідні професори закладу вищої освіти. Участь у такій науковій роботі має бути обов'язково відображена в індивідуальному навчальному плані здобувача вищої освіти та врахована відповідним підприємством чи корпорацією при працевлаштуванні як одна з переваг на ринку праці [4, с. 186-187].

Таким чином, науково-дослідна робота студентів в освітньому процесі має бути комплексною системою, що забезпечує безперервну участь студентів у науковій роботі протягом всього періоду навчання, передбачає наступність її методів і форм від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї освітньої компоненти до іншої, протягом більшості навчальних занять, а обсяг і складність набутих студентами у процесі наукової роботи знань, вмінь та навичок зростати поступово. Водночас усі форми та види запланованої та позапланової науково-дослідної роботи студентів обиралися ними самостійно в межах їх індивідуальної навчальної траєкторії.

Науково-дослідна робота студентів, що проводиться поза навчальним процесом під керівництвом науково-педагогічних працівників, є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованих фахівців. Вона передбачає: участь у роботі кафедральних наукових гуртків; проблемних груп, секцій, лабораторій; участь у Всеукраїнських олімпіадах за спеціальностями чи окремими навчальними дисциплінами; написання статей, тез, доповідей чи інших публікацій; участь у роботі міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських та університетських науково-практичних конференцій, форумів; участь у Всеукраїнських конкурсах дипломних (кваліфікаційних) та наукових робіт;

участь у виконанні наукових кафедральних чи міжкафедральних тем, участь у науковій роботі в межах дослідницьких грантів, у наукових проектах, спеціалізованих студентських наукових спільнотах, інтернет-форумах і дискусіях тощо.

Студентський науковий гурток як форма НДРС є добровільним об'єднанням студентів, зацікавлених у поглибленому вивченні відповідної галузі наук, яке формується за напрямком наукової діяльності кафедри та з врахуванням вимог освітньої програми підготовки для здобувачів вищої освіти за певною спеціальністю.

Гурток створюється окремо на кожній кафедрі. На одній кафедрі може функціонувати декілька гуртків з тематики, що відноситься до спеціалізації кафедри.

У своїй діяльності гурток керується принципами рівноправності членів гуртка, самоврядування, відкритості та прозорості діяльності, доцільності, добровільності, плановості, реальності тематики, різноманітності методів роботи, стабільності складу, врахування інтересів і можливостей студентів, високої наукової кваліфікації і зацікавленості викладачів – наукових керівників, спадкоємності і формування традицій у роботі, стимулювання, логічного поєднання науково-дослідної роботи з навчальним процесом. За згодою наукових керівників можуть проводитися міжкафедральні засідання гуртків. План роботи гуртка та основні напрями його наукових досліджень розробляються відповідно до науково-дослідної тематики кафедри і затверджуються на засіданні кафедри. Діяльність студентських наукових гуртків сприяє оволодінню спеціальністю, розширенню теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутніх фахівців, ознайомленню студентів зі станом розроблення наукових проблем у різних галузях науки, техніки, культури, формуванню здібностей застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності, прищепленню студентам навичок ведення наукових дискусій тощо.

Діяльність студентів у проблемних групах має багато спільного з роботою в наукових гуртках. Вона може об'єднувати студентів різних курсів і факультетів вищого навчального закладу. Об'єктом наукового дослідження може бути проблема, якою займається науковий керівник цієї групи. Перевагою такої форми НДРС є можливість дослідження обраної теми значно глибше і різнобічніше.

Робота в проблемних студентських лабораторіях (ПСЛ) охоплює різні види моделювання, вивчення й аналіз реальних документів, програм, ділові ігри, проведення експерименту, створення чогось нового. Тут надзвичайно важливе значення має здатність студентів працювати колективно. Якщо у науковому гуртку кожен студент відповідає переважно тільки за себе, то в ПСЛ, де теми досліджень більш глобальні, однією самостійною роботою обійтися практично неможливо. Керівник лабораторії повинен допомогти студентам поділити тему на окремі питання, вирішення кожного з яких полегшуватиме вирішення головної проблеми. Необхідно брати до уваги інтереси кожного студента, його схильності та можливості. Працюючи в

ПСЛ, студент має змогу здобути за час навчання і роботи в гуртках знання реалізувати в дослідженнях, що мають практичне значення. Отже, робота в ПСЛ є важливим кроком до повноцінної науково-дослідної роботи і цінним досвідом для наукової та практичної діяльності [13].

Участь студентів у Всеукраїнських олімпіадах за спеціальностями чи окремими навчальними дисциплінами є важливою умовою та формою єдності наукової та навчальної діяльності студентів. У закладах вищої освіти за наказом ректора проводяться перші тури Всеукраїнських олімпіад за спеціальностями чи окремими навчальними дисциплінами, у яких можуть брати участь студенти старших курсів бакалаврату та магістратури за бажанням. Водночас викладачі можуть захоплювати студентів до такої участі, додаючи їм додаткові бали при прийманні заліків чи іспитів з відповідних дисциплін. У другому турі беруть участь двоє-трьох студентів, які перемогли у першому турі та продемонстрували глибокі знання та вміння, творчий підхід до вирішення ситуаційних завдань.

Науково-дослідна робота студентів є різною за своїм характером, рівнем складності та змістом дослідження, що зумовлює подання її результатів різними способами, серед яких є реферат, наукова доповідь, тези, стаття тощо. Під час їхньої підготовки та оформлення важливо дотримуватися певних вимог, адже правильне подання наукової роботи відіграє величезну роль під час її оцінювання.

Наукова доповідь – одна з форм оприлюднення результатів наукового дослідження, розгорнутий виклад певної наукової теми, проблеми чи питання.

Написання доповідей – це письмовий виклад самостійно опрацьованої теми за навчальними посібниками, спеціальною літературою та іншими джерелами, тобто документ, що містить інформацію про предмет та об'єкт дослідження, обґрунтування актуальності та перспективності вивчення цього питання, основні результати, висновки та пропозиції.

Метою наукової доповіді є формування у студентів вміння пов'язувати теорію з практикою, користуватися літературою, статистичними даними, популярно викладати складні питання, триматися перед аудиторією. Студенти отримують також завдання виступити із запитаннями, коментарями до доповіді, а згодом оцінити її.

У доповіді поєднуються три якості дослідника: вміння провести наукове дослідження, вміння подати результати слухачам і кваліфіковано відповісти на питання.

На наукових конференціях молоді дослідники виступають із результатами своєї наукової роботи у формі доповіді чи повідомлення. Це змушує їх ретельно готувати виступ, формує ораторські здібності. Кожен студент має змогу оцінити свою роботу на тлі інших і зробити відповідні висновки. Адже на конференціях, як правило, відбувається творче обговорення доповідей, то кожен доповідач може почерпнути оригінальні думки, ідеї.

За результатами доповіді на науковій конференції студент може підготувати до друку тези, в яких коротко викладаються основні думки та пропозиції доповідача.

Тези – це коротко сформульовані основні положення наукової доповіді, статті чи іншої наукової праці. Пишуть тези з метою узагальнення наявного матеріалу, подання змісту відносно великого об'єму публікації чи доповіді в короткому формулюванні. Основні ідеї статті чи доповіді, коротко викладені в тезах (1-2 сторінки), можуть сформулювати думку читача про наукову працю загалом та впливатимуть на рішення про потребу ознайомитися з її матеріалом загалом [12].

Написання наукових статей – один із найскладніших видів науково-дослідної роботи студентів, що носить інноваційний характер та є найважливішим аспектом формування особистості майбутнього вченого чи фахівця високої кваліфікації, слугує потужним засобом селективного відбору кадрів для підготовки молодих учених, збереження і відновлення наукових шкіл. Важливу роль при цьому відіграють викладачі-наукові керівники, які допомагають студентам при виборі напряму науково-дослідницької роботи з урахуванням: актуальності теми, знань та умінь студента для виконання досліджень; перспектив для подальшого продовження роботи в цьому напрямі; достатнього забезпечення відповідним первинним матеріалом тощо. Такий вид науково-дослідної роботи студентів передбачає тісну співпрацю між студентом та викладачем-науковим керівником.

Участь студентів у виконанні наукових кафедральних чи міжкафедральних тем, як правило, відбувається на четвертому курсі бакалаврату або в магістратурі. Вони уже мають певний досвід науково-дослідної роботи в гуртках, участі в роботі наукових студентських конференцій, тісної співпраці зі своїм науковим керівником. Результатом такої форми науково-дослідної роботи студентів є написання наукових робіт та/або дипломних (кваліфікаційних) робіт (проектів), що містять елементи наукової новизни.

У закладах вищої освіти обов'язково проводять перші тури Всеукраїнських конкурсів дипломних (кваліфікаційних) та наукових робіт, участь у яких можуть брати усі студенти-випускники бакалаврату та/або магістратури. Для участі у другому етапі відбираються 2-3 найкращі роботи, що виконані на актуальну тематику, містять елементи новизни та інноваційні пропозиції, що запроваджені у практику діяльності підприємства (підприємств), за матеріалами якого (яких) виконувалася кваліфікаційна робота.

Перспективною та ефективною формою науково-дослідної роботи студентів, на нашу думку, є участь у конкурсах з отримання дослідницьких грантів. Дедалі частіше студенти мають можливість брати участь у наукових проектах, спеціалізованих студентських наукових спільнотах, інтернет-форумах і дискусіях.

Основне завдання керівництва закладу вищої освіти, гарантів освітніх програм, кураторів груп та

науково-педагогічних працівників – спонукати студентів до активної наукової роботи, керувати нею та застосовувати матеріальні та моральні заохочення. Саме такі новітні форми науково-дослідної роботи студентів дозволяють їм брати активну участь у формуванні своєї індивідуальної навчальної траєкторії, набуті таких знань та умінь, які допоможуть адаптуватися до вимог ринку праці.

При організації студентської науково-дослідної роботи необхідно враховувати особистісні характеристики студентів у їх готовності до наукової діяльності:

– студенти, які добре адаптуються до нових умов професійної підготовки. Вони дослуховуються до конструктивних пропозицій наукового керівника, готові до самостійного пошуку та організації свого позааудиторного часу, вмотивовано підвищують професійний та освітній рівень, самі шукають експериментальні майданчики як засіб розширення спектра доступних професійних ролей. Такі студенти мають високу мотивацію як до аудиторної, так і позааудиторної наукової роботи, виявляють високий рівень у когнітивно-навчальному, процесуальному, комунікативному та соціально-професійному показниках;

– студенти, які схильні до екстенсивної діяльності. Такі студенти найбільш адекватними засобами долають труднощі у науковому пошуку, використовуючи всі наявні технологічні ресурси закладу вищої освіти – бібліотеки, Інтернет, прораховують найбільш мінімальні витрати свого часу для написання дослідження, дослуховуються до порад наукового керівника, але самі не шукають експериментальні майданчики. Такі студенти мають середній рівень у мотиваційному, когнітивно-навчальному, процесуальному, комунікативному та соціально-професійному показниках;

– пасивний тип особистості майбутнього фахівця. Він характеризується відсутністю мотивації до наукової діяльності, має низький когнітивно-навчальний, процесуальний, комунікативний та соціально-професійний показник, як правило, у нього багато пропущеного навчального часу, диплом про вищу освіту потрібен заради диплома [11, с. 75-85].

Як правило, третина студентів готова до наукової діяльності, активного пошуку та сприйняття новітньої інформації. Студенти, які оцінили задоволення від отримання нових знань, вмотивовано шукають нові форми та теми дослідження у запропонованій їм сфері та беруть активну участь у науково-дослідній роботі як під час освітнього процесу, так і у позанавчальний час. Тому, якщо подивитися на науково-дослідну роботу студентів загалом, то можна констатувати, що їй властивий внутрішній потенціал розвитку, постійний динамізм, прагнення знайти нові форми та способи.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, організація науково-дослідної роботи студентів є важливим чинником підвищення ефективної професійної підготовки майбутнього фахівця у закладі вищої освіти передусім тому, що передбачає індивідуалізацію

навчання, дає змогу реалізовувати особистісно орієнтоване навчання та формувати індивідуальну освітню траєкторію, розширює обсяг знань, умінь та навичок студентів, сприяє формуванню активності, ініціативи, допитливості, розвиває творче мислення, спонукає до самостійних пошуків та забезпечує студентоцентризований підхід у вищій школі.

Відповідно до Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про авторське право і суміжні права”, “Про видавничу справу”, “Про запобігання корупції”, листа МОН України №1/9-565 від 24.10.2017 “Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти”, листа МОН України №1/11-8681 від 15.08.2018 “Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, наукових доповідях, статтях тощо)” особливої ваги набувають проблеми:

– дотримання високих професійних стандартів в усіх сферах діяльності закладу вищої освіти (освітній, науковий, виховний тощо);

– підтримки етичних взаємовідносин між науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти;

– запобігання проявам порушення академічної доброчесності та неетичної поведінки;

– запобігання та виявлення плагіату в наукових роботах науково-педагогічних працівників і студентів всіх освітніх ступенів (ОС) та форм навчання;

– розвитку навичок коректної роботи з джерелами інформації та впровадження практики належного цитування;

– дотримання вимог наукової етики та поваги до інтелектуальних надбань.

Тому подальші наші дослідження будуть зосереджені на вивченні та моніторингу визначення рівня обізнаності здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників щодо процедур дотримання академічної доброчесності, її популяризації в академічному середовищі та заходів щодо реагування на прояви академічної недоброчесності з метою створення сприятливого академічного середовища та забезпечення дієвої організації освітнього процесу; розвитку інтелектуального, особистісного потенціалу всіх учасників науково-дослідної роботи, підвищення престижу вищої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуцька К. І. Наукова робота студентів у системі навчального процесу: методологія та організація / Богуцька К. І. // Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції : збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 63-66.

2. Виходцева О. А. Психологічні особливості засвоєння текстової інформації студентами вищих педагогічних закладів освіти: дис... психол. наук:

19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2004. – 194 с.

3. Власова О. І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей : дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2006. – 425 с.

4. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія / [А. Ф. Павленко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький та ін. ; за заг. ред. д.е.н., проф. А. Ф. Павленка та д.е.н., проф. Л. Л. Антонюк]. – К. : КНЕУ, 2014. – 350 с.

5. Основи наукових досліджень : навч.-метод. посіб. / [С. М. Злепко, О. П. Мінцер, С. В. Павлов, Ж. А. Терещенко та ін.]. – Луцьк : ЛБІ МНТУ, Вінниця ВНТУ, 2011. – 185 с.

6. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / [В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко та ін.]. – Львів : Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с.

7. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : навч. посіб. / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К. : Просвіта, 2000. – 368 с.

8. Пономарьова Г. Ф. Науково-дослідна робота студентів у ВНЗ як складова їх професійної підготовки / Г. Ф. Пономарьова // Наукові записки кафедри педагогіки. – Харків, 2010. – Вип. XXIV. – С. 138-144.

9. Русанова О. О. Індивідуалізація навчання у вищій школі: теоретичні та методичні засади : монографія / О. О. Русанова; Макіїв. екон.-гуманіт. ін-т. – Донецьк : Дмитренко Л.Р., 2010. – 211 с.

10. Скляр П. П. Психологічні засади гуманізації вищої технічної освіти : автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2011. – 43 с.

11. Степаненко Л. М. Наукова робота у професійній підготовці майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами / Л. М. Степаненко // Освітній дискурс : збірник наукових праць. – К. : Гілея, 2020. – Вип. 19 (1). – С. 75-85.

12. Шопя Я. І. Студентська наукова робота : навч. посібн. / Я. І. Шопя, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин ; [за ред. П. М. Якібчука]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 184 с.

13. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – [2-ге вид., доп.]. – К. : Академвидав, 2014. – 456 с.

14. Яремчук В. Основи науково-дослідної роботи студентів : навчальний посібник для студентів факультетів гуманітарного профілю / В. Яремчук. – [2-ге вид., виправл.]. – Острог : НУ “Острозька академія”, 2012. – 56 с.

REFERENCES

1. Bohuts'ka, K. I. (2013), Naukova robota studentiv u systemi navchal'noho protsesu: metodolohiia ta orhanizatsiia, Materialy XIV Mizhnarodnoi

naukovo-praktychnoi internet-konferentsii : zbirnyk naukovykh prats', Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj, s. 63-66.

2. Vykhodtseva, O. A. (2004), Psykholohichni osoblyvosti zasvoiennia tekstovoi informatsii studentamy vyschykh pedahohichnykh zakladiv osvity: dys... psykhol. nauk: 19.00.07 / Natsional'nyj pedaho_hichnyj un-t im. M. P. Drahomanova, Kyiv, 194 s.

3. Vlasova, O. I. (2006), Psykholohichna struktura ta chynnyky rozvytku sotsial'nykh zbidnostej : dys... d-ra psykhol. nauk: 19.00.07 / Kyivs'kyj natsional'nyj un-t im. Tarasa Shevchenka, Kyiv, 425 s.

4. Doslidnyts'ki universytety: svitovyy dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini : monohrafiia, A. F. Pavlenko, L. L. Antoniuk, N. V. Vasyl'kova, D. O. Il'nyts'kyj ta in. ; za zah. red. d.e.n., prof. A. F. Pavlenka ta d.e.n., prof. L. L. Antoniuk (2014), KNEU, K., 350 s.

5. Osnovy naukovykh doslidzhen' : navch.-metod. posib., S. M. Zlepko, O. P. Mintser, S. V. Pavlov, Zh. A. Tereschenko ta in. (2011), LBI MNTU, Vinnytsia VNTU, Luts'k, 185 s.

6. Osnovy naukovykh doslidzhen' : navch. posib., V. S. Martsyn, N. H. Mitsenko, O. A. Danylenko ta in. (2002), Romus-Polihrad, L'viv, 128 s.

7. Nisimchuk, A. S. Padalka, O. S. and Shpak, O. T. (2000), Suchasni pedahohichni tekhnolohii : navch. posib., Prosvita, K., 368 s.

8. Ponomar'ova, H. F. (2010), Naukovo-doslidna robota studentiv u VNZ iak skladova ikh profesijnoi pidhotovky, Naukovi zapysky kafedry pedahohiky, Kharkiv, vyp. KhKhIV, s. 138-144.

9. Rusanova, O. O. (2010), Indyvidualizatsiia navchannia u vyschij shkoli: teoretychni ta metodychni zasady : monohrafiia; Makiiv. ekon.-humanit. in-t, Dmytrenko L.R., Donets'k, 211 s.

10. Skliar, P. P. (2011), Psykholohichni zasady humanizatsii vyschoi tekhnichnoi osvity : avtoref. dys. ... d-ra psykhol. nauk: 19.00.07 / NAPN Ukrainy, In-t psykholohii im. H. S. Kostiuca, K., 43 s.

11. Stepanenko, L. M. (2020), Naukova robota u profesijnij pidhotovtsi majbutnikh psykholohiv do vzaiemodii z marhinal'nymy sotsial'nymy hrupamy, Osvitnij dyskurs : zbirnyk naukovykh prats', Hileia, K., vyp. 19 (1), s. 75-85.

12. Shopa, Ya. I. Konopel'nyk, O. I. and Ftomyn, N. Ye. (2013), Students'ka naukova robota : navch. posibn.; za red. P. M. Yakibchuka, LNU imeni Ivana Franka, L'viv, 184 s.

13. Fitsula, M. M. (2014), Pedahohika vyschoi shkoly : navch. posib., 2 nd ed, Akademvydav, K., 456 s.

14. Yaremchuk V. (2012), Osnovy naukovodoslidnoi roboty studentiv : navchal'nyj posibnyk dlia studentiv fakul'tetiv humanitarnoho profiliiu, 2 nd ed, NU “Ostroz'ka akademiia”, Ostroh, 56 s.

Стаття надійшла до редакції 02 березня 2020 року

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 59

Літературний редактор – Муравицька Н. О.
Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Електронна версія : <http://www.lute.lviv.ua/education/nauk-vydan/visnyk-ekon/>

Підписано до друку 18.06.2020 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк на різнографі.
18,75 др. арк. 17,5 ум. др. арк. 14,8 облік. видавн. арк.
Тираж 300 прим. Зам. 173.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.